

KSIAŻNICA ŚLĄSKA

T. 38: 2024

Ministerstwo Kultury
i Dziedzictwa Narodowego

Dofinansowano ze środków Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego
pochodzących z Funduszu Promocji Kultury – państwowego funduszu celowego

BIBLIOTEKA ŚLĄSKA

KSIĄŻNICA ŚLĄSKA

T. 38: 2024

Katowice 2024

RADA NAUKOWA

Dr hab. Agnieszka Borysowska (Książnica Pomorska, Szczecin)
Prof. dr hab. Beata Gaj (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa)
Prof. dr hab. Marek Hałub (Uniwersytet Wrocławski, Wrocław)
Prof. dr hab. Mariola Jarczykowa (Uniwersytet Śląski, Katowice)
Dr hab. prof. UJ Dorota Jarząbek-Wasyl (Uniwersytet Jagielloński, Kraków)
Prof. dr hab. Ryszard Kaczmarek (Uniwersytet Śląski i Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej, Katowice)
Dr hab. prof. UŚ Zbigniew Kadłubek (Uniwersytet Śląski)
Marian J. Krzyżowski (emerytowany pracownik naukowy University of Michigan, USA)
Prof. dr Olimpia Mitric (Ștefan cel Mare University of Suceava, Suczawa, Rumunia)
Dr Dorota Sidorowicz-Mulak (Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław)
ThDr. Józef Szymeczek (Ostravská Univerzita, Ostrawa, Czechy)
Dr hab. prof. UŚ Katarzyna Tałuć (Uniwersytet Śląski, Katowice)
Prof. dr hab. Anna Wypych-Gawrońska (Uniwersytet Jana Długosza, Częstochowa)

RECENZENCI TOMU

prof. dr hab. Maria Barłowska
prof. dr hab. Krystyna Heska-Kwaśniewicz
dr hab., prof. UŚ Joanna Januszewska-Jurkiewicz
prof. dr hab. Andrzej Linert
dr hab., prof. UŚ Beata Stuchlik-Surowiak
prof. dr hab. Helena Synowiec

ZESPÓŁ REDAKCYJNY

Barbara Maresz, redaktorka naczelna
Marta Kasprowska-Jarczyk, sekretarz redakcji
Anna Musialik
Weronika Pawłowicz
Rosalba Satalino

ADRES REDAKCJI

Biblioteka Śląska w Katowicach
pl. Rady Europy 1
40-021 Katowice
ksiaznica.slaska@bs.katowice.pl
bs.katowice.pl

Redakcja tomu: Marta Kasprowska-Jarczyk, Barbara Maresz, Anna Musialik

Tłumaczenia: Wisława Bertman, Agata Duda-Koza, Rosalba Satalino

Skład i łamanie: Zdzisław Grzybowski

Projekt okładki: Ryszard Latusek

Druk i oprawa: Biblioteka Śląska w Katowicach

© Copyright by Biblioteka Śląska w Katowicach, 2024

ISSN 0208-5798

Spis treści

Artykuły

TERESA BANAŚ-KORNIAK

*Polak w Śląsko. Anonimowy dialog siedemnastowieczny
w kręgu tradycji staropolskiej literatury popularnej
i Krótkiej rozprawy... Mikołaja Reja* ➤ 9

MARTA KASPROWSKA-JARCZYK

Pamiętki po Józefie Krecie w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej ➤ 47

ANNA MUSIALIK

Kazimierz Olszewski – życie i działalność
(w świetle rękopisów ze zbiorów Biblioteki Śląskiej) ➤ 81

Referaty i sprawozdania z XLIII Ogólnopolskiego Spotkania Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej

ZDZISŁAW GĘBOŁYŚ

Niemieckie bibliografie śląskie do 1945 roku ➤ 109

ANITA TOMANEK

Bibliografia na Śląsku, Śląsk w bibliografii ➤ 145

JOANNA FILIPIAK

Katalog Książki Śląskiej, czyli bibliografia dla niezaawansowanych ➤ 181

DOROTA JASEK

Działalność Działu Informacyjno-Bibliograficznego
Książnicy Beskidzkiej w Bielsku-Białej ➡ 187

KATARZYNA NAZIM

Bibliografie Sądeckizny ➡ 195

ANDRZEJ PRZĄDKA

Historia regionu siedleckiego
w publikacjach wydanych po 2013 roku ➡ 215

AGNIESZKA KOWALSKA

Cyfryzacja zbiorów regionalnych ➡ 243

REMIGIUSZ LIS

Cyfrowy kontekst bibliografii regionalnej ➡ 255

MARZENA PRZYBYSZ

Bibliografia regionalna i zasoby regionalne – efektywność prac
Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP ➡ 269

ANITA TOMANEK

„Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością”.
Sprawozdanie z XLIII Ogólnopolskiego Spotkania Zespołu
ds. Bibliografii Regionalnej przy Zarządzie Głównym
Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
w Bibliotece Śląskiej w Katowicach ➡ 285

Artykuły

TERESA BANAŚ-KORNIAK

Uniwersytet Śląski

Numer ORCID: 0000-0001-8161-1580

***Polak w Śląsko. Anonimowy dialog siedemnastowieczny
w kręgu tradycji staropolskiej literatury popularnej
i Krótkiej rozprawy... Mikołaja Reja****

Streszczenie

Celem artykułu jest zbadanie, do jakich staropolskich konwencji literackich nawiązuje polski anonimowy dialog siedemnastowieczny pt. *Polak w Śląsko*. Materiałem badawczym autorki były dwie, niewiele różniące się od siebie wersje utworu: rękopiśmienna, ze zbiorów Bolesława Erzepkiego, będąca w posiadaniu Biblioteki Śląskiej w Katowicach oraz drukowana – z roku 1939, opracowana przez Romana Pollaka. Wskazano na literackie pokrewieństwo z dialogiem Mikołaja Reja *Krótka rozprawa między trzema osobami Panem Wójtem a Plebanem*. Bezimienny twórca wykorzystał literacką technikę Rejowej narracji, dzięki czemu jego tekst zyskał na obrazowości. W artykule wskazano też na wyraźne cechy stylistyki sowizdrzalskiej w rozpatrywanym dialogu. Tekst został usytuowany w nurcie ewolucyjnym staropolskich gatunków dramatycznych, wykazuje on bowiem istotne cechy siedemnastowiecznych intermediiów.

Słowa kluczowe

Polak w Śląsko, literatura śląska, dialog, intermedium, literatura staropolska, poetyka sowizdrzalska

* Artykuł jest efektem trzymiesięcznego stażu naukowego odbytego przez Autorkę w Bibliotece Śląskiej w Katowicach.

Wśród materiałów dotyczących Śląska i Ślązaków, zebranych przez Bolesława Erzepkiego, a znajdujących się w zbiorach specjalnych Biblioteki Śląskiej w Katowicach, znajduje się anonimowy, polskojęzyczny rękopis dialogu zatytułowanego *Polak w Śląsko*¹. Tekst złożony jest w większości wierszem dziesięciozłogowym o rymach przyległych aabb, z nie zawsze regularną średniówką (co nie jest uchybieniem, a raczej stanowi jego walor, gdyż wypowiedzi poszczególnych postaci są pozbawione monotonii, upodobnione tym samym do żywej, wartkiej mowy) i prezentuje wymianę zdań pomiędzy przybyłym z Rzeczypospolitej siedemnastowiecznym Polakiem a Ślązakami – mieszkańcami dawnego okręgu bytomskiego, karniowskiego i bogumińskiego, ziem będących podówczas pod panowaniem księcia Jana Jerzego Hohenzollerna². Z kolei Biblioteka Kórnicka jest w posiadaniu unikatowego druczku ulotnego, zawierającego ten sam tekst (druk pozbawiony jest jednak karty tytułowej, brak zatem na nim informacji zarówno o roku i miejscu wydania, jak i o autorze tekstu)³, na którego podstawie Roman Pollak dokonał dwudziestowiecznej edycji tego interesującego dialogu. Ukazała się ona w 1939 roku w katowickim Wydawnictwie Instytutu Śląskiego. Badacz na podstawie zarówno treści utworu, jak i dokumentów archiwalnych dotyczących realiów historycznych dawnego Śląska, hipotetycznie ustalił domniemany czas powstania tekstu oraz jego pierwodruk na lata 1606–1618⁴. Unikatowy stary druk scharakteryzował edytor jako broszurę publicystyczną o niewielkich wartościach literackich („Poezji tu nie szukać [...] Literacki przystrój dialogu jest wystarczający”⁵). Przez ów literacki „przystrój” rozumiał badacz bogatą treść utworu, urozmaicenie wypowiedzi ciekawymi wątkami, „ożywione sceny zbiorowe”⁶.

Trafne też były spostrzeżenia Karola Badeckiego, który zwrócił uwagę, że na treść i formę dialogu miała wpływ staropolska twórczość sowizdrzalska, którą nazywał „literaturą mieszczańską”⁷. Najbardziej wnikliwe badania utworu przeprowadzili językoznawcy: Stanisław Rospond i Irena Bogaczowa. Nie dopatrzyli się w nim jednak istotnych cech gwarowych, co oznacza, iż tekst w całości nie został napisany dialektem śląskim⁸. Zwrócono jednak uwagę na śląskie cechy niektórych

¹ *Materiały zebrane przez Bolesława Erzepkiego (odpisy utworów staropolskich, notatki bibliograficzne i wycinki prasowe dotyczące Śląska) z załączoną późniejszą charakterystyką*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 69 III.

² R. Pollak, *Wstęp*, [w:] *Polak w Śląsko (anonimowy dialog z początków XVII w.)*. Z unikatów Biblioteki Kórnickiej wydał Roman Pollak z 1 ryciną, Katowice 1939, s. XII–XIII. Cytaty w artykule podaję według edycji z 1939 roku.

³ R. Pollaka, *Wstęp*..., s. VIII–IX.

⁴ Tamże, s. XII–XIII. W tekście rękopiśmiennym ze zbioru Erzepkiego nie ma znaków wykrzyknienia, które w wydaniu Romana Pollaka sytuowane są po krytycznych wypowiedziach osób dialogu na temat stosunków społecznych na Śląsku.

⁵ Tamże, s. XIII.

⁶ Tamże, s. XIII.

⁷ K. Badecki, *Przedmowa*, [w:] *Polska komedia rybałtowska*, Lwów 1931, s. XVIII–XIX. Problemy z nazewnictwem dawnej polskiej literatury popularnej, zob. S. Grzeszczuk, *Błażeńskie zwierciadło. Rzecz o humoryście sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku*, Kraków 1994, s. 65–87.

⁸ Nie chcielibyśmy rozstrzygać sporów i różnych poglądów językoznawców, a tym bardziej dyskusji współczesnych polityków na temat statusu mowy śląskiej („śląskiej godki”), niemniej jednak aktualny na dzień dzisiejszy stan badań zdaje się przechylać ku stanowisku, że mamy do czynienia z szeregiem dialektów śląskich, a nie z językiem śląskim.

wyrażeń oraz wpływy języka czeskiego na wypowiedzi wybranych osób dialogu. Niemniej jednak oprócz cech językowych śląskich, zauważono obecne w utworze właściwości małopolskie⁹. Świadczyłoby to najprawdopodobniej – dodajmy od siebie – o celowym działaniu autora utworu, czyli jego próbie oddania indywidualnego języka poszczególnych rozmówców.

Powojenni historycy literatury, oprócz Jana Zaremby, który poświęcił omawianemu dialogowi obszerniejszy artykuł¹⁰, wzmiankowali jedynie na temat treści utworu, przy czym na odczytanie przez nich sensu wypowiedzi poszczególnych postaci literackich wyraźny wpływ miała komunistyczna propaganda i ideologia¹¹. Kwestię przynależności do „śląskiej literatury mieszczańskiej” rozwinął w obszerniejszym artykule Jan Zaremba. Nawiązując do dzieła Mikołaja Reja twierdził też, że utwór ten stanowi „jakby *Krótką rozprawę śląską*”¹², co było potwierdzeniem wcześniejszych uwag Stanisława Rosponda. Ten ostatni uważał bowiem, że *Krótką rozprawą między trzema osobami Panem Wójtem a Plebanem* Mikołaja Reja „patronuje” dialogowi śląskiemu, na co wskazuje podobieństwo kompozycji i „dosadny język” obydwu tekstów¹³. Uwagi badaczy były intuicyjne, bowiem dokładniejsza analiza porównawcza obu tekstów nie została przeprowadzona.

⁹ Zob. S. Rospond, *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Katowice 1959, s. 229–235; I. Bogaczowa, *Analiza językowa anonima „Polak w Śląsko”*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu” 1969. Językoznawstwo 4: *Studia z historii języka i onomastyki*, Opole 1970, s. 179–232.

¹⁰ J. Zaremba, „Polak w Śląsko” jako utwór śląskiej literatury mieszczańskiej, [w:] „Studia Śląskie” 1974, seria nowa, t. XXVI, s. 377–383. Zob. Tenże: *Związki literackie Śląska z Rzeczpospolitą (do połowy XVIII wieku)*, [w:] *Literatura staropolska w kontekście europejskim. (Związki i analogie)*, red. T. Michałowska, J. Ślaski, Wrocław 1977, s. 296–297.

¹¹ Józef Gierowski uznał, że *Polak w Śląsko* stanowi wyraz „straszenia chłopów” przed przyjazdem na Śląsk, gdzie los ludu wiejskiego jest ciężki, zob. J. Gierowski, *Śląsk w dobie rządów szlacheckich w Polsce*, [w:] *Dzieje Śląska*, red. E. Małczyńska, K. Małczyński, Warszawa 1955, s. 129. Paweł Musioł omawiając w skrócie treść dialogu wskazał na okrutny „porządek niemiecki” na Śląsku i „akcenty socjalne” w polskim tekście: „Akcenty socjalne mówią o ludzkim sercu autora”, zob. P. Musioł, *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku*, Opole 1970, s. 184. Jan Zaremba zauważył z kolei, że utwór „przedstawia bez osłonek ucisk narodowości polskiej przez Niemców” i sugerował, że utwór napisał nie przybysz z Polski, ale rodowity mieszkaniec śląskiej ziemi, zob. J. Zaremba, *Stan i potrzeby badawcze dawnego piśmiennictwa śląskiego (do 1800 r.)*, [w:] *Perspektywy badań śląskoznawczych. Językoznawstwo. Piśmiennictwo. Folklorystyka*, pod red. D. Simonides, H. Borka, Wrocław 1981, s. 66–67. Henryk Barycz, komentując treść dialogu, napisał o biernym stanowisku dawnych rządów polskich i „zaniedbywaniu kresów zachodnich”, „zwróceniu ekspansji kulturalnej na wschód” (ziemie litewsko-ruskie), gdyż „nikłym śladem zainteresowań Śląskiem” jest anonimowy dialog z początków stulecia XVII „przedstawiający ponury obraz stosunków społecznych w ziemi bytomskiej, karniowskiej i okolicach Tarnowskich Gór”, zob. H. Barycz, *Ślązacy w polskiej kulturze umysłowej na tle polsko-śląskich związków z przeszłości*, [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*, t. 2: *Dzieje, kultura*, Wrocław 1948, s. 537. O dialogu wzmiankują ponadto inni badacze, poruszając jedynie kwestie społeczne, np. R. Horoszkiewicz, *Robotnik i chłop w poezji polskiej na Opolszczyźnie w XVII i XVIII w.* „Zeszyty Wrocławskie” 1952, nr 3, s. 117–124; K. Małczyński, *Rola mas ludowych w dziejach Śląska*, [w:] *Zbiór referatów Konferencji Śląskiej Instytutu Historii PAN*, pod red. L. Grosfelda, W. Kuli, B. Leśnodorskiego, Wrocław 1954, s. 74.

¹² J. Zaremba, „Polak w Śląsko” jako utwór śląskiej literatury mieszczańskiej..., s. 378.

¹³ S. Rospond, *Dzieje polszczyzny śląskiej...*, s. 234–235.

Jan Zaremba przynależność tekstu do „śląskiej literatury mieszczańskiej” łączył, między innymi, z obecnością w nim wyrażen potocznych, aluzji do polskich przysłów oraz zwrotów „trącających makabrycznym dowcipem”¹⁴. Watorów artystycznych dopatrywał się w dosadnym języku, obrazowym stylu, „ostrości obserwacji” autora dialogu, realizmie przy odtwarzaniu rzeczywistości społecznej, w żywym toku wypowiedzi oraz umiejętności „powiązania różnych części dialogu w jedną całość”¹⁵. Zaremba uważał, że autor tekstu znał na tyle realia ziemi bytomskiej, że można by go uznać za rdzennego jej mieszkańca, przy czym badacz wielokrotnie podkreślał ważną „treść społeczną” utworu, „okraszonego sowizdrzalskim dowcipem”¹⁶. Wnikliwej analizy tegoż „stylu sowizdrzalskiego” w analizowanym przekazie literackim dotychczas nie przeprowadzono, pomimo że w bibliografii utworów śląskich określa się dialog jako „anonimowy utwór sowizdrzalski”¹⁷. Nie zbadano też dotychczas, na czym dokładnie polega owo dostrzeżone wcześniej pokrewieństwo z Rejową *Krótką rozprawą*...

W artykule niniejszym chcemy usytuować rozpatrywany utwór *Polak w Śląsko* w kontekście tradycji staropolskiej literatury popularnej, w tym – poetyki sowizdrzalskiej, a także przyjrzeć się bliżej dostrzeżonemu wcześniej powinowactwu z *Krótką rozprawą*... Nagłowiczana. Czy rzeczywiście tekst napisany został w konwencji sowizdrzalskiej? Na czym polega owo wspomniane przez Rosponda i Zarembę nawiązanie do Rejowego dzieła?

Do głównych cech poetyki sowizdrzalskiej należą: jej satyryczny charakter, humor oparty na karykaturze, grotesce i absurdzie, kreowanie swoistego „świata na opak”, przekręcanie sensu wyrazów, polisemiczność wypowiedzi, ambiwalentność znaczeń słów i wyrażen, stosowanie swoistej ironii literackiej oraz gier słownych. Bohaterowie literaccy niejednokrotnie dosłownie odczytują sensy utartych zwrotów i idiomów, co bywa źródłem komizmu. Istotne jest też występowanie w utworach sowizdrzalskich wyrażen kolokwialnych, a nawet niekiedy przekleństw i wulgaryzmów, a także upodobanie do rozmaitych anegdot. Do charakterystycznych motywów w tych tekstach należą: tematy ludyczne, peregrynacyjne (poszukiwanie krainy idealnej – Kokanii, miodem i mlekiem płynącej), prezentowanie dziwów i niezwykłych wydarzeń z odległych krain (co związane jest z parodiowaniem staropolskich druczków nowiniarskich). Często są też motywy piekielne i diabelskie, przedstawiane jednak zwykle w komicznej wersji (jako przeciwwaga dla kontrreformacyjnych druków ascetycznych, przedstawiających w drastyczny sposób męki grzeszników w piekle i czyśćcu)¹⁸. Druki sowizdrzalskie żartobliwie ujmują też te-

¹⁴ J. Zaremba, „*Polak w Śląsko*” jako utwór śląskiej literatury..., s. 382.

¹⁵ Tamże, s. 382–383.

¹⁶ Tamże, s. 383.

¹⁷ Zob. B. Górską, A. Skura, *Książka polska wydawana na Śląsku w XV–XVIII w.*, Wrocław 1975, s. 124.

¹⁸ Poetykę sowizdrzalską scharakteryzował w obszernym studium Stanisław Grzeszczuk, *Błazeńskie zwierciadło...*, s. 7–409; nową interpretację tej literatury odnajdujemy w pracy W. Wojtowicza, *Między literaturą a kulturą. Studia o literaturze „mieszczańskiej” przełomu XVI i XVII wieku*, Szczecin 2010. Na temat poetyki sowizdrzalskiej i najważniejszych motywów, pojawiających się w tym nurcie staropolskiej literatury, wypowiedziałam się w odrębnych pracach, m.in.: T. Banaś, *Pomiędzy tragicznością a groteską. Studium z literatury i kultury polskiej schyłku renesansu i wstępnej fazy baroku*, Ka-

matkę kobietą, a zwłaszcza niewieście przywary, w tym – przesadne zamiłowanie do strojów i kosmetyków¹⁹.

W rozpatrywanym przez nas tekście poruszona została aktualna w początkach XVII stulecia problematyka życia codziennego Ślązaków, będących pod panowaniem zarządców i namiestników księcia Jana Jerzego Hohenzollerna. Jedynym przedstawicielem siedemnastowiecznej Rzeczypospolitej jest przybyły na Śląsk Polak, który ma, wbrew przypuszczeniom Jana Zaremby, cechy mentalne szlachcica²⁰. Na wieść o rzekomo dobrych stosunkach społecznych i politycznych w ziemi śląskiej, gdzie zresztą większość mieszkańców porozumiewa się w jego ojczystym języku, pragnie zakupić dobra ziemskie i osiedlić się w tej bogatej i przyjaznej ludzom krainie. Takie marzenie o idealnym miejscu do wygodnego życia i podejmowanie wędrowki po świecie w celu jego odnalezienia, a także – co ciekawe – rozczarowanie rzeczywistymi realiami rzekomo szczęśliwej krainy – to częsty motyw powiastek i fraszek sowizdrzalskich²¹.

Pozostali rozmówcy dialogu *Polak w Śląsko*: Bytomianin, Gorzanin, Naszyniec i Krześcianka to drobni mieszczanie i wieśniacy z okolic Bytomia, Tarnowskich Gór, Świerklańca i Karniowa. Jedyna osoba – Obywatel – wydaje się przewyższać stanem i pozycją majątkową innych śląskich interlokutorów. Opowiadają oni przybyszowi z Polski o zdzierstwie urzędników i wielkich podatkach, ściąganych nie tylko od ludności plebejskiego pochodzenia. Szlachetnie urodzonych obywateli śląskiego ziemiaństwa władze również zmuszają do płacenia danin, których wysokość przekracza możliwości wytwórcze właścicieli majątków. Przesadnej wysokości podatki określane są wyrazem „pokuta”, który ma w kontekście dialogu polisemiczny sens. Nazwa ta na określenie karnej grzywny funkcjonowała zapewne na terytoriach pogranicznych, gdzie stykała się ze sobą ludność polska i czeska, zatem w rozpatrywanym tekście oznacza zarówno karę w sensie

towie 2007 (por. szczególnie rozdział V niniejszej książki). O ludyczności tekstów sowizdrzalskich zob. T. Banaś-Korniak, *Ludyczność w literaturze polskiej epok dawnych. Metoda, teoria, interpretacje*, Katowice 2022.

¹⁹ O pozornym „mizoginizmie” u wybranych autorów sowizdrzalskich, których utwory rzekomo antykobiece ośmieszają niezdarnych lub niezaradnych mężów, zob. B. Stuchlik-Surowiak, *Obraz małżeństwa w „antyfeministycznych” utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku*, Katowice 2016, s. 179–200 i nast.

²⁰ Dwudziestowieczny wydawca druczku uważał, że przybyszem jest szlachcic („zapalny, rzutki szlachcic”) zob. R. Pollak, *Wstęp...*, s. X; J. Zaremba z kolei przekonywał, że to mieszczanin, gdyż szlachta siedemnastowieczna była podobno wrogo nastawiona do Habsburgów, a na odpływ kapitału z Polski rządzący patrzyli niechętnie, zob. J. Zaremba, „*Polak w Śląsko*” jako utwór śląskiej literatury..., s. 380. Argumenty Zaremby nie są przekonujące, nie cała szesnasto- i siedemnastowieczna szlachta była wrogo nastawiona do Habsburgów, o czym zresztą świadczą rozgrywki stronnictw politycznych promujących kandydatów na polskich królów elekcyjnych; wśród tych ostatnich zdarzali się przecież, zyskujący spory pokłask u nobilitowanych, kandydaci z rodu Habsburgów.

²¹ Jako przykład podajemy dwie anonimowe powiastki sowizdrzalskie o poszukiwaniu idealnej krainy, zob. *Peregrynacja Maćkowa z Chodawki Kurpetowego syna, a Nawłokowego brata, którą opisał Kopera, co dupy lata wołową golenią na kobyli pergaminie*, [w:] *Antologia literatury sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku*, oprac. S. Grzeszczuk, Wrocław 1985, s. 307–325; *Prawdziwa jazda Bartosza Mazura jednego do Litwy na służbę, podczas Trybunału roku 1643 wyprawiającego się. Gdzie się dostatecznie opisuje przypowieść: „Ze dżdżu pod rynnę”*, [w:] *Polska satyra mieszczańska. Nowiny sowizdrzalskie*, oprac. K. Badecki, Kraków 1950, s. 271–278.

ogólnym, daninę pieniężną, jak i ludzkie cierpienie. Pozornie szczęśliwa rzeczywistość siedemnastowiecznego Śląska okazuje się nie tylko nieprzyjazna człowiekowi, ale wręcz napiętnowana złem. Polak dowiaduje się bowiem także o torturowaniu i gnębieniu niewolniczą pracą rdzennej ludności przez okrutnych i dbających o własne zyski urzędników książęcych: Hartwicha von Sittena, nazywanego „Panem Stykiem” oraz chciwego pisarza zamieszkującego zamek w Świerkłańcu – Petra Bernharda. Ten ostatni, jako pełnomocnik „Pana Styka” zarządzał zamkiem w Świerkłańcu. Przekręcanie nazw własnych i dwuznaczny sens wyrażań to również istotna cecha sowizdrzalskiego stylu.

Jak wynika z treści – utwór nie powiela konwencji dialogu typu „poswarki” lub „agon”, nie chodzi w nim bowiem o spór pomiędzy interlokutorami. Zapisany jest wierszem, więc nie kontynuuje też tradycji prozatorskiej dysputy czy gry rozmownej, którą odnajdujemy chociażby w *Dworzaninie polskim* Łukasza Górnickiego²². Bardziej natomiast przypomina wymianę zdań pomiędzy Albertusem a Plebanem w sowizdrzalskiej *Wyprawie plebańskiej*²³, którą wszakże można nazwać dramatem, a nie dialogiem. Obydwa wymienione gatunki – co ważne – według staropolskiej teorii genologicznej pozostawały „we wspólnym polu genologicznym”²⁴. Niemniej jednak w dialogu – gatunku silnie zretoryzowanym – nie była wymagana akcja, rozmówcy nie musieli być osadzeni w konkretnym czasie i przestrzeni i nie mieli zbudowanych charakterów. Nawet w *Dworzaninie polskim* Łukasza Górnickiego czy w *Krótkiej rozprawie...* Mikołaja Reja trudno doszukać się indywidualnych cech osobowości poszczególnych rozmówców²⁵. Inaczej jest w wielu sowizdrzalskich dialogach, czy też dramatach, w których właściwości charakteru i osobowość postaci niejednokrotnie wyeksponowane są wyraziście. Widać to na przykład we wspomnianej już *Wyprawie plebańskiej*, w której zarówno cechy osobowe Plebana, jak i Albertusa wynikają ze sposobu ich rozumowania i wysławiania się.

Co ciekawie, w rozpatrywanym dialogu – *Polak w Śląsko* – już w podtytule utworu autor żartobliwie poinformował o miejscu akcji:

W Państwie Bytomskim Czyścić,
W Karnowie Pokutá
Ná Świerklińcu Piekło.
Piotr Bernhard klucznik piekielny²⁶.

²² J. Abramowska, *Dialog*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze–renesans–barok)*, pod red. T. Michałowskiej przy udziale B. Otwinowskiej, E. Sarnowskiej-Temierusz, Wrocław 1990, s. 129–133.

²³ Zob. *Wyprawa plebańska*, [w:] *Antologia literatury sowizdrzalskiej...*, s. 4–40.

²⁴ J. Abramowska, *Dialog...*, s. 132. W poetykach szkolnych, rękopiśmiennych, pojęcie dialogu jako odrębnego gatunku nie pojawiało się, aczkolwiek mieścił się on w obrębie omawianego stylu dramatycznego (*stylus dramaticus*), por. T. Michałowska, *Poezja dramatyczna (dramatica poesis)*, [w:] *Staropolska teoria genologiczna*, Wrocław 1974, s. 109–110 i nast.

²⁵ W *Krótkiej rozprawie...* Reja, w zależności od poruszanego przez rozmówców tematu zauważamy język kościelny, myśliwski, agrarny, ale nie ma zróżnicowania charakterów rozmówców. Por. J. Krzyżanowski, *Mikołaja Reja „Krótką rozprawą” na tle swoich czasów*, Warszawa 1954, s. 99–108, 144 i nast.

²⁶ *Polak w Śląsko...*, s. 1.

Podobnie jak w niektórych utworach sowizdrzalskich zaaranżowana została przestrzeń „piekielna”²⁷, niemniej jednak – paradoksalnie – usytuowana ona jest nie w podziemiach czy bliżej niezidentyfikowanych zaświatach (jak to miało miejsce w staropolskich pismach jezuickich, traktujących o piekielnych lub czyśćcowych mękach grzeszników po śmierci)²⁸, ale w realnym miejscu na ziemi. Informacja ta zapewne, w konfrontacji z mniemaniem ówczesnych protestantów w dawnej Rzeczypospolitej o krainie śląskiej jako przyjaznym człowiekowi miejscu na ziemi, jest ironiczna.

W analizowanym dialogu charaktery i mentalność kilku najważniejszych rozmówców zarysowane zostały wyraźnie przez autora. Polski przybysz jest uprzejmy i grzeczny, aczkolwiek – zadufany w sobie. Traktuje zrazu nieco protekcjonalnie mieszkańców krainy, do której przybywa, o czym zaświadcza już słowa przywitania: „Pomoż-ci Bog ucieszny Ślężaczku!”²⁹. Zdrobnienie świadczyłoby o lekkim pobłażaniu, poczuciu wyższości nad autochtonem. Polak jest zdziwiony i zbulwersowany faktem, że mieszkańcy rdzenni tej ziemi, do której przyjechał, tak łatwo poddają się terrorowi obcych urzędników. Jest przekonany, że w Rzeczypospolitej szlacheckiej namiestnik nadużywający swych uprawnień byłby powieszony („Prędkoby tak u nas trząsnął nogą!”³⁰). Rezolutnie namawia zatem Naszyńca, aby zgładził Piotra-zdziercę. Te cechy, świadczące o braku poczucia poddaństwa i uniżoności wobec kogokolwiek świadczyłyby, tak jak przypuszczał Roman Pollak, o szlacheckim pochodzeniu przybysza z Polski. Buńczuczność Polaka daje też o sobie znać w sytuacji, kiedy zbliżają się do rozmówców Bytomianin i Gorzanin (mieszkaniec Tarnowskich Gór). Mnich ostrzega Polaka, aby ten nie mówił o rzeczach zabronionych, bo mieszczanie mogą donieść władzom o tych niewłaściwych pogawędkach. Na ostrzeżenie Mnicha, Polak, świadom swej wyższości stanowej, wyraża się pogardliwie: „Nie lękam się ledą mächárzyny [...]”³¹. Trudno też w przybytku z Polski dopatrywać się protestanta, wypowiadając się bowiem o stosunkach panujących w ziemi bytomskiej i porównując je do piekła i czyśćca – zaświadcza tym samym, że nauki Lutera są mu obce, w czym utwierdza go bogobojny Mnich („Luter tylko czyscowi przeciwny”³²).

Cechy osobowe Mnicha również są zarysowane, jest on najbardziej lękliwy spośród rozmówców, obawia się donosicieli i ostrzega Polaka przed zbytnim krytykowaniem miejscowych władz. Daje też wyraz swej wierze w prawdziwość nauki katolickiej o czyśćcu, powołuje się bowiem na autorytet papieża Grzegorza. Chodzi mu zapewne o pisma teologiczne autorstwa Grzegorza I, papieża – mnicha benedyktyńskiego z przełomu VI/VII w., upowszechniające doktrynę o „ogniu oczysz-

²⁷ Zob. chociażby *Sejm piekielny. Satyra obyczajowa* (1622), wydał i oprac. A. Brückner, Kraków 1903; w utworze tym przestrzeń i hierarchia piekieł przypomina staropolski sejm.

²⁸ Zob. H. Drexeliusz, *Wieczność piekielna, abo o ogniu, więzieniu i mękach, które w piekle cierpią ludzie potępieni* [...], tłum. J. Chomętowski, Kraków 1640, s. 4–266.

²⁹ *Polak w Śląsko*..., s. 1.

³⁰ Tamże, s. 14.

³¹ Tamże, s. 7.

³² Tamże, s. 6.

czającym”, czyli o czyścicu, która została w późniejszych wiekach przyjęta przez sobory, najpierw we Florencji (1438–1445), a potem w Trydencie (1545–1563)³³.

Natomiast wypowiedzi Obywatela mogą z początku zwieść zarówno pozostałe osoby dialogu, jak i czytelnika – odbiorcę tekstu. Wita się on z polskim szlachcicem uprzejmym i nieco uniżonym zwrotem „Já, by zdrow był, moj miły pánaczkul!”³⁴, zachęca do zamieszkania na Śląsku, więc rzeczywiście wydaje się nam zrazu, jak rozumował Roman Pollak, że jest to człek „pocziwy”, „dobroduszny a naiwny”³⁵. W rzeczywistości jednak jego wypowiedzi są ironiczne i przewrotne. To właśnie jego osobę możemy zidentyfikować jako typowego, inteligentnego, sowizdrzalskiego błazna, ukrywającego pod maską pozornej uniżoności i gościnności dystans i lekką drwinę skierowaną ku przybyszowi. Po entuzjastycznych słowach Polaka, który chce wśród Ślązaków zamieszkać („Przyjmą – tuszę – do pośrodku swego”³⁶) Obywatel potwierdza:

Pánaczkul moj, słuchałem cię pilnie,
Widzę szukasz pokojá usilnie.
Byś też zjeździł kraje świata wszędy,
Tákowego pokoju nikędy
Nienajdziesz, ják w tym Bytomskim kraju
Ták ludzkości ják i obyczaju³⁷.

Po tych zachętach Obywatel zaczyna opowiadać o panującym w ziemi bytomskiej terrorze. Opisuje dokładnie scenę aresztowania szlachcica, który zapewne nie był w stanie wypłacić się urzędnikom. Zerwany z łóżka o świcie, bity przez pacholków nie zważających na jego szlacheckie pochodzenie, zostaje zawieszony do twierdzy nieprzypadkowo zwanej „Polakiem”. Nazwa ta wydaje się swoistym słowem-kluczem, uzmysławiającym, kogo najchętniej zamykają urzędnicy w tym osobliwym więzieniu. Informuje następnie Obywatel, iż Ślązaków traktuje się w twierdzy łagodniej, a Polacy często tracą tam życie: „Zetną, by miał szyję jako młyński/ Kámién...”³⁸. Swą drastyczną opowieść podsumowuje zdawkowo: „Dobrze czynisz, że się tu gotujesz. [...] Przyjmą cię też do pośrodku swego”³⁹. Subtelnej ironii doszukać się można i w informacji, jakoby Niemcy mieli od wieków wielkie poszanowanie dla Polaków, więc zapewne w rzeczonyj twierdzy „pokój nowy”⁴⁰ znajdzie się i dla przybysza. Słowo „pokój” (dziś: pokój) ma sens ambiwalentny: odnosi się zarówno do konkretnego pomieszczenia (w tym przypadku – do więziennej celi), jak i do spokojnego życia bez lęków i zagrożeń, o jakim marzy przyjezdny z Rzeczypospolitej. Trudno uznać Obywatela ze Śląska za pocziwego prostaczka, znoszącego cierpliwie „nadużycia obcych włodarzy”⁴¹

³³ Zob. S. M. Kołdon, *Czyścić jako przejaw Bożego miłosierdzia*, https://www.researchgate.net/publication/318979632_Czysciec_jako_przejaw_Bozego_milosierdzia [dostęp: 14.05.2024].

³⁴ *Polak w Śląsko...*, s. 1.

³⁵ Tamże, s. X–XI.

³⁶ Tamże, s. 2.

³⁷ Tamże.

³⁸ Tamże, s. 4.

³⁹ Tamże.

⁴⁰ Tamże, s. 10.

⁴¹ R. Pollak, *Wstęp...*, s. X.

i nieświadomego zła, które dzieje się wokół niego. Wręcz przeciwnie: zaproszenie Polaka na Śląsk jest pozorne, Obywatel ironię stosuje świadomie, z przekąsem, gdyż dworuje sobie z nieświadomego zagrożeń przybysza. I choć z niemałą sympatią traktuje gościa i zaprasza nawet do swego domu na dłuższą pogawędkę⁴² (wszak łączy go z nim język, którym obaj porozumiewają się bez problemów), to ma jednak świadomość swej narodowej odrębności: nie jest ani Polakiem, ani Niemcem, lecz Ślązakiem. Świadczy o tym zarówno dobitne akcentowanie swej „śląskości” w trakcie konwersacji z przybyszem („Já, já – což to mowisz, moj Polaczku?”⁴³), jak i opowieść o twierdzy więziennej, w której Polaków traktuje się znacznie gorzej niż Ślązaków. Zwłaszcza ta ostatnia informacja dowodzi niezbicie, że – w rozumieniu Obywatela – Ślązak to bynajmniej nie Polak.⁴⁴

Przewrotna ironia cechuje wiele tekstów staropolskiej literatury popularnej, w tym – sowizdrzalskiej: gloryfikacje osób i niektórych zachowań ludzkich w dziełach Jana z Kijan lub Jana Dzwonowskiego okazują się w rzeczywistości prześmiewczymi naganami, bo odwołują się do świadomości ówczesnego czytelnika, który łatwo konfrontował znaną mu rzeczywistość otaczającego go świata z przesadną pochwałą. Wydaje się zresztą, że Polak zdał sobie w końcu sprawę z tego, że Ślązak sobie z niego zakpił. Zatem i w odczuciu polskiego szlachcica uruchamia się pojęciowy schemat: „swój – obcy”, co zaświadcza o uświadamianiu sobie odrębności kulturowej przez mieszkańca dawnej Rzeczypospolitej. Wynika to wyraźnie z kończącej monolog „przestrogi”:

Zgłupia chytry Ślęzak,
Chociaj u nich rzadki żak,
Przemknie cie przez nogę,
Sprawi-ć we łbie trwogę⁴⁵.

Charakter i osobowość następnego przedstawiciela śląskiej społeczności – Naszyńca, trafnie dookreślił Roman Pollak: „[...] w tym właśnie Naszyńcu najwięcej widać wigoru, zawziętości. Jest w nim coś z śląskiego *pierona* o niewyparzonej gębie, coś z zapaleńca i ryzykanta”⁴⁶. Trzeba jednak dodać, że ów Naszyńiec, łatwo dający się nakłonić i podburzyć przez Polaka do działań odwetowych na zarządcach Hohenzollernów, nie jest ani tak sprytny, ani tak inteligentny, jak posługujący się subtelną ironią śląski Obywatel.

Najmniej wyrazistymi postaciami w dialogu są mieszczenie: Bytomianin i Gorzanin, których rola w konwersacji jest niewielka: dopełniają oni jedynie użyte wcześniej przez Polaka informacje o terrorze panującym na Śląsku i o za-

⁴² Polak przestraszony tym, co usłyszał, nie przyjmuje zaproszenia, lecz z pośpiechem odjeżdża do domu, zob. *Polak w Śląsko...*, s. 19.

⁴³ Tamże, s. 9.

⁴⁴ Takie rozumienie sensu wypowiedzi Obywatela jest subiektywne, autorskie, aczkolwiek w kontekście dialogu jak najbardziej uzasadnione i logiczne (pisząca te słowa odcina się od jakiegokolwiek polityki, ideologii czy propagandy, ale ma świadomość, iż nie tylko w realiach PRL-u, ale także i dziś w niektórych kręgach intelektualnych tego typu odczytanie utworu uznano by za ideologiczne niepoprawne lub nawet „niewłaściwe”). Według autorki niniejszego szkicu jest jednak prawdziwe i interpretacyjnie trafne.

⁴⁵ *Polak w Śląsko...*, s. 19.

⁴⁶ R. Pollak, *Wstęp...*, s. XI.

trudnieniu przez namiestników książęcych rdzennej ludności, w tym – młodych górników – w charakterze pacholków i siepaczy do pomocy przy więźniach i skazanych. Bytomianin i Gorzanin mówią niewiele, trudno zatem scharakteryzować ich mentalność czy charaktery.

Jedyną kobietą wśród interlokutorów jest Ślązaczka z Piekar Śląskich, której skargi na ciężką pracę w zamku świerkłanieckim porównują Pollak i Zaremba do skarg Oluchny z *Żeńców* Szymona Szymonowica⁴⁷. W rzeczywistości Krześcianka z Piekar jest pełną werwy i witalności dziewczyną z ludu i do złudzenia przypomina wesołą niewiastę z *Kiermaszu wieśniackiego*, kochającą stroje, muzykę i taniec⁴⁸. To jej zamiłowanie do pięknych ubiorów i płaśów, niechęć do usatkwowania się (czego symbolem jest pogardzana przez nią praca przy kądzieli), a także bezrefleksyjne zachowanie dziewczyny, bez wahania decydującej się odjechać z nieznajomym, upodabniają ją nie tylko do naiwnych dziewcząt – bohaterek niektórych sowizdrzalskich anonimowych pieśni⁴⁹, ale też do wybranych postaci literackich z żartobliwych staropolskich „sejmów niewieścich” i „sejmów panieńskich”⁵⁰. Te ostatnie, należące do dawnej literatury popularnej, w sposób prześmiewczy, zgodnie z konwencją „świata na opak wywróconego”, krytykują nieprzystające do staropolskich obyczajów zachowanie przedstawicielek płci niewieściej.

Niemniej jednak omawiany utwór *Polak w Śląsko* – bez wątpienia – pozostaje w kręgu literatury perswazyjnej. Celem wypowiedzi nie jest wprawdzie, jak w typowym agonie, rozstrzygnięcie racji któregoś z rozmówców ani forsowanie jakichś konkretnych tez natury etycznej czy politycznej przez poszczególne postaci, ale chodzi przede wszystkim o wpłynięcie na osąd i decyzje zarówno osoby dramatu – Polaka, jak i szerzej – odbiorcy dialogu (czytelnika). Ten perswazyjny charakter łączy oczywiście omawiany tekst z tradycją *Krótkiej rozprawy*... Reja, ale celem nie jest naprawa stosunków społecznych na siedemnastowiecznym Śląsku, gdyż taka polityczna perswazja w ówczesnych realiach społeczno-historycznych panujących na śląskiej ziemi byłaby bezużyteczna i zupełnie bezcelowa. Mikołaj Rej zwracał się wszak „ku dobrym towarzyszom”, czyli do szlachty polskiej, aby pilnowała przestrzegania ustalonych dla każdego stanu praw. Rejowa perswazja związana była, rzecz jasna, z walką szlachty średniej o tak zwaną „egzekucję praw i dóbr” w szesnastowiecznej Rzeczypospolitej szlacheckiej⁵¹.

⁴⁷ Tamże, s. X; J. Zaremba, „*Polak w Śląsko*” jako utwór śląskiej literatury..., s. 378.

⁴⁸ Por. *Kiermasz wieśniacki albo rozgwara Kmosia z Bartoszem na Zawiszu*, [w:] *Polska liryka mieszczańska. Pieśni-tańce-padwany*, wydał i oprac. K. Badecki, Lwów 1936, s. 61–93. Taniec w literaturze sowizdrzalskiej to swoiste słowo-klucz; symbolizuje, według niektórych badaczy, akt płciowy, zob. W. Wojtowicz, *Między literaturą a kulturą*..., s. 298–300.

⁴⁹ Zob. T. Banaś-Korniak, *Kreacje kobiece i ich funkcje w popularnej pieśni polskiej z pierwszej połowy XVII stulecia. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Wirydarz staropolski i oświeceniowy*, red. R. Magryś, J. Kowal, G. Trościński, Rzeszów 2020, s. 125–140.

⁵⁰ Por. *Sejm panieński albo rozmowa o biesiadach i krotofilach mięsopustnych. Tudzież o obyczajach mężów, gdzie ze dwudziestu panien każda zdanie swe podaje; Sejm białogłowski, który w sobie zamyka wszelakie swobodpokoje z mężami, warując to wszystko sobie do lat pewnych, poko swego nie przewiodą według uporu*, [w:] *Polska satyra mieszczańska. Nowiny sowiżralskie*..., s. 61–83, 85–104.

⁵¹ Zob. J. Krzyżanowski, *Mikołaja Reja „Krótką rozprawą”*..., s. 49–97.

Innego rodzaju perswazję dostrzegamy w dialogu *Polak w Śląsko*. Ma ona dotyczyć kwestii: czy warto osiedlić się na Śląsku? Autor przekonuje, że nie warto, a wręcz, iż jest to pomysł karkołomny. Według Wacława Aleksandra Maciejewskiego nie przypadkiem wydano tę dialogową broszurę około roku 1620, a zatem już w okresie nasilającej się w Rzeczypospolitej kontrreformacji. Chodziło, według badacza o to, aby zniechęcić protestantów polskich do przyjazdu i zamieszkania na Śląsku⁵², gdzie mogliby bez prześladowań praktykować swą wiarę. Jak jednak zostało wcześniej wspomniane, polski przybysz nie wydaje się wcale promować nauki Lutra, jest raczej ciekawym przygód wędrowcem – chrześcijaninem, poszukiwaczem krainy idealnej, jak wielu literackich bohaterów sowizdrzalskich tekstów. Idea utworu jest zatem taka sama, jak przewodnia myśl tych powiastek sowizdrzalskich, które ukazywały rozczarowanie bohaterów tak zwaną idealną krainą. Najlepiej bowiem żyć tam, gdzie człowiek się urodził i gdzie żyli jego przodkowie. A Śląsk wydał się Polakowi, podobnie jak sowizdrzalskiemu peregrynatorowi Maćkowi czy Bartoszowi⁵³ obcą, nieswoją i nieprzyjazną ziemią.

Utwór osadzony jest mocno w realiach historycznych i obyczajowych ówczesnych okęgów: bytomskiego, świerklanieckiego, tarnogórskiego i karniowskiego. Zarysowana została w nim ponadto, choć w sposób szczątkowy, akcja, czego zazwyczaj nie spotykamy w innych staropolskich dialogach. Zawiązanie akcji następuje w momencie przypadkowego, jak się wydaje, spotkania na wędrownym szlaku Polaka i Obywatela. Przybysz, przyjaźnie nastawiony do autochtonów, wypowiada pozdrowienie, a po dłuższej konwersacji Ślązak informuje, że spostrzegł Mnicha, który za chwilę przyłączy się do rozmowy. Wkrótce do grupy podchodzą kolejni Ślązacy: Bytomianin, Gorzanin i Naszyniec. Ten ostatni przez dłuższy czas milczy i przysłuchuje się rozmowie, aby w końcu dodać kilka informacji od siebie na interesujący rozmówców temat. Na końcu przybywa dziewczyna z Piekar Śląskich, a o jej zbliżaniu się informuje szykujący się już do odjazdu Polak: „Już czas mam! Lecz widzę białogłową/ Idącą [...]”⁵⁴. Dziewczyna po krótkiej wymianie zdań z obcym decyduje się odjechać z nim do Polski. Przybysz zachęca ją mówiąc: „Wsiadaj!”⁵⁵, co ta czyni z ochotą. Końcowa wypowiedź jednoznacznie określa zachowanie szlachcica, który zabiera dziewczynę, lokuje się w swym wozie i ucieka do Polski: „Żalby mi tu strawić i godzinę. Atoli wżdy z krześcianką jadę, [...] Już ty, bracie miły, zdrow pozostań!”⁵⁶. Widać więc, że pomimo iż tekst nie zostaje podzielony na sceny i akty, a czytelnik nie uzyskuje też wiedzy o „dzianiu się” z didaskaliów, to jednak przekazują ją sami rozmówcy. Jedyna wypowiedź odautorska, którą można potraktować jako wskazówkę dla czytelnika i reżysera, chcącego wystawić dialog na scenie, znajduje się w podtytule, nawiązującym jak zaznaczyliśmy wcześniej, do przestrzeni czyścicowej i piekielnej. Taki sposób in-

⁵² Podaję za R. Pollakiem, który powołuje się na zdanie Wacława Aleksandra Maciejewskiego; ten ostatni poświęcił dialogowi kilka uwag w trzecim tomie *Piśmiennictwa polskiego* (s. 102–104), zob. Pollak, *Wstęp...*, s. VIII.

⁵³ Zob. *Peregrynacja Maćkowa...*, s. 307–325; *Prawdziwa jazda Bartosza...*, 271–278.

⁵⁴ *Polak w Śląsko...*, s. 15.

⁵⁵ Tamże, s. 18.

⁵⁶ Tamże, s. 19.

scenizowanej rozmowy bliski jest staropolskim intermediom⁵⁷. Schemat narracyjny i niespodziewane pojawianie się przypadkowych osób w utworze można by wprawdzie uznać za słabą stronę artystycznej realizacji formy dialogowej, ale cechy te nieobce były wszakże konstrukcji wielu dialogów sowizdrzalskich, a także intermediiów. Zwłaszcza w tych ostatnich przypadkowość jest jednym z głównych środków zaskoczenia, zainteresowania i nierzadko – rozśmieszania odbiorcy.

Diabelskie porządki na Śląsku nie są bynajmniej przedstawione po bachtinowsku, a postaci diabłów to nie „śmieszne straszysła”⁵⁸. Nie było bowiem intencją autora rozładowanie strachu odbiorców przed zagrożeniem męką w zaświatach. Nie ma w tym utworze komizmu typowego dla Jana z Kijana, opartego głównie na absurdzie czy grze słów, bo też nie chodzi bynajmniej o zabawienie czytelnika anegdotyczną treścią. Jest to raczej podporządkowany satyrze humor jowialny, a także „czarny humor”, zauważony zresztą już przez Jana Zarembę⁵⁹. Przykładem tego ostatniego może być nazwanie „klucznikiem piekielnym” Piotra Bernharda, rezydenta i namiestnika w świerkłanieckim zamku, chętnie skazującego na śmierć i okrutne tortury więźniów. Jest to nie tylko aluzja do świętego Piotra – klucznika niebios, mamy tu przede wszystkim prześmiewczą deprecjację urzędnika książęcego: „Słusznie piekłem Świerkłaniec nązwano, / Bo godnemu klucz do niego dano”⁶⁰. Odnajdziemy też w analizowanym tekście chętnie stosowane przez sowizdrzalskich autorów diabelskie przekleństwo („To po dyable! jużem serce stracił, [...]”⁶¹) a także wyrażenia kolokwialne („Nie lękam się ledą machárzyny”⁶²). Nie brak też fragmentu obscenicznego, Naszyniec opowiadający o żonie namiestnika zamku świerkłanieckiego, która chciała śląskie mieszcзки uczyć pracy prząśniczki i zachwalała tę robotę, przytoczył butną odpowiedź jednej Ślązaczki. Ta ostatnia przekornie stwierdziła, że wołałaby być sprzedajną dziewczką, aniżeli zarabiać pracą przy krosnach: „Niżbym siedzieć miały pod przęślicą, / Wolim się dorabiać prochownicą!”⁶³

Pokrewieństwa ideowego z *Krótką rozprawą...* Mikołaja Reja trudno się w omawianym dialogu doszukiwać, gdyż oprócz motywu przypadkowego spotkania rozmówców na drodze i ich narzekania na złą rzeczywistość społeczną – niewiele wspólnych idei oba teksty łączy. Warto natomiast umieścić te dwa utwory w nurcie ewolucyjnym polskich gatunków dramatycznych. Anonimowy autor *Polaka w Śląsko* zapewne wzorował się na narracyjnym charakterze wypowiedzi postaci literackich Reja. Monologi zarówno Obywatela, jak i Naszyńca czy Krześcian-

⁵⁷ Zob. M. Mieszek, *Intermedium polskie XVI–XVIII w. (teatry szkolne)*, Kraków 2007.

⁵⁸ Por. M. Bachtin, *Twórczość Franciszka Rabelais’a a kultura ludowa średniowiecza i renesansu*, przeł. A. i A. Goreniewie, oprac., wstęp, komentarze i weryfikacja przekładu S. Balbus, Kraków 1975, s. 82, 91 i nast.

⁵⁹ J. Zaremba, „*Polak w Śląsko*” jako utwór śląskiej literatury..., s. 382.

⁶⁰ *Polak w Śląsko*..., s. 14.

⁶¹ Tamże, s. 4.

⁶² Tamże, s. 7, por. przypis 31. Według słownika etymologicznego – często stosowane w staropolszczyźnie słowo „macharzyna” oznacza pęcherz, miech, mosznę. Zob. A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, Warszawa 1993, s. 316.

⁶³ *Polak w Śląsko*..., s. 13. Chodzi o żeński organ płciowy, zob. objaśnienia R. Pollaka, *Przypisy*, [w:] *Polak w Śląsko*..., s. 25.

ki, podobnie jak fragmenty monologowe Pana, Wójta i Plebana, mają charakter rozległych opisów i relacji, rysujących szeroką panoramę życia politycznego i obyczajowego. Nie są to proste wymiany zdań i argumentów jak w średniowiecznych agonach czy „poswarkach”, ale rozbudowane narracje (u Reja znacznie bogatsze pod względem prezentowanych obrazów literackich i środków poetyckiej inwencji), co stanowi „wielki skok” ku rozwojowi powieści, a nawet w obydwu tekstach można się dopatrzyć prototypu reportażu⁶⁴. Nie odmawiając tekstowi Reja dawno już dostrzeżonych walorów artystycznych i publicystycznych⁶⁵, warto jednak zauważyć, że *Polak w Śląsko* prezentuje mniej rozbudowaną, dynamiczniejszą, aniżeli w dokonaniu literackim Nagłowiczana dysputę, przy czym, jak zauważyliśmy wcześniej, w dialogu o Śląsku zaznaczone zostają nie tylko miejsce i przypuszczalny czas odbywania rozmowy, ale też da się zaobserwować zaczątki akcji, czego w *Krótkiej rozprawie...* próżno szukać. U Reja są obecne odautorskie marginalia, które wyznaczają kolejność podejmowanych przez rozmówców problemów⁶⁶, co jest oczywiste ze względu na publicystyczny charakter dzieła. W prezentującym realia śląskie dialogu marginaliów nie ma, a zakres podejmowanych tematów jest znacznie skromniejszy niż w dziele Reja. Oczywiście nie można porównywać mistrzostwa Nagłowiczana w sposobie i bogactwie prezentacji realiów społeczno-politycznych ze skromnym w tym zakresie dokonaniem autora analizowanego „śląskiego” dialogu, którego konstrukcja wpisuje się w kontekst literacki popularnych dialogów rybałtowskich. Tak jak staropolscy autorzy tekstów sowizdrzalskich chciał przekonać czytelnika, że poszukiwanie idealnego miejsca na ziemi i ucieczka z ojczystych włości do obcych krain są bezcelowe. Bezimienny autor dość wyraźnie przy tym zarysował cechy charakteru i osobowości poszczególnych rozmówców, a takiej indywidualizacji języka postaci wysławiających się próżno szukać w najwybitniejszym dialogu Mikołaja Reja. Zaczątki akcji i cechy charakterologiczne rozmówców zauważyć można natomiast w staropolskich intermediach⁶⁷. Wszystkie zaobserwowane właściwości wypowiedzi literackiej pozwalają usytuować analizowany tekst *Polak w Śląsko* bardziej w nurcie sowizdrzalskich scenek intermedialnych, aniżeli publicystycznych dialogów staropolskich (a pewne cechy jego kompozycji i stylu, co wykazano, upodabniają go do nawet do niektórych sowizdrzalskich dramatów, np. albertusów).

Celem naszym było zbadanie tradycji literackiej, w kręgu której sytuować można uważany dotychczas za należący do śląskiej literatury regionalnej dialogowy utwór z początku XVII stulecia – *Polak w Śląsko*. Jeśli uznamy, że teksty nie tylko napisane śląskim dialektem, ale i te stworzone w literackim języku dawnej polszczyzny, a mające za temat Śląsk i jego mieszkańców, przynależą do literatury regionalnej, to owszem, badany dialog trzeba traktować jako utwór „śląski”. Z dzisiejszej perspektywy badawczej raczej nieważne jest, czy autorem omawianego utworu był rdzenny Ślązak (z ziemi bytomskiej, jak sądził Jan Zaremba⁶⁸) czy też

⁶⁴ Zaczątków techniki reportażowej w dialogu Reja dopatruje się J. Abramowska, *Dialog...*, s. 132.

⁶⁵ Uczynił to dawno temu Julian Krzyżanowski, *Mikołaja Reja „Krótką rozprawę...”*, s. 98–168.

⁶⁶ Zauważyła to J. Abramowska, *Dialog...*, s. 132.

⁶⁷ Zob. M. Mieszek, *Intermedium polskie XVI–XVIII w.*

⁶⁸ J. Zaremba, *„Polak w Śląsko” jako utwór śląskiej literatury...*, s. 383.

mieszkaniec jakiegoś regionu dawnej Rzeczypospolitej (na przykład Małopolanin, co jest prawdopodobne, gdyż z Małopolski pochodziło wielu wędrownych rybałów). Rozpatrywany przekaz literacki, często łączony z tradycją publicystyczną *Krótkiej rozprawy...* Mikołaja Reja, tak naprawdę z satyrą społeczną niewiele ma wspólnego. Temat peregrynacji, poszukiwania idealnej krainy przez bohatera literackiego, sposób wysławiania się rozmówców nie odzégnujących się od wyrażen potocznych, czarnego czy jowialnego humoru (do niektórych monologów wtrącane są popularne w XVII wieku przekleństwa), istnienie motywów diabelskich, błazeńska ironia cechująca śląskiego Obywatela, kreowanie postaci sprytnej białogłowy kochającej stroje i taniec, budowanie charakterów postaci – wyraziście pozwalają sytuować badany tekst w kręgu staropolskiej literatury sowizdrzalskiej. Wątki diabelskie są jednak ujęte nie w sposób wesoły, ludyczny, ale w konwencji czarnego humoru (efekt humorystyczny osiąga się poprzez samo porównanie rządzących Śląskiem oprawców do mieszkańców piekieł lub na zasadzie kontrastu: św. Piotr klucznik niebios zestawiony z Piotrem ze Świerklańca – „piekielnym klucznikiem”). Realne postacie gnębieli Ślązaków okazują się bowiem żywym wcieleniem charakterów czartowskich, co, rzecz jasna, ma swój satyryczny wydźwięk (jak większość staropolskiej twórczości sowizdrzalskiej), niemniej jednak nie chodzi w utworze o jakąś polityczną perswazję (jak w *Krótkiej rozprawie...* Reja), ale o wyrażaną często w rybałtowskich tekstach prawdę, że najlepiej żyć w ojczystej krainie przodków i w swym rodzinnym domu, bo poszukiwanie Kokanii kończy się zwykle fiaskiem.

Łączenie przez dawnych badaczy omawianego tekstu z tradycją *Krótkiej rozprawy...* Pana z Nagłowic nie było jednak pozbawione podstaw. Anonimowy autor zastosował bowiem innowacyjną technikę narracji Rejowych postaci: Pana, Wójta i Plebana, dzięki której w stosunkowo krótkim, zwartym dialogu zaprezentowana została rozległa panorama życia społeczeństwa śląskiego pod panowaniem Hohenzollernów. Powinowactwo z Rejowym tekstem jest zatem literackie, a nie ideowe. Ponadto, anonimowy autor starał się zarysować w przedstawianej inscenizacji akcję i po błazeńsku poinformował w podtytule o miejscu odbywającej się rozmowy, a także wyraźnie zindywidualizował język najważniejszych postaci wypowiadających się, co pozwala na wyciągnięcie wniosku, że omawiany utwór wykazuje też cechy staropolskiego intermedium. Opisane właściwości wskazują nie tylko na oczywiste walory artystyczne analizowanego dialogu, ale i na żywą łączność z nurtem popularnym staropolskiej literatury, służącym rozrywce, zabawie, ale i satyrze.

Bibliografia

Źródła i teksty literackie

- Anonim, *Polak w Śląsko (anonimowy dialog z początku XVII w.). Z unikatów Biblioteki Kórnickiej wydał Roman Pollak z 1 ryciną* (1939), Katowice: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego.
- Anonim, *Polak w Śląsko*, [w:], *Materiały zebrane przez Bolesława Erzepkiego (odpisy utworów staropolskich, notatki bibliograficzne i wycinki prasowe dotyczące Śląska) z załączoną późniejszą charakterystyką, rękopis Biblioteki Śląskiej*, sygn. R 69 III.
- Antologia literatury sowizdrzalskiej XVI i XVII wieku* (1985), oprac. Stanisław Grzeszczuk, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Drexeliusz Hieremiasz (1640), *Wieczność piekielna, abo o ogniu, więzieniu i mękach, które w piekle cierpią ludzie potępieni* [...], tłum. Jan Chomętowski, Kraków: Drukarnia Krzysztofa Schedla.
- Polska komedia rybałtowska* (1931), wydał i oprac. Karol Badecki, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Polska liryka mieszczańska. Pieśni-tańce-padwany* (1936), wydał i oprac. Karol Badecki, Lwów: Nakładem Towarzystwa Naukowego, Drukarnia Naukowa we Lwowie.
- Polska satyra mieszczańska. Nowiny sowizrzalskie* (1950), oprac. Karol Badecki, Kraków: Nakładem Polskiej Akademii Umiejętności.
- Rej Mikołaj (1979), *Krótką rozprawa między trzema osobami, Panem, Wójtem a Plebanem, którzy i swe, i innych ludzi przygody wyczytają, a także i zbytki, i pożytki dzisiejszego świata, 1543*, [w:] Rej Mikołaj, *Wybór pism*, oprac. Jan Ślaski, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, s. 5–63.
- Sejm piekielny. Satyra obyczajowa* (1903), wydał i oprac. Aleksander Brückner, Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności.

Opracowania

- Abramowska Janina (1990), *Dialog*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze–renesans–barok)*, pod red. T. Michałowskiej, przy udziale Barbary Otwinowskiej, Elżbiety Sarnowskiej-Temeriusz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 129–133.
- Badecki Karol, *Przedmowa* (1931), [w:] *Polska komedia rybałtowska*, Lwów: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. IX–XXII.
- Banaś Teresa (2007), *Pomiędzy tragicznością a groteską. Studium z literatury i kultury polskiej schyłku renesansu i wstępnej fazy baroku* (2007), Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Banaś-Korniak Teresa (2020), *Kreacje kobiece i ich funkcje w popularnej pieśni polskiej z pierwszej połowy XVII stulecia. Wybrane zagadnienia*, [w:] *Wirydarz*

- staropolski i oświeceniowy*, red. Roman Magryś, Jolanta Kowal, Grzegorz Trościński, Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, s. 125–140.
- Banaś-Korniak Teresa (2022), *Ludyczność w literaturze polskiej epok dawnych. Metoda, teoria, interpretacje*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Barycz Henryk (1948), *Ślązacy w polskiej kulturze umysłowej na tle polsko-śląskich związków z przeszłości*, [w:] *Oblicze Ziemi Odzyskanych. Dolny Śląsk*, t. 2: *Dzieje, kultura*, Wrocław: Książnica-Atlas, s. 499–560.
- Bogaczowa Irena (1970), *Analiza językowa anonima „Polak w Śląsko”*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu”. Językoznawstwo 4: *Studia z historii języka i onomastyki*, s. 179–232.
- Gierowski Józef (1955), *Śląsk w dobie rządów szlacheckich w Polsce*, [w:] *Dzieje Śląska*, pod red. Ewy Maleczyńskiej, Karola Maleczyńskiego, Warszawa 1955, s. 122–146.
- Górska Barbara, Skura Adam (1975), *Książka polska wydawana na Śląsku w XV–XVIII w.*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Grzeszczuk Stanisław (1994), *Błazeńskie zwierciadło. Rzecz o humorystyce sowi-zdrzańskiej XVI i XVII wieku*, Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”.
- Horoszkiewicz Roman (1952), *Robotnik i chłop w poezji polskiej na Opolszczyźnie w XVII i XVIII w.*, „Zeszyty Wrocławskie”, nr 3, s. 117–124.
- Kołdon Stanisław M., *Czyściec jako przejaw Bożego miłosierdzia*, https://www.researchgate.net/publication/318979632_Czysciec_jako_przejaw_Bozego_milosierdzia [dostęp: 14.05.2024].
- Krzyżanowski Julian (1954), *Mikołaja Reja „Krótka rozprawa” na tle swoich czasów*, Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Maleczyński Karol (1954), *Rola mas ludowych w dziejach Śląska*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Michałowska Teresa (1974), *Poezja dramatyczna (dramatica poesis)*, [w:] *Staropolska teoria genologiczna*, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 100–111.
- Mieszek Małgorzata (2007), *Intermedium polskie XVI–XVIII w. (teatry szkolne)*, Kraków: Wydawnictwo Collegium Colominum.
- Musioł Paweł (1970), *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku*, Opole: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego w Opolu.
- Pollak Roman, *Wstęp* (1939), [w:] *Polak w Śląsko (anonimowy dialog z początków XVII w.)*. Z unikatów Biblioteki Kórnickiej wydał Roman Pollak z 1 ryciną, Katowice: Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, s. VII–XVI.
- Rospond Stanisław (1959) *Dzieje polszczyzny śląskiej*, Katowice: Wydawnictwo „Śląsk”.
- Słownik literatury staropolskiej (średniowiecze–renesans–barok)* (1990), pod red. Teresy Michałowskiej przy udziale Barbary Otwinowskiej, Elżbiety Sarnowskiej-Temeriusz, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Stuchlik-Surowiak Beata (2016), *Obraz małżeństwa w „antyfeministycznych” utworach Bartosza Paprockiego na tle obyczajowych, religijnych oraz literackich*

- zjawisk XVI i pierwszej połowy XVII wieku, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Wojtowicz Witold (2010), *Między literaturą a kulturą. Studia o literaturze „mieszcząńskiej” przełomu XVI i XVII wieku*, Szczecin: Wydawnictwo Uniwersytetu Szczecińskiego.
- Zaremba Jan (1974), „Polak w Śląsko” jako utwór śląskiej literatury mieszczańskiej, „Studia Śląskie”, seria nowa, t. XXVI, s. 377–383.
- Zaremba Jan (1977), *Związki literackie Śląska z Rzeczpospolitą (do połowy XVIII wieku)*, [w:] *Literatura staropolska w kontekście europejskim. (Związki i analogie)*, pod red. Teresy Michałowskiej, Jana Ślaskiego, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, s. 293–303.
- Zaremba Jan (1981), *Stan i potrzeby badawcze dawnego piśmiennictwa śląskiego (do 1800 r.)*, [w:] *Perspektywy badań śląskoznawczych. Językoznawstwo. Piśmiennictwo. Folklorystyka*, pod red. Doroty Simonides, Henryka Borka, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 61–73.

“Polak w Śląsko” (“A Pole in Silesia”). The Anonymous 17th Century Dialogue in the Circle of Old Polish Popular Literature and “A Brief Discourse”... by Mikołaj Rej

Summary

The author of the article aims to examine which old Polish literary convention the Polish anonymous seventeenth-century dialogue, “Polak w Śląsko”, refers to. The author’s research material consists of the two, not much different versions of the work: a manuscript, from the collection of Bolesław Erzepki, owned by the Silesian Library in Katowice and a printed version from 1939, edited by Roman Pollak. The paper corrects some ideological theses of historians of literature before 1989. It has been proven that the relationship with the dialogue of Mikołaj Rej is literary, not ideological, because the anonymous poet did not promote changes or repairs of political or social relations in Silesia in the XVII century. A nameless creator implemented the literary technique of Rej’s narrative, to enhance the pictoriality of it. The article also indicates the distinct features of the picaresque style in the analysed dialogue. It has been confirmed that the action was outlined in it, and the language of interlocutors is individualised, which allows one to determine the characterological features of the interlocutors. The mentioned properties of style, language and composition will enable us to consider the analysed text as a picaresque work and situate it in the evolutionary trend of the old Polish dramatic genres, as it manifests significant features of seventeenth-century intermedia.

Keywords

Polak w Śląsko, Silesian Literature, dialogue, intermedium, Old Polish literature, picaresque poetics

**„*Ein Pole in Schlesien*”. Ein anonymes Dialog des 17. Jahrhunderts
im Kreis der Tradition der altpolnischen Populärliteratur
und „*Eine kurze Dissertation*”... von Mikołaj Rej**

Zusammenfassung

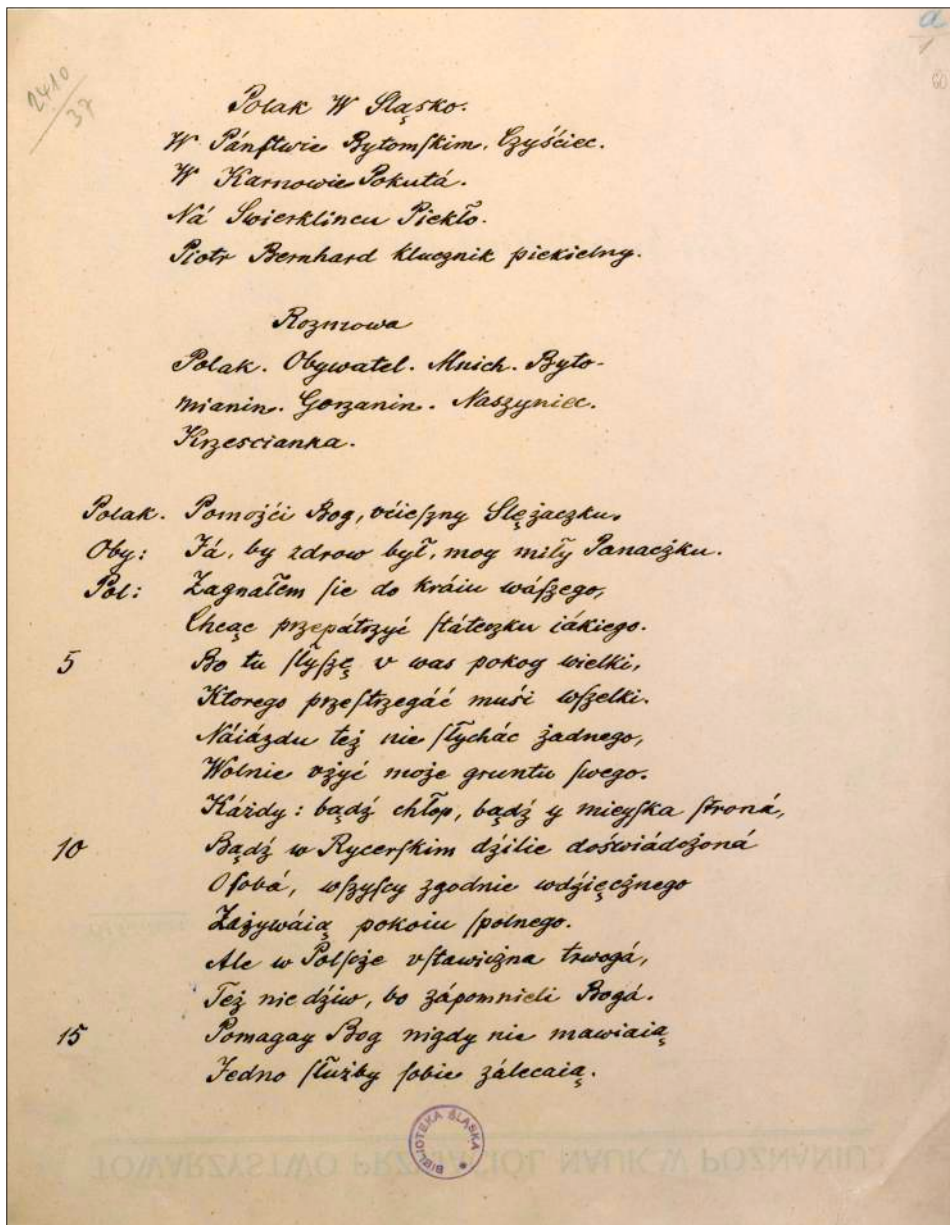
Die Autorin des Artikels zeigt, zu welche altpolnischen literarischen Konventionen der polnische anonyme Dialog des 17. Jahrhunderts sich bezieht. Das Forschungsmaterial des Autors umfasste zwei Versionen des Werkes, die sich leicht voneinander unterscheiden: eine handschriftliche aus der Sammlung von Bolesław Erzepki, die sich im Besitz der Schlesischen Bibliothek in Katowice befindet, und eine gedruckte Version aus dem Jahr 1939, erstellt von Roman Polak. Der Artikel korrigiert einige ideologische Thesen von Literaturhistorikern aus der Zeit vor 1989. Es ist erwiesen, dass die Beziehung zum Dialog von Mikołaj Rej literarisch und nicht ideologisch ist. Der ungenannte Autor nutzte Rejs literarische Erzähltechnik, wodurch der Text an mehr Bildlichkeit gewann. Die Autorin weist auch auf die klaren Merkmale des schwanksroman-stils im betreffenden Dialog hin. Es ist dokumentiert, dass die Handlung skizziert und die Sprache der Gesprächspartner individualisiert wird, wodurch wir die Charaktereigenschaften einzelner Gesprächspartner bestimmen können. Diese stilistischen, sprachlichen und kompositorischen Eigenschaften ermöglichen es uns, den analysierten Text als ein idiomatisches Werk zu betrachten und ihn in den Entwicklungstrend der altpolnischen dramatischen Genres einzuordnen, da er wichtige Merkmale der Intermedia des 17. Jahrhunderts aufweist.

Schlüsselwörter

Ein Pole in Schlesien, schlesische Literatur, Dialog, Intermedium, altpolnische Literatur, Schwankroman

Anonimowy dialog Polak w Śląsko

Rękopis Biblioteki Śląskiej R 69 III

- Nie bądź jednak w domku swym bezpieczny.
 Z przyjaciela nieprzajaciela wieczny
 Wnet się stanie: bo, gdy się popiła,
 20 Samego gospodarza zabija.
 Żono się skryje, pannę ugry z domu,
 Naprze, nie bron, co ieno masz w domu.
 Stanu żadnego nie pożąnują
 I w kościele się szelba, częstują.
 25 Przy Młzcy krzyżem nie ieden więc pądnie
 Z niewoleg, gdy go kulka dopądnie.
 Wszyscy Krolmi z Kriwodami,
 Prawem sądzą, iako zechcą sami.
 30 Ktożby wszystko wyłożył niewola,
 W nędzy Polsoje zmieszana swawola?
 Przetoż czołom prosko im vderzę,
 A w Słasku na ślatach iaki zmięzę.
 Widząc cię też, człeka nie chytrego,
 Poradziś mi do czego dobrego.
 35 Bo tu, słyżę, ludzie nador prości,
 Nie umieją ozukowywać gości.
 Tako to mnie, Polaka głupiego,
 Przyima, tulzę, do pośrodku swego.
 Obg. Panaczka moją, słuchałem cię, pilnie,
 40 Widzę, szukaś pokoia w domu wsielnie.
 Byś też zicządził kraie świata wzbędy,
 Takowego pokoju niktędy
 Nie nabydziesz, iak w tym Bytomskim Kraie,
 Tak ludzkości iak y obyczajnie.

- 45 Najzy tak sie wygolowali,
Czego y przodkowie nie śychali.
Samo stroie po Francusku wszystko,
Potom, nie wiem, iakby dać nazwisko.
Moskwa, śyższ, nośi takie rādā,
50 Ale, widzę, do nich wielka wādā.
Bo na palcach tylko stać może
Krokiem wąskim a bazo ostroźnie.
Panny tak. A dziewczuchy zaśie
Nowe dżirwy, przyodziewają na się.
55 Kształt pod pachę, śātā równym kroiem,
Tak beghā: Agielskim (sic) mowia stroiem.
To Ńwale, bo śryie śnādnie brzuśek,
Jeśli ktorey nādmię się kozośek.
Trudno wszystko tak powiećać o tym,
60 Spodobać się, gdy wię wyryż potym.
Wię pokoy tak u nas okrażony,
Że zuchwałcom prawie na wśe strony
Zabiezano: kto się porwie kędy,
Ża nim trwogā bazo przedko wśędy.
65 Ziemiäninā porwa u iego domu
By z y z łōżka, bronić go nikomu
Nie godzi się, przypłaić tēgo,
Tak iż stātku nie stāłoby iego.
Druzi podezās na was przykowāny.
70 In Karnawā będzie odesłāny.
Taki despekt y nieznośne szkody
Odmieść musi! a ieśże nagrody

75

Czynie Prohom, strawę drogo płacić,
 Piechocie z mim idącej zapłacić.
 Dekret taki? Wściagnąć musi mowy,
 By mu nie pierśi nie włożono głowy.
 O mord uprawdźcie progię, nie mąj kary,
 Nubem zbądźcie, że dochowa wiary.

80

Stajak zwłascza gdy Polaka zgładzi,
 Polak zaś gdy Polaka zagładzi,

85

Letna, by miał życie iako młynski
 Klamien: doznał na gorących Hartiniski
 W Polse: dziwnoż rzeczy mi powiedziać
 Niebezpieczne, ia bym tam nie siedział,
 Bym w szczyrym złocie mieszkał w dostatku,
 Odbiejałbym najlepszego státku.

90

Pol.

Dobrze czynisz, że się tu gotujesz,
 Użyj mnie, tego nie pozalucisz.
 Státku dostanieś, to wiem, dobrego,
 Przyjmać cię też do pośrodku swego.

95

To po dyable, jużem serce stracił,
 Bym się też tu z spowinowacił.
 Czyścić ci to, a nie pokoz złoty
 Pod tą larwą Niemieckie choboty.
 Ziemiadłino w domu porwać tego,
 Jeszcze w łóżku uspokojonego?
 Kłemu go na woz przganie, formianiski
 By pła. Dzielny to animusz Pański
 Przeciw szlachcie, który zdrowie proci
 Z dostatkami położyć oboje.

100

- 105
 110
 115
 120
 125
- Głowę stanąć przy Pińskiej osobie
 Y ciągnąć się ku jego okłobie.
 A potem mu Łancuchom nagrodzić
 Stółku, konia zbyłszy, z łazką chodząc.
 Starzy co więc o czystości mawiali,
 Y pod ziemią gdzieś wkazywali,
 Nie wiedzieli znać Rytomskiej tołości.
 Niepodobna, by kto za swe złości
 Cięższe meki indziej mucił znać,
 Jak w Rytomskim, co to nie uprosić
 Miłosierdzia, stanu pozbąnować
 Jedno upor nad nim czequować.
 Od dekretu nie rusz, bo cię zmigia,
 Y z pionikiem gdzieś pod ziemię skrgia.
 Chowaj się tu ia ten czystiec mine,
 Mniemam, że zdrow, aż ia przedko gine.
 Oby: Mój pánaczk, nie gniewaj się, proszę,
 Nieładki twej niechaj nie odnośz,
 Lemci wszystko sezerze opowiedziać.
 Byś się dobrze z tego spráwić wiedziać.
 Ja, że nigdzie z Haską niebywać,
 Mniemam, iż tu jest pokój spániać.
 Czysćiec pewny wkazujesz za tym
 W Rytomskim, tulę, myliś się na tym.
 Pośćć nań coś, twierdzić niechaj tego,
 Ale widzę mnichá idącego.
 Dowiemy się, ten świadom teg drogi
 Czysćowey y gdzie iej własne progi.

- 130 *Mrich.* Pokoy z wami! o czym piśnas mowa
 I nie przeszkodził wam rozmowa?
Oby: Nic, taćiku, ośpome/myć radzi,
 Przyście swoje nic nam nie zawiadzi.
 Wywiedzieł nas z mniemania błędnego
 I pokazuje, co jest potrzebnego.
- 135 *Mrich.* Mamy tu spor, gdzie męki czyścić
 Właśnie, abo y miejscu gotowe
 Do pokuty, aby wolni zątym
 Wycierpiawszy, już przestali na tym.
 Ja prosta w tym, powiedzieć nie umiem,
- 140 *Mrich.* Z Polfki Pana o tym tak rozumim:
 Twierdzi, że w Bytomskiej Krainie
 Czyścić prawy po wsey Polfze flynie.
 Jednak sam da lepszą sprawę o tym.
- 145 *Mr:* Oapowiem nad na to wszystko potym.
Bo. Iż w Bytomskim czyścić widzę dobrze,
 Do tu męki rozdawiają szodrze.
 Wygryzają go y z wolnego stółku,
 Nie zostawia, żadnego dośtałku.
 Do Karnowa na pokutę potym,
- 150 *Mr.* Ale ciebie nie zostawa o tym.
 Takom słyszał, na Twierckineu dośyc
 Rektu, gdy płót z osy przydaje znoć.
 Sam dopiero Potrek swoje karaje
 Iżerzy chciwie, sędząc w Górsior stęce,
- 155 *Mr.* Ciemińskie poddane, iadawity
 Dyabli klucznik, w złości szucjnie skryty.

9
2.
66

160 Mn: Luter tylko czyscowi przeciwny,
Ale i to taaż argument. dziwny.
Le w Bytomskim czyścić wkazacie?
Tantazją tym wielom zepsucie?
Bo my inzy czyścić wiemy iadony,
Episku Gregorza Papieja sławny,
W którym sie dusze wkazowali,
Czego Kupias był świadek cały.

165 P: Sam tylko dufne bęwaia stęki,
Ten gorzzy, bo y cielesne meki
Nie iden więc odnosi na sobie,
Nie pomoze, chociaż sie w łeb skrobie.

170 Mn: Dobrze mowisz, pozwolę nad tego,
Nzymajże sie rozumu swiego.
Bo dożyć meki, gdy młodszych zaprzęga,
W tę robotę, gdy szlachcica stręga,
Z oszczepami, z łojką go porwacofy,
Podejās w domu wpytko splendrowacofy.

175 P: Abo ceklarze młodszyimi zowā?
Mn: Mileż, będziesz miał wnel. wojnę gotowā.
Idzie ondzie Bytomianin w szarży
Z Gorzaminem a' obadwa' straży;
Odniosā cię, y nie wydżies winy.

180 P: Nie lekam sie łeda' miechazyny.
Y samci ich o to spytać mogę,
Co to wojdy za młodzi czynią trwożę?
Pzgiaciela, powien ieftom tego,
Ze mi nie powieśz nic omylnego.

BIBLIOTEKA
KRAKÓW

185 Co za urząd cież v was młodszemu?

Byto: Mieszkanie to, iednak co sie iemu
Bruzoży, to kończą ze wszy mocy,
Acz też y brać kogo o pułnocy.

190 Po: Niekna sprawa, v nas te roboty
Odprawuiaz cektarze z ochoty.
Żyzywacie tu znać Moskiewskiego
Rozumu, bo mieszkanie dla tego
Wte roboty tak sie podtrzymali,
Byście banu sieparzom nie dawali.

195 Dy: Należym sie to nie wiele nagadga,
Bo tu Helman w wieże szlachty padga.

Po: I toć dyabeł by ze dżdża pod rynną,
Lepiej zaraz wetkać go w futrynę.

200 Gor: Garnieczkowie przety do tej sprawy,
Dla czego urząd na sie Łaskiary
Ławże mają, gdy grobia co śmieie
Otrzymają pewne trzy Achtele
Szescu, czym sie rądzi kontentuią,
Acz drugiego dobrze wybakcuia,
Na tej milej szarpániniesi czasom
Zdrowyżby brzuch zalał sobie kwafem.

205 Po: Byście też to rądzi zodmieniáli,
Przno baze, boście sie to wotali.
Macie flawę, pilno iz chowaycie,
A Polakow kniez nie przypuszczaycie.

210 On. Już ia idę, koś ty dzieną głowa.

Po. Poczekaj trochę, miła mi rozmowa

- 215 *Byt.* Ł toba, uszy sie cieze dowiem czego,
 W Bytomskim mnie niepowiadomego.
 Gdy sie trąpi mało co przewinąć,
 Czym też zwykli tu w tym Państwie winić?
Oby: Do Skarnowá więc z tym odsyłać,
 Tam pokutę na takie wkładać.
Po: To znośniejsza peregrynacja
 220 Jeśli blisko, podziałbym rad y ia.
 Jedno niewiem, gdzie to pokutować
 Kaza y iak za winy żałować.
 Wiele też paciorzy mówić trzeba,
 Czy o wodzie, czy o kęsie, chleba.
 225 Y dokąd tę odprawować drogę
 Lutorstwo tam donyścić nie mogę.
Oby: Ja, Ja, czy to mówisz, mag Polaczkę,
 Nie pacierzem tam zżyć, wieboraczkę.
 Byś też chleba pozyskał suchego,
 230 Odreż łośzytkę byś wypił do tego,
 Nie pomożesz, mogę to rzecz ówiele,
 Byś też śładał każdy dzień w popiele.
 Wszystko to mi, ni plaż żalobliwy,
 Na Dukaty Niemiec bązo chciwy.
 235 Pokutę tam odpraw Dukatami
 Nie tam sprawę z ceremoniami.
 Kiedyś kaza kilka set położyć,
 Włożyć w głowie bązo będzie tworzyć.
 A zmyją się iako więc bez ługu,
 240 Wpadnieją w fák iak w trzewik po owocu.

- 10
63
- I tak porydziesz do domu z pokorą,
 Jak z pielgrzymstwa, mając głos chorą.
 Toś to tu u nas pokutą zową,
 Sprawy na niey nie miedzią z ową.
 245 *Po:* Dopieroś mi pięknie ocukrowaś
 Ten twój pokoy: ićkobyś iuż spróbowaś:
 Szarpaninę pokutą okrzyli,
 By nieświadomego przywabili,
 Łatecąc swe wdzięczne pokocie,
 250 Ale, bacz, o wbostwo swoje
 Prędko przydzie, kto się nie postzieie,
 Chytre to na Dukaty wienożenie.
 Szeptanę ia z Polkim niepokoiem,
 Ciebie zegnám i pomienionem stroiem.
 255 Lły to naiard pokutą Klarukowska,
 Lepsza dwakroć naszą Czesłchoowska.
 Władęz też w Polse, kto gwałtem bić przydzie,
 Nie zawoże więc z suchym łbem odegdzie.
 260 Wale się swemu rovnemu bronie,
 Tubygm się nie mogli Klar owa zchronie.
Oby: Pzemoniałemci ieśe powiedzieć,
 Y to nie zawadzi tobie wiedzieć:
 Jeft w Klarowie wieża zmurowána,
 265 Która (nie) zdawna Polakiem nazywana.
 Ena i wielkiey chęci tak nazywają,
 Która zawoże ku Polakom maia,
 Niemcy, nie bądź też y ty wazpliwy
 W przydźni ich, ni bargo lekliwy

- 270 Dla pokuty, pewnieby wzgląd miano
 Oby. twey, y użanowano
 W tym Polaka, co prawdziu pokoy nowy
 Pokutnemu iest zawsze gotowy.
- 275 Po: Niechże ich tam z przyjaźnią zabiją,
 Ponieważ tak użni drogo mią.
 Chęjcie się na wierzchnię położyć, *dr. Chęjcie*
 Musisz z pięć set dukatow odłoić.
 Ścierka tylko chęliwy przyżgnie,
 Pamiętny to dobrze upominek.
- 280 W tym enotliwe maia przyjaćielstwo,
 Jako śyższ, ile na braterstwo.
 Rządzi piia, aby im przywożnać,
 Zdrowiey iednak ze drzwi przedko wymknąć.
 Już mam dosyć, do domu co przeć,
 Niemam, pytać niemają oco więcej.
- 285 Nasy: O Panaczku, byś iedno chciał wiedzieć,
 Umiałym ia też nieco powiedzieć.
 Przyśluchałem się wąższ rozmowie,
 Byś też trochę chciał dać mięscia mowie.
- 290 Po: Powiedzże, abo napisz ómiele,
 W głowie nościć nie mogą tak wiele.
- Na Gdyby pisać przyszło, miagze ja to, *dr. wiegich*
 Żeby książ wielgich potrzeba na to,
 Co na Świerklincu Piotr z nami broi.
- 295 Wierzę, iak Państwo Rytomskie stoi,
 Żaden taki ieśsze się nie rodził,
 Wierzę, że go sam Antychryst spłodził.

- 192
74
- 300
 Alboć się od złego ducha przgrwał,
 Czy go pan Słyk z pośród piekła wgrwał.
 Nie wierzę, by poganin przeklął,
 Także on, nad nami nieboże ty,
 Tak się postawił, trudno odpowiedzieć
 Si oż gwałtem w piętach musim ścieścić:
 By się tylko z naszych pokut tuczył,
 Dyabeł swego w Karnowie wyuczył.
- 305
 Schytrzał na naszym nieboraka,
 Skarżył nań, to z tobą do Polaka.
 A co większa, śmiał się wazgi tego,
 W prawach nie zostawił nie całego
 Naszych: Lesanow y, Książąt naddanych,
 Od Helmanow z pilnościami, trzymanych.
- 310
 Tą gnidą z naszych wpy wyłagziony
 Y chłop z chłopą zaenie zrobiony
 Tyrąńskie dość z nami się obchodzi,
 Na co, wierzę, szatan go podwoodzi.
- 315
 Prostacy, nie mojem zabiedz temu,
 Co dalej, to się ma ku gorszemu.
 Lubożył nas, sam tyśiącami mierzy,
 A co selże, pan Słyk wpytka wierzy.
- 320
 Dyable siężecie, ^{ten} mu też zapłaci,
 Bo się w sprawach z nim stacownie braci.
 Namci pewnie iuk przydzie do tego,
 Ze musim odbieć wbojstwu swego.
 Ładowie też iuk odiać nie lednemu,
 Za kto gorzzy odeymie samemu.

19. 72.
- 325 *Poki szlachciocy władali nami,
Cnotliwie się obchodzili z nami.
I nie żalby od szlachcioca znościć,
Bo by się wszdy iednak dał wprosić.
Ale ta weź, to sołtyśie plemię*
- 330 *Mniema, że już poriadu w sztytke ziemię.
Pyłzne y złe z sobą nie dopuści
Mówić, a bez pokuty nie puści.
Radź, pánaczk, o tę naszą szkodę,
Że niebá pewnie będzieś miał nagrodę.*
- 335 *Po: Dziury, dziury, coś mi tu powieǳiał,
Ża bym tego do śmierci nie wieǳiał.
Nie do końca chce się wierzyć temu.
Na: Pánaczk, wierz mocno słowu memu.*
- 340 *Po: Na stároſty skárzyćie wy radzi,
By nalepszy przecież wam zawaǳi.
Rowny stanem ten z wami pochodzić
Dziwna, że wam nie umie, dogodzić. dr. dogodzić*
- 345 *Na: U mnie, vmie, szatan go nauczyl,
Nak wie, gdzie się tych katoŵ wyuczył.
Wierze, na tym myśl w sztytke załadził,
By nas zgoła do końca wyglądził.
Ba, ieſze się był snadź nie vrodził,
Gdy naſyniec co z przygody spłodził,
Domáca się y pokutę złupi,*
- 350 *Nie puści, by ostradać chałupy.
Páni zaś kądziela częstowała
Nioſeżki, aleć iey odpowiedziála*

355

Jedną, od wszystkich w te słowa,
 Ila zprędką na odpowiedź gotowa.
 Nizbinn(nie) siedzieć miały pod przysłoną,
 Wolim się dorabiać prochoronica.
 Każda ich zgrzebi nązad odniewła,
 Na złość pama do kądziela posła.

360

Sprawa ma być przed Regentą o tym,
 Mniemam, rusz do Liżęcia potym.

P: Bystry rozum, dowcipu wielkiego,
 Inac par ma żeń flugę zjęzliwego.

365

Na: Chytry, panu wymaca, pozytywki,
 Jednak sobie bierze niemal wszystkie.
 P: Z zazdrości to pewnie mówisz o nim,
 Niezły, żebyś jednak tęsknił po nim.
 Gdyby go gdzie indziej obrocono,
 A innego wam postanowiono,
 Mniemam, żebyście złożyli darg,

370

By przy was został urzędnik stary.
 Nowyby dar by się też poprawił. — ?
 Na. Nigdy, tenby ma nie zostawił.

375

Radzi iście damy posag po nim:
 A bodaj się więc nie spili o nim.
 Z Ziemiąny pieśko się odchodzi,
 A, gdzie może, tu ich wszędy szkodzi.
 Budla bierze, więzi im poddane,
 Prawie trafił tu na malsowane:

380

Ze się tej wpy ogarnąć nie mogą,
 P: Prędkoby tak u nas trząsnął nogą,

- 15
94
- 385 Słyszalemci przedtym iego fochy,
Nie wierzyłem, żeby tak był płośky.
Słusznie piekłem Iwierkliniec nazwano,
Bo godnemu klucz do niego dano.
Ktogo zároveň, trzyma ze łoszeg mocy,
A w okowach y w wodzie y w nocz.
Który sie mu z was, wierze, dostanie,
Ten rzec może, bądź miłościu pánie.
- 390 W tym tam skwirku snadź płacz nie pomoże,
Wódz sie widy kęs zakropić może.
Umiałbym ie lonet poradzić komu.
- Na: Proszę, pánie: nie powiem nikomu.
Po: Słysz, iż tam w tej zamkowej kleci
W bronie wió wózel starych ścieci.
- 395 Na powroz sie zdobyć nie możecie,
Więc go ściecią przedko pożyczcie.
Zaciagnąć mu kasczek kowie może,
Dufa w ścieci, przeście, jeśli pomoże.
- Na: Dobra rada, pomyśle wnet, potym,
400 Ustłyszysz więc w Polrze przetką o tym.
- Po To mi nie žal (sic), żem w tym sławnym kniu
Dowiedział sie spraw y obczajiu.
Domá tej nie wysiedziałbym tego,
Ani bym mógł wiedzieć co pewnego.
- 405 Już czas mam, leż widzę białagłowę.
Idąc, /proszę, naszą rozmowę
Mieyć w sobie, a' nie nie wspominać
Przed mą, co zdrowo, tego sie trzymać.

16.
45
- 410 *Na:* Goli ta' zaci? abo skąd ta' hanka'?
- Po:* Papiu, leśt z Pekar Kześcianka.
- Na:* Łoż! czy też tu Łydowski mieśkają?
- Po:* Nie, tak tu dziewczuchy nazwują,
 Na: Wszystko trefnie; dobrze się trafiła,
 Po: Pytam, gdyby też co wyśla, piła
 Na: Kześcianka, a doświłby tego,
 Po: Czyli by ią podkula co złego.
- 415 *Na:* Jaka która; to klatkę więc sadzą,
 Po: Chude, ale znażną ochylać.
- Na:* Łamek zły, dziewczki wolne od niego.
- 420 *Kze:* O pánacjku, nie rozumiesz tego,
 Na: Wszystkich nas Piotr ma, to dobrej pamięci,
 Po: Do roboty skoro słońce wstanie. *Ar: Poro /koniec/*
- Na:* Po kilka dni nam tam mieśkac' przydzie,
 Po: By króla, plakać, przecie, nie wygnadzie.
- 425 *Na:* Tuż nam palce (sic) pobłaziły,
 Po: A to nogam się potargaly żyły,
 Na: Nawiedzając ten zamek niepożefny.
- Po:* I mialabym sobie za dzień szejfny,
 Na: Bym się gdzie indziej obrocić mogła,
 Po: Robić bym sprawiedliwie pomogła,
 Na: A pozbyć tej niewolej szejfniwie.
- 430 *Po:* Powiadam to przed wami prawdziwie.
- Na:* Łatwiej to, łobiadaż zaraz zemna,
 Po: Na koleśie tuż siedzieć przedemną.
- 435 *Na:* Dami na wieżach kopieniana' srogo,
 Po: Wajcież kiwior pachołka moiego.

- 18
46
- 440 Piotr, choć podka (sic), wiem, że cie nie pozna.
 Łącznieli co? Gurow prędko dozna.
 Nafyniec też, niewiem, by cie stawił,
 Bo mi sie tu przyiacielem stawił.
 U nas wolność, a kaniżmie pleśy, gony,
 Tu wstawnie mudiśy ryc zagony.
 Swięta niemusz, znieśilośy nos chodzi,
 Słuchaśy, rychło Piotr cie w grzbieit ugodzi.
- 445 Na: Ja nie wadam y sam myślę o tym,
 Jakobym sie ślad wywikłał potym.
 Ty masz sięz sięcie, a co rychleg wiśiadaśy
 A to drodze nikomu nie powiadaśy.
- 450 Mr. Jestem to myślach y mam w głowie muchy
 Że Polacy na Śląskie dziechowcy
 Lbytnie waja, kosztu nie żaluia,
 Żnać w nich coś grzeznego upatruia.
 Samac wdzięczność, spamiatła postawa,
 W prawodzie keso nieidko v pawe.
- 455 Za miż letnik pololeje sie długi,
 Też nie potym, byłby z niego drugi.
 Obgozacie te nader powabne,
 Czy rozmowy te sezone iedwabne.
 W tańcu scisłe a státeczne kroki,
 Gdy prędkiego, by śarnie posłoki.
- 460 Niewiem, czym ich wždy tak przyłudzaią
 Uklonow v nas nie rzywaią.
 Dość tak głowaz mignąć człowickowi.
 Kátby zawżze ufał pośladkowi.
- LOMBARDZKA BIBLIOTEKA M. POLSKA W BOSTONIE

- 18
74
- 465 Mój Panaczek coś we mnie wpałczył,
 Snadź chod głładki, bo mię pitno szatczył.
 Abo mniema, że obstać w każdą,
 470 Jeślim zgadła, w rozumie, nie zblądził.
 Po: Nie plec, nie baw się oraciami,
 Tuxbym dawno był za granicami.
 475 Wsiadaj, widzę, mały przymiotów wide.
 Kr: Panie, nie gniewajz pytam śmiele. (nie gniewaj, że,
 480 Po: Łatwie zgadnąć ieft o zwozaj stary, bo ?
 Ze domowe najlepsze towary
 485 Tak przewożne, nie tak skupne wozedy,
 A przynamniey aby wždy na wdgledy.
 Małze Panny, ten obwozaj maia,
 490 Ze z postronnych stroie wybieracia.
 Wiem, że porwaj kroy, aż troche brudno,
 480 Nagorsza o kráwca będzie trudno,
 Gdyby tráfł tak miślerne stroie kroe.
 Kr: To prawda, bo v nas kształtne stroie.
 Ktoż to wiedział, kto sie spodział tego
 Tak z przypadku odiażdu moiego.
 485 Mam tam domá byderzowaj szatę,
 Pałamany wkoło nieg kosmate;
 Kiedyby sie iako po nieg wroćić.
 Musiałby sie nad nią dobrze poćić
 Kráwiec dobry, kroy tam dobrze połzedł,
 490 Opalałby, mżyby tego dołzedł.
 Po: Dość tak kształtna płocienna na tobie,
 Mniemam, Kráwiec iedon rałił obie.

19.
78
- Oby. Już, pánaczk, szęść tuą drogę Panie.
Gdyć się trąfi, a cżaję sto stánie,
495 Wstapje tu zaś na szorżę rozmowę.
Po: I tákes' mi nábił dořić (sic) głowę.
Wstapic, mowij, iák nadálej minę,
Żalby mi tu strawić y godzinę.
500 Aloli sojdy z krzesciánką łáde,
Wstąpię, że z gościom wdzięcznym przyjdę.
Już ty, brácie miły, zdrowo pozostán.
Oby: Pánie, ako z námi przecie zostán.
Po: Nie namowij, iwi bądź łáfkaw zítym.
Oby: Niechże tedy zostánic ná tym.

Pzeftrogá.

- 505 Masz dość w Polsce chleba,
Nie go potrzebá.
Nie cióń sie do głodu,
Bo y żimie chłodu
510 Łážycieś náń wola,
Y wpádniesz w niewolę.
Státku márnice zbedzieś,
Náń ledzie vsiędzieś.
Z głupia chytro Slezak,
Chciąg v nich rzadki jak,
515 Przemknie cie przea nogę,
Sprawic we łbie trwozę.
Trzymáć sie nie wádj
Pólki, wierzcieć rádzi
Przyaciół.

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

MARTA KASPROWSKA-JARCZYK

Biblioteka Śląska

Numer ORCID: 0000-0001-5507-8081

Pamiętki po Józefie Krecie w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej

Streszczenie

W zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach znajdują się ciekawe i różnorodne materiały związane z harcerstwem. Na specjalną uwagę zasługują spuścizny rękopiśmienne oraz fotografie. Autorka artykułu omawia szczegółowo pamiętki po jednym z harcerzy śląskich, harcmistrzu Józefie Krecie, które bibliotece przekazali Leon Marszałek i Krystyna Heska-Kwaśniewicz. Kolejno przedstawione zostały zasadnicze grupy rękopisów: materiały do biografii, materiały dotyczące pracy zawodowej i działalności, materiały warsztatowe oraz materiały wspomnieniowe i pośmiertne. Sporo uwagi poświęcono też korespondencji i fotografiom pochodzącym ze spuścizny Adeli Korczyńskiej. Autorka omówiła związki i wzajemne relacje między harcmistrzem Kretem a druhną Adą, opisała także jej udział w powstaniu książki *Harcerze wierni do ostatka*.

Słowa kluczowe

harcerstwo, Józef Kret, Adela Korczyńska, uniwersytety ludowe

Biblioteka Śląska w Katowicach przechowuje bardzo ciekawe materiały związane z harcerstwem. Wspomnieć trzeba o zbiorach przekazanych przez rodzinę Dubielów oraz o ogromnej spuściźnie Kazimierza Gołby – pisarza, autora niezapomnianej *Wieży spadochronowej*. Na szczególną uwagę zasługuje też cenne i obszerne archiwum prywatne Adeli Korczyńskiej, działaczki harcerskiej i zasłużonej dokumentalistki kobiecego ruchu oporu w czasie II wojny światowej. Obok rozległych zbiorów, odnoszących się do lat 1939–1945, znajdują się w nim również rękopiśmienne materiały związane z działalnością śląskiego harcerstwa, a także bardzo interesujące fotografie, które przedstawiają harcerską codzienność lat dwudziestych i trzydziestych XX wieku. Niezwykle ciekawa jest także spuścizna harcmistrza Józefa Kwietniewskiego, współtwórcy drużyny im. Zawiszy Czarnego w Berlinie, dokumentująca działalność Związku Harcerstwa Polskiego w Niemczech w dwudziestolecie międzywojennym. Z okresu powstań i plebiscytu pochodzi rękopiśmienny sztambuch Natalii Ogrodnik-Popowicz, nazywanej „druhną Natką”, która w okresie plebiscytowym pracowała w Opolu. Znajdziemy w nim wpisy jej przyjaciół z lat 1918–1923, wśród których szczególnie ciekawe są noty członków Inspektoratu Harcerskiego Górnego Śląska¹. Wreszcie z tematyką harcerską wiąże się także kolekcja, której poświęcony jest ten artykuł. Dokumentuje życie i działalność harcmistrza Józefa Kreta (1895–1982).

Materiały związane z osobą tego pedagoga, harcerza, współtwórcy uniwersytetów ludowych w Polsce, pisarza i społecznika, więźnia obozu KL Auschwitz trafiły do biblioteki dzięki dwóm darczyńcom. W 1996 roku Leon Marszałek z Warszawy przekazał zbiory, które opracowano w dziewięciu jednostkach rękopiśmiennych, a w 2007 roku profesor Krystyna Heska-Kwaśniewicz uzupełniła dar o kolejne materiały, po opracowaniu zgrupowane w siedmiu jednostkach². Trzeba podkreślić, że wykorzystano je jako źródła archiwalne w książce *Józef Kret (1895–1980). Opowieść o harcerskiej wierności*³ oraz w publikacji *Głosy z „Ostatniego kręgu”. Korespondencja z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Kreta i Zofii Hoszowskiej-Kretowej*⁴.

¹ Spuścizny harcerskie przechowywane w Bibliotece Śląskiej były wykorzystywane przez badaczy, ale nie zostały dotychczas szczegółowo opisane. Dokładnie omówiony został tylko sztambuch Natalii Ogrodnik-Popowicz: M. Kasprowska-Jarczyk, *Służba harcerska i plebiscytowa na kartach unikatowego sztambucha Natalii Ogrodnik-Popowicz*, „Książnica Śląska” 2020, t. 31, s. 157–188. Częściowo opisano prywatne archiwum Adeli Korczyńskiej: A. Knaś, *Archiwum domowe harcmistrzyni Adeli Korczyńskiej. Przykład realizacji misji dokumentowania historii uczestników walk o niepodległość w latach II wojny światowej*, [w:] *Zimowa szkoła historii najnowszej 2015. Referaty*, t. 4, pod red. M. Przeperskiego i Ł. Kamińskiego, Warszawa 2016, s. 103–110; M. Kasprowska-Jarczyk, *Historia w listach zakłeta... Korespondencja w archiwum domowym Adeli Korczyńskiej*, „Książnica Śląska”, t. 37, 2023, s. 81–114; E. Muszyńska, *Adela Korczyńska jako strażniczka pamięci*, [w:] *Zimowa szkoła historii najnowszej 2013. Referaty*, pod red. Ł. Kamińskiego, T. Sudół i M. Żuczковского, Warszawa 2014, s. 230–239. Nadal jednak archiwum Adeli Korczyńskiej może być przedmiotem szerszych analiz i refleksji.

² Spis rękopisów zob. Bibliografia.

³ K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1980). Opowieść o harcerskiej wierności*, Katowice 1997.

⁴ *Głosy z „Ostatniego kręgu”. Korespondencja z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Kreta i Zofii Hoszowskiej-Kretowej*, oprac. K. Heska-Kwaśniewicz, L. Sadzikowska, tł. A. Kurek, Katowice 2020.

Wszystkie rękopisy przekazane przez Leona Marszałka i Krystynę Heskę-Kwaśniewicz można podzielić na kilka zasadniczych grup tematycznych: materiały biograficzne, zbiory związane z działalnością i pracą zawodową, materiały warsztatowe, teksty oraz relacje wspomnieniowe i pośmiertne. Trzeba zaznaczyć, że zaproponowany podział jest umowny i służy uporządkowaniu tej spuścizny. Jest oczywiste, że oddzielenie w praktyce biografii od treści dotyczących działalności społecznej i pracy zawodowej jest wręcz niemożliwe. Materiały związane z osobą Józefa Kreta (m.in. korespondencja i fotografie) znajdują się ponadto w zbiorach Adeli Korczyńskiej, kapitana Armii Krajowej, szefowej Wojskowej Służby Kobiet na Śląsku, harcerki z Katowic-Ligoty.

Niniejsze rozważania mają na celu całościowy opis spuścizny oraz szczegółową charakterystykę poszczególnych grup materiałów związanych z życiem i działalnością Józefa Kreta. Jednocześnie będą próbą opisanie relacji i kontaktów między popularnym Gazdoszkiem⁵ i Adelą Korczyńską. Postać Józefa Kreta zasługuje na przypomnienie nie tylko z uwagi na trudne, nieraz tragiczne losy, ale przede wszystkim ze względu na pasję społecznikowską, dorobek pedagogiczny i zaangażowanie w ruch harcerski. Przywołajmy w tym miejscu najważniejsze fakty⁶. Urodził się 3 marca 1895 roku w Staromieściu (dzisiaj dzielnica Rzeszowa), w dawnej Galicji, w zamożnej i światłej rodzinie chłopskiej. Pozostawał pod silnym wpływem matki Katarzyny, osoby niezwykle prawej i surowej, oraz księdza kanonika Józefa Stafieja, społecznika i propagatora trzeźwości. Będąc poddanym monarchii austro-węgierskiej, w 1914 roku został zmobilizowany jako uczeń gimnazjum, dość szybko jednak znalazł się w niewoli rosyjskiej. Studiował na Uniwersytecie Jagiellońskim na kierunku geograficzno-historycznym i w 1925 roku uzyskał kwalifikacje pedagogiczne. W latach 1924–1929 był nauczycielem wychowania fizycznego w Gimnazjum im. Jana III Sobieskiego w Krakowie, współpracował też z Krakowską Komendą Chorągwi i prowadził III Krakowską Drużynę Harcerzy. Od 1931 roku pracował w Częstochowie jako nauczyciel. W 1933 roku przeniósł się do Katowic, gdzie został zatrudniony najpierw jako nauczyciel w państwowym gimnazjum, a następnie instruktor harcerstwa w Wydziale Oświecenia Publicznego w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim. W 1933 roku na dorocznym balu harcerskim w Katowicach poznał Zofię Hoszowską (1908–1983), zwaną Hoską, absolwentkę Uniwersytetu Jagiellońskiego, nauczycielkę i drużynową w szkołach podstawowych Katowic-Załęża, którą poślubił w 1936 roku. W latach 1936–1938 żona Józefa Kreta była komendantką Żeńskiej Chorągwi Śląskiej ZHP. Małżonkowie zamieszkali w Górkach Wielkich koło Skoczowa, gdzie od 1937 roku prowadzili uniwersytet ludowy w jednym z pomieszczeń harcerskiej Szkoły Instruktorskiej. Krystyna Heska-Kwaśniewicz podkreśla, że do najbliższego kręgu przyjacielskiego Uniwersytetu Ludowego działającego w Nierodzimiu / Górkach Wielkich należeli: Józef Skrzek, Aleksander Kamiński, Józefina Łapińska (kierująca szko-

⁵ Józef Kret przez swoich wychowanków i przyjaciół był nazywany Gazdoszkiem, a jego żona Zofia Hoszowska-Kret określana była Gaździnką.

⁶ Najważniejsze fakty biografii Józefa Kreta podają za: K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1980). Opowieść...*, s. 21–34; J. Wojtycha, *Kret Józef*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, t. 1, pod red. J. Wojtychy, Warszawa 2006, s. 95–99.

łą instruktorek harcerskich na Buczu), pisarz Gustaw Morcinek (mieszkający w Skoczowie) i pisarka Zofia Kossak⁷. W 1938 roku urodziła się jedyna córka państwa Kretów, Barbara. Po kampanii wrześniowej Józef Kret zdołał zbiec z niewoli i rozpoczął działalność konspiracyjną w rodzinnym Staromieściu. Razem z żoną Zofią prowadził tajne nauczanie. W początkowym okresie konspiracji kierował rejonem rzeszowskim Szarych Szeregów, podległym Komendzie Chorągwi Krakowskiej. Później odpowiadał za rejon: Sędziszów-Dębica-Mielec-Tarnobrzeg. Był członkiem komendy tajnej Chorągwi Krakowskiej, która po nawiązaniu kontaktu z Naczelnictwem Szarych Szeregów funkcjonowała jako Ul „Smok”⁸. Został aresztowany przez gestapo 2 maja 1941 roku i ostatecznie osadzono go w KL Auschwitz. W czasie pobytu w obozie przez dwa tygodnie znajdował się w karczerze bloku śmierci i ponad trzy miesiące w karnej kompanii. Po wojnie pracował na uniwersytetach ludowych w Nierodzimiu koło Górek Wielkich, Iławie, Wierzchosławicach, Rudzińcu Gliwickim i krótko na Łysej Górze, a także w Państwowym Liceum Pedagogicznym w Cieszynie. Jest autorem książek *Harcerze wierni do ostatka* oraz *Ostatni krąg*. W pamięci kolejnych pokoleń harcerzy i wychowanków zapisał się jako człowiek niezwykle, chętny do poświęceń, dbający więcej o innych niż o własne interesy.

Materiały do biografii Józefa Kreta

W Bibliotece Śląskiej przechowywana jestteczka z materiałami biograficznymi Józefa Kreta⁹. Znajdują się w niej trzy życiorysy spisane przez autora *Harcerzy wiernych do ostatka*, uzupełnione spisem posiadanych odznaczeń, szczegółowym opisem przebiegu służby harcerskiej i bibliografią prac Józefa Kreta. W teczce znajdują się również: pismo do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie z 1931 roku, odpowiedź na ankietę Związku Bojowników o Wolność i Demokrację z 1978 roku oraz brulion pisma do Zarządu Związku Literatów Polskich w Krakowie z prośbą o przyjęcie do grona członków.

Najstarszy z życiorysów został spisany odręcznie, pochodzi z 14 maja 1929 roku i jest opatrzony pieczętą „Dyrekcja Państwowego Gimnazjum im. król. J. Sobieskiego w Krakowie”. Józef Kret pracował we wspomnianej szkole jako nauczyciel wychowania fizycznego w latach 1924–1929. Zdecydował się na urlop w celu kontynuowania nauki, którą podjął na Uniwersytecie Jagiellońskim na studiach z zakresu pedagogiki i psychologii. Znacznie więcej informacji znajduje się we *Fragmentach życiorysu* sporządzonych w Krakowie 3 lutego 1970 roku. Tekst ten obejmuje fakty biograficzne z lat 1895–1962 w porządku chronologicznym, do momentu przejścia autora na rentę w wieku 67 lat. Następnie w układzie rzeczowym opisane zostały kolejne etapy biografii autora: praca społeczno-polityczna, Górki Wielkie (od 1949), Cieszyn (od 1952), Rudziniec Gliwicki 1959–1962 i Kra-

⁷ W 1957 roku Józef Kret napisał wstęp do *Laski Jakubowej* Zofii Kossak. Zob. K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1980). Opowieść...*, s. 93–94.

⁸ J. Kręžel, *Na Rzeszowszczyźnie*, [w:] *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, red. J. Jabrzemski, t. 1, Warszawa 1988, s. 185–192.

⁹ J. Kret, *Materiały biograficzne*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2084 III.

ków 1963–1970. Najpełniejszy życiorys doprowadzony został do 1973 roku, znajdziemy w nim szereg wiadomości szczegółowych z biografii Józefa Kreta, dotyczących zarówno jego pracy zawodowej, jak i działalności społecznej.

W piśmie skierowanym do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie w dniu 11 sierpnia 1931 roku prosił władze szkolne o zapewnienie mu posady na Śląsku, gdyż zależało mu na utrzymaniu kontaktu z Harcerską Szkołą Instruktorską na Buczu i dalszym uczestnictwie w szkoleniu nowych kadr harcerskich. Tak pisał o sobie i swoich kwalifikacjach zawodowych:

Mam 36 lat, maturę gimnazjalną, studia historyczno-geograficzne na Uniwersytecie Jagiellońskim, państwowy egzamin na nauczyciela wychowania fizycznego w szkołach średnich i seminariach nauczycielskich, a wreszcie dwuletnie Studium Pedagogiczne¹⁰.

Ostatecznie prośba ta została spełniona częściowo, w 1931 roku został zatrudniony jako nauczyciel przedmiotów pedagogicznych w studium wychowawczyń przedszkoli (Państwowe Seminarium Ochroniarskie) w Częstochowie, w województwie kieleckim, które graniczyło z Górnym Śląskiem. Od 1933 roku pracował w Katowicach, został zatrudniony jako nauczyciel w gimnazjum państwowym. Za przeniesienie Józefa Kreta do Katowic odpowiadał Marian Wierzbiański, będący Inspektorem Harcerstwa w Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie i bliskim współpracownikiem Michała Grażyńskiego. Z dniem 25 września 1933 roku decyzją wojewody został powołany na stanowisko instruktora harcerskiego w Wydziale Oświecenia Publicznego w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim. Michałowi Grażyńskiemu, który był od 1931 roku przewodniczącym ZHP, zależało na wzmocnieniu harcerstwa śląskiego. W piśmie skierowanym do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 24 października 1933 roku, w którym prosił o zgodę na powierzenie Kretowi obowiązków instruktora harcerstwa, podkreślał:

Na terenie tut. [tutejszego] Województwa zachodzi konieczna potrzeba roztoczenia specjalnej opieki nad drużynami harcerskimi tak w szkole, jak i poza szkołą, doboru nauczycieli nadających się ze względu na swe właściwości i wrodzone zamiłowanie do kierowania pracą harcerską, instruowania tych nauczycieli w dziedzinie metod pracy harcerskiej przez urządzenie kursów informacyjnych i instruktorskich¹¹.

Formalnie Józef Kret wykonywał obowiązki instruktora harcerstwa w Urzędzie Wojewódzkim Śląskim do 20 listopada 1937 roku, kiedy to za zgodą ministerstwa przeszedł na płatny urlop dla celów oświatowych, by prowadzić Uniwersytet Ludowy (nazywany wówczas Harcerskim Uniwersytetem Wiejskim) w Nierodzimiu / Górkach Wielkich¹².

¹⁰ J. Kret do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie przez Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego, Kraków 11 VIII 1931, [w:] *Materiały biograficzne...*, k. 13.

¹¹ M. Grażyński do Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, Katowice 24 X 1933, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5304169> [dostęp: 31.07.2024].

¹² Dokumenty dotyczące udzielenia Józefowi Kretowi płatnego urlopu są dostępne w jego aktach osobowych znajdujących się w Archiwum Akt Nowych, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5304169> [dostęp: 31.07.2024]. Por. *Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Oświaty Publicznej w Katowicach*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2183 IV, k. 9.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się dwa dzienniki spisane przez Józefa Kreta w okresie powojennym. Mają one zdecydowanie różny charakter, pierwszy opatrzony tytułem *Mała kronika opisująca z dnia na dzień rzeczy i wydarzenia niewielkie, mające miejsce w cichej ustronnej, niedużej wiosce cieszyńskiej, zwanej na przekór swej skromności i małości Górkami Wielkimi* jest rozległy czasowo, bo zgodnie z deklaracją autora odnosi się do wydarzeń z lat 1950–1974, natomiast drugi *Jeden miesiąc mojego życia 1962* dotyczy znacznie krótszego okresu.

Pierwszy z wymienionych dzienników powstał między 16 listopada 1950 a 12 marca 1974 roku. Został spisany kilkoma kolorami atramentu oraz ołówkiem na papierze z częściowo już zatartą liniaturą i marginesami. Faktyczny dziennik spisywany był jednak tylko do 5 maja 1965 roku, bo później pojawia się w rękopisie deklaracja autora: „Od świąt wielkanocnych 1965 tutaj będę wpisywał treść niektórych listów (głównie pisanych w j. niemieckim) wysyłanych do naszych przyjaciół (to taki «brudnopis»)”. Wydarzenia i fakty opisane w dzienniku związane są nie tylko z Górkami Wielkimi, jak zadeklarowano w tytule dziennika, ale również z Cieszynem, Skoczowem, Katowicami i Krzeszowicami koło Krakowa. Zapiski w tym dzienniku nie są zbyt szczegółowe, po dokładnych notatkach z lat 1950–1951 następują dość zwięzłe i krótkie wpisy (zdarza się, że cały rok mieści się zaledwie na jednej stronicy). Z dziennika dowiadujemy się, że państwo Kretowie w sierpniu 1953 roku przeprowadzili się z Górek Wielkich do Cieszyna, gdzie podjęli pracę w tamtejszym Liceum Pedagogicznym:

[...] przeprowadzka z Górek do Cieszyna z końcem sierpnia. Ciężka to operacja. Sierpniowa konferencja zapoczątkowała nasze wrastanie w cieszyński grunt. Nie było ono łatwe. Nowe warunki pracy, mieszkania, bytu materialnego, nowi ludzie. Inna młodzież niż ta, z którą mieliśmy dotąd do czynienia¹³.

Pozostali tam do września 1958 roku, kiedy to osiedlili się w Krzeszowicach koło Krakowa. Pomimo formalnego przejścia na emeryturę Józef Kret nadal pracował: w Iłowej Żagańskiej prowadził kurs na Lubuskim Uniwersytecie Ludowym (listopad–grudzień 1958), był zatrudniony w Muzeum w Oświęcimiu (styczeń–luty 1959), wykładał na Uniwersytecie Ludowym w Wierchosławicach (marzec–maj 1959). Pod datą 5 czerwca 1959 roku zapisał:

Teraz jestem w rozterce: czy utkwąć w pracy Uniwersytetu Ludowego czy też pisać „Harczerzy wiernych” i „Płonie ognisko”. Dalej: czy stabilizować się w Krzeszowicach czy liczyć na Kraków, a może osiąść w Staromieściu?¹⁴

Ostatecznie zdecydował się na podjęcie pracy w Rudzińcu Wielkim w powiecie gliwickim, gdzie pracował do 1962 roku.

W dalszej części rękopisu znaleźć można, jak już wspomniano, odpisy (brudnopisy) listów pisanych do rodziny i przyjaciół oraz rozmaitych instytucji zarówno w języku polskim, jak i niemieckim. Spośród adresatów listów warto wymienić chociażby: siostrę Eulalię, kochane dzieci, przyjaciół i znajomych (m. in. Frau

¹³ J. Kret, *Mała kronika opisująca z dnia na dzień rzeczy i wydarzenia niewielkie, mające miejsce w cichej ustronnej, niedużej wiosce cieszyńskiej, zwanej na przekór swej skromności i małości Górkami Wielkimi*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3670 III, k. 15.

¹⁴ Tamże, k. 20.

Mueller, Frau Kempner, Edwarda Podkowskiego, Mieczysława Wróblewskiego), doktora Ludwika Brożka, druha Olka (czyli Aleksandra Kamińskiego), redakcje czasopism („Oświata Dorosłych” w Warszawie, „Za Wolność i Lud”, „Głos Nauczycielski”), redaktorów i wydawnictwa (np. „Śląsk” w Katowicach) oraz instytucje (Zarząd Główny Polskiego Czerwonego Krzyża. Biuro Informacji i Poszukiwań w Warszawie, Ambasada Szwajcarska czy Dyrekcja Sanatoriów w Iwoniczu Zdroju). Bardzo interesującym uzupełnieniem wspomnianego brudnopisu z listami są spisy osób, którym wręczał swoje książki (*Ostatni krąg*, *Harczerze wierni do ostatka*) i inne publikacje prasowe (m.in. z „Wieści”, odbliski z „Przeglądu Lekarskiego”), którym przekazywał życzenia świąteczne, imieninowe oraz pozdrowienia z podróży, a także listy osób przysyłających mu życzenia świąteczne i imieninowe.

Poza informacjami faktograficznymi dopełniającymi biografię Józefa Kreta w tym rękopiśmiennym dzienniku można znaleźć również liczne refleksje autora. Oto jeden z przykładów rozważań natury egzystencjalnej:

Ciągle wydaje mi się, że mam dopiero zacząć żyć, że to, co dotąd było – to nie, to nie ja, to wojna między światem zewnętrznym a mikroświatem, jakim jestem sam. Nie było spokoju ani zawieszenia broni ze względu na wielką wrażliwość: odbijało się wszystko, co ze zewnętrznego świata pochodzi na czulej, wrażliwej antenie odbiorczej mego mikroświata. Ciągle odczuwam całą siłę podświadomości, że minie ta przykra kontrowersja i wtedy będę się czuł dobrze, będę się czuł sobą, będę może pisał. Bo nawiedza mnie niepokój i wyrzuty, że nic nie zrobiłem, nic trwałego, ważniejszego, że nic nie napisałem. I ciągle wydaje mi się, że osiągnę spokój, że to wnet już przyjdzie i wtedy coś jeszcze nadrobię, napiszę¹⁵.

Z kolei zeszyt zatytułowany *Jeden miesiąc mojego życia 1962* to bardzo szczegółowy dziennik z czasów, kiedy Józef Kret był kierownikiem Uniwersytetu Ludowego w Rudzińcu Wielkim w powiecie gliwickim. Zapisy zaczynają się 21 stycznia, a kończą 9 lutego 1962 roku. W tym rękopisie, mającym charakter brulionu, znajdziemy wiele informacji na temat trudności, z jakimi spotykał się Józef Kret, prowadząc Uniwersytet Ludowy w Rudzińcu Wielkim. Na kolejnych kartach czytamy m.in. o niekończących się kłopotach z budynkiem, w którym były zbyt obciążone stropy i stałych zmaganiach zmierzających do przeprowadzenia kompleksowego remontu. Kierownik Kret miał również spore problemy z zatrudnieniem właściwej kadry (kwestia intendenta). Dziennik przynosi też interesujące informacje na temat organizacji pracy w tej placówce. Wiadomo, że wówczas kurs trwał przez siedem miesięcy, a większość słuchaczy rekrutowała się spoza województwa śląskiego (dominowali przybysze z województw lubelskiego i warszawskiego). Józef Kret prowadził wykłady z przedmiotów: wieś współczesna, świat współczesny, człowiek i jego wychowanie. Poznajemy szczegółowy plan dnia słuchaczy. Odmienne były zajęcia niedzielne, kiedy znacząca część dnia poświęcana była na spacer i wędrowki po okolicy oraz oglądanie filmów oświatowych. Józef Kret przy okazji opisywania poszczególnych, powszednich dni wyrażał swoje poglądy i opinie na temat ciążących na nim obowiązków:

Najlepiej czuję się na wykładzie (w klasie), zdaje mi się, że odpoczywam prowadząc lekcję w formie wykładu. Ta forma najbardziej mi odpowiada: wykładając jestem w swoim żywiole; mój żywy temperament znajduje tu pole dla siebie, zwłaszcza gdy prowadzę przedmiot od-

¹⁵ Tamże, k. 25.

powiadający moim zainteresowaniom, przemysłeniom i wiadomościom [...]. Wszystko inne, a szczególnie remonty, to balast, który tłoczy mnie, gnębi, denerwuje, pożera czas i energię¹⁶.

Józef Kret był przede wszystkim pedagogiem praktykiem, osobą, która z pasją i zaangażowaniem prowadziła wykłady dla słuchaczy uniwersytetów ludowych, a dopiero później kierownikiem czy wręcz urzędnikiem odpowiedzialnym za biurokrację i remonty.

Dziennik jest również cennym źródłem informacji na temat pozostałych dzieł życia społecznego w powiecie gliwickim i w województwie śląskim, w które wówczas angażował się Józef Kret. Ze sporządzonych notatek wynika, że brał aktywny udział w zebraniach Zarządu Oddziału Związku Bojowników o Wolność i Demokrację w Gliwicach, posiedzeniach Gromadzkiej Rady Narodowej i Kółka Rolniczego w Rudzińcu. Otrzymał również powołanie do Problemowej Komisji Oświaty i Kultury WK – ZSL w Katowicach.

W końcowej części dziennika, pod datą 8 lutego 1962 roku, znajdują się zapiski na temat uzyskania przez małżeństwo Kretów przydziału na mieszkanie w Krakowie, przy ul. Kolberga 14. Towarzyszy im refleksja autora, który cieszy się, że wreszcie rodzina będzie miała własny, a nie tylko służbowy, kąt:

Przewiduje się, że budowa pod nr 14 zostanie ukończona w pierwszym kwartale 1963 roku. To dla nas prawdziwy uśmiech losu, gdyż od 1937 r. mieszkamy zawsze „służbowo” przenosząc się razem z U. L. [Uniwersytetem Ludowym] z miejsca na miejsce, a obecnie przecież trzeba pożegnać się z U.L. i jako emeryt gdzieś osiedlić. Znosi się więc, że osiedlimy w Krakowie¹⁷.

Krystyna Heska-Kwaśniewicz tak pisała o pamiętnikach Józefa Kreta:

Pamiętniki, a zostało ich kilka tomów z lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych, mają kształt diariusza, powściągliwego zapisu najważniejszych wydarzeń. Ukazują one niezwykłą aktywność Gazdoszka, dni szczerze wypełnione działaniem od świtu do nocy, tylko czasem spod pióra wymknie się refleksja o sobie, jest ona wtedy dramatycznym wołaniem o ciszę, spokój, samotność, o czas dla siebie¹⁸.

Zachowały się również notatki Józefa Kreta w trzech kalendarzach z lat 1960, 1961 i 1964. Są to zapiski o zróżnicowanej tematyce, zarówno prywatnej, jak i zawodowej. Znajdziemy tutaj adnotacje zapisywane dzień po dniu, czasem z przerwami, które dokumentują pracę Józefa Kreta na Uniwersytecie Ludowym w Rudzińcu Wielkim (m.in. daty wizytacji, nazwiska goszczących w Rudzińcu wykładowców, ważne wydarzenia kursowe, daty zakończenia i rozpoczęcia kolejnych kursów), pobyt w Krakowie i wyjazdy do Lubonia Małego, jego stałe podróże do Warszawy czy Katowic, pobyty uzdrowiskowe i wakacyjne, a nawet wyjazdy zagraniczne (np. szczegółowe zapiski z podróży do ZSRR w 1960 roku i z wyjazdu dla byłych więźniów obozowych do Cavendish w Anglii na zaproszenie Fundacji Sue Ryder w 1961 roku). W tych bardzo szczegółowych terminarzach pod konkretnymi datami znajdziemy informacje o wysłanych listach, artykułach złożonych do druku, aktualnie czytanych lekturach, prowadzonych pracach, odbytych spotkaniach czy nawet dolegliwościach zdrowotnych i wizytach u fryzjera czy kraw-

¹⁶ J. Kret, *Jeden miesiąc mojego życia 1962*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3671 III, k. 6.

¹⁷ Tamże, k. 44.

¹⁸ K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1982). Opowieść...*, s. 94.

ca. Wspomniane kalendarze są również skarbnicą wiedzy na temat kontaktów towarzyskich i prywatnych, które utrzymywali Kretowie z licznymi przyjaciółmi i znajomymi, którzy odwiedzali ich w Rudzińcu Wielkim, Krzeszowicach i Krakowie. Na kartach tych terminarzy zapisana została również swoista kronika rodziny Kretów, czytelnik widzi ciągle przemieszczanie się Zofii, Józefa i ich córki Barbary między Rudzińcem, Krzeszowicami, Krakowem, a od 1964 roku również Luboniem Małym, by choć kilka dni spędzić razem, w gronie najbliższych. Dodatkowo w terminarzu na 1960 rok, w notatkach znajdujących się z tyłu brulionu, znajdziemy zwięzłe kalendarium życia Józefa Kreta, obejmujące okres od września 1958 roku do września 1960 roku. Stanowi ono cenne źródło dopełniające biografię autora *Harcerzy wiernych do ostatka*.

Do materiałów biograficznych można zaliczyć także wspomnienia Józefa Kreta, utrwalone w rozmaitych formach¹⁹. Zachowały się jego teksty opatrzone tytułami: *Wspomnienia z lat 1914–1918, Kiedy Szwejk był bohaterem* (wspomnienia w formie wywiadu), *Rodak spod Rzeszowa, Początki tajnego harcerstwa w Rzeszowskim* oraz *U Gazdoszków na Luboniu Małym* (w formie wywiadu przeprowadzonego przez Agatę Wojterzankę, dziennikarkę Radia Katowice, z Zofią i Józefem Kretami)²⁰. Dwa pierwsze teksty odnoszą się do czasów I wojny światowej, kiedy młody Józef – żołnierz armii austro-węgierskiej – znalazł się w niewoli rosyjskiej, w której przebywał do 1918 roku. Po latach opisywał kolejne miejsca swojego „pobytu w niewoli” i zajęcia, które przyszło mu wykonywać (był m.in. robotnikiem rolnym, pomocnikiem kucharza, pracownikiem cukrowni, urzędnikiem kancelaryjnym, a w okresie rewolucji prowadził zajęcia kulturalno-oświatowe w Domu Ludowym w Wołczańsku). Tekst *Rodak spod Rzeszowa* to wspomnienie o spotkaniu autora z Polakiem Janem Szejną (John Shiner), pochodzącym ze wsi Babice na Rzeszowszczyźnie, do którego doszło w 1936 roku podczas I Wyprawy Instruktorskiej ZHP do USA w środowisku Polonii Amerykańskiej w Wilkes Barre. Kolejny z tekstów to krótka historia działalności i zdekonspirowania przez gestapo siatki tajnego harcerstwa, w której od 1940 roku działał Józef Kret na terenie Rzeszowszczyzny. Tekst dopełnia opis aresztowania, przesłuchań, pobytu w kolejnych więzieniach aż do momentu przewiezienia osadzonych harcerzy do KL Auschwitz²¹. W tych rozważaniach znajdują się również informacje o pozostałej działalności konspiracyjnej Gazdoszka i jego żony Zofii. Trzyczęściowy wywiad *U Gazdoszków na Luboniu Małym* stanowi niejako swoisty przegląd życia obojga małżonków, ich zaangażowania i ciągłej troski o rozwój uniwersytetów ludowych, nieustającej pracy pedagogicznej i społecznej, spełniania misji, którą dla obojga było kształcenie kolejnych pokoleń. Początkowo dziennikarka rozmawia

¹⁹ *Wspomnienia Józefa Kreta*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2086 III.

²⁰ Zachowało się w zbiorach Biblioteki Śląskiej jedno niekompletne wspomnienie Andrzej Małkowski (*wspomnienie z XI. 1911*) spisane w Krakowie 8 kwietnia 1972 roku, które dotyczy pierwszego spotkania Józefa Kreta z Andrzejem Małkowskim w Rzeszowie. W całości tekst został wydrukowany w książce: *Geneza rzeszowskiego harcerstwa. Teksty źródłowe z lat 1911–1914*, wybór i oprac. K. Grzebyk, Rzeszów 1987, s. 4–5.

²¹ J. Kret, *Początki tajnego harcerstwa w Rzeszowskim*, [w:] *Wspomnienia Józefa Kreta...*, k. 43–48. Por. J. Krężel, *Szare Szeregi na Rzeszowszczyźnie*, Mielec – Rzeszów – Kraków 1987.

tylko z Józefem Kretem na temat samej idei uniwersytetów ludowych, jego edukacji i aktywności zawodowej, a z czasem do rozmowy dołącza Zofia Hoszowska-Kret, która opowiada o własnej pracy, organizowaniu pomocy dla więźniów KL Auschwitz w czasie II wojny światowej, działalności konspiracyjnej i losach rodziny, przede wszystkim wyborach córki Barbary w kolejnych latach.

Niezwykle cenne i interesujące są wspomnienia Józefa Kreta z czasów II wojny światowej, związane z okresem jego pobytu w KL Auschwitz, a później Litomierzycach. Do obozu trafił w 1941 roku po wcześniejszym pobycie w więzieniach hitlerowskich na zamku w Rzeszowie i na Montelupich w Krakowie. 12 sierpnia 1941 roku został przewieziony z grupą trzydziestu ośmiu więźniów do obozu Auschwitz. Otrzymał numer obozowy 20020²². Książka *Ostatni krąg* wydana w 1973 roku w Krakowie to świadectwo obozowych przeżyć Józefa Kreta. Jest to opowieść pozbawiona patosu i heroizacji ludzkich postaw, napisana w formie zwięzłej i prostej relacji²³. Krystyna Heska-Kwaśniewicz zauważyła, że w książce tej znalazły się interesujące wzmianki o śląskim harcerstwie, zwłaszcza o akcji „Oświęcim” – zorganizowanej przez harcerki pomocy dla więźniów obozu, którym dostarczano leki, żywność, odzież i pomagano w organizowaniu ucieczek²⁴. W materiałach archiwalnych przechowywanych w Bibliotece Śląskiej w Katowicach znajdują się teksty *Wstępu* i *Zakończenia*, które zostały przygotowane z myślą o tej książce, a ostatecznie nie stały się częścią publikacji. Józef Kret tak zakończył przygotowany przez siebie tekst *Zakończenia* do tomu zawierającego jego przeżycia obozowe:

Każdy zatem pisząc wspomnienia obozowe przedstawia swoje niepowtarzalne doznania i przeżycia, kiedy wspomina i opisuje swój Oświęcim. Niechże więc i te moje skromne wspomnienia, oddające tylko część tego, co tam przeżyłem, powiedzą o jednym z nich, o moim Oświęcimiu²⁵.

Geneza Kretowego pisania o przeżyciach obozowych sięga 1955 roku, kiedy po złamaniu nogi podczas wycieczki z młodzieżą w Tatry, zaczął prace nad wspomnieniami *Dzień w karnej kompanii*²⁶. W materiałach po Józefie Krecie znajdują się spisane na maszynie teksty wspomnień obozowych, większość z nich była publikowana. W tym zbiorze zachowały się teksty: *Ucieczka nr 1* (z cyklu „ucieczki diabłu z worka”), *Ucieczka nr 2*, *Ucieczka nr 3*, *Ucieczka nr 4* oraz *Ucieczka nr 5* (z worka rodzinnego)²⁷; *Gawęda o Jurku Winklu*²⁸; *Ksiądz Józef Kowalski – sa-*

²² Głosy z „Ostatniego kręgu”..., s. 9–28.

²³ J. Kret, *Ostatni krąg*, Kraków 1973.

²⁴ K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1982). Opowieść...*, s. 89.

²⁵ J. Kret, *Wstęp do „Ostatni krąg”*, [w:] *Wspomnienia z Oświęcimia oraz materiały dotyczące procesu oświęcimskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2089 III, k. 36.

²⁶ Głosy z „Ostatniego kręgu”..., s. 9.

²⁷ Tekst *Ucieczka nr 5* mówi o okresie powojennym, kiedy Józef Kret prowadził Uniwersytet Ludowy w Nierodzimiu i wpływie, jaki na jego życie miał Antoni Konstankiewicz. Wszystkie teksty zostały opublikowane w *Aneksie materiałowym* (s. 165–179) uzupełniającym książkę *Głosy z „Ostatniego kręgu”...*

²⁸ Gawęda wygłoszona w szkole w Wiśle, po kursie drużynowych. Druk: „Widnokrąg” 1963, nr 25.

leżjanin, więzień obozu oświęcimskiego nr 17350²⁹ oraz *Wspomnienia więźnia nr 20020 o pracy oświatowej w obozie zagłady w Oświęcimiu*³⁰. Materiały te uzupełnione zostały zbiorem tekstów i korespondencji odnoszących się do procesu przeciwno założce Auschwitz we Frankfurcie nad Menem w 1964 roku, w który Józef Kret uczestniczył jako świadek oskarżenia.

Warto w tym miejscu zaznaczyć, że wymienione teksty stanowią zaledwie fragment z bogatych wspomnień sporządzonych przez Józefa Kreta, a odnoszących się do jego przeżyć obozowych. Był on również autorem artykułu wspomnieniowego *Dzień w karnej kompanii* zamieszczonego we *Wspomnieniach więźniów obozu oświęcimskiego*³¹ oraz tekstów: *Lekarze znaleźli wyjście*, *Więźniowie-miernicy w obozie oświęcimskim*, *Przyczynek do historii zagłady inteligentów polskich w obozie oświęcimskim* oraz *Ze wspomnień oświęcimskich* drukowanych w latach 1966–1971 w specjalnych zeszytach „Przeglądu Lekarskiego” poświęconych w całości czasom II wojny światowej.

Również w korespondencji prywatnej znajdziemy sporo informacji biograficznych. Zarówno w zeszytach z dziennikami, jak i w materiałach warsztatowych zachowały się liczne odpisy i brudnopisy listów, które pisał on do różnych osób i instytucji. W omawianej spuściźnie znajduje się tylko jedna jednostka, która w całości zawiera korespondencję. Jest to zbiór czterech listów napisanych przez Józefa Kreta do żony Zofii podczas pobytu na kursie Uniwersytetu Ludowego w Iłowej Żagańskiej³². Listy te zostały spisane między 17 listopada a 2 grudnia 1958 roku i są źródłem szczegółowej wiedzy na temat pracy i warunków, w jakich przyszło mu prowadzić zajęcia, a więc bardziej szczegółowo zostaną omówione w części poświęconej pracy zawodowej Józefa Kreta. Z wątków osobistych i prywatnych pojawiających się w tych listach należy wymienić na pewno: bardzo serdeczne stosunki panujące między małżonkami (znamienne nagłówki „Kochani” oraz „Moja kochana”), zaangażowanie Józefa Kreta w sprawy domowe (kwestia „wielkiego prania”, sprawa zakupu materiału na nowe futerko itd.), zainteresowanie okazywane córce Basi nazywanej Barburką (pytanie o imieniny, rozważania o nauce języka francuskiego) oraz pytania o sprawy żony (pytania o pracę w Liceum i Andrzejki w drużynie harcerskiej). Z listów tych dowiadujemy się również, że ówczesna sytuacja materialna państwa Kretów nie była zbyt dobra, pomimo zmęczenia i licznych trudności Józef Kret zdecydował się na przedłużenie swojego pobytu w Iłowej Żagańskiej do 10 grudnia 1958 roku, bo dzięki temu otrzymał wynagrodzenie za kolejny, pełny miesiąc pracy.

²⁹ Druk: *Aneks materiałowy* (s. 180–183) uzupełniającym książkę *Głosy z „Ostatniego kręgu”*.....

³⁰ Artykuł z dopiskiem odręcznym: „Artykuł złożony w Redakcji „Tygodnika Powszechnego” 1979”.

³¹ J. Kret, *Dzień w karnej kompanii*, [w:] *Wspomnienia więźniów obozu oświęcimskiego*, Oświęcim 1983, s. 127–165.

³² *Korespondencja Józefa Kreta do żony Zofii z 1958 roku*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2085 III.

Materiały związane z działalnością i pracą zawodową Józefa Kreta

W zbiorach związanych z osobą autora *Harcerzy wiernych do ostatka* przechowywanych w Bibliotece Śląskiej znajdują się również ciekawe materiały dotyczące jego działalności w Związku Harcerstwa Polskiego. Podstawowym dokumentem jest wspomniany już opis przebiegu służby harcerskiej, znajdujący się w teczce biograficznej Józefa Kreta³³. Z tego dokumentu wynika, że w 1911 roku w Rzeszowie spotkał się z Andrzejem Małkowskim. W latach 1911–1914 należał do drużyny skautowej działającej przy II Gimnazjum w Rzeszowie, do którego uczęszczał. W kolejnych latach, niezależnie od tego, gdzie mieszkał i pracował, zawsze nawiązywał kontakty z miejscowym harcerstwem i działał w tamtejszych strukturach organizacji (Kraków 1926–1931, Częstochowa 1931–1933, Katowice 1933–1939). Do 1939 roku pełnił rozmaite funkcje w Komendzie Śląskiej Chorągwi Harcerzy (był m.in. wizytatorem drużyn³⁴ i odpowiadał za kontakty zagraniczne), a także w Zarządzie Okręgu Śląskiego ZHP. Uczestniczył w licznych obozach i organizował kursy instruktorskie dla przyszłej kadry harcerskiej (Górki Wielkie 1934, Sulejów 1935, Istebna 1936). Uczestniczył m.in. w Jamboree w Gödöllő jako przedstawiciel Chorągwi Zagłębiowskiej (1933), w Zlocie Harcerskim w Spale (1935), w Zlocie Skautów Jugosłowiańskich w Belgradzie (1935) i w wyprawie instruktorów harcerskich do USA (1936). W latach 1937–1939 założył i prowadził w Nierodzimiu / Górkach Wielkich Harcerski Uniwersytet Ludowy. W latach 1940–1941 jako członek Krakowskiej Komendy Chorągwi współorganizował Szare Szeregi na Rzeszowszczyźnie. Po powrocie z obozów w Auschwitz i Litomierzycach również współpracował z harcerstwem. W 1946 roku był członkiem Tymczasowej Rady Naczelnej ZHP. W 1956 roku stworzył i prowadził w Cieszynie, przy tamtejszym Liceum Pedagogicznym, szczerp harcerski i współorganizował Komendę Hufca w tym mieście. Prowadził kursy drużynowych i obozy wędrownie. W latach 1958–1959 angażował się w działalność hufca w Krzeszowicach koło Krakowa. W 1980 roku został odznaczony Złotym Krzyżem „Za zasługi dla ZHP”.

W teczce opatrzonej tytułem *Związek Harcerstwa Polskiego* zostały zgromadzone materiały o tematyce harcerskiej: korespondencja, teksty autorstwa Józefa Kreta związane z dziejami tej organizacji oraz materiały dotyczące przygotowania kursu drużynowych harcerki i harcerzy z Komendy Chorągwi w Katowicach w 1957 roku. Warto zwrócić uwagę na korespondencję między Józefem Kretem a Januszem Krężelem, z której jasno wynika, że Gazdoszek pomagał młodszemu koledze w zbieraniu materiałów o działalności Szarych Szeregów na terenie Dębicy i całej Rzeszowszczyzny³⁵.

Wśród artykułów Józefa Kreta na temat harcerstwa na szczególną uwagę zasługuje tekst *Zielone harcerstwo*, który został nagrodzony w 1975 roku na kon-

³³ *Przebieg służby harcerskiej Józefa Kreta*, [w:] *Materiały biograficzne...*, k. 10–11.

³⁴ „Biuletyn Okręgu Śląskiego ZHP” 1937, nr 3, s. 3.

³⁵ Zob. J. Krężel, *Szare Szeregi na terenie Dębicy*, Dębica 2009; Tenże, *Szare Szeregi na terenie południowo-wschodniej Polski*, Kraków 1998.

kursie historycznym Śląskiej Chorałwi ZHP³⁶. Autor omawia w nim swoje zaangażowanie w sprawę kształcenia i szkolenia młodzieży wiejskiej dla potrzeb harcerstwa, którym się zajmował przede wszystkim w okresie międzywojennym. Organizował i przygotowywał kursy i szkolenia dla drużynowych wiejskich. Sporo miejsca poświęcił kwestii założenia i działalności Uniwersytetu Ludowego w Nierodzimiu / Górkach Wielkich w latach 1937–1939, gdzie kształcono młodzież wiejską z wykorzystaniem metod pracy i systemu wartości typowych dla harcerstwa. Warto w tym miejscu przywołać utrwalone w pamiętnikach Wacława Daruka – notabene zadedykowane „magistrowi Józefowi Kretowi” – wspomnienia z tego czasu:

Józef Kret, harcerz z krwi i kości, doskonale rozumiał te sprawy. Nie znajdując zrozumienia dla swoich poczynąń pod sztandarem harcerskim, nie zerwał jednak nigdy więzi z tym wypróbowanym systemem wychowawczym, przetwarzając go na swój własny model. Pierwszy kurs UL w Nierodzimiu udowodnił słuszność tych założeń. Zorganizowana na doświadczenia Solarza forma społecznego wychowania młodzieży dorosłej nie dawała żadnej umiejętności fachowej, lecz rozszerzając zainteresowania, gruntując samowiedzę, prostując wiekowe spaczenia i przynioty zaszczepiała nawyki kulturalne tak nieodzowne dla ówczesnej wsi. Tu się właśnie rozwinął cały zapal i talent pedagogiczny J. Kreta. Założeniem tej placówki nie było ściśle trzymanie się form i metod programu wychowawczo-oświatowego. Wiele tu znaczyła inicjatywa i własny instynkt wychowawczy, a potrzeby i zainteresowania wychowanków wpływały na kształtowanie się programu³⁷.

Józef Kret podkreślał, że podobny model nauczania, z wykorzystaniem elementów pracy harcerskiej, był stosowany w odrodzonym po II wojnie światowej Uniwersytecie Ludowym w Nierodzimiu, który w 1948 roku został przekształcony w Szkołę Pracy Społecznej.

W zbiorach Biblioteki Śląskiej zachowały się również przygotowane i zebrane przez Józefa Kreta materiały dotyczące działalności polskich uniwersytetów ludowych oraz Polskiego Uniwersytetu Ludowego w Szwajcarii. Autor *Harcerzy wiernych do ostatka* był przez szereg lat związany z placówkami tego typu, prowadził tam kursy (Iłowa Żagańska, Wierzchosławice koło Tarnowa), a nierzadko odpowiadał za kierowanie i organizację całości prac (np. Nierodzim / Górki Wielkie, Rudziniec Wielki). Przez szereg lat utrzymywał kontakt zarówno osobisty, jak i korespondencyjny z Polskim Uniwersytetem Ludowym w Szwajcarii, o czym świadczy zachowana korespondencja m.in. z Piotrem Adamowskim i Heleną Getyńską.

Będąc już na emeryturze, napisał kilka artykułów poświęconych tradycjom i dziejom uniwersytetów ludowych oraz ich twórcy Ignacemu Solarzowi. Dwa teksty: *Dzieje Uniwersytetu Ludowego i Szkoły Pracy Społecznej na Ziemi Cieszyńskiej*.

³⁶ J. Kret, *Zielone harcerstwo*, [w:] *Związek Harcerstwa Polskiego – materiały ze zbiorów Józefa Kreta*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2090 IV, k. 23–35.

³⁷ W. Daruk, *Bez głaskania po głowie. Wspomnienia*, Warszawa 1987, s. 57. Twierdzenie Wacława Daruka, że Józef Kret „nie znajdował zrozumienia dla swoich poczynąń pod sztandarem harcerskim” wydaje się nie do końca zasadne, ponieważ w okólnikach komendanta chorałwi harcerzy regularnie pojawiały się informacje o akcjach i kursach Harcerskiego Uniwersytetu Wiejskiego i naborze dla nowych słuchaczy. „Biuletyn Okręgu Śląskiego ZHP” 1938, nr 3, s. 2.

skiej³⁸ oraz *Harcerski Uniwersytet Ludowy*³⁹ poświęcił swojej działalności i aktywności w Nierodzimiu / Górkach Wielkich. Po latach wspominał swoją pracę pedagoga i kierownika tej placówki. Wychowaniem młodzieży wiejskiej zajmowali się tam jego żona Zofia, harcmistrz Józef Skrzek i pisarz Gustaw Morcinek. W ciągu roku prowadzono dwa kursy: zimowy, który trwał przez pięć miesięcy i był skierowany dla młodzieńców, oraz letni dla dziewcząt, który trwał tylko cztery miesiące. Program dydaktyczny obejmował zagadnienia z zakresu historii powszechnej, literatury i języka ojczystego, kultury wsi i dziejów ruchu ludowego, geografii, arytmetyki oraz naukę o Polsce współczesnej. W ramach przedmiotów praktycznych odbywały się zajęcia z rolnictwa i sadownictwa. Godziny popołudniowe natomiast wypełniano dyskusjami i śpiewem. Wychowankowie placówki podkreślali, że panowała tam rodzinna i serdeczna atmosfera, której sprzyjało wspólne mieszkanie kursantów i opiekunów.

Cennym źródłem wiedzy na temat pracy Józefa Kreta na kursie Uniwersytetu Ludowego w Iłowej Żagańskiej jest wspomniana już jego korespondencja do żony Zofii. Z listów tych wynika, że przebywał w tej miejscowości od 7 listopada do 10 grudnia 1958 roku i wspólnie z nauczycielem Szopą prowadził wykłady na kursie dla dziewcząt i chłopców ze Związku Młodzieży Wiejskiej. W swoich listach skarżył się przede wszystkim na nadmiar pracy i obowiązków wynikający z faktu nieprzygotowania od strony organizacyjnej całego kursu, ciągłej nieobecności dyrektora, który również miał prowadzić zajęcia oraz niewystarczającej kadry (brak wychowawczyni). Narzekał również na jedzenie i warunki lokalowe. Pisał, że w budynku przeznaczonym na uniwersytet ludowy wszystko było popsute. Bardzo krytycznie wypowiadał się na temat kursantów, których nazywał „okropnymi prymitywami”, pozbawionymi elementarnych wiadomości, inicjatywy i kultury, chociaż podkreślał, że cieszył się wśród nich sporym autorytetem. W negatywny sposób opisywał również pogodę i samą miejscowość, która niezbyt przypadła mu do gustu:

Pogoda nastała marna, chłapie z lekka i wszystko dookoła, razem z brzydką Iłową, z dzikimi ludźmi nastraja niewesoło⁴⁰.

Iłowa, to obskurna dziura, gdzie – jak mi dziś jeden światły obywatel objaśnił – osiedlili się ludzie, którym już wszędzie paliła się ziemia pod nogami. Przycupnęli tu na jakiś czas, znaleźli zajęcie w odbudowanej hucie szkła i wytwórni tkanin technicznych, a gdy ktoś kogoś rozpozna – ucieka dalej. Ale podobno nigdzie już gorszej mordowni nie ma – jak Iłowa. Przepiękny za to park. Taki kwiatek przy kozuchu⁴¹.

³⁸ J. Kret, *Dzieje Uniwersytetu Ludowego i Szkoły Pracy Społecznej na Ziemi Cieszyńskiej*, [w:] *Uniwersytety Ludowe: artykuły, notatki*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2091 III, k. 14–21. Druk: „Wieści” z 25 maja 1975 roku.

³⁹ J. Kret, *Harcerski Uniwersytet Ludowy*, [w:] tamże, k. 22–25, sygn. R 2091 III. Zgodnie z rękopiśmiennym dopiskiem umieszczonym na tekście został on przygotowany do publikacji *Leksykon harcerstwa*. Por. *Leksykon harcerstwa*, red. O. Fietkiewicz, Warszawa 1988, s. 137.

⁴⁰ J. Kret do Zofii Kret, Iłowa Żagańska 26 XI 1958, [w:] *Korespondencja Józefa Kreta do żony Zofii z 1958 roku*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2085 III, k. 3.

⁴¹ Tamże, k. 3–4.

Józef Kret jest autorem tekstu o działalności Polskiego Uniwersytetu Ludowego w Szwajcarii, który został założony przez Piotra Adamowskiego w 1951 roku w Zurychu jako placówka kulturalno-oświatowa. Dostrzegał zasadnicze różnice między tą placówką a polskimi uniwersytetami ludowymi, jak pisał:

[...] placówka ta ani programem dydaktycznym, ani założeniami wychowawczymi, ani formą organizacyjną nie jest identyczną z naszymi internatowymi uniwersytetami ludowymi. Tam prowadzi się kursy wieczorowe, w których biorą udział Szwajcarzy i Polacy zamieszkujący w Zurychu oraz okolicy⁴².

Zasadniczo słuchacze tych kursów zapoznawali się z polską literaturą i kulturą i mieli szansę na pielęgnowanie związków z Polską, a dzieci tamtejszych Polaków uzupełniały w placówce naukę języka polskiego, uczyły się historii i poznawały polskie książki. Polski Uniwersytet Ludowy w Zurychu utrzymywał kontakty z pokrewnymi placówkami w Polsce i podejmował liczne inicjatywy (np. organizacja konkursów czy idea utworzenia Akademii Wszechrówni w Malborku). Warto w tym miejscu przypomnieć, że Józef Kret miał również prywatne związki ze Szwajcarią. Mieszkała tam jego jedyna córka Barbara, która w 1964 roku poślubiła Heinricha Schultheissa. Napisał również cykl artykułów będących zbiorem wrażeń i spostrzeżeń z wizyt w tym kraju, które zostały opublikowane w piśmie „Wieści”⁴³.

Informacje o pracy w pozostałych uniwersytetach ludowych zamieszczone są w dziennikach i wspomnieniach Józefa Kreta, które zostały już omówione. Jak wynika ze zgromadzonych materiałów, przede wszystkim listów do żony i dziennika *Jeden miesiąc mojego życia*, praca na kursach uniwersytetów ludowych nie była ani łatwa, ani przyjemna. Prowadzący kursy spotykali się z szeregiem przeciwności, poczynając od niewystarczającej kadry, poprzez brak zaangażowania słuchaczy aż po kwestie typowo organizacyjne, związane z problemami lokalowymi i stałymi potrzebami remontowymi.

Materiały warsztatowe

W zbiorach Biblioteki Śląskiej znajdują się również materiały warsztatowe Józefa Kreta. Są to trzy jednostki inwentarzowe składające się z brulionów i luźnych kart z rozmaitymi notatkami, brudnopisami listów czy wypisami z czytanych książek. Jak wynika z dat pojawiających się w tych materiałach, powstały one w latach 1962–1981, a więc w czasie, kiedy Józef Kret przebywał na rencie i większość czasu spędzał w Krzeszowicach, na Luboniu Małym lub u córki Barbary w Szwajcarii. Wśród tych materiałów znalazł się jeden list pochodzący z 1951 roku, którego autorem jest Gustaw Morcinek⁴⁴. Z jego treści wynika, że w okresie powojen-

⁴² J. Kret, *Polski Uniwersytet Ludowy w Szwajcarii*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2092 III, k. 5.

⁴³ Były to dwa cykle artykułów: *Migawki szwajcarskie* z 1977 roku i *Korespondencja własna ze Szwajcarii* (1977–1981).

⁴⁴ List Gustawa Marcinka został zakupiony przez Bibliotekę Śląską w 2009 roku na aukcji antykwarycznej i uzupełnia sygnaturę z materiałami warsztatowymi Józefa Kreta, które do biblioteki przekazała profesor Krystyna Heska-Kwaśniewicz.

nym pisarz ze Skoczowa pozostawał w bardzo dobrych stosunkach z Józefem Kretem, o czym zdają się świadczyć słowa:

O wszystkim jednak szeroko opowiem, gdy pewnego dnia da się Pan skusić i zaglądnąć do naszej chałupy. Będzie nam Pan ogromnie kochanym Gościem. [...] I jeszcze raz ślicznie Wam dziękuję za mile słowa i życzliwe serce i serdecznie pozdrawiam, a Tereska Was mocno całuje!⁴⁵.

Przypomnijmy, że Józef Kret i Gustaw Morcinek poznali się w latach trzydziestych XX wieku na terenie Śląska Cieszyńskiego, gdzie Gazdoszek prowadził Uniwersytet Ludowy w Nierodzimiu / Górkach Wielkich, a autor *Wyrąbanego chodnika* pracował w skoczowskiej szkole powszechnej i publikował w „Gazecie Polskiej” tygodniowe felietony. Ostatecznie w roku szkolnym 1938/1939 pisarz został zatrudniony na uniwersytecie ludowym jako wykładowca, prowadził zajęcia z języka i kultury polskiej. Przywoził tam swoich gości, wśród których wymienić trzeba: Marię Dąbrowską, Jerzego Cierniaka, Jadwigę Ackerman, Leona Kruczkowskiego i Jana Wiktora. Kret i Morcinek pozostawali ze sobą w serdecznych stosunkach, również w okresie powojennym, łączyła ich nie tylko dawna znajomość, ale również podobne przeżycia z czasów II wojny światowej⁴⁶. Po latach, przy okazji starań o przyznanie Józefowi Kretowi renty specjalnej, Gustaw Morcinek pisał:

Józefa Kreta znam z okresu międzywojennego, gdy „gazdował” w Uniwersytecie Ludowym na Śląsku Cieszyńskim, a następnie gdy wrócił po 5-ciu latach z obozu koncentracyjnego, by znów objąć stanowisko dyrektora Uniwersytetu Ludowego i Szkoły Pracy Społecznej, a potem pracę w Liceum Pedagogicznym w Cieszynie, wreszcie znowu „gazdowanie” w Uniwersytecie Ludowym w Rudzińcu Gliwickim. Dla mnie postać Józefa Kreta to postać entuzjasty, świetnego pedagoga i szlachetnego harcerza, cudotwórcy, który umiał z prymitywu chłopskiego wyczarować po kilku miesiącach fantastycznych społeczników. Słowem – to człowiek, który szczerze sieje w serca wiarę w człowieka, wiarę w życie i wiarę w te wszystkie wartości, które pogubiliśmy po drodze od drugiej wojny światowej do dzisiaj. Józef Kret to drugi Korczak...⁴⁷.

W materiałach warsztatowych Gazdoszka znajdziemy zróżnicowane pod względem tematycznym uwagi i notatki, nierzadko związane z własnymi przemysleniami i refleksjami (np. tekst *Szczęście niejedno ma imię*), faktami biograficznymi (życiorys przygotowany we wrześniu 1962 roku dla WK-ZSL w Katowicach w sprawie wniosku o rentę⁴⁸ bądź „Wykaz poborów w U.L.”⁴⁹) czy odbytymi spotkaniami oraz brudnopisy licznych listów, kierowanych do rozmaitych adresatów zarówno w języku polskim, jak i niemieckim⁵⁰. Część z tych materiałów zawie-

⁴⁵ G. Morcinek do Józefa Kreta, Skoczów 29 VIII 1951, [w:] *Brulion z różnymi tekstami Józefa Kreta*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3672 III, k. 68.

⁴⁶ K. Heska-Kwaśniewicz, *O Gustawie Morcinku i Józefie Krecie – dzieje jednej przyjaźni*, „Kwartalnik Opolski” 1979, nr 4, s. 76–89; K. Heska-Kwaśniewicz, „Kolorowy rytm życia”. *Studia o prozie Gustawa Morcinka*, Kraków 1993, s. 97–113.

⁴⁷ *Relacje i wspomnienia o Józefie Krecie*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2088 III, k. 11.

⁴⁸ *Życiorys*, [w:] tamże, k. 6–10.

⁴⁹ J. Kret, *Wykaz poborów w U.L.*, [w:] tamże, k. 55.

⁵⁰ Korespondencja Józefa Kreta miała bardzo zróżnicowany charakter, spotkamy tu zarówno brudnopis listu w sprawie działań zmierzających do podwyższenia renty specjalnej, jak i pismo dotyczące usunięcia z podwórza koguta, którego pianie zakłóca spokój mieszkańców ulic Kolberga i Żuławskiej. Zob. *Bruliony Józefa Kreta z różnymi tekstami i notatkami z l. 1966–1970*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3673 III/3, k. 20 i 22.

ra źródła do biografii Józefa Kreta i wiele mówi o jego pracy zawodowej i działalności społecznej. Licznie reprezentowane są notatki i wypisy z czytanych lektur, np. Henryk Kapiszewski *Związek Harcerstwa Polskiego w Niemczech* z 1969 roku⁵¹, Tomasz Sobańskiego *Ucieczki z Oświęcimia, Mój pamiętnik Zofii Solarzowej, Bez głaskania po głowie* Wacława Daruka... Zauważyć można także materiały warsztatowe i notatki przygotowywane na potrzeby własnej twórczości (np. teksty o śląskich harcerkach, rodzinie Wiechułów, artykuły przygotowywane do „Więści” czy materiały na temat Jerzego Lisa). We wspomnianych brulionach znajdują się również spisy osób (wraz z datami), z którymi Józef Kret wymieniał korespondencję, od których otrzymywał życzenia z różnych okazji bądź do których powinien napisać.

Warto zwrócić uwagę na zapiski dziennikowe z 1969 roku, które powstały pomiędzy 1 lipca a 31 października i stanowią cenne źródło informacji o biografii i pracy autora. Jest to kolejny z serii dzienników Józefa Kreta spisywany dzień po dniu, który dokumentuje jego codzienne życie, prowadzoną korespondencję i zawiera liczne uwagi na temat pogody, dolegliwości zdrowotnych oraz prowadzonych prac budowlanych na Luboniu Małym⁵².

W tym miejscu należy przywołać słowa Krystyny Heski-Kwaśniewicz, które stanowią doskonałe podsumowanie całej twórczości, zarówno tej oficjalnej, jak i prywatnej (warsztatowej) Józefa Kreta:

...zeszyty zawierające notatki z lektury, które ukazują Józefa Kreta jako uważnego, wytrawnego czytelnika, a wśród nich czasem pojawiają się zwierzenia natury bardzo osobistej, wśród których znajdują się też wyznania na temat cierpień psychicznych związanych ze wspomnieniami obozowymi, refleksje nad sobą i kształtem własnego życia. To dopiero one dopełniają obraz Józefa Kreta jako człowieka, któremu nic co ludzkie nie było obce⁵³.

Materiały wspomnieniowe i pośmiertne

W opisywanym zbiorze znajdują się także materiały, które powstały po śmierci Józefa Kreta, zmarłego 10 sierpnia 1982 roku. Zaliczyć tu trzeba przede wszystkim *Listy kondolencyjne, nekrologi, teksty pożegnalne i wspomnieniowe* oraz *Relacje i wspomnienia o Józefie Krecie*. W zbiorach Biblioteki Śląskiej zachowało się siedem listów z kondolencjami, które Zofia Kret otrzymała po śmierci męża, a następnie przekazała wraz z pismem datowanym 24 września 1982 roku Leonowi Marszałkowi. Był on przyjacielem Józefa Kreta i przygotowywał jego biografię. Znali się jeszcze z czasów przedwojennych, po raz pierwszy spotkali się w Katowicach w 1934 roku. Przypomnieć trzeba, że Leon Marszałek, późniejszy Naczelnik Szarych Szeregów (październik 1944–styczeń 1945), w latach 1934–1939 mieszkał w stolicy Górnego Śląska, pracował w Śląskiej Chorągwi Harcerzy i był sekretarzem wojewody śląskiego Michała Grażyńskiego⁵⁴. W zbiorze jest również maszy-

⁵¹ *Bruliony Józefa Kreta...*, sygn. R 3673 II/2, k. 2–34.

⁵² *Bruliony Józefa Kreta...*, sygn. R 3673 II/3, k. 59–72.

⁵³ K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1982). Opowieść...*, s. 94–95.

⁵⁴ M. Młodzikowski, *Marszałek Leon*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, t. 2, red. J. Wojtycza, Warszawa 2008, s. 135.

nopisowy odpis nekrologu Gazdoszka, który ukazał się w „Życiu Warszawy”. Nad grobem przyjaciela w dniu pożegnania na Cmentarzu Rakowickim w Krakowie gawędę wygłosił Stanisław Porębski, zasłużony krakowski instruktor i harcmistrz, żołnierz Armii Krajowej, historyk Szarych Szeregów. Przypomniawszy, że zmarłego nazywano Korczakiem młodzieży wiejskiej i podkreślając, że Józef Kret w młodości obrał sobie ideał harcerski za swój kierunek drogi życiowej i zawsze starał się służyć Bogu, Polsce i bliźnim. Szczęście osobiste i kariera zawsze były na dalszym planie, poświęcał się pracy społecznej i oświatowej. Pomimo licznych trudności i problemów nigdy się nie poddawał, wytrwale pracował jako wychowawca kolejnych pokoleń. Jak zaznaczył Stanisław Porębski:

Józef Kret był wychowawcą z umiłowania. Trzeba przypomnieć jego pracę nauczycielską jako profesora szkół średnich i udział w tajnym nauczaniu. Ale przede wszystkim w tej prawdzie realizowało się jakże bogate przeżycie harcerskie, zainicjowanie harcerstwa wiejskiego, szkolenie kadr instruktorskich dla kraju i dla ZHP poza granicami Polski, a więc Czechosłowacji, Niemiec, udział w harcerskiej wyprawie szkoleniowej do USA. Wreszcie współorganizowanie Szarych Szeregów Chorągwi Krakowskiej⁵⁵.

W *Relacjach i wspomnieniach o Józefie Krecie* można znaleźć zbiór dwudziestu wspomnień pośmiertnych spisanych po apelu Leona Marszałka, Zofii Kret i Bożeny Kopcińskiej, którzy zbierali epizody z życia Józefa Kreta z zamiarem napisania o nim książki. Autorzy pisali o swoich kontaktach z Józefem Kretem, skrzętnie odnotowywali daty i miejsca spotkań. Bardzo często wyrażali swoje opinie o postawie i zachowaniu Józefa Kreta w różnych sytuacjach życiowych. Teksty wspomnieniowe napisali jego dawni znajomi i koledzy, których poznał w rodzinnym Staromieście (Michał Bereś, ksiądz Józef Czyż, Stanisław Majcher), uczniowie i dawni wychowankowie (Helena Grabacka, Bożena Kopcińska, Maria i Walenty Matuszczakowie, Aleksander Modes, Władysława Putro), nauczyciele, z którymi pracował (Waldemar Danisz, Józef Gałuszka, Edward Kołodziej), harcerze (Stanisław Berezowski) czy współwięźniowie z obozów KL Auschwitz i Litomierzyce (Stanisław Domański). Dwa teksty z tego zbioru, Wandy Góreckiej-Wierzbowskiej i Władysława Oszeldy, wspominające jego zaangażowanie w organizację pomocy dla współwięźniów obozu KL Auschwitz i mówiące o potrzebie utrwalenia w pamięci kolejnych pokoleń jego sylwetki, zostały przedrukowane w pracy *Głosy z „Ostatniego kręgu”. Korespondencja z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Kreta i Zofii Hoszowskiej-Kretowej*⁵⁶.

Józef Kret a spuścizna Adeli Korczyńskiej

W 2011 roku do zbiorów Biblioteki Śląskiej trafiło unikatowe i cenne archiwum domowe Adeli Korczyńskiej. Jest to kolekcja materiałów prywatnych dotyczących jej osoby (biografie, życiorysy, dokumenty, korespondencja osobista) oraz dokumentujących historię II wojny światowej (przede wszystkim dotyczą one osób, które brały czynny udział w działaniach konspiracyjnych w latach 1939–1945).

⁵⁵ S. Porębski, *Ostatnia gawęda z Gazdoszkiem*, [w:] *Listy kondolencyjne, nekrologi, teksty pożegnane i wspomnieniowe*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2087 III, k. 14.

⁵⁶ *Głosy z „Ostatniego kręgu”*..., s. 184–186, 189–190.

Adela Korczyńska zgromadziła blisko 400 teczek osobowych kobiet walczących o niepodległość, a także kartotekę kobiet żyjących i nieżyjących, zawierającą prawie 1700 nazwisk. W skład tego archiwum wchodzi też artykuły Adeli Korczyńskiej związane z okresem II wojny światowej oraz materiały warsztatowe i pomocnicze. Niezwykle cenną częścią tego zbioru są fotografie, na których poza samą Adelą Korczyńską utrwaleni zostali harcerze i harcerki oraz osoby działające w konspiracji⁵⁷.

W tej wartościowej i ciekawej kolekcji znajdują się również pamiętki po Józefie Krecie i jego żonie Zofii Hoszowskiej-Kret⁵⁸. Adela Korczyńska z pieczołowitością zbierała materiały biograficzne (biogramy, wykaz służby harcerskiej, odpisy relacji i zaświadczeń) i wycinki prasowe poświęcone obojgu małżonkom. Szczególną wartość ma tekst przemówienia, które wygłosiła nad grobem Zofii Kretowej w Krakowie w 1983 roku. Adela Korczyńska napisała biografię Józefa Kreta na potrzeby Wydawnictwa „Śląsk”, gdzie przygotowywano do druku jego książkę *Harcerze wierni do ostatka*. Zachował się również telegram, który otrzymała po śmierci Gazdoszka od jego żony Zofii.

Na uwagę zasługuje także korespondencja pomiędzy państwem Kretami a Adelą Korczyńską, która znajduje się w jej prywatnym archiwum. Jest to zbiór dziesięciu listów z lat 1969–1983, pokazujących ich wzajemne – bardzo serdeczne – stosunki⁵⁹. Z tej korespondencji wyłania się obraz relacji przyjacielskich i pełnych wzajemnego szacunku, który sobie okazywali. Wielokrotnie pojawiają się w tych listach wątki osobiste związane z podejmowanymi pracami, zdrowiem czy życiem codziennym (np. kwestia przeprowadzki Adeli Korczyńskiej czy sprawy rodzinne i planowane wyjazdy Kretów), a także zaproszenia na Luboń i wspomnienia z odbytych spotkań. Również w terminarzu Józefa Kreta na 1964 rok pod datą 11 marca znajduje się wpis informujący o wymianie korespondencji z Adelą Korczyńską⁶⁰. Wiadomo również, że Adela Korczyńska przysyłała życzenia dla Gazdoszka w 1963, 1965 i 1966 roku⁶¹.

Ze wspomnianych listów dowiadujemy się, że Adela Korczyńska pomagała Józefowi Kretowi w zbieraniu materiałów do książki *Harcerze wierni do ostatka*, przede wszystkim przekazała mu sporo informacji na temat Ludwika Waclawka, Ireny Kuśnierzewskiej-Kabatowej (pseud. „Lilka”) i Wandy Jordan-Łowińskiej⁶². Jak podkreślała Krystyna Heska-Kwaśniewicz, w gromadzeniu materiałów do tej publikacji pomagali mu dawni przyjaciele – harcerze oraz Wilhelm Szewczyk⁶³. Z zachowanego w zbiorach Biblioteki Śląskiej brulionu listu Adeli Korczyńskiej

⁵⁷ M. Kasprowska-Jarczyk, *Historia w listach zakłeta...*, s. 81–114; A. Knaś, *Archiwum domowe harcmistrzyni Adeli Korczyńskiej...*, s. 103–110.

⁵⁸ *Materiały związane z życiem i działalnością Zofii Hoszowskiej-Kret oraz jej męża Józefa Kreta zebrane przez Adelę Korczyńską*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 5143 III.

⁵⁹ Tamże, k. 54–82.

⁶⁰ *Dzienniki Józefa Kreta zapisywane w kalendarzach za lata 1960, 1961, 1964*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3674 III, k. 13v.

⁶¹ *Brulion z różnymi tekstami Józefa Kreta*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3672 III, k. 51v. i 54.

⁶² J. Kret, *Harcerze wierni do ostatka*, wyd. IV, Katowice 1986.

⁶³ K. Heska-Kwaśniewicz, *Józef Kret (1895–1982). Opowieść...*, s. 88.

do państwa Kretów dowiadujemy się, że przekazali oni swej przyjaciółce już po ukazaniu się książki pewną kwotę pieniędzy, jako swoiste honorarium za wykonaną pracę:

Z radością szukałam dla Józka danych o ludziach, szczególnie o Wandzie Łowińskiej, bo wiedziałam, że choć część prawdy o tamtej harcerskiej służbie pójdzie w świat. Nadesłane przez Was pieniądze zużyję oczywiście na rzeczy związane z robotą, już część pójdzie w przyszłym tygodniu na remont maszyny do pisania⁶⁴.

W liście Zofii Hoszowskiej-Kret z 15 września 1978 roku pojawiają się znamienne słowa, które dowodzą, iż Adela Korczyńska miała ogromny wpływ na powstanie samej idei *Harcerzy wiernych do ostatka*:

Gdy czytałam Twoje „Szkice” z ogromnym przejęciem i wzruszeniem – byłam dla Ciebie pełna podziwu i szacunku za Twoją mrówczą pracę, bez niej nie powstałoby „Harcerze...”⁶⁵.

Przywołane słowa potwierdzają, że Józef Kret, podobnie jak Adela Korczyńska, starał się przede wszystkim o zachowanie pamięci o śląskich harcerzach i ich patriotycznych postawach. Jednocześnie warto zaznaczyć, że kiedy w 1969 roku ukazało się pierwsze wydanie *Harcerzy wiernych do ostatka*, w którym przypomniano sylwetki Józefa Pukowca, Józefa Skrzeka i Jerzego Lisa, autor nie zamierzał kontynuować tych prac i pisać o kolejnych harcerzach i harcerkach:

Niedawno wyszła też książeczka „Harcerze wierni do ostatka” (wydrukowana była już w lipcu, ale z powodu braku papieru na okładki ukazała się dopiero teraz). Jest to tylko fragment działalności harcerzy w latach okupacji (bo dotyczy tylko trzech osób), ale sądzę, że ktoś na Śląsku podejmie szersze, całościowe opracowanie tego tematu⁶⁶.

Ukazały się jednak dwa kolejne wydania tej książki. W drugiej edycji (Katowice 1978) dodano teksty o Ludwiku Waclawku i Irenie Kuśnierzewskiej-Kabatowej, natomiast w trzecim wydaniu książki (Katowice 1983) znalazły się również rozdziały poświęcone Wandzie Jordan-Łowińskiej i Bolesławowi Wiechule.

W brulionie z notatkami Józefa Kreta zachowało się kilka kart z zapisanymi przez niego dedykacjami, które zamierzał umieścić na egzemplarzach swojej książki o harcerzach i przekazać bliskim sobie osobom. Wśród kilkudziesięciu adresatów tych dedykacji znajduje się również Adela Korczyńska, w książce jej dedykowanej autor zamierzał napisać:

Adzie Korczyńskiej, zastępczyni „Lilki”, komendantki Chorągwi Harcerek w okresie okupacji, z serdecznymi wyrazami wdzięczności za udostępnienie cennych materiałów historycznych Autor⁶⁷.

Przywołane słowa, podobnie jak omówiona korespondencja, świadczą o dużym udziale Adeli Korczyńskiej w zbieraniu materiałów do tej publikacji.

⁶⁴ A. Korczyńska do J. i Z. Kret [brudnopis], [w:] *Materiały związane z życiem i działalnością Zofii Hoszowskiej-Kret...*, k. 80.

⁶⁵ Z. Hoszowska-Kret do A. Korczyńskiej, Mały Luboń 15 IX 1978, [w:] tamże, k. 74v. Trzeba w tym miejscu wyjaśnić, że Zofia Hoszowska-Kret przywołuje pracę Adeli Korczyńskiej *Szkice z dziejów harcerstwa śląskiego* z 1962 roku, która nie została opublikowana i znajduje się w zbiorach Biblioteki Śląskiej (sygn. R 5490 III).

⁶⁶ J. Kret do A. Korczyńskiej, Kraków 17 XII 1969, [w:] tamże, k. 78.

⁶⁷ J. Kret, *Mała kronika...*, k. 57.

W listach, które do Adeli Korczyńskiej pisała Zofia Hoszowska-Kret, pojawia się szereg tematów i spraw, na które warto w tym miejscu zwrócić uwagę. Obie panie wymieniały się informacjami na temat śląskiego harcerstwa, szczególnie żeńskiego, wzajemnie doceniały swoją pracę i zdawały sobie nawzajem relacje z odbytych spotkań i przeprowadzonych rozmów. Zofia Hoszowska-Kret kilkakrotnie wyrażała swoje zaniepokojenie stanem zdrowia przyjaciółki i jej kiepską sytuacją materialną:

Bardzo się martwię Twoim zdrowiem, Twoją marną emeryturą. Gdy przyjedziesz – porozmawiamy o wszystkim. [...] Można by postarać się w ZUS-ie o rentę I grupy, która przy Twoim zdrowiu na pewno się należy, wtedy przysługuje dodatek – zdaje się 300 zł. Musisz dostać Krzyż Kawalerski, uruchomię w tym celu Grzbielę⁶⁸.

Zgłaszała również gotowość, by przyłączyć się do prac prowadzonych przez Korczyńską, proponowała, że mogłaby zorganizować przepisanie „na czysto” na maszynie przygotowanych materiałów. Doceniała ogrom pracy wykonanej przez przyjaciółkę, kiedy pisała:

My oboje z Józkiem dochodzimy do przekonania, że robisz najlepszą i największą robotę ze wszystkich znanych nam harcerek. Dzięki Tobie Śląsk doczeka się najlepszego opracowania okupacji – jeśli chodzi o harcerstwo i pracę kobiet. Obyś tylko miała siły i energię⁶⁹.

Z notatek warsztatowych Józefa Kreta wiemy także, że przekazywał jej swoje książki: 21 października 1973 roku ofiarował jej *Ostatni krag*, zaś drugie wydanie *Harczerzy wiernych do ostatka* przesłał jej 11 czerwca 1978 roku⁷⁰.

Podsumowanie

Materiały archiwalne dotyczące Józefa Kreta znajdujące się w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach, a przekazane przez Leona Marszałka i Krystynę Heską-Kwaśniewicz są niezwykle cenne. Trzeba podkreślić, że opisywana spuścizna ma wartość zarówno dokumentalną, jak i bardzo osobistą. Przede wszystkim stanowi bogate źródło do badań biograficznych poświęconych osobie Józefa Kreta. Szczególnie ciekawe są dzienniki i wspomnienia pozostawione przez autora *Harczerzy wiernych do ostatka*. Jednocześnie spuścizna jest zbiorem wartościowych informacji na temat dziejów i funkcjonowania uniwersytetów ludowych działających w Nierodzimiu / Górkach Wielkich, Iłowie i Rudzińcu Wielkim.

Zupełnie inny charakter mają zbiory związane z Józefem Kretem, które stanowią część archiwum domowego Adeli Korczyńskiej. Zgromadzone i pieczołowicie przechowywane przez tę harcerkę z Katowic materiały i korespondencja stanowią interesujące dopełnienie tej biografii, a jednocześnie przynoszą szereg informacji szczegółowych na temat metod pracy i kontaktów przyjacielskich Józefa Kre-

⁶⁸ Z. Hoszowska-Kret do A. Korczyńskiej, Mały Luboń 21 VIII 1975, [w:] *Materiały związane z życiem i działalnością Zofii Hoszowskiej-Kret...*, k. 71.

⁶⁹ Z. Hoszowska-Kret do A. Korczyńskiej, Mały Luboń 19 X 1978, [w:] tamże, k. 77. Wyjaśnijmy, że Jan Grzbiela był harcmistrzem, powstańcem śląskim, politykiem, posłem na Sejm PRL V kadencji z ramienia Stronnictwa Demokratycznego.

⁷⁰ J. Kret, *Mała kronika...*, k. 58v. i 60.

ta. Oprócz materiałów rękopiśmiennych w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach znajdują się także zdjęcia pochodzące ze spuścizny Adeli Korczyńskiej: trzy czarno-białe fotografie wykonane na Luboniu Małym, na których widzimy Józefa Kreta w zwykłych codziennych sytuacjach, z żoną Zofią, jednym z grona licznych przyjaciół czy ukochanym psem. Wszystkie te fotografie zostały wykonane na początku lat osiemdziesiątych XX wieku, a więc dokumentują ostatni etap życia autora *Wiernych do ostatka*.

Józef Kret był niezwykłym człowiekiem, który zachował się w pamięci wielu ludzi. Po latach wspominali go mieszkańcy rodzinnego Staromieścia, uczniowie szkół, w których pracował, wychowankowie uniwersytetów ludowych, harcerze, współwięźniowie i inni. Warto w tym miejscu przywołać słowa Kazimierza Popiołka, rektora Uniwersytetu Śląskiego w latach 1968–1973, który spotkał Józefa Kreta w obozie w Litomierzycach:

Widząc w czasie mego stosunkowo niedługiego pobytu w obozie koncentracyjnym, jakie pobyt ten wywołał spustoszenie moralne wśród wielu więźniów podziwiałem zawsze, że kilkuletni pobyt w obozie koncentracyjnym nie dotknął pod tym względem Józefa Kreta, którego znałem już przed wojną. Cechowała go stale wysoka godność osobista, ogromna życzliwość, stała gotowość pomocy innym, pogoda ducha i niezachwiana wiara, że wszystko zmieni się na lepsze⁷¹.

Pozostawione przez Józefa Kreta utwory, artykuły, listy, dzienniki, a nawet materiały warsztatowe, są cenną pamiątką dla kolejnych pokoleń. Sięganie do tych archiwalnych materiałów wzbogaca naszą wiedzę o jego życiu i pozwala ujrzeć go jako zwykłego człowieka, żyjącego z dnia na dzień, borykającego się z trudnościami dnia codziennego, problemami zdrowotnymi czy trudnościami natury finansowej.

Bibliografia

Wykaz rękopisów ofiarowanych Bibliotece Śląskiej przez Leona Marszałka

Korespondencja Józefa Kreta do żony Zofii z 1958 roku, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2085 III.

Kret Józef, *Materiały biograficzne*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2084 III.

Kret Józef, *Polski Uniwersytet Ludowy w Szwajcarii*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2092 III.

Kret Józef, *Uniwersytety Ludowe: artykuły, notatki*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2091 III.

Kret Józef, *Wspomnienia*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2086 III.

Kret Józef, *Wspomnienia z Oświęcimia oraz materiały dotyczące procesu oświęcimskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2089 III.

⁷¹ *Relacje i wspomnienia o Józefie Krecie*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2088 III, k. 17.

Listy kondolencyjne, nekrologi, teksty pożegnalne i wspomnieniowe dot. Józefa Kreta, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2087 III.

Relacje i wspomnienia o Józefie Krecie, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2088 III.

Związek Harcerstwa Polskiego – materiały ze zbiorów Józefa Kreta, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2090 IV.

Wykaz rękopisów, które do Biblioteki Śląskiej przekazała Krystyna Heska-Kwaśniewicz

Brulion z różnymi tekstami Józefa Kreta, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3672 III.

Bruliony Józefa Kreta z różnymi tekstami, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 4196 IV.

Bruliony Józefa Kreta z różnymi tekstami i notatkami z l. 1966–1970, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3673 III, zeszyt 1–3.

Dzienniki Józefa Kreta zapisywane w kalendarzach za lata 1960, 1961, 1964, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3674 III.

Kret Józef, Jeden miesiąc mojego życia 1962, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3671 III.

Kret Józef, Mała kronika opisująca z dnia na dzień rzeczy i wydarzenia niewielkie, mające miejsce w cichej ustronnej, niedużej wiosce cieszyńskiej, zwanej na przekór swej skromności i małości Górkami Wielkimi, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3670 III.

Teksty (zapisy) audycji radiowych przeprowadzonych z Józefem Kretem i jego żoną Zofią Hoszowską-Kret, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 3669 III.

Materiały ze zbiorów Adeli Korczyńskiej

Materiały związane z życiem i działalnością Zofii Hoszowskiej-Kret oraz jej męża Józefa Kreta zebrane przez Adelę Korczyńską, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 5143 III.

Józef Kret, dokument ikonograficzny Biblioteki Śląskiej, sygn. Fot. 12236 I.

[*Józef Kret z żoną Zofią*], dokument ikonograficzny Biblioteki Śląskiej, sygn. Fot. 11786 I.

[*Józef Kret z psem na Lubomiu Małym*], dokument ikonograficzny Biblioteki Śląskiej, sygn. Fot. 11787 I.

Źródła archiwalne do biografii Józefa Kreta

Akta osobowe – Józef Kret, Archiwum Akt Nowych, sygn. 2/14/0/6/3696, <https://www.szukajwarchiwach.gov.pl/en/jednostka/-/jednostka/5304169> [dostęp 31.07.2024].

Urząd Wojewódzki Śląski – Wydział Oświaty Publicznej w Katowicach, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 2183 IV.

Opracowania

- „Biuletyn Okręgu Śląskiego ZHP” 1937–1939, Katowice: Związek Harcerstwa Polskiego, Okręg Śląski.
- Daruk Waław (1987), *Bez głaskania po głowie. Wspomnienia*, Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Geneza rzeszowskiego harcerstwa. Teksty źródłowe z lat 1911–1914 (1987), Rzeszów: Komenda Chorągwi ZHP im. Generała Karola Świerczewskiego „Waltera” w Rzeszowie; Muzeum Okręgowe w Rzeszowie.
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna (1993), „Kolorowy rytm życia”. *Studia o prozie Gustawa Morcinka*, Kraków: Universitas.
- Głosy z „Ostatniego kręgu”. Korespondencja z Konzentrationslager Auschwitz Józefa Kreta i Zofii Hoszowskiej-Kretowej (2020), oprac. K. Heska-Kwaśniewicz i L. Sadzikowska, Katowice: Studio Noa.
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna (1979), O Gustawie Morcinku i Józefie Krecie – dzieje jednej przyjaźni, „Kwartalnik Opolski”, nr 4, s. 76–89.
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna (1997), *Józef Kret (1895–1982). Opowieść o harcerskiej wierności*, Katowice: Wydawnictwo „Książnica”.
- Kasprowska-Jarczyk Marta (2020), *Służba harcerska i plebiscytowa na kartach unikatowego sztambucha Natalii Ogrodnik-Popowicz*, „Książnica Śląska”, t. 31, s. 157–188.
- Kasprowska-Jarczyk Marta (2023), *Historia w listach zakłeta. Korespondencja w archiwum domowym Adeli Korczyńskiej*, „Książnica Śląska”, t. 37, s. 81–114.
- Knaś Anna (2016), *Archiwum domowe harcmistrzyni Adeli Korczyńskiej. Przykład realizacji misji dokumentowania historii uczestników walk o niepodległość w latach II wojny światowej*, [w:] *Zimowa szkoła historii najnowszej 2015. Referaty*, t. 4, pod red. M. Przeperskiego i Ł. Kamińskiego, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, s. 103–110.
- Kret Józef (1983), *Dzień w karnej kompanii*, [w:] *Wspomnienia więźniów obozu oświęcimskiego*, Oświęcim: Wydawnictwo Państwowego Muzeum, s. 127–165.
- Kret Józef (1986), *Harcerze wierni do ostatka*, wyd. IV, Katowice: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- Kret Józef (1973), *Ostatni krąg*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Krężel Janusz (1987), *Szare Szeregi na Rzeszowszczyźnie*, Mielec-Rzeszów-Kraków: Komenda Chorągwi ZHP im. gen. Karola Świerczewskiego „Waltera”.
- Krężel Janusz (2009), *Szare Szeregi na terenie Dębicy*, Dębica: Muzeum Regionalne w Dębicy.
- Krężel Janusz (1998), *Szare Szeregi na terenie południowo-wschodniej Polski*, Kraków: Mała Poligrafia Redemptorystów w Tuchowie.
- Krężel Janusz (1988), *Na Rzeszowszczyźnie*, [w:] *Szare Szeregi. Harcerze 1939–1945*, red. J. Jabrzemski, t. 1, Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 185–192.

- Leksykon harcerstwa* (1988), red. O. Fietkiewicz, Warszawa: Młodzieżowa Agencja Wydawnicza.
- Młodzikowski Marian (2008), *Marszałek Leon*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, t. 2, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa: Muzeum Harcerstwa, s. 134–138.
- Muszyńska Ewelina (2014), *Adela Korczyńska jako strażniczka pamięci*, [w:] *Zimowa szkoła historii najnowszej 2013. Referaty*, pod red. Ł. Kamińskiego, T. Sudoła i M. Żuczkowskiego, Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej – Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, s. 230–239.
- Wojtycza Janusz (2006), *Kret Józef*, [w:] *Harcerski słownik biograficzny*, t. 1, pod red. J. Wojtyczy, Warszawa: Muzeum Harcerstwa, s. 95–99.

***Memorabilia of Joseph Kret
in the Special Collections of the Silesian Library***

Summary

In the Silesian Library in Katowice, there are a variety of materials related to scouting, including valuable manuscript legacies and photographs. The author of the article discusses the memorabilia of Józef Kret, a Silesian scout instructor, donated to the library by Leon Marshal and Krystyna Heska-Kwaśniewicz. In the article, the main groups of manuscripts were presented subsequently: biographical materials, manuscripts related to Kret's professional work and activities, workshop materials, as well as memoir and posthumous materials. Additionally, the author sheds light on the correspondence and photographs from the legacy of Adela Korczyńska and delves into the relationship between scoutmaster Kret and the girl guide Ada, as well as Korczyńska's involvement in the creation of the book „Harczerze wierni do ostatka” (Scouts Faithful Until the Last).

Keywords

scouting, Józef Kret, Adela Korczyńska, folk high schools

***Gedenk Materialien von Józef Kret
in den Spezialsammlungen der Schlesischen Bibliothek***

Zusammenfassung

Die Sammlungen der Schlesischen Bibliothek in Katowice umfassen interessante und vielfältige Materialien zur Pfadfinderbewegung. Besonders wichtig sind die Manuskripte und Fotografien. Die Autorin des Artikels beschreibt die Erinnerungsmaterialien eines schlesischen Pfadfinder – Pfadfindermeister Józef Kret, die der Bibliothek von Leon Marszałek und Krystyna Heska-Kwaśniewicz gespendet wurden.

den. Nacheinander wurden die wichtigsten Manuskriptgruppen vorgestellt: biografische Materialien, Materialien im Zusammenhang mit beruflicher Arbeit und Tätigkeit, Workshop-Materialien, sowie erinnerungs- und posthume Materialien. Große Aufmerksamkeit wurde auch der Korrespondenz und Fotografien aus dem Nachlass von Adela Korczyńska gewidmet. Die Autorin erörterte die Beziehungen zwischen Pfadfindermeister Józef Kret und Pfadfinderin Ada, beschrieb auch ihre Beteiligung an der Entstehung des Buches *Pfadfindern treu bis zuletzt*.

Schlüsselwörter

Pfadfinderbewegung, Józef Kret, Adela Korczyńska, Volkshochschulen

Kraków, 8. 4. 1972

Andrzej Małkowski (wspomnienie z XI. 1911 r.)

Jednego listopadowego dnia 1911 roku decydując na naszą, także wkończając II. gimnazjum w Rzeszowie kolega podsunął mi w czasie lekcji czołowośm mówiąc, że warto je przeczytać. Po jego mowie – był to Leopold Kula – młodzieńcem, że treści tego pisma wywarła na mnie duże wrażenie. Przeczytałem więc w szkole a resztę w domu. Nafrapowałem obaj tą lekturą, nie mogliśmy oprzeć się pokusie, by pójść w ślady lwowskich skautów i próbować naśladować ten ruch na terenie naszej szkoły. Chętnych do tego znalazło się od razu kilku kolegów.

Szczerze dla nas zjawia się w tym czasie w Rzeszowie katolicki i redaktor tego dwutygodnika Andrzej Małkowski, który wrony angielskie Baden Powella przeniósł na grunt polski, dając początek pierwszemu dwutygodnikowi skautowemu we Lwowie. W czasie krótkiego spotkania opowiedział nam o tej organizacji i jej głównych założeniach (ideowych i praktycznych). Byliśmy umiłowani jego osobą. W krótkiej rozmowie pomysł, który i jakby uogólniając te poglądy młodej psychiki, które w skróconej rutynie austriackiej szkoły nie znajdowały pola do uaktywnienia się. Długo porostaliśmy pod urzekaniem jego osobowości.

Przypominam sobie, że wtedy Małkowski rozmawiał z dyrektorem dwóch gimnazjów rzeszowskich w sprawie powrotu do życia organizacji skautowej w ich szkołach. Istniały wtedy w Rzeszowie dwa ośmioklasowe gimnazja klasyczne: I. gimnazjum „stare”, założone przez Stanisława

PRZEBIEG SŁUŻBY HARCERSKIEJ JÓZEFA KRETA

1911. Współz z Andrzejem Małkowskim współorganizował zespół harcerski "Lisów". Zastępcą był Józef Janicki.
 1911-1914 w drużynie harcerskiej przy II. Gimnazjum w Rzeszowie.
 1911-1920 służba wojskowa
 1921-1924 studia
 1924-1929 opiekun III. Krakowskiej Drużyny Harcerzy.
 1926-1931 członek Kom. Chor. Harcerzy w Krakowie
 1926. lipiec-udział w obozie III. KDH w Łącku. Komendantem obozu był Jan Bugajski.
 1926. sierpień - wchodził w skład komandy obozu harcerzów w Łącku. Komendantem był Zb. Trylski.
 1927. lipiec opiekun obozu III. KDH w Nowosiółkach nad Zbruczem. Komendantem był hm. Jan Bugajski.
 1928 opiekun obozu III. KDH w Gdyni na polanie Redłowskiej
 1930 obóz instruktorów w Żartym. Komendantem był Zb. Trylski.
 1931 obóz harcerski dla nauczycieli-opiekunów drużyn w Legnicy. Komendantem był hm. Wł. Szaryński.
 1931-1933 członek Kom. Hufca Harcerzy w Częstochowie. Hufcowym był hm. St. Szymański.
 1932 członek Komendy Obozów Zespołu Obozów Chorągwi Zagłębiowskiej i Łódzkiej w Beligródzie. Komendantami byli hm. Piotrowski i hm. Łętowski.
 1933-1934 członek Kom. Chor. Harcerzy w Katowicach.
 1933 członek komandy obozu harcerskiego dla nauczycieli-opiekunów drużyn nad p. Hucow.
 1933 udział w Jamboree w Gdągu - w ramach chor. Zagłębiowskiej.
 1933-1937 instruktor harcerstwa przy Kuratorium w Katowicach.
 1934. kwiecień komendant kursu harcerskiego dla nauczycieli na Bucz w Górach Wielkich.
 1934. lato prowadzi wspólnie z hm. L. Pucem obóz dla harcerzy z zagranicy /głównie z Zolzie/ w Brennej.
 1934/35. 27. XII-2. I udział w konferencji, zwołanej przez Naczelnika harcerzy hm. A. Olbromskiego w Kościelisku. Tam J. Kret referuje: "Stan i perspektywy rozwoju harcerstwa wiejskiego".
 1935. kwiecień-trzytygodniowa wycieczka instruktorów harcerskich do Belgii i Francji. W łona przewidziano przeprowadzenie szeregu zbiórek harcerskich z tamt. polskimi drużynami. W drodze powrotnej w Berlinie spotkanie z harcerzami polskiego hufca harcerzy. Komendantem wyprawy był hm. St. Beresowski.
 1935. udział w Zlocie w Spale.
 Po Zlocie, na terenie zletowym prowadził jako komendant kurs drużynowych dla harcerzy polskich z zagranicy.
 1935. sierpień komendant obozu dla harcerzy- drużynowych wiejskich w Gulejowie.
 1935. wrzesień udział w Zlocie Skautów Jugosłowiańskich w Belgradzie. Uczestniczył z Polaki 10-osobowa grupa przez 10 dni pod komandą hm. L. Bara.
 1936. czerwiec-wrzesień udział w wyprawie instruktorów harcerskich do USA i tam prowadzenie obozów, kursów, edycji.
 Komendantem był hm. E. Sikorski.
 1936 styczeń prowadził 10-dniowy kurs instruktorów w Istebnej.
 1937-1939 współorganizował i prowadził Harcerski Uniwersytet Łukowy w Górach Wielkich-Mierodzinie.
 1940-1941 jako członek Krakowskiej Kom. Chor. Szarych Szeregów współorganizuje Szare Szeregi na Rzeszowszczyźnie po aresztowaniu, śledztwie, zesłany do obozu koncentracyjnego w Oświęcimiu. Tam wraz z innymi instruktorami

- tworzą Zgrupowanie Szarych Szeregów Oświęcim-Grupa Harcerska /Co-Ha/ albo "Aleja Brzeszowa".
 1946. członek Tymczasowej Rady Wzajemnej ZHP.
 1956. zorganizował szereg harcerski na terenie Liceum Pedagogicznego w Częstochowie /drużyny licealistów z gromady zuchów z dziedziny szkoły oświec./ Ponadto zorganizował drużynę harcerską w pięciu okolicznych wsi.
 Współorganizował Kom. Hufca w Częstochowie.
 1957. marzec komendant 3-tyg. kursu drużynowych Chor. Śląskiej w Wiedle.
 1957. maj prelekcja pt. "Elementy harcerskie w wychowaniu młodzieży".
 1958. lato prowadził obóz wędrowny harcerski: Pojezierze Mazurskie, Ostruda, Elbląg, Fromberg, Malbork, Trójmiasto.
 1957. lato prowadził wędrowny obóz harcerski: Łódź, Wrocław, Kłodzko, Polanica, Góry Stożowe, Kudowa, Góry Orlickie, Szklarska Poręba, Karkonosze, Śnieżnik, Łądek-Zdrój.
 1958. lato prowadził wędrowny obóz harcerski w Tatrach.
 1958. lato prowadził obóz drużynowych liceów pedagogicznych w Sosnowie p. Łębertka/grupa 60-osobowa/.
 1958-1959 współorganizował z hufcem w Krzeszowie/gdzie zamieszkiwał/.
 1959-1963 był sporadycznie zapraszany przez harcerstwo śląskie na gawędy.
 1980. odznaczony Złotym Krzyżem "Za Zasługi dla ZHP".

Przebieg służby harcerskiej Józefa Kreta

Tygodnik Przegląd nr. 7, z 13.2.1977

22

"Konspiracyjne harcerstwo w Rzeszowie 1939/40"

Pan Edward Brydak, b. komendant obwodów SPZ, ZWZ i AK w Rzeszowie w notatce "Rzeszowska Organizacja Podziemna" (Tyg. Pras. nr. 5) pisze, że ... "na terenie Rzeszowa na przestrzeni lat 1939/40 nie istniała i nie działała żadna konspiracyjna organizacja młodzieżowa." — Stwierdzenie to nie pokrywa się z faktami, które prawdopodobnie nie były do dziś znane komendantowi terenowi.

Otóż w listopadzie 1939 r. — głównie z inicjatywy harcem. Tadeusza Wasowicza — dochodzi do utworzenia w Krakowie Komendy Chorągwi Harcerzy. Komendantem wybrano mianowanego na tym terenie instruktora Chorągwi Wielkopolskiej, wyświeconego z Poznania podharcmistrza Stanisława Rakowskiego. Jego następcą został hm. Seweryn Uchwała, Terenem działania objęto ówczesną Małopolskę, leżącą w granicach Gen. Gubernatora tworzące regiony: chłopskie. Tak m. p. miało Kraków objął p. hm. Jan Rybicki, dzielnicę Podgórze hm. Tadeusz Mitura, Nowy Świat hm. Stanisław Wasowicz i Jan Zawadzki, wójeń Delicje hm. Witold Muz, region Rzeszowa hm. Józef Kret i t. p.

Treść wyjaśnia, że ówczesna działalność Krakowski Kom. Chor. Harcerzy jest inicjatywą instruktorów środowiska krakowskiego, jeszcze bez przerwania z tworzeniem się w W-wie Szarym Szarym i bez kontaktów z SZP. Poprzedni władzowie Szarym byli prowadzone przez organizację Odra Rzeszowska w Krakowie (relacja płk Ludwika Tymosza).

Zostały przyjęte następujące kryteria do okresowej pracy harcerskiej: ... harcerze nawiązali kontakt z Budapesztem i przedwojennym Nauczycielem hm. Tadeuszem, skąd przyniesiono instrukcje, przesłane, a z kraju przesłano kwalifikowanych oficerów i podchorążych.

Z kręgiem styczni 1940 r. przybył z W-wy do Krakowa

Gustaw Morcinek

Skoczów, dn. 29 sierpnia 1951

Kochany Panie Józefie!

Słownie Wam dziękuję za pamięć, za życzenia, za serce!

Tak! "Pokład Joanny" narobił trochę szumu, lecz wyskoczył mi nieoczekiwanie z głowy jak Minerva trochę poskubana z lysego czerepu Jowisza. Napisałem, jak umiałem, wcale się nie wysilaając na jakieś uwzględnianie obowiązujących kierunków światopoglądowych i widząc, ów kierunek tkwił we mnie - że się tak osobliwie wyrażę, gdyż wyszedł jako tako ku zadowoleniu wielu Zoilów.

Nie wiem, czy już posiadacie ową książkę. Proszę mi napisać, a jeżeli jej nie macie, prześlę!

Niestety, Panie Józefie, każdą książkę piszę wprost na maszynie w trzech egzemplarzach-odbitkach i wysyłam zawsze wszystkie trzy egzemplarze do wydawnictwa. W rezultacie wszystkie maszynopisy, poprawiane potem, już po napisaniu, pozostają w wydawnictwie i wskutek tego nie posiadam maszynopisu ani "Dwóch koron", ani "Pokładu Joanny". Przykro mi więc bardzo, że tej prośbie Waszej nie mogę uczynić zadość.

Polskiego egzemplarza "Dwóch koron" także nie posiadam, prócz jednego w swej bibliotece "Morcinków". Przesyłam Wam za to słowackie wydanie "Dve koruny", po nowe egzemplarze zaś zwracam się równocześnie do wydawnictwa. Jeżeli jeszcze nie jest nakład wyczerpany, może otrzymam. W każdym razie będę się starał uzyskać taki egzemplarz, gdziekolwiek muszę go znaleźć i prześlę wtedy Wam z radością i z dedykacją.

W nas nio.

Leto, słońce, już lato, lecz zapanowanie ze swym słońcem, już się ustaliło i ustatkowało, to nadeje moim Beskidem takiego uroku, że wszyscy goście, zahaczający o moją chałupę, są oczarowani, a jeżeli to młoda niewiasta, zaczyna wdychać i przewracać oczami i tłumaczyć mi gorliwie, że pragnęłaby tu zamieszkać, w mojej chałupie i tak dalej. Ja zaś bronię się przed takimi propozycjami swoją sześćdziesiątką i siwym łbem, co jednak, temtych przemiłych niewiast i różnych kudłatych dziewic wcale nie chce odstraszać. Życzenia od nich jednak chętnie przyjmuję, kwiaty przyjmuję, chętnie je całuję w ukierminowane usta w trakcie składania życzeń i chętnie z nimi przepijam pobratymstwo bułgarskim cienkuszem.

Zesiedłem do "Ondraszka" i chcę go skończyć do końca listopada. Może mi się uda. Powinno to być dosyć ciekawa historia o takiej naszym regionalnym Kostce Napoleńskim.

O wszystkim jednak szeroko opowiem, gdy pewnego dnia da się Pan skusić i zagłynie do naszej chałupy. Będzie nam Pan ogromnie kochanym Gościem.

Kończę! O "Dwóch koronach" pamiętam i prześlę je, gdy je tylko otrzymam.

I jeszcze raz słownie Wam dziękuję za miłe słowa i życziwe serce i serdecznie pozdrawiam, a Tereska Was mocno całuje!

List Gustawa Morcinka do Józefa Kreta

Kraków, 17.11.69 ⁷⁸

Droga Ado!

Z okazji nadchodzącej Świąt pragnę
moje najlepsze życzenia świąteczne i
dobrostanu.

A teraz prośba: ukazała się niedawno
rozprawa Alojzego Targa p.t. „Tajna akcja spła-
cenia śląskiego harcerstwa niemieckiego w okresie
okupacji” (Studia Śląskie, Seria Nowa T. 87, 1969).

Są odwołki tej rozprawy. Jeśli masz taką
odłutkę, lub możesz ją nabyć – byłbym Ci
bardzo wdzięczny za przysłanie mi jej. Nie
tylko mnie ona interesuje, ale także dr. Kłosa
Olszynieckiego i in. Dobrze się stało, że ta praca
akcja Harcerstwa Śląskiego w okresie okupacji
została opracowana. Chodzi o to przecież,
żeby pamiętać o reparaacjach z ewangelicznego
niego patriotyzmu pochodzących brygadzistów harce-
rów Śląskich zachować i żeby je następnie
przekazać. Jest to piękna karta
niemieckiego harcerstwa na Śląsku.

Niedawno wyszła też książeczka „Harce-
rstwo do ostatka” (wydana została już w lipcu
ale w przedruku braku popięciu na okładce ukazała się

dopiero teraz). Jest to tylko fragment dzie-
łowości harcerzy w latach okupacji (bo dotyczy
tylko trzech osób) ale sądzę, że ktoś na Śląsku
podjąć może, ciekawe opracowanie
tego tematu.

Sendeeruję Ci przedrukami
pierwszą roz. „Wiosny Świąt” zię-
Józef Kret

Droga Ado! Do swojej „Pierki” i
ja się dołączam i serdecznie witam Cię
dłoni i sercem i życzeniami zdrowia.
Tak bardzo dawno nie widzieliśmy się: czy
byłeś w Krakowie? Czy mogłabyś mi
wreszcie zamieścić o sobie parę słów
Pisząc pogawędziła bym z Tobą. Mów w
domu telefon: 392-90 – mogłabyś mi
umieścić. Jest wdzięczny wspomina Twój
współdział w harcerstwie...

Najserdeczniej Ci całuję
Hośka

Do F.T. będziemy pojeżdżać

25/43/11

19. X. 78 79

Kochana Ado,

Koska już leżymy na poście do Skomielnej, ale jeszcze powiecha chmurką, bo ja też chcę kilka słów napisać: krótko. Bo tak mi się zdaje, że nie doceniają wuj pracy, swego dorobku, sumy dostępnych wspomnień tego, co działo się na Śląsku w latach wojny okupacyjnej, co robili i czym było harcerstwo dla Śląska, a tym samym dla Polski. Jestis chodząca encyklopedia tego ważnego odcinka dziejów, a narazem ich aktywna uczestniczka. Uważam, że Ty właśnie jesteś powołana, by dać obraz tych historycznych wydarzeń i stworzyć dzieło wielkie. Postanowiłem, że nie umrę, dopóki tego nie dokonasz. Zatem do dzieła! Najserdeczniej Cię pozdrawiam i całuję Józef Kret

List Józefa Kreta do Adeli Korczyńskiej z 1978 roku

Józef Kret z żoną Zofią Hoszowską-Kret

Józef Kret z psem na Luboniu Małym

28

Hosiu Droga!

Przywołuję Ci ostatnie serdeczne pożegnanie ze Śląskiem, który w Twoim życiu odgrywał tak wielką rolę. Jest tu za mną wielu bliskich Ci przyjaciół zarówno z szere-
gów harcerskich jak ze wspólnej działalności z naj-
bliższym Ci człowiekiem w uniwersytetach ludowych.
- Katowice - Górki Wielkie - Mierodzin - Cieszyń -
Rudziniec. To bliski do ostenich lat życia Śląsk przy-
szedł na to ostatnie spotkanie. Są tu dziś Twoi uczniowie
z pierwszych lat pracy w katowickich szkołach, harcer-
ki z Twojej drużyny w Żelazku i Cieszynie, śląskie instr-
ktorki, których tak wiele kształtowałaś w zespołach
hufca Katowice i Śląskiej Komendy Harcererek, na licz-
nych kursach drużynowych prowadzonych przez Ciebie
latem i zimą.

Jeden z Twoich okupacyjnych pseudonimów "Jasna" naj-
prawdopodobniej określa Twoją osobowość, Twój stosunek do
ludzi i życia społecznego. Ty, najmilsza wśród znanych
nam wielu wspaniałych komendantek Śląskiej Chorągwi
Harcererek, od dziecięcych lat rosłaś wśród sławnych
dziś w historii ZUP instruktorek. Od nich przejęłaś
i nam przekazałaś ciekawe metody pracy, pasję tworzenia

29

- 2 -

dobrze wokół siebie i dążenie w zwyczaj, jak ^{Wspomnienie} ~~można~~ ^{nas}
pisać. — Wśród bliskich Ci nazywano Cię też do-
kądś gaździnką. Każdy Twój dom był zawsze sercem ot-
wartym dla przyjaciół, zawsze tak artystycznie przy-
tępny, że dobrze było mieć tam prawo wstępu. Two-
je wielkie uczucie do Józefa Kreta kazało Ci zawsze
przejmować trudny gospodarczy i administracyjny, by
On mógł tworzyć i działać. Znam jeden okres w Twoim
życiu w latach 1962 - 70, wspaniały tworzący nowocześ-
ną organizację czytelnictwa w Kuratorium Krakowskim,
wtedy, jak byłeś mi mniej organizatorką potrzebną.
Napisałaś w swej relacji, że lata 1933-38 były najci-
kawsze w Twojej służbie harcerskiej. Ale czy inne
były mniej bogate i ciekawe? Ale o nich nie zdążyłaś
już napisać relacji. Na Śląsku działałaś ^{przez} do 1962
A potem my przyjeżdżaliśmy do Was na Mały Łubad.
Dzieje tamtych lat odżyły w sercach i wspomnieniach
tu obecnych i tych, co nie mogli przyjechać na wie-
że odeszłaś. Żyć będą w wieczornych gawędach i wro-
minkach waszyńskich, którzy się z tobą zetknęli.
Żegnaj Hosiu!

Kraków 2 lipca 1981 r.

Przemówienie Adeli Korczyńskiej
wygłoszone podczas pogrzebu Zofii Hoszowskiej-Kret

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ANNA MUSIALIK

Biblioteka Śląska

ORCID: 0000-0002-9128-4090

Kazimierz Olszewski – życie i działalność (w świetle rękopisów ze zbiorów Biblioteki Śląskiej)

Streszczenie

W artykule przedstawiono sylwetkę pedagoga, pisarza i historyka teatru Kazimierza Olszewskiego oraz opisano rękopisy z jego spuścizny, zgromadzone w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej. Olszewski żył prawie przez cały dwudziesty wiek; urodzony w 1909 roku, jeszcze w czasie zaborów, przeżył dwie wojny światowe i zmarł w 1996 roku w wolnej Polsce. W zgromadzonym przez niego archiwum znajdują się dokumenty osobiste, pamiątniki, korespondencja prywatna i służbowa, teksty literackie oraz bogaty zbiór materiałów na temat historii teatrów amatorskich Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego w XIX i XX wieku.

Słowa kluczowe

Kazimierz Olszewski, Biblioteka Śląska, Śląsk, Zagłębie Dąbrowskie, II wojna światowa, dokumenty osobiste, korespondencja, teatr amatorski

Spuścizny rękopiśmienne, piętrzące się na regałach w bibliotecznych magazynach, są ważnym źródłem do badań losów ludzi, którzy swoim życiem, pracą i postawą zapisali się na kartach dziejów, wnosząc cenny wkład do dorobku kulturalnego swojej epoki. Zestaw oryginalnych, unikatowych dokumentów stanowi wartościowy materiał dla badaczy reprezentujących rozmaite dziedziny wiedzy: literaturoznawców, historyków, socjologów, kulturoznawców i wielu innych. Takim ciekawym zbiorem jest mało znana spuścizna Kazimierza Olszewskiego, która do kolekcji rękopiśmiennej Biblioteki Śląskiej trafiła stosunkowo niedawno jako dar jednej z krakowskich bibliotek.

Nazwisko właściciela dokumentów nie jest znane szerokiemu gronu odbiorców. Jeśli chcielibyśmy wskazać grupę, która z największą dozą prawdopodobieństwa mogła się zetknąć z tą postacią, to będą to teatrologi, zwłaszcza z terenu Śląska, Kazimierz Olszewski był bowiem historykiem teatru i autorem takich publikacji, jak *Śląska kronika teatralna 1914–1922*¹ czy *Z kronik teatralnych Zagłębia i Śląska*². Bogata spuścizna rękopiśmienna, jaką po sobie zostawił, świadczy dziś o jego pracy, warsztacie naukowym, zainteresowaniach i ogromnym zaangażowaniu w podejmowane przedsięwzięcia.

Kazimierz Olszewski urodził się 1 kwietnia 1909 roku w Dąbrowie Górniczej jako najstarszy syn Konstantego i Antoniny z Wieczorków. Miał trzech braci: Mariana (1911–1971, późniejszego profesora Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie), Szymona Tadeusza (1913–ok. 1970) i Augusta, oraz dwie siostry: Konstancję (1923–1994) i Wandę (1925–1961). Po ukończeniu 8 roku życia rozpoczął naukę w siedmioklasowej Publicznej Szkole Powszechnej im. Stanisława Konarskiego w Dąbrowie Górniczej³. Świadectwa szkolne z 1923 i 1924 roku są najstarszymi spośród wszystkich dokumentów znajdujących się w spuściźnie⁴. Kolejnymi materiałami związanymi ze szkolną edukacją Olszewskiego są wykazy ocen z Miejskiego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Romualda Traugutta w Dąbrowie Górniczej⁵, do którego uczęszczał w latach 1924–1929. Z tego okresu pochodzą też listy, które wysyłał do rodziny w lipcu i sierpniu 1926 roku z kolonii w Kozach⁶, miejscowości w województwie śląskim, w powiecie bielskim. Korespondencja ta stanowi ciekawą relację z letniego wypoczynku, wzbogaconą o różne szczegóły i spostrzeżenia piszącego. Siedemnastoletni Kazimierz opowiada o codziennych zajęciach („I tak pobudka jest o szóstej. Wstajemy i idziemy na ćwiczenia. Od siódmej myjemy się i sprzątam, a potem, to znaczy o ósmej,

¹ K. Olszewski, *Śląska kronika teatralna 1914–1922*, Kraków 1969.

² Tenże, *Z kronik teatralnych Zagłębia i Śląska*, Kraków 1960.

³ Tenże, *Mój życiorys (1–10)*, [w:] *Materiały biograficzne i dokumenty osobiste Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6239 IV, k. 1–34. W spuściźnie Olszewskiego znajduje się 10 tekstów zatytułowanych *Mój życiorys*, sporządzonych w latach 1933–1967.

⁴ *Świadectwa Publicznej Szkoły Powszechnej im. Stanisława Konarskiego w Dąbrowie Górniczej* (2), [w:] *Materiały biograficzne...*, k. 42–43.

⁵ *Świadectwa Miejskiego Seminarium Nauczycielskiego Męskiego im. Romualda Traugutta w Dąbrowie Górniczej* (9), [w:] *Materiały biograficzne...*, k. 44–52.

⁶ *Korespondencja Antoniny i Konstantego Olszewskich, rodziców Kazimierza Olszewskiego, z lat 1926–1939*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6573 III, k. 3–13.

idziemy na śniadanie”, „Zabija się czas jak może: to grą w szachy, to w warcabym, to opowiadaniem, to łażeniem, i w ogóle czem można”), opisuje kolonijne wyżywienie („Ziemniaki ma się rozumieć były stare, ale i mięso też nie było młode. Dość na tem, że nie było można wcale go ugryźć”, „Barszcz gotują na śmietanie, więc jest on dosyć dobrym”), przedstawia krajobraz najbliższej okolicy, zwracając uwagę na pogodę i plony („Dzisiejszej nocy była tu bardzo wielka ulewa bez grzmotów, ale z mocnym wiatrem. W ogóle pogoda nie jest pewna, toteż ci, którzy zbierają żyto, stawiają go od razu w kopki”). Dla współczesnego odbiorcy listy te są interesującym świadectwem rzeczywistości sprzed prawie stu lat.

Już podczas nauki w seminarium Kazimierz Olszewski przejawiał zainteresowania literackie i społecznikowskie. 15 marca 1927 roku na łamach gazetki szkolnej „Brzask” opublikował fragment swojego opowiadania pt. *Ucieczka*⁷. Kolejne teksty ukazywały się również i w innych periodykach szkolnych („Wspólnymi Siłami”, „Nasza Myśl”), a także na łamach prasy zagłębiowskiej. W okresie szkolnym kilkunastoletni Kazimierz trzykrotnie pełnił obowiązki wiceprezesa bądź prezesa Koła Samopomocy.

Po ukończeniu seminarium i złożeniu egzaminu dojrzałości Olszewski podjął pracę w Szkole Powszechnej nr 9 im. Tadeusza Kościuszki w Sosnowcu. Jak sam podaje: „Uczyłem wtedy języka polskiego i przyrody w klasie czwartej, rachunków w klasie siódmej, śpiewu w drugiej oraz prowadziłem całą klasę pierwszą”⁸. Wśród dokumentów zgromadzonych w spuściźnie znajdują się: *Legitymacja urzędnicza nauczyciela publicznej szkoły powszechnej*, umowy o pracę i zaświadczenia o uposażeniu, a także *Wyciąg z wykazu stanu służby i kwalifikacyjnego*, rejestrujący przebieg pracy na stanowisku nauczyciela⁹. Pedagogiczne zajęcia Olszewskiego wkrótce zostały przerwane, gdyż został on powołany do odbycia obowiązkowej służby wojskowej. Już wcześniej, jeszcze jako uczeń, w latach 1927–1929 brał udział w ćwiczeniach w ramach przysposobienia wojskowego, co potwierdzają zachowane w jego spuściźnie zaświadczenia¹⁰. W sierpniu 1930 roku natomiast wcielono go do Batalionu Podchorążych Rezerwy Piechoty nr 5 w Krakowie. Szkołę Podchorążych ukończył rok później, uzyskując stopień plutonowego podchorążego. Na przełomie lipca i sierpnia 1932 roku odbył sześciotygodniowe ćwiczenia w Lublińcu, a 1 stycznia 1933 roku mianowany został podporucznikiem rezerwy.

Wśród dokumentów związanych ze służbą wojskową Kazimierza Olszewskiego go zwracają uwagę notatki sporządzone podczas ćwiczeń w 1932 roku. Składające się z kilku luźnych, mających formę dziennika kartek, zapiski prowadzone były od pierwszego dnia służby, czyli 18 lipca, do 15 sierpnia, zatem nie objęły zaledwie dwunastu ostatnich dni szkolenia, gdyż trwało ono do 27 sierpnia. Autor zdaje relację dzień po dniu, starając się każdy z nich, choćby krótko, scharakteryzować.

⁷ Zob. E. Oleksiak, *Olszewski Kazimierz 1909–1996*, [w:] *Pisarze i badacze literatury w Zagłębiu Dąbrowskim. Słownik biobibliograficzny*, t. III, red. P. Majerski, Sosnowiec 2006, s. 121–126.

⁸ K. Olszewski, *Mój życiorys (I)*..., k. 1.

⁹ *Materiały związane z pracą pedagogiczną i wydawniczą Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6242 IV, k. 1–4, 7–14, 15–16.

¹⁰ Zob. *Materiały związane ze służbą wojskową Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6244 IV, k. 1, 3–4.

Wymienia nazwiska swoich kompanów, pisze o zadaniach, jakie wyznaczano drużynie i daje wyraz własnym odczuciom:

Pobudkę wyznaczono na godz. 23:15! [...] Nie bardzo miałem ochotę pożegnać się z łóżkiem. Trochę nieswojo czułem się w wielkich butach, niezachodzonych jeszcze, ale nadrabiałem miną. Prócz tego drużyna rezerwistów to też nie rozkosz! Ale marsz! Ciemno. Tylko miarowy stuk nóg unosi się ku górze, puka lekutko w okna mieszcuchów lublinieckich i zaprasza do obejrzenia maszerujących żołnierzy. Tu i ówdzie wychyla się kobieca twarz¹¹.

Do 1938 roku Kazimierz Olszewski pracował jako nauczyciel Szkoły Powszechnej nr 2 w Gołonogu (obecnie dzielnica Dąbrowy Górniczej). Uczyl różnych przedmiotów: języka polskiego, historii, przyrody, rachunków i gimnastyki. Jednocześnie nie zaniedbywał uzupełniania własnego wykształcenia, a jednym ze sposobów podnoszenia kwalifikacji pracowników oświaty w okresie II Rzeczypospolitej były Wyższe Kursy Nauczycielskie. Umożliwiały one pogłębienie wiedzy ogólnej oraz rozwinięcie kompetencji psychologiczno-metodycznych¹². Również Kazimierz Olszewski wybrał tę drogę i w 1935 roku¹³, jako eksternista, zdał egzamin z Wyższego Kursu Nauczycielskiego w Krakowie. Było to nie lada osiągnięcie, bo – jak podają autorzy artykułu na temat znaczenia WKN-ów w Polsce – eksternistom nie było łatwo otrzymać dyplom, a cel osiągało nie więcej niż 10% kandydatów¹⁴.

Wśród rękopisów ze spuścizny Olszewskiego znajdziemy wiele materiałów dokumentujących jego pracę na stanowisku nauczyciela. Pismo z dnia 28 lipca 1931 roku, podpisane przez inspektora szkolnego Stanisława Luchowca, zawiadamia o przeniesieniu Olszewskiego – z powodu reorganizacji szkoły – na równorzędne stanowisko do placówki w Gołonogu. Wypełnione formularze *Zgłoszenie wycieczki szkolnej*¹⁵ dostarczają dziś informacji na temat miejscowości, do których Kazimierz Olszewski udawał się ze swoimi uczniami. Były to między innymi: Zakopane, Kraków, Krzeszowice, Rabsztyn, Żywiec. Ciekawe są testy dla dzieci ośmioletnich, nie tylko zawierające pytania i zadania z zakresu wiedzy ogólnej, języka polskiego i matematyki, ale także sprawdzające umiejętność zachowania się w różnych sytuacjach:

b) Co powinieneś zrobić, jeżeli, będąc w drodze do szkoły, zauważysz, że możesz się spóźnić?

c) Co powinieneś zrobić, jeżeli kolega (-zanka) uderzy cię niechcący? [...]

Ad. b) Zadowolająca odpowiedź: „pośpiesz”, „pójdę prędeż”, itd. Psycholog ma możliwość samodzielnej oceny odpowiedzi i, zależnie od sytuacji, ta sama odpowiedź może być raz dobra, innym razem zła. Np. jeżeli w danej szkole jest zwyczaj, że spóźnionych nie wpuszczają do

¹¹ Tamże, k. 13.

¹² Zob. J. Hellwig, L. Kowalczyk, *Wyższe Kursy Nauczycielskie jako forma podnoszenia kwalifikacji czynnych nauczycieli szkół powszechnych i podstawowych w Polsce (1918–1954)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1975, nr 1, s. 65–82.

¹³ Z dokumentów wynika, że Olszewski rozważał już wtedy podjęcie studiów akademickich. Zachowało się pismo z Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie z 30 września 1935 roku z odpowiedzią, że „na tu[ej] Wydział nie przyjmuje się studentów w charakterze wolnych słuchaczy. Przyjmowani są jedynie absolwenci gimn[azjów] typu hum[anistycznego] i klasycznego” (*Zawiadomienie*, [w:] *Materiały biograficzne...*, k. 55).

¹⁴ J. Hellwig, L. Kowalczyk, *Wyższe Kursy Nauczycielskie...*, s. 67.

¹⁵ *Materiały związane z pracą pedagogiczną i wydawniczą...*, k. 26–41.

szkoły, i badany odpowie „wróć do domu” – odpowiedź dobra, jeśli zaś tego zwyczaju nie ma, ta sama odpowiedź będzie zła.

Ad. c) Dobre są odpowiedzi, które zawierają przebaczenie lub zbagatelizowanie, a więc np. „Jeśli prosi o przebaczenie, powiem «nic nie szkodzi»”, „nie będę za to gniewał się”, „powiem mu, żeby był ostrożniejszy” itp.

Złe odpowiedzi: „oddam mu”, „powiem mamie” itp.¹⁶.

W grudniu 1937 roku zmarł ojciec Kazimierza Olszewskiego, a on podjął się opieki nad matką i dwiema małoletnimi siostrami. Wkrótce rodzina zmieniła miejsce zamieszkania i przeniosła się w okolice Krakowa, z kolei we wrześniu 1938 roku Kazimierz wyjechał do Warszawy, gdzie rozpoczął naukę w Państwowym Instytucie Nauczycielskim (pracę w szkole zawiesił na mocy udzielonego mu „urlopu płatnego za zwrotem kosztów zastępstwa”¹⁷). Z najbliższymi utrzymywał kontakt listowny, a zachowana korespondencja nie tyle prezentuje jego życie w tamtym czasie (choć oczywiście niepozbawiona jest wzmianek o toczącej się codzienności), ile świadczy o trosce o los osób, za które czuł się odpowiedzialny. Olszewski stale myśli o rodzinie, starając się zarówno o jej byt materialny, jak również o edukację i wychowanie młodszych siostr. Pisze:

Napiszcie zresztą dokładnie, jak się urządziłyście na miejscu i jak przedstawiają się sprawy wydatków. W ogóle piszcie do mnie często, przynajmniej raz na tydzień. Nie muszą to być listy długie, ale ja muszę wiedzieć dokładnie, co się w domu dzieje. Szczególniej interesują mnie postępy w nauce. Przecież, dziewczynki, to dla Was najważniejsze. Gdy nie skończycie przynajmniej liceum, to co Was czeka? Same wiecie o tym doskonale, więc przez 10 miesięcy orzcie jak konie, aby nie tylko przejść do następnej klasy, ale osiągnąć jak najlepsze stopnie¹⁸.

Zatroskany o sprawy najbliższych, Kazimierz Olszewski uczęszczał na wykłady i próbował dorabiać piórem. Wspomina: „Sam nie próżnuję, bo oprócz pracy naukowej piszę artykuły i nowele, które wysyłam do gazet. Ciekawym tylko, ile w tym miesiącu zarobię”¹⁹. Utrzymanie się z pisania nie było łatwe. W liście z 27 grudnia 1938 roku żalił się:

Co do Pana na Wiśniczu to przypuszczam, że żaden dziennik prowincjonalny tego nie wydrukuje, bo oni chcą tylko rzeczy traktujące o morderstwach. Spróbuję go wydać w formie książki²⁰.

Jak przewidywał autor, jego zamierzenie zakończyło się fiaskiem. Wydrukować nie udało się również powieści *Głodni ludzie*, planowanej na jesień 1939 roku²¹.

¹⁶ Tamże, k. 44–45.

¹⁷ Tamże, k. 24.

¹⁸ *Korespondencja Antoniny i Konstantego Olszewskich...*, k. 27v.

¹⁹ Tamże, k. 30.

²⁰ Tamże, k. 35.

²¹ O planach tych Olszewski pisał w liście z 9 kwietnia 1939 roku, zob. tamże, k. 36v.; zachowała się również podpisana 12 lipca 1939 roku umowa z wydawnictwem Nasza Księgarnia (*Materiały związane z pracą pedagogiczną i wydawniczą...*, k. 53–54). Elżbieta Oleksiak podaje, że tekst powieści spłonął w czasie wojny (E. Oleksiak, *Olszewski Kazimierz...*, s. 122), jednak badaczce chodziło zapewne o przesłany do wydawnictwa maszynopis utworu. W korespondencji Kazimierza Olszewskiego znajduje się pismo z Instytutu Wydawniczego „Nasza Księgarnia” z 23 stycznia 1946 roku, informujące, że „wszystkie rękopisy zostały w czasie wojny spalone” (*Korespondencja służbowa Kazimierza Olszewskiego z lat 1938–1993*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6776 III, k. 35), jednak pierwsza, rękopiśmienna wersja utworu zachowała się w zbiorach autora i wraz z całą spuścizną tra-

W 1938 i 1939 roku ukazało się natomiast kilka opowiadań Olszewskiego na łamach dzienników „Kurier Zachodni” i „Tempo Dnia”²². Poza pracą literacką rozwijał on także swoje zamiłowania teatralne, które ujawniły się już na początku lat trzydziestych²³. W 1932 roku był współzałożycielem Sekcji Teatrów, Chórów i Orkiestr Ludowych, powstałej z inicjatywy ogniska Związku Nauczycielstwa Polskiego w Dąbrowie Górniczej, był też sekretarzem powołanego dwa lata później Związku Teatrów, Chórów i Orkiestr Ludowych powiatu będzińskiego. Olszewski aktywnie włączył się w działalność stowarzyszenia, współorganizując konferencje, odczyty i kursy (np. dla reżyserów amatorskich zespołów teatralnych), podczas których niejednokrotnie występował w roli wykładowcy²⁴. Wypowiadał się również na antenie Polskiego Radia w Katowicach, gdzie w programie Konstantego Cwierka *Zagłębie ma głos* przedstawił felieton *Teatr ludowy w Zagłębiu*²⁵. Swoje przemyślenia na temat zagadnień związanych z teatrem publikował na łamach „Kuriera Zachodniego”, zwłaszcza w redagowanym przez siebie dodatku *Scena, śpiew, muzyka*. Jak pisze Mariola Jarczyk:

We wspomnianym dodatku *Scena, śpiew, muzyka* Olszewski omawiał główne problemy teatru tworzonego przez niezawodowe trupy. Zajmował się właściwą organizacją zespołu, doбором repertuaru, planowaniem pracy, działalnością międzyzespołową. Dostrzegał również publiczność, postulując, aby właściwie przygotowane przedstawienia podnosiły jej poziom i „wytrobienie” teatrologiczne. Szczególnie dużo miejsca poświęcał zagadnieniom repertuaru²⁶.

Olszewski podejmował się ponadto recenzowania przedstawień amatorskich, a jego spostrzeżenia nierzadko przybierały formę porad, które miały na celu podnoszenie przygotowywanych sztuk na wyższy poziom²⁷. Jednocześnie interesował się historią teatrów ludowych: skrupulatnie przeglądał książki i czasopisma, wypisywał odnoszące się do nich fragmenty, by – już po wojnie – wykorzystać je we własnych opracowaniach.

Okres wojny i okupacji Kazimierz Olszewski spędził w Krakowie. Codzienność, której doświadczał, a także osobiste przemyślenia i oceny, znalazły odzwierciedlenie w sporządzanym w latach 1939–1945 dzienniku pt. *Zapiski czasu wojny*²⁸. Przechowywany w Bibliotece Śląskiej maszynopis przygotowany został

fiła do Biblioteki Śląskiej (zob. K. Olszewski, *Głodni ludzie*, [w:] tegoż, *Teksty literackie i publicystyczne*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7083 IV, k. 1–60, 157v.–161, 164v.–170).

²² Zob. E. Oleksiak, *Olszewski Kazimierz 1909–1996...*, s. 123. Rękopisy opublikowanych tekstów zob. K. Olszewski, *Teksty literackie i publicystyczne...*

²³ Zob. M. Jarczykowa, *Udział Kazimierza Olszewskiego w życiu literackim Zagłębia w okresie międzywojennym*, „Studia bibliologiczne” 1991, t. 4, s. 89–104.

²⁴ Wydarzenia te odnotowane zostały na łamach ówczesnej prasy, np. w „Expresie Zagłębia” z 16 kwietnia 1937 roku zapowiadano prelekcję Kazimierza Olszewskiego pt. *Teatr grecki* („Expres Zagłębia” 1937, nr 106, s. 5).

²⁵ J. Pierzchała, *Historyk teatru*, [w:] *Teatr w Zagłębiu Dąbrowskim. Jubileusz 85-lecia PTZ w Sosnowcu*, red. J. Pierzchała, Sosnowiec 1982, s. 35. Olszewski wypowiadał się także na tematy społeczne, w „Expresie Zagłębia” z 18 maja 1938 roku zapowiadano jego pogadankę *Ludzie, którzy żyją z odpadków* („Expres Zagłębia” 1938, nr 135, s. 4).

²⁶ M. Jarczykowa, *Udział Kazimierza Olszewskiego...*, s. 95.

²⁷ Tamże, s. 97.

²⁸ K. Olszewski, *Zapiski czasu wojny (1939–1945)*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6813 III.

w 1982 roku na podstawie wcześniejszych notatek. W olbrzymiej spuściźnie udało się odnaleźć pierwszą część pamiętnika z okresu od 11 grudnia 1939 do 28 lutego 1940 roku²⁹, a w prowadzonym przez Olszewskiego od 1938 roku zeszycie, zawierającym liczne bruliony powieści, opowiadań i reportaży, pomiędzy tekstami literackimi zachował się fragment zatytułowany *Pamiętnik*, zawierający opis czterech pierwszych dni wojny. Rozpoczyna się on relacją o nalocie bombowców niemieckich nad ranem 1 września, a kończy słowami:

Pakuję szybko niewielką walizę i ruszam na Proszowice. Jest godzina 7:30. Za chwilę wychodzę, by starać się o wcielenie do wojska. Czy powrócę? Ze mną idzie młodszy brat, Marian.

Na chwilę wpadł do domu Szymek, który jest w baonie mostów kolejowych³⁰.

Na kolejnej stronie znajduje się już opowiadanie *Braterstwo krwi*, opatrzone datą 4 listopada 1939 roku. Do wspomnień z pierwszych dni wojny Olszewski powrócił kilka kart dalej, we wpisie sporządzonym 19 stycznia 1940 roku. Wyznaje, że powrót myślą do „fatalnego września” sprawia mu ogromny ból i wywołuje szereg tragicznych wspomnień:

Ranni, trupy, szczątki armii, czołgi, działa, samoloty, okopy, samochody, samotne żołnierskie mogiły... Wszystko to widziałem, rozmawiałem z rannymi żołnierzami, z rozbitekami z pułków, z uciekinierami, z wieśniakami, oglądałem rozbite domy, spalone miasta, widziałem krew na rynkach wielu miasteczek [...]. Byłem głodny, brudny, niewyspany [...]³¹.

Autor planował publikację *Zapisków czasu wojny*, o czym świadczy naniesiona korekta i uwagi typu: „To chyba trzeba wykreślić!”³², a także pieczęć „Sekretariat Redakcji” zamieszczona w drugim maszynowym egzemplarzu tekstu. Zamierzenia tego, z niewiadomych względów, nie udało się jednak zrealizować. Warto podkreślić, że wersja rękopiśmienna i maszynopis różnią się nieco od siebie. Zapisy sporządzane na prywatny użytek mają charakter bardziej osobisty, więcej w nich własnych przemyśleń i szczerych wyznań. Tekst przygotowany z myślą o druku jest mniej nacechowany emocjonalnie i stanowi przede wszystkim relację naocznego świadka rozgrywających się w Krakowie wydarzeń. Wspomnienia rozpoczynają się słowami:

Z niemalym trudem dopiero teraz uświadomiłem sobie, że w konsekwencji działań wojennych znalazłem się w grupie bezrobotnych. Sytuację pogarsza fakt, że jako człowiek osadzony w Krakowie przez wypadki wojenne, nie znam tu dosłownie nikogo. A przecież nie od dziś dręczy mnie pytanie, czy na jutro wystarczy chleba dla Matki, dwóch dorastających siostr, bratowej, chorego brata i mnie. Węgiel się już kończy. I cieplej odzieży brak, toteż już od szeregu tygodni, pracując dorywczo, bezskutecznie poszukuję jakiegoś stałego zajęcia³³.

Poszukiwania, o których autor wspomina, zaowocowały dopiero w lutym 1940 roku, kiedy Olszewski podjął pracę w polskiej organizacji o nazwie Rada Główna Opiekuńcza. Działalność RGO obejmowała szeroki wachlarz opieki społecznej:

²⁹ Tenże, *Zapiski czasu wojny 11 XII 1939 – 28 II 1940*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7084 II.

³⁰ Tenże, *Pamiętnik*, [w:] tegoż, *Teksty literackie i publicystyczne...*, k. 178.

³¹ Tenże, *Słów kilka...*, [w:] tegoż, *Teksty literackie i publicystyczne...*, k. 190.

³² Tamże, k. 209. Niniejsza uwaga dotyczy zdania: „Przecież obecnie mówi się coraz częściej, że w Krakowie nastąpi niebawem zmiana okupanta”.

³³ Tamże, k. 2.

przekazywanie żywności, odzieży i zasiłków najbardziej potrzebującym, przygotowywanie paczek dla więźniów i jeńców, prowadzenie schronisk i domów noclegowych. Kazimierz Olszewski odpowiedzialny był za przyjmowanie darów przysyłanych do Polski przez instytucje zagraniczne i przekazywanie ich odbiorcom. Praca ta powodowała ogromne zmęczenie i przygnębienie u przyzwyczajonego do innego rodzaju zajęć nauczyciela. 21 sierpnia 1941 roku napisał:

Także i dziś sortowaliśmy amerykańską odzież przeznaczoną dla krakowskich Żydów. Muszę przyznać, że praca ta nie należy do przyjemności, gdyż do tej chwili nie mam pewności, czy łachy te nie były ściągane z nieboszczyków. W ogóle praca w składnicy denerwuje mnie coraz bardziej i już wielokrotnie zastanawiałem się, czy nie poszukać sobie innego zajęcia, tym bardziej, że już teraz nie wierzę, by wojna szybko się skończyła. Przypuszczam, że jeżeli popracuję dłużej w magazynie i na dworcu, po prostu przestanę myśleć. Być może, że mój kiepski stan psycho-fizyczny jest następstwem pracy, do której mimo usilnych starań z mej strony przyzwyczaić się nie mogę³⁴.

W spuściźnie Kazimierza Olszewskiego znajduje się wiele materiałów związanych z jego pracą w Radzie Głównej Opiekuńczej³⁵. Zachowały się zaświadczenia o zatrudnieniu oraz legitymacja, opatrzone podpisem hrabiego Adama Ronikiera, działacza polityczno-społecznego i prezesa Rady. Świadectwem codziennej pracy autora jest zeszyt zatytułowany *Ładunki wagonowe i samochodowe od dnia 6 XI 1944 r.*, w którym skrupulatnie odnotowana została zawartość kolejnych transportów. Zapoznać się możemy również z okólnikami Rady, dotyczącymi między innymi letniego wypoczynku dzieci i młodzieży, akcji ogrodów działkowych czy opieki nad uchodźcami. Przebieg spotkań najważniejszych członków Rady dokumentują protokoły pt. *Notatka z konferencji u Prezesa Rady Głównej Opiekuńczej* z 29 listopada i 4 grudnia 1940 roku, a podejmowane przedsięwzięcia scharakteryzowane zostały w *Sprawozdaniu rocznym z działalności Rady Głównej Opiekuńczej za czas od dnia 1 kwietnia 1940 r. do dnia 31 marca 1941 r.*

Praca w RGO, monotonna i wyczerpująca fizycznie, nie była wymarzoną zajęciem Olszewskiego. Jednak na przekór okolicznościom nie poddawał się apatii i w wolnych chwilach podejmował zajęcia o charakterze intelektualnym. Dzięki uprzejmości Stanisława Badeniego mógł korzystać z księgozbioru zgromadzonego w jego pałacu. Pierwszymi wypożyczonymi przez niego lekturami były *Wspomnienia o Adamie Mickiewiczu* Marii Goreckiej oraz *Wspomnienia z przeszłości* Antoniego Edwarda Odyńca. Mimo ciężkich warunków bytowych kupował książki – w dzienniku znajdziemy informacje o nabyciu między innymi biografii Richarda Wagnera czy tomu wspomnień *Moi współcześni* autorstwa Stanisława Przybyszewskiego. Niemalą radość sprawiła mu możliwość lektury listów Stanisława Wyspiańskiego do architekta Tadeusza Stryeńskiego, udostępnionych mu przez Magdę Stryeńską, wnuczkę Tadeusza (i córkę słynnej polskiej malarki Zofii)³⁶. Tworzył również własne teksty – powstały wtedy (nieogłoszone nigdy

³⁴ Tamże, k. 94.

³⁵ *Materiały związane z pracą Kazimierza Olszewskiego w Radzie Głównej Opiekuńczej*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6245 IV.

³⁶ K. Olszewski, *Zapiski czasu wojny...*, k. 174.

drukiem) powieści *Trzy godziny*, *Dni bez uśmiechu* oraz *Widmo miecza*. Nie szukał rozrywek i dziwił się osobom, które decydowały się w nich uczestniczyć:

Do Krakowa zjechała jakaś rewia, która wystąpi w Starym Teatrze, gdyż w siedzibie Teatru Miejskiego im. Juliusza Słowackiego uwiła sobie gniazdo scena niemiecka. A więc także i teraz znaleźli się ludzie, którzy bez skrupułów w okresie tak tragicznym dla wszystkich Polaków nie wahają się występować na scenie³⁷.

Spragnieni rozrywki widzowie spotykali się ze zdecydowaną dezaprobatą ze strony innych mieszkańców. 20 kwietnia 1943 roku Olszewski zanotował, że „od pewnego już czasu przed krakowskimi kinami urzędują starsze panie, które oszpecają twarze polskich widzów, inne zaś niszczą paniom kosztowne torby, dodając półgłosem, że tylko świny siedzą w kinie”³⁸. Trudno dziwić się ich wzburzeniu, bo rzeczywistość tamtych czasów przedstawiała się w najczarniejszych barwach. Olszewski bez przerwy opowiada o trudnych warunkach życia, aresztowaniach i egzekucjach.

W notatkach wspomnieniowych, sporządzonych już w latach pięćdziesiątych XX wieku, Kazimierz Olszewski pisze, że uczestniczył w działalności konspiracyjnej. W jednej z nich czytamy: „Kazimierz Olszewski, pseudonim: Jatwież. Moja służba w Armii Krajowej (wiosna 1943 r. – 15 stycznia 1945 r.) Kraków, Zgrupowanie Żelbet. Czynności: propaganda oraz szkolenie podoficerów i podchorążych piechoty”³⁹, a w innej:

W okresie mej służby w Armii Krajowej ściśle współpracowałem ze Stanisławem Czakiwiczem [właśc. Czapkiewiczem – AM], „Sprężyną”, którego znałem osobiście. Szef wywiadu „Żelbetu” kilka razy w tygodniu przekazywał mi bezcenne wprost notatki, które w określonych ściśle dniach odbierał ode mnie najczęściej osobiście szef propagandy odcinka, „Szarotka”, którego nazwiska nigdy nie znałem. „Szarotka” otrzymywane ode mnie materiały przekazywał redakcjom krakowskich wydawanych przez AK czasopism. Były one drukowane m.in. w „Biuletynie Informacyjnym”, ale nie tylko [...]⁴⁰.

Rzeczywistość wojenna znalazła odbicie również w korespondencji z lat 1939–1945. Kazimierz Olszewski wymieniał listy z prawie pięćdziesięcioma osobami⁴¹. Byli wśród nich przyjaciele, dawni współpracownicy, a nawet były uczennice, mile wspominające swojego nauczyciela ze szkoły w Gołonogu. Opowiadali o swojej codzienności, raz po raz wplatając doniesienia o nalotach, aresztowaniach, kłopotach żywnościowych. Wielu z nich bólem napełniały nie tylko rozgrywające się wydarzenia, ale również monotonia i konieczność skupienia uwagi na podstawowych, biologicznych potrzebach, zamiast na pracy intelektualnej i twórczej. Daje

³⁷ Tamże, k. 50.

³⁸ Tamże, k. 159.

³⁹ *Materiały biograficzne i dokumenty osobiste Kazimierza Olszewskiego...*, k. 124. Informacji o służbie Olszewskiego w AK nie udało się zweryfikować, w wykazach zamieszczonych w *Dokumentach Komisji Likwidacyjnej Armii Krajowej Okręgu Krakowskiego z roku 1945* brak jego nazwiska (zob. *Dokumenty Komisji Likwidacyjnej Armii Krajowej Okręgu Krakowskiego z roku 1945*, oprac. K.J. Siermontowski, Kraków 2010).

⁴⁰ Tamże, k. 141.

⁴¹ Zob. *Korespondencja Kazimierza Olszewskiego. Listy i kartki pocztowe od różnych nadawców do Kazimierza Olszewskiego z okresu II wojny światowej 1939–1945*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6652 III – R 6654 III.

znać o sobie lęk, niepewność co do przyszłości, poczucie apatii i przygnębienia. Mimo to ludzie radzili sobie na różne sposoby, a nadzieję na lepsze jutro podtrzymywała myśl, że „przecież wszystko, co miało początek, koniec mieć musi”⁴².

Także Kazimierz Olszewski spragniony był powrotu do rzeczywistości sprzed wojny i możliwości całkowitego poświęcenia się pracy umysłowej. Mimo niesprzyjających okoliczności, próbował zadbać o swoją edukację, a o uczęszczaniu na wykłady i samokształceniu w okresie okupacji świadczą trzy dokumenty wystawione w październiku 1945 roku, podpisane przez dr Wandę Bobkowską (historyka wychowania, doktor filozofii), dr. Stanisława Skowrona (biologa) i prof. Zygmunta Mysłakowskiego (pedagoga, teoretyka wychowania). Formalnie Olszewski został studentem pedagogiki Wydziału Humanistycznego Uniwersytetu Jagiellońskiego w marcu 1945 roku, a ukończył ją trzy lata później, otrzymując stopień magistra filozofii. Wśród dokumentów związanych z tamtym okresem życia znajduje się *Poświadczenie rejestracji* z 13 marca 1945 roku oraz *Dyplom* wystawiony 25 czerwca 1948 roku, opatrzony podpisem rektora Teodora Marchlewskiego i dziekana prof. Zenona Klemensiewicza⁴³. Ambicja i wytrwałość Kazimierza Olszewskiego przyniosły jednak dużo większe owoce niż tylko ukończenie studiów uniwersyteckich. Już w życiorysie z 1949 roku pisał, że zbiera materiały do rozprawy doktorskiej pt. *Życie i działalność Leona Kulczyńskiego 1847–1932*⁴⁴. Liczne zajęcia opóźniały finalizowanie tej pracy – obronił ją (na Wydziale Filozoficzno-Historycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego) dopiero po dwudziestu pięciu latach i w 1974 roku otrzymał stopień doktora nauk humanistycznych⁴⁵.

Oczywiście równolegle z procesem kształcenia Olszewski prowadził działalność zawodową. Od 1945 roku pracował jako kierownik Referatu Gospodarczego w Wojewódzkim Komitecie Opieki Społecznej, który przejął zadania zlikwidowanej po wojnie Rady Głównej Opiekuńczej. Do jego obowiązków należał m.in. nadzór nad właściwym podziałem darów zagranicznych dla mieszkańców województwa. Niemalże od razu włączył się także w kulturalne życie Krakowa. Już w marcu 1945 roku uczestniczył w zebraniu Związku Literatów Polskich, podczas którego erygowano Koło Młodych. We wspomnieniach napisał:

Zbliżała się godzina 16, gdy otwarte drzwi wiodące do sporych rozmiarów sali, zauważyłem w półmroku stojącego u progu wysokiego mężczyznę o bujnej kruczej czuprynie. Domysliłem się, że wita mnie Stefan Otwinowski. [...] Kazimierz Wyka zagał zebranie, mówiąc o roli, jaką powinna odegrać literatura w odrodzonej Polsce. [...] Z kolei zabierali głos Czesław Miłosz i Julian Przyboś. Ci dwaj pisarze w kunsztownie skonstruowanych wypowiedziach nawiązywali do wspomnień: Miłosz wileńskich, a Przyboś krakowskich⁴⁶.

Niezwłocznie nawiązał również kontakt z rozgłośnią radiową. Już 21 lutego, jak wynika z *Zapisków czasu wojny*, udał się do krakowskiej siedziby Polskiego

⁴² Tamże, sygn. R 6654 III, k. 67.

⁴³ *Materiały biograficzne...*, k. 66–69.

⁴⁴ K. Olszewski, *Mój życiorys (4)*..., k. 6.

⁴⁵ Wśród dokumentów Kazimierza Olszewskiego znajduje się między innymi zawiadomienie o publicznej obronie jego pracy doktorskiej, zob. tamże, k. 89.

⁴⁶ K. Olszewski, *Zapiski czasu wojny...*, k. 226.

Radia i zapytał o możliwość współpracy⁴⁷. Spotkał się z przychylną reakcją kierowniczki Działu Programowego:

[...] sympatyczna pani zapewniła mnie, że w tej chwili współpraca każdej jednostki jest bardzo pożądana. Na razie nie może być oczywiście mowy o tekstach literackich ściśle abstrakcyjnych, gdyż słowo musi być koniecznie powiązane z rzeczywistością. [...] Jednakże mimo takich zastrzeżeń nie będzie mnie krępowała żadnymi przepisami i prosi o współpracę możliwie jak najszybciej⁴⁸.

Krakowska rozgłośnia radiowa nadała około czterdziestu audycji autorstwa Olszewskiego. Jak sam wspomina, wygłosił „kilkanaście odczytów, kwadransów literackich i felietonów m.in. na takie tematy: *Książka w życiu robotnika, Polskie tradycje górnicze, Martyrologia książki polskiej i jej odrodzenie, Listy zza drutów* itp.”⁴⁹. Nawiązał również kontakt z katowickim oddziałem „Polskiego Radia”, gdzie co jakiś czas wykorzystywano jego teksty⁵⁰.

Po likwidacji Wojewódzkiego Komitetu Opieki Społecznej Olszewski podjął pracę na stanowisku instruktora oświatowego w Spółdzielni Wydawniczo-Oświatowej „Czytelnik” w Krakowie, co potwierdza *Zaświadczenie* wydane 12 października 1949 roku⁵¹. W 1950 roku został powołany na trzymiesięczne ćwiczenia wojskowe w Przemyślu, a po ich zakończeniu, 1 czerwca 1950 roku, został pracownikiem Zarządu Wojewódzkiego Towarzystwa Wiedzy Powszechnej, które zastąpiło funkcjonującą wcześniej placówkę. Instytucja ta pełnić miała zadania o charakterze kulturalno-oświatowym; jak zapowiadano w „Dzienniku Polskim”: „kilku głównymi torami pójdzie praca Towarzystwa: odczyty naukowe, imprezy literacko-artystyczne, występy zespołów żywego słowa, akcja wydawnicza – oto podstawowe wytyczne planu prac”⁵². Olszewski początkowo pełnił obowiązki instruktora⁵³, wkrótce jednak został kierownikiem Zespołu Wieczorów Literackich, a następnie, po jego likwidacji, zastępcą kierownika Zespołu Organizacji Odczytów. 1 stycznia 1953 roku objął funkcję sekretarza Zarządu Wojewódzkiego TWP w Krakowie. Okruchy wspomnień z pracy w Towarzystwie Wiedzy Powszechnej zamieścił w artykule *Kartki z pamiętnika tewupowskiego prelegenta*⁵⁴, opublikowanym z okazji 5-lecia instytucji. Opowiadał w nim o swoich przemyśleniach i perypetiach związanych z organizacją wieczorów autorskich oraz odczytów o charakterze edukacyjnym. Współpracę z TWP Olszewski zakończył 31 maja 1955 roku, a 1 czerwca 1955 został zatrudniony jako inspektor produkcji w krakowskim oddziale Państwowego Wydawnictwa Naukowego.

⁴⁷ Tamże, k. 223.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ K. Olszewski, *Mój życiorys* (4)..., k. 6.

⁵⁰ J. Pierzchała, *Historyk teatru*..., s. 35. Zob. również: K. Olszewski, *Mój życiorys* (9)..., k. 23.

⁵¹ *Materiały związane z pracą pedagogiczną i wydawniczą*..., k. 56.

⁵² *Towarzystwo Wiedzy Powszechnej rozpoczyna działalność w województwie krakowskim*, „Dziennik Polski” 1950, nr 202, s. 6.

⁵³ *Materiały związane z pracą pedagogiczną i wydawniczą*..., k. 59.

⁵⁴ K. Olszewski, *Kartki z pamiętnika tewupowskiego prelegenta*, „Echo Krakowskie” 1955, nr 126, s. 4.

Jednocześnie poświęcał wiele czasu i uwagi pracy literackiej. Pisał powieści, opowiadania, nowele, gawędy, felietony, reportaże. Maszynopisy tych tekstów, wraz z pozostałą częścią spuścizny rękopiśmiennej, zostały przekazane Bibliotece Śląskiej. Znajdziemy wśród nich samodzielne powieści (*Widmo miecza*⁵⁵, *Dni bez uśmiechu*⁵⁶), utwory dramatyczne (*Wakacje w Tuhanowiczach. Kilka obrazów z życia Mickiewicza*⁵⁷) oraz zbiory mniejszych form prozaicznych, między innymi *Bocznymi drózkami na Parnas*⁵⁸ – planowany do publikacji tom przedstawiający kontakty polskich pisarzy ze Śląskiem i Zagłębiem do 1922 roku (są tu takie artykuły, jak: *Dwaj przełożeni o Reymoncie, Pasterskie peregrynacje Tadeusza Boya-Żeleńskiego, Tydzień Przybyszewskiego, Wojaże literackie Macieja Szukiewicza*). Kazimierz Olszewski systematycznie publikował swoje teksty na łamach wielu pism, m.in. „Odry”, „Odrodzenia”, „Echa Krakowskiego”, „Gazety Krakowskiej”, „Przekroju”.

Jego największym zamiłowaniem był teatr. Pierwsze przesłanki zainteresowań sztuką sceniczną pojawiły się, jak już wspomniano wcześniej, na początku lat trzydziestych, czego pokłosiem była działalność w Związku Teatrów, Chórów i Orkiestr Ludowych powiatu będzińskiego. Tematyka ta obecna jest także na kartach *Zapisków czasu wojny*, gdzie – choć nie pochwała organizowania przedstawień w okresie okupacji – skrupulatnie odnotowuje wystawiane tytuły i obsadę⁵⁹. Pod koniec lat czterdziestych wznowił prace nad dokumentacją dziejów teatru amatorskiego w Polsce XVIII i XIX wieku oraz genezą polskiego teatru robotniczego, zwłaszcza na terenie Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego⁶⁰. Olszewski musiał się cieszyć opinią znawcy, skoro w jesiennych miesiącach 1950 roku powierzono mu prowadzenie wykładów z historii teatru dla aktorów Państwowego Teatru Lalki i Aktora „Groteska” w Krakowie⁶¹. W kolejnych latach nawiązał kontakt z Państwowym Instytutem Sztuki w Warszawie i w wydawanym przez tę instytucję „Pamiętniku Teatralnym” zamieścił rozprawy: *Inszenizacje na dworze Augusta II Sasa*⁶² oraz *Lata gimnazjalne Leona Schillera*⁶³.

W 1956 roku rozpoczął trwającą ponad trzydzieści lat współpracę z Teatrem Zagłębia w Sosnowcu. Na łamach publikowanych przez tę placówkę programów teatralnych drukował liczne szkice z zakresu historii teatru, często pod szyldem *Z przeszłości Teatru Zagłębia* czy *Z kronik teatralnych Zagłębia Dąbrowskiego*. Poruszał w nich rozmaite tematy związane z funkcjonowaniem sceny na przestrze-

⁵⁵ Tenże, *Widmo miecza*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6814 IV.

⁵⁶ Tenże, *Dni bez uśmiechu*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6936 III.

⁵⁷ Tenże, *Utwory literackie z lat 1942-1944*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6937 III.

⁵⁸ K. Olszewski, *Bocznymi drózkami na Parnas*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6830 III. Zob. również: K. Olszewski, *Mój życiorys* (10)..., k. 34. Zbioru w całości nie udało się opublikować, ale niektóre artykuły drukowane były odrębnie, np. K. Olszewski, *Wojaże literackie Macieja Szukiewicza*, „Zwrot” 1972, nr 8, s. 9–11.

⁵⁹ Zob. np. K. Olszewski, *Zapiski czasu wojny*..., k. 50, 178.

⁶⁰ K. Olszewski, *Mój życiorys* (4)..., k. 6.

⁶¹ Tenże, *Mój życiorys* (10)..., k. 33. Sam Olszewski pisze: „Artykuły i drobne prace z tej dziedziny utorowały mi drogę do współpracy z teatrami” (zob. tamże).

⁶² Tenże, *Inszenizacje na dworze Augusta II Sasa*, „Pamiętnik Teatralny” 1954, z. 3–4, s. 60–62.

⁶³ Tenże, *Lata gimnazjalne Leona Schillera*, „Pamiętnik Teatralny” 1955, z. 3–4, s. 21–53.

ni XIX i XX wieku, a także bardziej szczegółowe, wymagające dogłębnych poszukiwań zagadnienia, jak np. *Zagłębiowskie ścieżki Karola Adwentowicza*⁶⁴ czy *Sosnowiec na szlaku Osterwy*⁶⁵. Opracowywał również biogramy aktorów i działaczy śląsko-zagłębiowskich dla *Polskiego Słownika Biograficznego*; wśród przedstawionych przez niego osób są między innymi aktor i reżyser Henryk Tadeusz Hagenmayster⁶⁶, historyk i etnograf Korneli Kozłowski⁶⁷ oraz aktor i reżyser Felicjan Passakas (pseud. Feliński)⁶⁸. Prace naukowe Olszewskiego publikowane były w drukowanym przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego czasopiśmie „Acta Universitatis Lodziensis”; ukazały się tam artykuły: *W kuźnicach górnośląskiej sztuki teatralnej (1848–1922)*⁶⁹ oraz *W dwóch grodach przeciętych potokiem*⁷⁰. Kazimierz Olszewski jest wreszcie autorem publikacji o charakterze kronikarskim: *Z kronik teatralnych Zagłębia i Śląska*⁷¹, *Śląska kronika teatralna 1914–1922*⁷² oraz *Kronika teatralna Górnego Śląska 1848–1914*⁷³. W recenzji pierwszej z wymienionych publikacji Zdzisław Hierowski, mimo dostrzeżonych jej braków, docenił to, że „książka jest rezultatem wieloletnich poszukiwań, wielostronnych kontaktów, lektury potężnych foliałów starych gazet i czasopism, rezultatem pracy naprawdę mrówczej i godnej wysokiego uznania. [...] Imponuje swoją wartością materiałową, informacyjną. [...] Praca Olszewskiego, cierpliwa i wieloletnia, godna jest gorącej pochwały”⁷⁴.

Śladem niezliczonych kwerend, które umożliwiły autorowi tak szczegółowe opracowanie artykułów i publikacji książkowych, jest zestaw rękopiśmiennych notatek, zachowany w jego spuściźnie. Kazimierz Olszewski nieustrudzenie wertował dzienniki i czasopisma, notując informacje na interesujące go zagadnienia. Materiały zdobywał także drogą korespondencyjną, czego dowodem są pisma kierowane do niego przez archiwa, biblioteki i instytuty, dysponujące źródłami na temat dziejów teatru⁷⁵. Olszewski zamieszczał również apele do czytelników na łamach lokalnej prasy – w „Wiadomościach Zagłębia” z września 1959 roku

⁶⁴ Tenże, *Zagłębiowskie ścieżki Karola Adwentowicza*. Z dawnych kronik, [w:] *Program Teatru Zagłębia w Sosnowcu*, Sosnowiec 24 IV 1976, nr 5, s. 13–15.

⁶⁵ Tenże, *Sosnowiec na szlaku Osterwy*. Z kronik Teatru Zagłębia, [w:] *Program Teatru Zagłębia w Sosnowcu*, Sosnowiec 16 I 1982, nr 2, s. 12–15.

⁶⁶ Tenże, *Hagenmayster (Hagenmejster) Henryk Tadeusz*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. IX/2, red. K. Lepszy, Kraków 1961, s. 232–233.

⁶⁷ Tenże, *Kozłowski Korneli*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XV/1, red. E. Rostworowski, Wrocław 1970, s. 17–18.

⁶⁸ Tenże, *Passakas Felicjan Kajetan Adam*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. XXV/2, red. E. Rostworowski, Wrocław 1980, s. 252–254.

⁶⁹ Tenże, *W kuźnicach górnośląskiej sztuki teatralnej*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Scientiae Artium et Librorum” 1987, nr 8, s. 51–69.

⁷⁰ Tenże, *W dwóch grodach przeciętych potokiem*, „Acta Universitatis Lodziensis. Folia Scientiae Artium et Litterarum” 1990, nr 2, s. 7–62.

⁷¹ Tenże, *Z kronik teatralnych Zagłębia i Śląska...*

⁷² Tenże, *Śląska kronika teatralna...*

⁷³ Tenże, *Kronika teatralna Górnego Śląska 1848–1914*, Kraków 1979.

⁷⁴ Z. Hierowski, *Na widnokręgu*. Z naszych kronik teatralnych, „Trybuna Robotnicza” 1960, nr 186, s. 6.

⁷⁵ Zob. np. *Korespondencja służbowa Kazimierza Olszewskiego z lat 1938–1993...*

prosił o udostępnienie mu „afiszy, programów, fotografii i życiorysów aktorów (także i amatorów), zdjęć budynków teatralnych [...] na okres umożliwiający porobienie odpisów lub fotograficznych odbitek”⁷⁶. O tym, jak te materiały wypełniały niegdyś jego mieszkanie, zaświadcza Irena Sławińska w artykule *Przeszłość jak narkotyk*:

Ściany podpierają same regały, ale książki, powiązane pakiety zapisków, pudła z wycinankami i fotografiami, kartoteki, katalogi, wszystkie te utensylia naukowe rozpanoszyły się po całym małym pokoiku i przez dzień także na łóżku miejsce zabierają. Wystarczy na jeden szczegół zwrócić uwagę, otworzyć na chybił trafił pudło i z usystematyzowanych wypisów powstaje barwna opowieść o życiu, które zapomniane i odsunięte w przeszłość, znów odzyskuje swą prawdziwość i urodę. Żeby zdobyć jeden ciekawy fakt z tej przeszłości i potem wesprzeć go potrzebnymi uzupełnieniami, dr Kazimierz Olszewski wiele nieraz roczników starych gazet musiał przewertować na próżno, a za tymi gazetami krążyć po wielu bibliotekach w Polsce. [...] Dr Kazimierz Olszewski od czterdziestu i kilku lat chomikuje w swoim ciasnym mieszkaniu krakowskim wiedzę o przeszłości teatralnej Śląska i Zagłębia⁷⁷.

Autorka artykułu trafnie opisała to, co stanowiło owoc pracy Kazimierza Olszewskiego: tysiące skrupulatnie zapisanych kart, nieułożonych jednak chaotycznie, lecz pogrupowanych pod kątem prezentowanej w nich tematyki. O porządek dbał sam twórca, który zapewne świetnie się poruszał w ogromnej ilości materiału. W takim też kształcie spuścizna trafiła do Biblioteki Śląskiej – opracowanie niebagatelnych rozmiarów zbioru niezmiernie ułatwia to, że właściciel dokumentów już wcześniej je usystematyzował, precyzyjnie opisując każdą część. Notatki opatrzone zostały konkretnymi tytułami, na przykład: *Życie teatralne Frysztatu i okolicy. Sylweta miasta*⁷⁸, *Rybnickie echa średniowiecza*⁷⁹, *Kartka z raptularza teatralnego Gliwic i Zabrze*⁸⁰. W poszczególnych kartotekach znajdziemy wypisy z książek i czasopism wraz z nagłówkiem i adresem bibliograficznym. W pierwszym z wymienionych rękopisów mieszczą się między innymi zagadnienia: *Miasto, Teatr amatorski, Działalność teatralna Sokoła, Działalność teatralna Macierzy Szkolnej, Działalność teatralna Katolickiego Stowarzyszenia Górników i Robotników, Frysztańskie Kółko Pedagogiczne, Działalność teatralna Jedności, Działalność teatralna Polskiego Związku Zawodowego Chrześcijańskich Robotników, Działalność teatralna Ogniska Polskiego, Działalność teatralna Koła Pań* itd. W ten przemyślany, uporządkowany sposób Kazimierz Olszewski gromadził materiały, które służyły mu następnie do opracowywania interesujących go tematów. Dzisiaj mogą one okazać się pomocne dla innych badaczy, chcących skorzystać z przeprowadzonych przez niego kwerend.

Kazimierz Olszewski był aktywny do końca swojego życia. W latach dziewięćdziesiątych XX wieku publikował na łamach „Ekspresu Zagłębiowskiego – Magazynu”; ukazały się wtedy między innymi teksty poświęcone Gabrieli Zapol-

⁷⁶ K. Olszewski, *Apel do czytelników*, „Wiadomości Zagłębia” 1959, nr 21, s. 2.

⁷⁷ I. T. Sławińska, *Przeszłość jak narkotyk*, „Trybuna Robotnicza” 1987, nr 33, s. 4.

⁷⁸ K. Olszewski, *Życie teatralne Frysztatu i okolicy. Sylweta miasta*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7003 II.

⁷⁹ Tenże, *Rybnickie echa średniowiecza*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7004 II.

⁸⁰ Tenże, *Kartka z raptularza teatralnego Gliwic i Zabrze*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7005 II.

skiej⁸¹. Zmarł w 1996 roku w Krakowie. Po jego śmierci Jan Przemsza-Zieliński napisał:

Kiedy rozmawialiśmy z nim w ubiegłym roku, rozmowa nasza toczyła się wokół zbliżającego się 100-lecia teatru w Sosnowcu; na rocznicę tę czekał Kazimierz Olszewski z utęsknieniem.

Był przecież jednym z pionierów badań nad historią teatru sosnowieckiego i w ogóle nad historią życia teatralnego w Zagłębiu i na Śląsku. Posiadał na ten temat gruntowną wiedzę, był zapoznanym erudytą, swym teatralnym studiom dodawał osobistą niespożytą pasję. Tonął w powodzi swych notatek, zbieranych przez całe życie przyczynków do jego zagłębiowskiego i śląskiego romansu z teatrem. [...]

Był badaczem, niemal pustelniczym, a wykonywał pracę na miarę herosa wiedzy. [...] Bez jego informacji byłibyśmy znacznie ubożsi w swej wiedzy o Zagłębiu, nie tylko jako o krainie przemysłu, którą wszyscy znają, ale przede wszystkim o krainie, którą zawsze fascynowała sztuka⁸².

Po Kazimierzu Olszewskim zostały jego dokumenty osobiste, artykuły i notatki, ale w spuściźnie znajdują się także rękopisy związane z jego rodziną. Spośród materiałów należących niegdyś do jego rodziców warto wymienić fragment dowodu osobistego Konstantego Olszewskiego z wklejoną fotografią właściciela (ok. 1928) oraz Kennkarte Antoniny Olszewskiej – dokument tożsamości wydany w czasie II wojny światowej przez okupacyjne władze niemieckie⁸³. Kazimierz Olszewski bardzo interesował się historią swojej rodziny, a o prowadzonych przez niego poszukiwaniach genealogicznych świadczą wypisy z czasopism dotyczące Olszewskich oraz korespondencja z Instytutem Heraldycznym, Urzędem Gminy Kruszyna, Wojskowym Biurem Historycznym oraz Archiwum Akt Dawnych⁸⁴.

Marian Olszewski (1911–1971), młodszy brat Kazimierza – to zasłużony profesor Akademii Górniczo-Hutniczej w Krakowie, dziekan Wydziału Odlewnictwa w latach 1966–1968, autor (bądź współautor) kilkudziesięciu publikacji naukowych⁸⁵. Do dnia dzisiejszego jedna z sal wykładowych w budynku Wydziału Odlewnictwa nosi jego imię. W omawianej spuściźnie znajdują się dwie kopie jego życiorysu z 3 września 1965 roku, kopia pisma *Ogólna charakterystyka całokształtu twórczości naukowej, technicznej i społecznej prof. mgr inż. Mariana Olszewskiego*, sporządzonego przez dziekana Wydziału Odlewnictwa AGH, prof. Stanisława Pelczarskiego, kilka dokumentów osobistych (zaświadczenie szkolne z 1929 roku, legitymacja Biblioteki dla Wszystkich im. H. Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej z 1933 roku, legitymacja Polskiego Związku Ogrodników Działkowców z 1943 roku) oraz zestaw notatek, odbitek i wycinków prasowych na jego temat, groma-

⁸¹ Tenże, *Występy Gabrieli Zapolskiej w Dąbrowie Górniczej*, „Ekspres Zagłębiowski – Magazyn” 1992, nr 12, s. 17–19; tegoż, *Związki Gabrieli Zapolskiej z Dąbrową Górniczą*, „Ekspres Zagłębiowski – Magazyn” 1992, nr 13, s. 13–15. Tematyką tą Olszewski zajmował się już w latach pięćdziesiątych; na łamach „Trybuny Robotniczej” zamieścił wówczas artykuł *Zapolska w Dąbrowie Górniczej*, „Trybuna Robotnicza” 1958, nr 199, s. 8.

⁸² J. Przemsza-Zieliński, *Odszedł Kazimierz „Kościeszka” – Olszewski*, „Wiadomości Zagłębia” 1996, nr 35, s. 10.

⁸³ *Materiały dotyczące rodziny (głównie rodziców) Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6240 IV, k. 13–14, 34.

⁸⁴ Tamże, k. 1–12.

⁸⁵ H. Sieński, *Profesor Marian Olszewski*, „Biuletyn AGH” 2016, nr 97, s. 34–35.

dzonych przez Kazimierza Olszewskiego⁸⁶. Zachowała się także korespondencja z lat 1929–1971, są to prywatne listy, kierowane głównie do rodzeństwa i rodziców⁸⁷.

O Szymonie Tadeuszu Olszewskim (1913–ok. 1970) nie posiadamy zbyt wielu informacji. W *Zapiskach czasu wojny* pod datą 1 lipca 1940 roku Kazimierz Olszewski napisał, że brat, jako podchorąży saperów, został zmobilizowany już w sierpniu 1939 roku, walczył podczas kampanii wrześniowej, po czym udał się na Węgry, a stamtąd do Francji, by po jej upadku trafić do Szwajcarii⁸⁸. Do Polski już nie wrócił, a o jego życiu na emigracji świadczą listy do rodziny z lat 1939–1958⁸⁹.

August Olszewski był żołnierzem marynarki wojennej, a jedynym śladem po nim są listy, jakie wysyłał do brata Mariana oraz wypisana na jego nazwisko Legitymacja Kasy Chorych w Sosnowcu⁹⁰. Osoba ta wspominana jest czasem w przedwojennej korespondencji rodzinnej, jednak trudno dociekać na temat jego dalszych losów.

Konstancja Olszewska (1923–1994) była inżynierem geologiem, wieloletnim adiunktem Głównego Instytutu Górniczego i autorką wielu prac naukowo-badawczych. W GIG-u, na stanowisku kierownika pracowni chemicznej, zatrudniona była także druga siostra Kazimierza Olszewskiego, inżynier chemik Wanda Krzyżanowska (1925–1961). Materiały z nimi związane to przede wszystkim korespondencja rodzinna, dotycząca codziennych, prywatnych spraw⁹¹. Znajdują się tu po-

⁸⁶ Materiały dotyczące rodzeństwa Kazimierza Olszewskiego: Mariana, Konstancji i Wandy Olszewskich, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6241 III, k. 1–25.

⁸⁷ Korespondencja Mariana Olszewskiego, brata Kazimierza Olszewskiego, z lat 1929–1971, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6576 III. Listy Mariana Olszewskiego znajdują się także w: *Korespondencja Antoniny i Konstantego Olszewskich...*, k. 44–52; *Korespondencja Antoniny Olszewskiej, matki Kazimierza Olszewskiego, z lat 1939–1964*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6574 III, k. 128–153; *Korespondencja Wandy Krzyżanowskiej (z domu Olszewskiej), siostry Kazimierza Olszewskiego, z lat 1937–1961*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6577 III, k. 31–33; *Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy różnych nadawców do Konstancji Olszewskiej z lat 1939–1971. Litery O–T oraz nadawcy nierozpoznani*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6756 III, k. 127.

⁸⁸ K. Olszewski, *Zapiski czasu wojny...*, k. 25.

⁸⁹ *Korespondencja Szymona Tadeusza Olszewskiego, brata Kazimierza Olszewskiego, z lat 1930–1958*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6756 III. Zob. również: *Korespondencja Antoniny i Konstantego Olszewskich...*, k. 53–56; *Korespondencja Antoniny Olszewskiej...*, k. 154–161; *Korespondencja Mariana Olszewskiego...*, k. 144–151; *Korespondencja Wandy Krzyżanowskiej...*, k. 35–36; *Korespondencja Konstancji Olszewskiej...*, k. 128–130.

⁹⁰ *Korespondencja Mariana Olszewskiego...*, k. 109–133.

⁹¹ *Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do matki Antoniny i brata Kazimierza z lat 1938–1955*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6751 III; *Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do matki Antoniny i brata Kazimierza z lat 1956–1959*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6752 III; *Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do matki Antoniny i brata Kazimierza z lat 1960–1989*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6753 III; *Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do brata Kazimierza z lat 1992–1993*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6754 III; *Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy różnych nadawców do Konstancji Olszewskiej z lat 1939–1971*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6755 III – R 6756 III; *Korespondencja Wandy Krzyżanowskiej...* Zob. również: *Korespondencja Antoniny Olszewskiej...*, k. 22–118.

nadto życiorysy obu kobiet oraz – będące własnością Konstancji – świadectwo krakowskiego Prywatnego Gimnazjum Żeńskiego Sióstr Prezentek i świadectwo Państwowej Szkoły dla Chemotechników w Krakowie⁹². Olszewski zachował w archiwum również nekrologi swojego rodzeństwa (zarówno obie siostry, jak i bracia, zmarli wcześniej niż on).

Z dokonanego przeglądu i opisu materiałów rękopiśmiennych Kazimierza Olszewskiego, zgromadzonych w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej, wynika, że był on człowiekiem niezwykle aktywnym w wielu dziedzinach: oświata, literatura, historia teatru. Jego długie życie (urodził się jeszcze w czasie zaborów, przeżył dwie wojny światowe, doczekał wolnej Polski) owocowało sumienną pracą dla dobra innych (zwłaszcza dzieci i młodzieży, ale też dorosłych, dla których organizował spotkania edukacyjne), działalnością naukowo-badawczą, społeczną, twórczością literacką. Dzięki archiwaliom można nie tylko odtworzyć i unaocznić szczegółowe fakty z jego biografii, ale też poznać realia rzeczywistości kilku okresów, w których żył i działał: międzywojnia, II wojny i okupacji, okresu komunistycznego i kilku lat przeżytych przez niego po roku 1989.

Bibliografia

Źródła

- Korespondencja Antoniny i Konstantego Olszewskich, rodziców Kazimierza Olszewskiego, z lat 1926–1939*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6573 III.
- Korespondencja Antoniny Olszewskiej, matki Kazimierza Olszewskiego, z lat 1939–1964*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6574 III.
- Korespondencja Kazimierza Olszewskiego. Listy i kartki pocztowe od różnych nadawców do Kazimierza Olszewskiego z okresu II wojny światowej 1939–1945*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6652 III – R 6654 III.
- Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do brata Kazimierza z lat 1992–1993*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6754 III.
- Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do matki Antoniny i brata Kazimierza z lat 1938–1955*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6751 III.
- Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do matki Antoniny i brata Kazimierza z lat 1956–1959*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6752 III.
- Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy do matki Antoniny i brata Kazimierza z lat 1960–1989*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6753 III.
- Korespondencja Konstancji Olszewskiej, siostry Kazimierza Olszewskiego. Listy różnych nadawców do Konstancji Olszewskiej z lat 1939–1971*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6755 III – R 6756 III.

⁹² Materiały dotyczące rodzeństwa Kazimierza Olszewskiego..., k. 26–52.

- Korespondencja Mariana Olszewskiego, brata Kazimierza Olszewskiego, z lat 1929–1971*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6576 III.
- Korespondencja służbowa Kazimierza Olszewskiego z lat 1938–1993*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6776 III.
- Korespondencja Wandy Krzyżanowskiej (z domu Olszewskiej), siostry Kazimierza Olszewskiego, z lat 1937–1961*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6577 III.
- Korespondencja Szymona Tadeusza Olszewskiego, brata Kazimierza Olszewskiego, z lat 1930–1958*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6756 III.
- Materiały biograficzne i dokumenty osobiste Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6239 IV.
- Materiały dotyczące rodzeństwa Kazimierza Olszewskiego: Mariana, Konstancji i Wandy Olszewskich*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6241 III.
- Materiały dotyczące rodziny (głównie rodziców) Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6240 IV.
- Materiały związane z pracą Kazimierza Olszewskiego w Radzie Głównej Opiekuńczej*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6245 IV.
- Materiały związane z pracą pedagogiczną i wydawniczą Kazimierza Olszewskiego*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6242 IV.
- Olszewski Kazimierz, *Bocznymi drózkami na Parnas*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6830 III.
- Olszewski Kazimierz, *Dni bez uśmiechu*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6936 III.
- Olszewski Kazimierz, *Teksty literackie i publicystyczne*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7083 IV.
- Olszewski Kazimierz, *Utwory literackie z lat 1942–1944*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6937 III.
- Olszewski Kazimierz, *Widmo miecza*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6814 IV.
- Olszewski Kazimierz, *Zapiski czasu wojny (1939–1945)*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 6813 III.
- Olszewski Kazimierz, *Zapiski czasu wojny 11 XII 1939 – 28 II 1940*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 7084 II.

Opracowania

- Hellwig Jan, Kowalczyk Leonard (1975), *Wyższe Kursy Nauczycielskie jako forma podnoszenia kwalifikacji czynnych nauczycieli szkół powszechnych i podstawowych w Polsce (1918–1954)*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy”, nr 1, s. 65–82.
- Hierowski Zdzisław (1960), *Na widnokręgu. Z naszych kronik teatralnych*, „Trybuna Robotnicza”, nr 186, s. 6.
- Jarczykowa Mariola (1991), *Udział Kazimierza Olszewskiego w życiu literackim Zagłębia w okresie międzywojennym*, „Studia bibliologiczne”, t. 4, s. 89–104.
- Oleksiak Elżbieta (2006), *Olszewski Kazimierz 1909–1996*, [w:] *Pisarze i badacze literatury w Zagłębiu Dąbrowskim. Słownik biobibliograficzny*, t. III, red. P. Ma-

- jerski, Sosnowiec: Miejska Biblioteka Publiczna im. Gustawa Daniłowskiego, s. 121–126.
- Olszewski Kazimierz (1955), *Kartki z pamiętnika tewupowskiego prelegenta*, „Echo Krakowskie”, nr 126, s. 4.
- Olszewski Kazimierz (1979), *Kronika teatralna Górnego Śląska 1848–1914*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Olszewski Kazimierz (1969), *Śląska kronika teatralna 1914–1922*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Olszewski Kazimierz (1960), *Z kronik teatralnych Zagłębia i Śląska*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Pierzchała Jan (1982), *Historyk teatru*, [w:] *Teatr w Zagłębiu Dąbrowskim. Jubileusz 85-lecia PTZ w Sosnowcu*, red. Jan Pierzchała, Sosnowiec: Teatr Zagłębia w Sosnowcu, s. 34–36.
- Przemsza-Zieliński Jan (1996), *Odszedł Kazimierz „Kościeszka” – Olszewski*, „Wiadomości Zagłębia”, nr 35, s. 10.
- Sieński Hieronim (2016), *Profesor Marian Olszewski*, „Biuletyn AGH”, nr 97, s. 34–35.
- Siermontowski Konrad Jan (oprac., 2010), *Dokumenty Komisji Likwidacyjnej Armii Krajowej Okręgu Krakowskiego z roku 1945*, Kraków: Koło Sympatyków pułkownika Ryszarda Kuklińskiego.
- Sławińska Irena T. (1987), *Przeszłość jak narkotyk*, „Trybuna Robotnicza”, nr 33, s. 4.

Kazimierz Olszewski – life and activity
(based on manuscripts from the collections of the Silesian Library)

Summary

The article presents the teacher, writer and theatre historian Kazimierz Olszewski and describes the manuscripts from his legacy collected in the Special Collections of the Silesian Library. Olszewski lived almost the entire 20th century; born in 1909, during the partitions, survived two world wars and died in 1996 in free Poland. The archive he collected includes personal documents, diaries, private and business correspondence, literary texts and a rich collection of materials on the history of amateur theatres in Silesia and Zagłębie Dąbrowskie in the 19th and 20th centuries.

Keywords

Kazimierz Olszewski, Silesian Library, Silesia, Zagłębie Dąbrowskie, World War II, personal documents, correspondence, amateur theatre

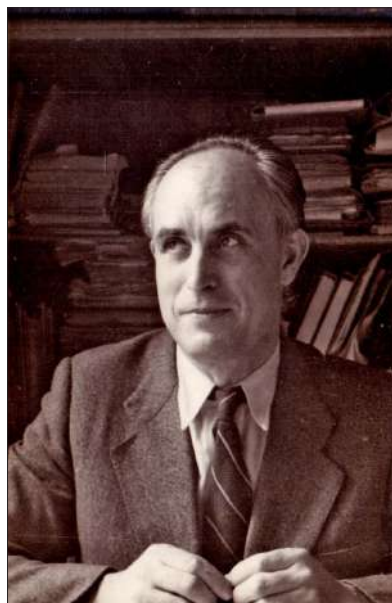
***Kazimierz Olszewski – Leben und Wirken
(im Lichte von Handschriften
aus den Beständen der Schlesischen Bibliothek)***

Zusammenfassung

Der Artikel stellt das Profil des Lehrers, Schriftstellers und Theaterhistorikers Kazimierz Olszewski vor und beschreibt die Manuskripte aus seinem Nachlass, die in den Spezialsammlungen der Schlesischen Bibliothek gesammelt sind. Olszewski lebte fast das gesamte 20. Jahrhundert; geboren 1909, während der Teilungen, überlebte zwei Weltkriege und starb 1996 im freien Polen. Das von ihm gesammelte Archiv umfasst persönliche Dokumente, Tagebücher, private und geschäftliche Korrespondenz, literarische Texte und eine umfangreiche Materialsammlung zur Geschichte der Amateurtheater in Schlesien und Zagłębie Dąbrowskie im 19. und 20. Jahrhundert.

Schlüsselwörter

Kazimierz Olszewski, Schlesische Bibliothek, Schlesien, Dombrowaer Kohlebecken, Zweiter Weltkrieg, persönliche Dokumente, Korrespondenz, Amateurtheater

Portrety Kazimierza Olszewskiego

OKRĘG SZKOLNY DĄBROWSKI.

Nr 26.
wykazu uczęszc.

Rok szkolny 1922/23

ŚWIADECTWO SZKOLNE

Olszewski Kazimierz

uczeń klasy II powszechnej szkoły 7 klasowej maszkiej Nr 2. im.
J. Womarskiego w Dąbrowie g., urodzony dn. 1. kwietnia
1909 r. w Dąbrowie religii r.-katt.

Rozpocz. naukę szkolną w r. szk. 19, uczęszcza do szkoły
tutejszej od 19 r. i wykazał(a) następujące postępy:

	I ter.	II ter.	III ter.	Ogólna roczna
Sprawowanie	5	5	5	5
Obowiązkowość	5	5	5	5
Postępy w naukach:				
Religia	4	4	4	4
Czytanie	3	3	3	3
Pisanie	3	3	3	3
Język polski	3	3	3	3
Język niemiecki	3	3	3	3
Rachunki	4	4	4	4
Fizyka	4	4	4	4
Geometria	4	4	4	4
Przyroda	4	4	4	4
Historja Polski	4	4	4	4
Geografja	4	4	4	4
Rysunki	3	3	4	3
Roboty ręczne	3	4	4	4
Gimnastyka	4	4	4	4
Śpiew	4	4	4	4
Zewnętrzny wygląd prac piśm.	5	5	5	5
Roboty kobiece				
Opuścił lekcji				
Początek lekcji	<u>1/10.922</u>	<u>10.10.922</u>	<u>1.11.922</u>	

Uchwała Rady Pedagogicznej: Promocja do klasy niżej
otrzymał

 Dąbrowa, dnia 20 czerwca 1922 r.

Kierownik(czka) szkoły J. Baranowski Nauczyciel klasy Kasprzak

I. Konstanty Olszewski
II. Konstanty Olszewski
III.

Świadectwo szkolne Kazimierza Olszewskiego

[illegible]

Bacon Podch. Rez. Piech. № 5.
w Krakowie.

Kraków, dnia 20. czerwca 1931.

L.dz.:/.....

Z A Ś W I A D O Ż E N I E

ukończenia Szkoły Podchorążych Rezerwy Piechoty.

..... plutonowy podchorąży Olaszewski Stanisław
z kompanii ukończył w czasie od 15.VIII.1930 r. do
30.VI.1931. Szkołę Podch. Rezerwy Piechoty № 5. w Krakowie
z postępowaniem
oraz lokatą 6/110.....

Dowódca kompanii
Klementowski ppłk
(-) KLEMENTOWSKI
ppłk.

Zaświadczenia związane z przysposobieniem wojskowym
Kazimierza Olszewskiego

[illegible]

11 grudnia 1939 r.

Z niemieckim trudem dopiero teraz usiadowałem sobie, że w konsekwencji działań wojennych znalazłem się w grupie bezrobotnych. Wyjechałem pogrzebać Takt, że jako ofiarę śmiertelny w Krakowie przez wypadki wojenne, nie zsum tu dokładnie niłogo. A przecież nie od dziś dręczy mnie pytanie, czy na jutro wy-starczyło mi do latki, gdzieś dorabiającego ciębie, wstawić, choćby krata i zmieścił się jak kofeiny. I chociaż dalszy brak, toż tak od szeregu tygodni, pracując dorywczo, bezskute-cznie poszukując jakiegolś stałego zajęcia. Żadnie za pośrednic-twem Urzędu Pracy, który po raz pierwszy odwiedziłem dziś przed południem. Gdy się tam zjawiłem, przed budynkiem niecierpliwie się drgał ręką zainteresowań. Na ich twarzach może mało intere-sowały się ludzkiem losem przechodzących zgił bez trudu dostrze-żając, że nie, żartek, a może rozpaczą. Wśród bezrobotnych prze-miełali przemieniali fizycy, którzy podskakiwali a niejednokrotnie się rżnęli sznurkiem.

W miarę upływu czasu kolejka poszła się dość szybko na przed, ale nie mała, gdyż na jej końcu ustanieli się teraz tożwi zainteresowani. Wykretnie oszczędzając to mały, co działa się w Urzędzie Pracy. Jakis niewysoki Niemiec w średnim wieku przybrany w mundur białego koloru, podnosząc w góry obie ręce uważną transkrypcję korespondencji do stałych urzędni-ków. I rzecz ciekawą! Mimo tożwi ożył oż prędy podziwiał się jejymu polakom.

W pobliżu mnie, pod szklany dachem siedział młody ~~niemiec~~ starzy jak jażem i stemplewał karty bezrobotnym. Siedziałeś felcny przebiegał się jakis Niemiec, który nily autem w róż-nych odstępach czasu wyznawał po niemiecku jakieś polecenia. Je-żemże teraz, gdy natężę to słowo, widzę jego ogromną głowę co-dzienną na krópych włosach i brzydką, szłą twarz.

Rękopis i maszynopis pamiętnika
Zapiski czasu wojny Kazimierza Olszewskiego

RADA GŁÓWNA OPIEKUŃCZA
Nr22./pers/40

Kraków dn.8./XII...1940
Krakau den.8./XII...1940

Zaświadczenie
Bescheinigung

Rada Główna Opiekunów zaświadczona, że P. Olszewski Kazimierz
Rada Główna Opiekunów / Haupthilfsausschuss/ bestätigt hiermit das H.
urodz. dn.1./IV...1898 r., zamieszkały w Przedmieście Czerwonym
geboren am1./IV...1898 r., und wohnhaft ul. Białej 100a

jest stale zatrudniony w naszej Instytucji w charakterze
stättig bei unserer Institution beschäftigt ist als Pracownik

Ważne do dn.22./XII...1940
Gültig bis

Dyrektor
Direktor
/St. Łopatto/

Prezes
Präsident
/Hr. Rondkier/

Ważne za okazaniem dowodu tożsamości
Gültig nur bei Vorlegung eines Identitätsausweises

POLNISCHER HAUPTAUSSCHUSS RADA GŁÓWNA OPIEKUŃCZA
KRAKAU - POSTSCHLIESFACH 222 KRAKÓW SKRYTKA POZET, NR 122
TELEGRAMMNUMMERSCHRIFT, 22222 KRAKAU KOD. TELEGR. 22222 KRAKAU

Krakau
Krakow den 20 Juli 1943.

Bescheinigung

Es wird hiermit bescheinigt, dass Herr Olszewski Kazimierz
sich als Begleiter mit dem Transport nach Baden und zurück
begibt.

Zaświadczenie

Zaświadczam niniejszym, że p. Kazimierz Olszewski
udaje się do Badenu jako konwient naszego transportu.

Direktor
Dyrektor

opaki kg kaczory 1 kaczor 1 kaczor 16 900 5 kg	21.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka 225 kaczorów k. 2700 kg w marce 1944 Przebieg choroby p. Stanisław Staszko 16.11.1944
22.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	22.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
23.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	23.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
24.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	24.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
25.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	25.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
26.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	26.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
27.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	27.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
28.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	28.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
29.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	29.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka
30.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka	30.11.1944 r. Wypisano zarchiwizowane p. Stanisław Staszko do ONIŁanówka

Dokumenty związane z pracą Kazimierza Olszewskiego
w Radzie Głównej Opiekunów

**Referaty i sprawozdania
z XLIII Ogólnopolskiego Spotkania Zespołu
ds. Bibliografii Regionalnej**

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ZDZISŁAW GĘBOŁYŚ

Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

Numer ORCID: 0000-0001-6322-478X

Niemieckie bibliografie śląskie do 1945 roku

Streszczenie

Autor tekstu opisuje, analizuje i ocenia ogólne bibliografie niemieckie dotyczące Śląska, wydawane w państwie niemieckim od przełomu XIX wieku do końca II wojny światowej. Przedmiotem analizy są cechy treściowe i formalne bibliografii, zakres oraz zasięg: terytorialny, chronologiczny, językowy, formalno-wydawniczy i piśmieniczny. Zbadano zasady doboru materiału bibliograficznego, kompozycję wewnętrzną bibliografii oraz aparat informacyjny. Całość rozważań umieszczono w perspektywie historycznej, pokazującej genezę i rozwój śląskich bibliografii terytorialnych.

Słowa kluczowe

Bibliografia, bibliografia śląska, bibliografia niemiecka, bibliografia terytorialna, bibliografia regionalna, analiza porównawcza

Wstęp

Piśmiennictwo śląskie w ujęciu podmiotowym, czyli wydawane na Śląsku, oraz w ujęciu przedmiotowym, mówiące o Śląsku, pierwotnie było uwzględniane w katalogach i inwentarzach bibliotecznych oraz w katalogach księgarskich, najpierw przygotowywanych z okazji targów książki, później coraz częściej w związku z aukcjami księgarskimi i bibliotecznymi. Następnym krokiem w kierunku rejestracji śląskiego dorobku wydawniczego były bibliografie narodowe, które zaczęto tworzyć w XIX wieku. Naszym celem jest analiza i ocena podstawowych bibliografii niemieckich dotyczących Śląska, wydawanych w państwie niemieckim od przełomu XIX wieku do końca II wojny światowej. Jako obiekt badawczy zostały obrane bibliografie największe pod względem dziedziny reprezentowanej – bibliografie ogólne, największe pod względem terytorium – które obejmowały cały Śląsk lub jego część, np. Śląsk Austriacki. Przedmiotem analizy uczyniliśmy cechy treściowe i formalne bibliografii, w szczególności: zakres, zasięg terytorialny, zasięg chronologiczny, zasięg formalno-wydawniczy i piśmienniczy, zasięg językowy. Chcieliśmy się dowiedzieć, jakie zasady doboru materiału bibliograficznego przyjmowano w poszczególnych bibliografiach. Interesowała nas także kompozycja wewnętrzna bibliografii, a tu układ, w jakim usystematyzowano materiał bibliograficzny, czy spis piśmiennictwa był poprzedzony przedmową, czy też nie, czy bibliografia posiada aparat informacyjny w postaci indeksów oraz jak wygląda opis bibliograficzny, czy ma charakter rejestracyjny, czy też został wzbogacony o inne elementy, np. adnotacje. Całość rozważań umieściliśmy w perspektywie historycznej, pokazującej genezę i rozwój śląskich bibliografii terytorialnych.

Stan badań

Na temat niemieckich bibliografii dotyczących Śląska ukazało się dotąd kilkanaście publikacji. Tak naprawdę jednak jedynym opracowaniem omawiającym szczegółowo bibliografie w interesującym nas przedziale czasu, tj. wydanych do 1945 roku, jest tylko jedna publikacja z 2002 roku autorstwa Teresy Bątkiewicz¹. Autorka na kilku stronach wyszczególniła i krótko przedstawiła najważniejsze bibliografie z tego obszaru, poczynawszy od bibliografii Partscha, a skończywszy na bibliografii Petry'ego. T. Bątkiewicz ograniczyła się do podania zakresu, zasięgu chronologicznego oraz objętości bibliografii mierzonej liczbą zarejestrowanych pozycji bibliograficznych. Warto też wspomnieć o dwóch opracowaniach na temat bibliografii śląskich: Franciszka Szymiczka² i Michała Ambrosa³, w których jest mowa również o niemieckich bibliografiach. Ważnym źródłem do badań

¹ T. Bątkiewicz, *Rozwój śląskich bibliografii regionalnych ogólnych od XVII wieku do dziś*, „Śląskie Miscellanea” 2002, t. 15, s. 118–137.

² F. Szymiczek, *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej*, [w:] *Pierwsza Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, Wrocław 20–21 XI 1953 r., red. A. Knot, Wrocław 1956, s. 9–27; M. Burbianka, *Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV–XVIII w.)*, „Roczniki Biblioteczne” 1959, z. 1–4, s. 65–81.

³ M. Ambros, *Bibliografia Śląska. Jej stan obecny i zadania na przyszłość*, Katowice 1946.

nad tą tematyką jest także bibliografia Władysława Chojnackiego i Jana Kowalika, której częścią jest zestawienie niemieckich bibliografii śląskich⁴. Przy każdej z zarejestrowanych bibliografii autorzy zamieścili informację o jej kompozycji, o działach głównych oraz o liczbie zarejestrowanych pozycji.

Niemieckie śląskie bibliografie terytorialne do 1892 roku

Początki bibliograficznej rejestracji śląskiej produkcji wydawniczej sięgają wieku XVIII. Jako protoplastę bibliografii śląskiej T. Bątkiewicz wskazuje słusznie Jakuba Fueldanera⁵, autora bibliografii dzieł drukowanych o Śląsku oraz dzieł pisarzy śląskich według „ich miejsca urodzenia, płci, religii, zasług”, wydanej w 1731 roku, czyli jeszcze w czasach austriackich, w Lubaniu. Na kolejną bibliografię śląską przyszło czekać blisko 40 lat. W 1772 roku wrocławski nauczyciel i pedagog Christian Runge (1680–1748) sporządził krytyczną bibliografię historyków śląskich⁶. W 1791 roku w dolnośląskim Brzegu wyszła spod prasy bibliografia pism o Górnym Śląsku, którą przygotował Johann Loewe⁷. W 1822 roku światło dzienne ujrzał przegląd bibliograficzny dzieł o Śląsku autorstwa Friedricha Krusego, profesora geografii i historii Uniwersytetu w Halle, który został zamieszczony na stronach dzieła poświęconego narodom i ludom wschodniej Germanii⁸. W manierze XIX-wiecznej bibliografii, utożsamianej wówczas z historią literatury, przedstawił śląski dorobek wydawniczy w swym podręczniku historii literatury Johann Georg Thomas w 1824 roku, zestawiając autorów piszących o Śląsku i ich dzieła⁹. W 1838 roku wyszedł drukiem leksykon śląskich pisarzy Karla Gabriela Nowacka, przedstawiający biogramy i najważniejsze dzieła śląskich autorów¹⁰. Warto wspomnieć też o opracowaniach parabibliograficznych Karla Kletkego, Augusta Kahlerta oraz Gustava Adolfa Stenzla¹¹.

Bibliografie niemieckie od 1892 do 1918 roku

Do 1918 roku śląską potęgą bibliograficzną byli bezwzględnie Niemcy, co poniekąd odzwierciedla polityczny, gospodarczy oraz demograficzny układ sił na Śląsku. Jak wiadomo, większość terytorium Śląska, po wojnach 1740–1742, znalazła się pod władaniem Prus. Dotychczasowemu władcy, czyli Austrii, pozostał nie-

⁴ W. Chojnacki, J. Kowalik, *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 1900–1958*, Poznań 1960, s. 72–75.

⁵ J.J. Fuldener, *Bio-et Bibliographia Silesiaca, das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie*, Leipzig 1731.

⁶ C. Runge, *Introductio in Notitiam historicorum et historiae gentis Silesiacae*, Vratislaviae 1727.

⁷ J.C.Ch. Loewe, *Revision der Schriften über Oberschlesien von 1782 bis 1790*, Brieg 1791.

⁸ F.C.H. Kruse, *Blicke auf die alten Völker und Städte des östlichen Germaniens*, Leipzig 1822.

⁹ J.G. Thomas, *Handbuch der Literaturgeschichte*, Hirschberg 1824.

¹⁰ K.G. Nowack, *Schlesische Schriftsteller Lexicon oder bio-bibliographisches Verzeichniss der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller*, Breslau 1836–1843.

¹¹ K. Kletke, *Quellenkunde der Geschichte des Preussischen Staates*. 2 Bde, Berlin 1858; A. Kahlert, *Schlesiens Antheil an Deutscher Poesie*, Breslau 1835; G.A. Stenzel, *Scriptores Rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtschreiber* [...], Bd.1, Breslau 1835.

wielki skrawek, obejmujący ziemie zamieszkane przez Czechów (Śląsk Opawski) oraz zamieszkałe przez Polaków, Czechów i Niemców (Księstwo Cieszyńskie). Stolicą niemieckiej bibliografii na Śląsku był Wrocław. Tam powstały prawie wszystkie śląskie bibliografie terytorialne. Ich twórcami byli przede wszystkim profesorem uniwersytetu, archiwiści, bibliotekarze: Joseph Partsch, Heinrich Nentwig (Warmbrunn) oraz środowiska, które patronowały tym przedsięwzięciom – mamy na myśli w szczególności Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur (Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczyzny).

Początki systematycznej, w miarę regularnej rejestracji śląskiej produkcji wydawniczej, sięgają w Niemczech roku 1900. Impulsem do podjęcia prac nad bibliografiami krajoznawczymi w całych Niemczech było wezwanie Richarda Lehmana podczas 2. Zjazdu Geografów Niemieckich w 1882 roku w Halle, aby rozpocząć planową działalność w tym zakresie, a także krytyczny raport na zjeździe niemieckich geografów¹², pokazujący nikłość i niedostateczność działań na tym polu oraz potrzebę ich intensyfikacji. Jak się jednak okazało, bibliografowie musieli liczyć na własne siły, najczęściej wspomagani przez podobnych im entuzjastów i zapaleńców. Tylko z rzadka bibliografowie wspierani byli przez ówczesną władzę, co nieco zmieniło się na korzyść po I wojnie światowej.

Pierwsze śląskie bibliografie były zeszytami uzupełniającymi do *Jahresberichte der Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur*¹³. Cztery lata później, w 1882 roku, powstała Central Commission für Deutsche Landeskunde (Centralna Komisja Niemieckiego Krajoznawstwa), która za swój obowiązek powzięła rozwinięcie działalności na rzecz małych ojczyzn. Niestety, apel skierowany do władz, towarzystw, stowarzyszeń i wydawnictw spotkał się z nikłym odzewem. Nie zraziło to prof. Josepha Partscha¹⁴, który przy życzliwej, a często czynnej pomocy i współpracy bibliotekarzy, nauczycieli oraz uczonych, głównie z Dolnego Śląska, ale również z Berlina, zabrał się do opracowania bibliograficznego spisu. Pewnie prace pozostałyby w rękopisie, gdyby nie Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur (Śląskie Towarzystwo Kultury Ojczyzny), które wsparło finansowo wydawanie bibliografii. Partsch poprzestał na jednym tomie swego dzieła. Być może pośrednią przyczyną było przeniesienie się na uniwersytet w Lipsku w 1905 roku, a może w kontynuacji bibliograficznego dzieła przeszkodziła jego aktywność na polu geografii. Ukazała się wówczas bibliografia retrospektywna zestawiona przez Partscha¹⁵.

¹² *Die deutschen Geographentage. Rückblicke und Ausblicke Hermann Wagner*, „Geographische Zeitschrift” 1907, Jahrg. 13, H. 4, s. 185–196.

¹³ Zob. https://de.wikipedia.org/wiki/Schlesische_Gesellschaft_f%C3%BCr_vaterl%C3%A4ndische_Kultur [dostęp: 09.06.2024].

¹⁴ Joseph Partsch (ur. 4 lipca 1851 w Szklarskiej Porębie, zm. 22 lipca 1925 w Bad Brambach) – niemiecki geograf. Studiował na uniwersytecie we Wrocławiu, gdzie uzyskał doktorat w 1874 roku i rozpoczął karierę uniwersytecką. Początkowo nauczał geografii, by w końcu uzyskać tytuł profesora na tej uczelni. Publikował wiele prac naukowych na temat geografii – głównie Śląska, zob. <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118739387.html>; <https://mbd.muzeum.uni.wroc.pl/dzieje-universytetu/profesorowie-przed-1945-r/joseph-partsch> [dostęp: 09.06.2024].

¹⁵ J. Partsch, *Litteratur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Breslau 1892–1900.

Joseph Partsch znalazł wkrótce godnego następcę w osobie dr Heinricha Nentwiga¹⁶, bibliotekarza i archiwisty Biblioteki Majoratu w Cieplicach, którego kwalifikacje bibliograficzne zdążył poznać dzięki zestawieniu silesiaków w kierowanej przez Nentwiga bibliotece. Nentwig kontynuował dzieło Partscha nieprzerwanie aż do 1920 roku, nawet podczas I wojny światowej, wydając w okresie 1904–1914 trzy tomy obejmujące lata 1900–1912. Od 1912 roku Nentwig kontynuował bibliografię, ale już tylko w formie rocznych zestawień zamieszczanych w czasopiśmie „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”. Łącznie bibliografia ukazała się w 9 tomach. Nentwig dokonał przy tym zmiany zakresu bibliografii, przekształcając krajoznawczo-folklorystyczny profil tematyczny na bibliografię historii Śląska.

Bibliografie niemieckie po 1918 roku

Śladem Nentwiga podążył Hans Bellée, niemiecki archiwista i historyk¹⁷, który do czasu objęcia posady w archiwum miejskim w ówczesnym Wrocławiu miał za sobą już kilka stacji archiwalnych: Warszawa (1916–1918), Monaster (1919). Bellée doprowadził bibliografię Nentwiga do 1925 roku, w dwóch tomach obejmujących okresy: 1920–1922 i 1923–1925¹⁸. Ostatni tom, za lata 1926–1927, opracował Hans Jessen (1897–1979), niemiecki bibliotekarz, historyk i badacz prasy¹⁹. W 1926 roku Bellée przeniósł się wprawdzie do Szczecina, ale nie przestał się interesować ani Śląskiem, ani bibliografią. Oddał swoje siły bibliografii górnośląskiej, którą wspólnie z żoną Leną i Karlem Kaisigiem doprowadzili do 1934 roku²⁰.

Tymczasem we Wrocławiu pod egidą Historische Commission für Schlesien (Komisja Historyczna dla Śląska) od 1927 do 1934 roku zaczęto wydawać dziesięcinowe bibliografie śląskie. Ogółem zostało wydanych 7 bibliografii dziesięcinowych w 9. tomach²¹. Komisja powstała w 1921 roku we Wrocławiu, składała się z przedstawicieli Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau i Staatsarchiv Breslau. Byli to historycy, archiwiści, historycy sztuki oraz konserwatorzy

¹⁶ Heinrich Nentwig (1855–1926) – niemiecki bibliotekarz i archiwista, związany z Jelenią Górą, Brunszwikiem, autor prac o bibliotece Schaffgotschów.

¹⁷ Ferdinand Heinrich Hans Bellée (ur. 6 II 1889 w Görlitz; zm. 7 I 1960 w Berlinie) – niemiecki archiwista i historyk. Odbił studia w Monachium i Berlinie, wolontariat w Archiwum Państwowym w Poznaniu. W latach 1916–1918 pracował w cesarskim zarządzie archiwalnym w Warszawie, następnie w Monaster (1919), Wrocławiu (1920), Szczecinie (1926), od 1926–1951 w Geheimes Staatsarchiv Preussischer Kulturbesitz w Berlinie, zob. Hans Bellée, https://de.wikipedia.org/wiki/Hans_Bell%C3%A9e [dostęp: 09.06.2024].

¹⁸ H. Bellée, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1920–1922*, Breslau 1924; tenże, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1923–1925*, Breslau 1927.

¹⁹ Dr. Hans Jessen zum Gedenken, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, 1979, 20, s. 9–12.

²⁰ Karl Kaisig (1875–1935) był nauczycielem i bibliotekarzem zaangażowanym w działalność bibliotek wiejskich i w sprawy ludowej oświaty, zob. G. B. Szewczyk, *Czasopismo „Der Oberschlesier” w latach 1919–1942. Charakterystyka i próba oceny*, [w:] *Z dziejów i dorobku polskiego i niemieckiego czasopiśmiennictwa na Śląsku*, pod red. W. Hendzla, J. Pośpiecha, Opole-Gliwice 2006, s. 271 oraz A. Pol, *Wokół pierwszej bibliografii Gliwic Karola Kaisiga*, „Zeszyty Gliwickie” 2002, t. 30, s. 222–232.

²¹ Opisy poszczególnych tomów zob. Aneks.

zabytków. Początkowo Komisja koncentrowała się na wydawnictwach informacyjnych oraz na *Schlesisches Urkundenbuch*. Od 1927 do 1933 roku wydawała dziedzinowe bibliografie retrospektywne dotyczące Śląska. Autorem pierwszego tomu poświęconego historii był Viktor Loewe (1871–1933), niemiecki historyk i archiwista, radca archiwalny, pracownik Archiwum Państwowego we Wrocławiu w latach 1909–1933 oraz jego dyrektor²². Jego głównymi zainteresowaniami naukowymi były niemiecka i pruska administracja w 17. i 18. wieku.

Dwa tomy bibliografii przygotował Ernst Boehlich²³: tom II – bibliografia archeologiczna, tom III – bibliografia folklorystyczna. Autorem tomu IV i V, obejmującego zoologię i botanikę, był Ferdinand Pax, profesor nauk botanicznych w Friedrich-Wilhelms-Universität Breslau, niemiecki botanik związany z Uniwersytetem Wrocławskim, od 1893 roku profesor tej uczelni, a w roku 1913/1914 – jej rektor²⁴. W przygotowaniu bibliografii zoologicznej pomagała mu Hildegard Tischbieriek. Tom VI dotyczący śląskiej historii sztuki przygotował Herbert Gruhn, natomiast tom VII dotyczący teatru i muzyki – Johannes Hübner²⁵. Jesienią 1933 roku przewodniczący Komisji Franz Xaver Seppel ustąpił z urzędu z powodów politycznych. Jego następca Hermann Aubin identyfikował się z metodami i celami niemieckiego nazistowskiego reżimu²⁶. Kres temu ważnemu i cennemu przedsięwzięciu położyła zmiana rządu w Niemczech. Autorytaryzm dotknął, niestety, również sferę kultury i nauki. Oznaczał zmianę priorytetów, włączanie nauki w tryby ideologii, często także eliminację osób i instytucji, które nie pasowały do przyjętego schematu i doktryny. Tak było, jak się wydaje, w przypadku bibliografii śląskiej. Nie do zaakceptowania dla nazistowskich Niemców było żydowskie pochodzenie części bibliografów (Pax) oraz wydawanie jej przez żydowskiego wydawcę (Priebatsch).

Ostatnią przed końcem II wojny światowej bibliografię historii Śląska opracował Ludwig Petry, niemiecki historyk, badacz dziejów Wrocławia i Śląska²⁷. Do niedawna bibliografia ta uważana była za zaginioną i/lub zniszczoną podczas działań wojennych w 1945 roku. Tak twierdził Teofil Emil Modelski, który w przyczynkarskim tekście o niewydanych niemieckich bibliografiach ślą-

²² W. Leesch, *Die deutschen Archivare 1500–1945*, Bd. 2, *Biographisches Lexikon*. Saur, München 1992, s. 374.

²³ F.A. Voigt, *In memoriam. Dr. Herbert Gruhn*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen” 1949 H. 3/4, s. 137–138.

²⁴ Ferdinand Albin Pax (ur. 26 VII 1858 w Königinhof, zm. 1 III 1942 we Wrocławiu) – w latach 1893–1926 dyrektor wrocławskiego Ogrodu Botanicznego, badacz flory Śląska i Karpat – zob. B. Hoppe, Pax, *Ferdinand*, [w:] *Neue Deutsche Biographie* 20 (2001), s. 144 oraz <https://www.deutsche-biographie.de/pnd116070536.html#ndbcontent> [dostęp: 09.04.2024].

²⁵ Pełny wykaz w Aneksie.

²⁶ E. Mühle, *Hermann Aubin (1885–1969)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 11, hrsg. J. Bahlcke, Insingen 2012, s. 489–503.

²⁷ K. Fuchs, *Ludwig Petry*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*. Band 16, 1999, Sp. 1218–1228; W. Irgang, *Ludwig Petry (1908–1991)*, [w:] *Mainzer Historiker. Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz*, hrsg. Heinz Duchhardt, Mainz 2020, s. 81–106; M. Krzoska, *Ludwig Petry*, [w:] *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*, hrsg. I. Haar, M. Fahlbusch, München 2008, s. 475–477.

skich z końca lat 50. XX wieku poświęcił kilkanaście zdań bibliografii Ludwiga Petry'ego (1908–1991). Modelski, a za nim inni autorzy w wydanych później bibliografiach: W. Chojnacki, T. Bątkiewicz, uważali, że jedynym śladem po tej bibliografii jest ocalały z pożogi wojennej niekompletny egzemplarz, liczący 19 z 25 arkuszy drukarskich, zachowany w Archiwum Miejskim we Wrocławiu²⁸. Tak też było, jednakowoż żaden z badaczy nie sięgnął do ocalałego woluminu. Szczegółowa lektura fotokopii, znajdujących się w zbiorach Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego, potwierdza, że w egzemplarzu tym brakuje 31 stron (81–112). To prawdopodobnie strata nie do odratowania, ale nawet bez zaginionych kart bibliografia Petry'ego jest niezmiernie cenna i ważna dla historii Śląska, przynosząc niezmiernie bogaty materiał bibliograficzny, obejmujący, obok niemieckiego, również polskie i czeskie piśmiennictwo.

Dodajmy, że w latach 1935–1941 w czasopiśmie „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens” zamieszczono cykl rocznych przeglądów piśmiennictwa o Śląsku, opracowywanych przez Hansa Jessena, K. Willnera, A. Rüfflera i Emmę Haertel.

W tej sytuacji powstanie i wydanie bibliografii górnośląskiej w 1938 roku należy uważać za inicjatywę efemeryczną, tym bardziej, że nie przekraczała 1938 roku i była właściwie syntezą poprzedniej bibliografii. W analizie nie uwzględniamy licznych bibliografii lokalnych tworzonych dla poszczególnych miejscowości, tym samym o mniejszym znaczeniu i oddziaływaniu. Z czasem, zapewne pod wpływem sytuacji politycznej, w obliczu potęgującego się konfliktu polsko-niemieckiego o Górny Śląsk (plebiscyt, podział Górnego Śląska), środek ciężkości niemieckich prac bibliograficznych przesunął się na ten właśnie obszar. W latach 1927–1928 powstaje kilka bibliografii górnośląskich, których powstaniu patronuje Verband Oberschlesischer Volksbüchereien (Związek Górnośląskich Bibliotek Ludowych) z siedzibą w Gliwicach, a ich „ojcem duchowym” i inicjatorem jest przewodniczący związku, Karl Kaisig, wspomagany przez H. Bellee i Lenę Vogt. W latach międzywojennych powstają na niemieckim Śląsku również bibliografie lokalne, obejmujące swym zasięgiem terytorialnym granice powiatów i miejscowości (Bytom, Racibórz, Nysa, Bolesławiec, Głogówek i inne).

Charakterystyka porównawcza bibliografii

Wyznaczników rangi (znaczenia) bibliografii i tym samym jej oddziaływania należy szukać w cechach zewnętrznych i wewnętrznych spisów bibliograficznych. Niewątpliwie najlepiej od obu stron prezentują się bibliografie niemieckie, które powstawały w kręgu wrocławskich akademików, pod naukową kuratelą Schlesische Kommission. Miar użyteczności bibliografii jest wiele. Wielkość bibliografii mierzona jest zwykle objętością i idącą z nią w parze liczbą pozycji bibliograficznych. Pod tym względem niemieckie bibliografie nie mają sobie równych. Kilkadziesiąt tysięcy pozycji bibliograficznych łącznie, kilkaset do kilkun-

²⁸ T.E. Modelski, *Niedoszłe wskutek wojny niemieckie publikacje*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, r. 9: 1954 (druk 1957), s. 52–63.

stu tysięcy prawie w każdym tomie, nawet jeżeli część z nich to powtórzenia albo teksty o niskiej wartości naukowej (pochodzące z gazet, kalendarzy itd.) pokazuje dobitnie potencjał niemieckiej nauki na Śląsku z jednej strony, ale także zainteresowanie Śląskiem w Niemczech, gdyż bibliografie rejestrują również druki wydane poza Śląskiem.

Wartość informacyjna Bibliografii Historii Śląska

Trudno nie zgodzić się z poglądem H. Sawoniaka, iż o wartości informacyjnej bibliografii decyduje przede wszystkim dobór materiału i tym większą wartość informacyjną bibliografia posiada, im bardziej dąży do kompletności²⁹. Z wartością informacyjną łączy się niewątpliwie wartość naukowa bibliografii. Dobór materiału bibliograficznego jest zawsze wypadkową pomiędzy założeniami bibliografii a dostępem do materiałów, które pragniemy zarejestrować, oraz oceną wartości publikacji. W charakterystyce wartości informacyjnej bibliografii skupimy się na kryteriach treściowych i formalnych, które de facto decydują o zawartości bibliografii. Wśród kryteriów rzeczowych uwaga zostanie zwrócona na zakres bibliografii i zasady doboru materiału bibliograficznego. Analizie zostały poddane również kryteria formalne: objętość; liczba pozycji bibliograficznych; forma wydawnicza; forma piśmiennicza; zasięg terytorialny; zasięg językowy; zasięg chronologiczny; wielkość bibliografii (objętość; liczba pozycji bibliograficznych).

Objętość

Niewątpliwie wyróżnikiem wartości informacyjnej każdej bibliografii jest jej wielkość mierzona objętością oraz liczbą zarejestrowanych pozycji bibliograficznych. Objętość jako taka ma drugorzędne znaczenie, o tyle, że na bibliografię składają się zwykle, oprócz bibliograficznego zrębu głównego, także spisy pomocnicze, zajmujące również niemało miejsca. Tak czy owak, warto zwrócić uwagę na ten element, stawiając na pierwszym planie bibliografie śląskie wydane pod egidą Schlesische Gesellschaft für Vaterländische Kultur oraz Schlesische Kommission, a także Verband Oberschlesischer Volksbuchereien.

Ranga bibliografii mierzona liczbą pozycji bibliograficznych jest podobna. Najwięcej jednostek bibliograficznych odnotowanych zostało w dziedzinowych bibliografiach śląskich, następnie w bibliografiach Partscha oraz w bibliografii górnośląskiej Kaisiga.

²⁹ H. Sawoniak, *Sprawność informacyjna bibliografii polskich w XIX wieku (do 1918 r.)*, „Przegląd Biblioteczny” 1971, nr 1–4, s. 155–174.

Tab. 1. Niemieckie bibliografie śląskie. Objętość

Autorzy/redaktorzy	Objętość	Liczba pozycji bibliograficznych
Partsch	531 stron	9072
Nentwig 1900–1903	152 strony	2274
Nentwig 1904–1906	201 stron	2522
Nentwig 1907–1912	409 stron	4701
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Spisy roczne Razem 290 stron	2002
Bellée 1920–1922	77 stron	1026
Bellée 1923–1925	144 strony	1803
Kaisig –1925	616 stron	7366
Kaisig 1926–1927	181 stron	1127
Jessen	108 stron	1404
Bibliografia Śląska Historia Śląska	587 stron	ok. 6300
Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	877 stron	4485
Bibliografia Śląska Folklor	456 stron	10 080
Bibliografia Śląska Botanika	167 stron	2527
Bibliografia Śląska Zoologia	T. 1 – 520 stron T. 2 – 176 stron	ok. 6000 z uzupełnieniami 8781 T. 1 – 6853 T. 2 – 1928
Bibliografia Śląska Historia sztuki	357 stron	4305
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	280 stron	2927
Bibliografia Górnosląska	t. 1 – 521 stron t.2 – 379 stron	ponad 16 000
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	395 stron	5234 pozycji

Źródło: opracowanie własne

Zakres

Generalnie rzecz biorąc, wśród niemieckich bibliografii dotyczących Śląska dominują bibliografie o nieograniczonym zakresie na niwie nauk humanistycznych i społecznych. Bibliografie terytorialne wydawane pod auspicjami Schlesische Kommission w latach 1892–1912 nominalnie ograniczały rejestrację piśmiennictwa do tematyki krajoznawczej i folklorystycznej. W rzeczywistości, co potwierdza analiza poszczególnych tomów, formuła doboru była bardziej elastyczna i rejestrowane było również piśmiennictwo wykraczające poza ten obszar. Kolejne tomy, wydawane pod auspicjami „Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens”, rozszerzyły zakres bibliografii do szeroko pojętego Górnego Śląska (bibliografia wydana przez Jessena i Kaisiga). Śląskie bibliografie dziedzinowe, siłą rzeczy, koncentrują się na rejestracji piśmiennictwa ograniczonego do wybranej dziedziny wiedzy. Sześć wydanych tomów obejmuje dyscypliny zaliczane do nauk społecznych i humanistycznych: historia, archeologia, botanika, zoologia, teatr, muzyka, kino. Czy planowane było wydanie bibliografii z zakresu nauk matematyczno-przyrodniczych – tego nie wiemy. Bardzo możliwe, że tak by się stało, gdyby nie przymusowa likwidacja wydawnictwa publikującego bibliografię. Jeszcze inny model reprezentuje bibliografia górnośląska, wydawana przez K. Kaisiga, rejestrująca piśmiennictwo ze wszystkich dziedzin wiedzy.

Prawie wszystkie spośród badanych bibliografii dążyły do kompletności w odniesieniu do tekstów naukowych. Od tej zasady odstąpiono w przypadku tekstów popularnonaukowych, aczkolwiek nie stosowano jej w sposób rygorystyczny. W dziedzinowych bibliografiach Śląska jest wprawdzie mowa o odrzucaniu tekstów „bezwartościowych”, jednocześnie jednak starano się uwzględnić tzw. literaturę „ojczyźnianą” („Heimatschriften”). W szerszym zakresie uwzględniali literaturę popularnonaukową Partsch i jego następcy, w szczególności Nentwig i Jessen, stosując ostrzejszą selekcję w stosunku do prasy codziennej. Dobór materiału podlegał również ograniczeniom ze względu na terytorium, a także formę piśmienniczą i wydawniczą, o czym piszemy dalej.

Tab. 2. Niemieckie bibliografie śląskie. Zakres i dobór materiału

Bibliografia	Zakres	Dobór materiału
Partsch (1900)	Krajoznawstwo i folklor	1. tylko wyjątkowo przekracza granice prowincji 2. zrezygnowano z rejestracji map, planów, panoram i pocztówek 3. zrezygnowano z literatury z zakresu historii szkolnictwa, kościołów oraz pojedynczych gmin
Nentwig 1900–1903	Krajoznawstwo i folklor	wzorował się na poprzedniku

Nentwig 1904–1906	Krajoznawstwo i folklor	1. selekcja w odniesieniu do prasy codziennej 2. literatura naukowa 3. literatura popularnonaukowa
Nentwig 1907–1912	Krajoznawstwo i folklor	jak wyżej
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Historia Śląska	literatura naukowa i popularno-naukowa
Bellée 1920–1922 (1924)	Historia Śląska	literatura naukowa i popularno-naukowa
Bellée 1923–1925	Historia Śląska	te same zasady, co poprzednio
Kaisig –1925	Górny Śląsk	zebranie wydawanego na Górnym Śląsku piśmiennictwa w ograniczonym zakresie, uwzględniono również Dolny Śląsk
Kaisig 1926–1927	Górny Śląsk	nie uwzględnia nauk ścisłych oraz gospodarki
Jessen	Historia Śląska	objętość zaplanowana na 6 arkuszy nie pozwoliła na ujęcie całej zebranej literatury
Bibliografia Śląska Loewe	Historia Śląska	nie tylko „czysta nauka”, także historia lokalna ze względów pedagogicznych
Bibliografia Śląska Boehlich	Prehistoria Archeologia	1. kompletność w odniesieniu do tekstów naukowych 2. teksty prasowe zawierające mało znane fakty
Bibliografia Śląska Boehlich	Folklor	1. dążenie do kompletności, usuwanie rzeczy bezwartościowych 2. uwzględnianie rzeczy o znaczeniu merytorycznym
Bibliografia Śląska Pax	Botanika	1. dążenie do kompletności 2. z literatury popularnej tylko pisma i kalendarze lokalne gazety
Bibliografia Śląska Pax	Zoologia	1. dążenie do kompletności 2. nie uwzględnia rękopisów 3. trudności w traktowaniu artykułów publikowanych w prasie codziennej 4. uwzględnianie tylko studiów z zakresu historii lokalnej

Bibliografia Śląska Gruhn	Historia sztuk	1. wyłączono literaturę o sztuce w czasach zamierzchłych 2. dążenie do kompletności
Bibliografia Śląska Hübner	Teatr Muzyka	1. wydawnictwa informacyjne w wyborze 2. śpiewniki do 1913 roku 3. radiofonia w dodatku
Bibliografia Górnośląska	Krajoznawstwo	kompletna literatura w języku niemieckim, w wyborze literatura w języku polskim i czeskim, francuskim, angielskim i łacińskim
Bibliografia Górnośląska (Wybór)	Krajoznawstwo	literatura w języku niemieckim w wyborze
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Historia Śląska	Literatura naukowa Literatura popularnonaukowa (Heimatblätter)

Źródło: opracowanie własne

Zasięg terytorialny

W świetle przeprowadzonych badań możemy powiedzieć, że żadna z analizowanych bibliografii nie zamykała się ściśle w swoich granicach terytorialnych. Widać to wyraźnie w doborze publikacji. Niemieckocentryzmowi przeczy ponadto perspektywa terytorialna, nie tylko to, że Śląsk traktowany jest w bibliografiach niemieckich całościowo i integralnie, to znaczy obie jego części, pruska i austriacka, w granicach do 1918 roku. Co ciekawe, konstatacja ta dotyczy nie tylko bibliografii wydanych w tym okresie, ale również bibliografii wydawanych w okresie międzywojennym. Znamienne jest też wychodzenie poza granice Śląska i rejestrowanie publikacji zajmujących się również terytoriami sąsiadującymi ze Śląskiem. Dopiero jednak szczegółowa analiza statystyczna pokazuje, że reprezentacja obcojęzyczna we wszystkich bibliografiach jest co najmniej szczątkowa.

Zasada ta stosowana była z żelazną konsekwencją. Imperatywem bezwzględnie przestrzegany był objęcie przedmiotowym zasięgiem terytorialnym Śląska pruskiego w granicach historycznych lub administracyjnych (prowincja śląska). Fakultatywnie był uwzględniany również Śląsk austriacki, zwykle w wyborze, rzadziej tereny graniczące ze Śląskiem (Nentwig, Boehlich, Pax), zwłaszcza tam, gdzie miało to głębsze uzasadnienie (archeologia, folklor, botanika). Nowe realia polityczne po 1918 (1922) roku, gdy część Śląska przeszła pod władanie Polski i Czechosłowacji, znalazły odzwierciedlenie także w bibliografiach, szczególnie w tych wydanych po 1922 roku pod patronatem Schlesische Kommission, aczkolwiek bibliografie górnośląskie rejestrowały również piśmiennictwo polskie w wyborze.

Niewzruszalną zasadą wszystkich bibliografii był brak jakichkolwiek ograniczeń w odniesieniu do miejsca wydania publikacji. Faktycznie dominowały publikacje wydawane w Niemczech, ale też nie brakowało wydanych w Polsce, w Cze-

chosłowacji czy w innych krajach europejskich, szczególnie w tych „uwikłanych” w plebiscyt na Górnym Śląsku (Anglia, Włochy, Francja) – zob. tabela 3.

Tab. 3. Niemieckie bibliografie śląskie. Zasięg terytorialny

Autorzy/redaktorzy	Zasięg terytorialny przedmiotowy	Zasięg terytorialny podmiotowy
Partsch (1900)	Prowincja śląska, także Śląsk austriacki	nieograniczony
Nentwig 1900–1903	Prowincja śląska	nieograniczony
Nentwig 1904–1906	Prowincja śląska	nieograniczony
Nentwig 1907–1912	Prowincja śląska Śląsk austriacki Tereny przygraniczne, np. Galicja	nieograniczony
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Cały Śląsk Śląsk pruski Śląsk austriacki	nieograniczony
Bellée 1920–1922 (1924)	Śląsk pruski	nieograniczony
Bellée 1923–1925	Górny i Dolny Śląsk	nieograniczony
Kaisig –1925	Górny Śląsk	nieograniczony
Kaisig 1926–1927	Górny Śląsk	nieograniczony
Jessen	Cały Śląsk pruski w wyborze Śląsk austriacki	nieograniczony
Bibliografia Śląska Loewe	Śląsk pruski Śląsk austriacki	nieograniczony
Bibliografia Śląska Boehlich Archeologia	Cały Śląsk także tereny przygraniczne	nieograniczony
Bibliografia Śląska Boehlich Folklor	Prowincja śląska Niemiecko-polskie tereny osadnicze wzdłuż granicy śląsko-czeskiej	nieograniczony
Bibliografia Śląska Pax Botanika	Cały Śląsk (pruski i austriacki) Częściowo przekracza granice Wielkopolski i granice północnych Czech	nieograniczony

Bibliografia Śląska Pax Zoologia	Cały Śląsk	nieograniczony
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Śląsk w granicach do 1918 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Cały Śląsk	nieograniczony
Bibliografia Górnos Śląska	Górny Śląsk	nieograniczony
Bibliografia Górnos Śląska Wybór	Górny Śląsk Śląsk austriacki Śląsk Czeski	nieograniczony
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Śląsk Pruski Śląsk austriacki Terytoria sąsiadujące ze Śląskiem: Czechy, Morawy, Brandenburgia; Wielkopolska	nieograniczony

Źródło: opracowanie własne

Zasięg chronologiczny

Wyrazem przekraczania granic własnej nacji jest również zasięg chronologiczny i zakres bibliografii. Bibliografie niemieckie ogólnos Śląskie, wydane we Wrocławiu, prezentują nieprzerwany ciąg chronologiczny zakreślony datami 1892–1927. Rok wydania publikacji jest granicą tylko w odniesieniu do najnowszych książek i czasopism zarejestrowanych w bibliografiach dziedzinowych (śląskoznawczych). Faktycznie rejestrują one piśmiennictwo od najdawniejszego do najnowszego. Podobny zabieg metodyczny prezentują bibliografie górnos Śląskie, z wyjątkiem bibliografii Kaisiga za lata 1926–1927. Bibliografie nie stawiały jakichkolwiek barier czasowych w stosunku do chronologii przedmiotowej. Ważna była zgodność terytorialna oraz czasowa zebranego materiału bibliograficznego z założeniami bibliografii. Nie miało natomiast znaczenia, jakiego okresu w dziejach dana publikacja dotyczyła. Co innego natomiast miało miejsce w przypadku chronologii podmiotowej. Tu ramy czasowe określali sami autorzy/redaktorzy, przyjmując jako dolne i górne granice daty wydanych publikacji, uwzględnionych w bibliografii. W przypadku bibliografii dziedzinowych górna granica czasowa była zwykle nieokreślona, natomiast granicę dolną wyznaczała data wydania tomu.

Tab. 4. Niemieckie bibliografie śląskie. Zasięg chronologiczny

Autorzy/redaktorzy	Zasięg chronologiczny podmiotowy	Zasięg chronologiczny przedmiotowy
Partsch (1900)	1892–1900	nieograniczony
Nentwig 1900–1903	1900–1903	nieograniczony
Nentwig 1904–1906	1904–1906	nieograniczony
Nentwig 1907–1912	1907–1912	nieograniczony
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	1912–1920	nieograniczony
Bellée 1920–1922 (1924)	1920–1922 1923	nieograniczony
Bellée 1923–1925	1923–1925	nieograniczony
Kaisig –1925	1689–1925	nieograniczony
Kaisig 1926–1927	1926–1927	nieograniczony
Jessen	1926–1927	nieograniczony
Bibliografia Śląska Loewe	do 1927 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Boehlich	do 1928 roku	do 1200 roku
Bibliografia Śląska Boehlich	do 1928 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Pax	do 1928 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Pax	do 1928 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Gruhn	do 1931 roku	nieograniczony
Bibliografia Śląska Hübner	do 1931 roku	nieograniczony
Bibliografia Górnośląska	do 1934 roku, wyjątkowo do 1935 roku	nieograniczony
Bibliografia Górnośląska Wybór	1918–1939	nieograniczony
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	1928–1934	nieograniczony

Źródło: opracowanie własne

Zasięg formalny bibliografii

Brak barier jest ogólną zasadą przyjętą w bibliografiach w odniesieniu do formy wydawniczej dokumentów. Faktycznie we wszystkich bibliografiach rejestrowane są książki i czasopisma. Bardziej złożony obraz przedstawia zasięg formalno-piśmienniczy. Właściwie każdą bibliografię należałoby traktować oddzielnie. W owej różnorodności można wszak dostrzec punkty wspólne. Standardem jest rejestrowanie przez wszystkie bibliografie artykułów, kalendarzy, bibliografii. Niektóre bibliografie niemieckie uwzględniają również księgi adresowe, katalogi, podręczniki, przewodniki i sprawozdania. Rozpatrując rzecz szczegółowo, oddzielmy od siebie formę wydawniczą od piśmienniczej jako elementy, choć komplementarne względem siebie, to zarazem odrębne, stanowiące cechę jednostkową każdej bibliografii, mającą wpływ na jej wartość informacyjną.

Forma wydawnicza

We wszystkich rozpatrywanych bibliografiach dominują książki i czasopisma. W okresie, z którego pochodzą analizowane bibliografie, są to formy podstawowe. Nie można oczywiście wykluczyć, że wydawane były również w tym czasie dokumenty dźwiękowe związane ze śląskim folklorem, ale ta forma wydawnicza jest w ówczesnych śląskich bibliografiach zupełnie nieobecna. Istotnym dopełnieniem tych bibliografii są dokumenty kartograficzne, w szczególności mapy. Spotykamy je w wielu omawianych bibliografiach (Partsch, Nentwig, Kaisig, Huebner). Świadczy to o świadomości autorów/redaktorów, jak cennym i ważnym źródłem wiedzy są dokumenty tego typu.

Forma piśmiennicza

Dokumenty rejestrowane w bibliografiach przedstawiają sporą różnorodność pod względem formy piśmienniczej. Dominującą formą są oczywiście artykuły, preferowane zwłaszcza w bibliografiach wydawanych przez Schlesische Kommission. Godne podkreślenia jest uwzględnianie w bibliografiach stricte terytorialnych form piśmienniczych o charakterze informacyjnym (katalogi, bibliografie, roczniki statystyczne, księgi adresowe, informatory), urzędowo-prawnym (regulaminy, ustawy, sprawozdania, statuty) czy nawet o przeznaczeniu turystycznym (atlasy, albumy, przewodniki).

Tab. 5. Niemieckie bibliografie śląskie. Zasięg językowy. Zasięg formalny

Autorzy/redaktorzy	Zasięg językowy	Zasięg formalno-wydawniczy	Zasięg formalno-piśmienniczy
Partsch (1900)	Niemiecki Polski Czeski Łacina Francuski Łaciński Łużycki Angielski	Książki Czasopisma Mapy	Księgi adresowe Leksykony Podręczniki Artykuły Statuty Akty prawne Roczniki statystyczne
Nentwig 1900–1903	Niemiecki Polski Łaciński Czeski Serbołużycki	Książki Mapy Czasopisma	Artykuły Wykazy Informatory Bibliografie Przewodniki Albumy
Nentwig 1904–1906	Niemiecki Francuski Łaciński	Książki Mapy Czasopisma	Księgi adresowe Katalogi Roczniki statystyczne Atlasy Regulaminy Sprawozdania Artykuły
Nentwig 1907–1912	Niemiecki Polski Łaciński Czeski Angielski Serbołużycki Węgierski	Książki Czasopisma Mapy	Bibliografie Sprawozdania Leksykony Księgi adresowe Przewodniki Ustawy Roczniki statystyczne Kalendarze
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Niemiecki Łaciński Czeski Polski Angielski Włoski Francuski Szwedzki	Książki Czasopisma	Artykuły Recenzje
Bellée 1920–1922 (1924)	Niemiecki Angielski	Książki Czasopisma	Artykuły Broszury
Bellée 1923–1925	Niemiecki Polski Czeski inne	Książki Czasopisma	Artykuły

Kaisig –1925	Niemiecki Polski Łaciński Francuski Czeski	Książki Mapy Czasopisma	Artykuły
Kaisig 1926–1927	Niemiecki Polski Francuski	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze
Jessen	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Loewe	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Boehlich Archeologia	Niemiecki Polski Czeski	Książki Gazety Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Boehlich Folklor	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Pax Botanika	Niemiecki Polski Czeski Łaciński Francuski	Książki Czasopisma po- pularnonaukowe Czasopisma naukowe Kalendarze Heimatblätter	Artykuły
Bibliografia Śląska Pax Zoologia	Niemiecki Polski Czeski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Niemiecki Polski Czeski Łacina	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Niemiecki Polski	Książki Czasopisma	Artykuły
Bibliografia Górnośląska	Niemiecki Polski Czeski Angielski Francuski Włoski Łaciński	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze Bibliografie

Bibliografia Górnośląska Wybór	Niemiecki Polski Czeski Angielski	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze Bibliografie
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Niemiecki Polski Czeski Serbołużycki Francuski	Książki Czasopisma Mapy	Artykuły Kalendarze Bibliografie

Źródło: opracowanie własne

Zasięg językowy bibliografii

W świetle przeprowadzonych badań możemy powiedzieć, że żadna z analizowanych bibliografii nie zamykała się ściśle w jednowymiarowych granicach językowych. Widać to wyraźnie w doborze językowym publikacji. Właściwie wszystkie bibliografie zawierają publikacje obcojęzyczne. Dominuje triada językowa: niemiecki, polski, czeski, uzupełniana w przypadku publikacji wydanych do połowy XIX wieku przez łacinę. Przewagi niemieckich publikacji nie można oceniać jednak wyłącznie w kategoriach politycznych. Potwierdza ona faktyczny potencjał naukowy niemieckich badań śląskoznawczych. Język jest jednym z podstawowych wyróżników bibliografii śląskich i to niezależnie od miejsca wydania bibliografii, czy też jej autora lub redaktora. Bibliografie śląskie, zwłaszcza historyczne, muszą być wielojęzyczne, tzn. muszą rejestrować piśmiennictwo i inne dokumenty, składające się na wieloetniczną, wielokulturową oraz wielowyznaniową mozaikę tego regionu. Ten paradygmat jest uwzględniany we wszystkich omawianych tu bibliografiach. Ulotki, broszury, plakaty, artykuły, książki w języku polskim stanowiły wówczas oręż równy broni, były też ważnym świadectwem tych czasów. Kolejność ta odzwierciedla poniekąd również znaczenie i ilość zarejestrowanych w bibliografiach pozycji w danym języku. Należy przyznać, że podobnego błędu lub braku nie dopuścili się inni bibliografowie i w ich dziełach obowiązuje co najmniej trójjęzyczność, tzn. piśmiennictwo w języku niemieckim w bibliografiach ogólnych, krajoznawczych i historycznych (Partsch, Nentwig, Schlesische Kommission); dochodzi do tego, co zrozumiałe, język łaciński, a w bibliografiach wydanych po I wojnie światowej również niektóre języki zachodnioeuropejskie: angielski, włoski, francuski. Godną podkreślenia jest również obecność w bibliografiach piśmiennictwa w języku górnołużyckim, co jest o tyle uzasadnione, że Łużyce, choć nie były częścią etnograficzną Śląska, to od 1815 do 1919 roku należały do prowincji śląskiej.

Językowe stosunki wewnątrz bibliografii pokazuje tabela 6. Wymowa jej jest jednoznaczna. Obecność polskiego piśmiennictwa jest marginalna, nieproporcjonalnie niższa od faktycznej, co łatwo udowodnić, porównując ze sobą bibliografie niemieckie i polskie. Odrębną kwestią są zainteresowania sprawami polskimi oraz relacjami polsko-niemieckimi i w kontekście śląskim. Tu piśmiennictwo, głównie w języku niemieckim, jest bardzo znaczne.

Tab. 6. Niemieckie bibliografie śląskie. Język publikacji

Autorzy/redaktorzy	Germanica	Polonica	Bohemica	Inne
Partsch	8965	17	1	87
Nentwig 1900–1903	2270	1	1	2
Nentwig 1904–1906	2520	–	–	2
Nentwig 1907–1912	4686	8	2	6
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	2885 (9 tomów)	13	8	24
Bellée 1920–1922	1023	0	1	2
Bellée 1923–1925	1796	4	1	3
Kaisig –1925	7365	1	0	0
Kaisig 1926–1927	1110	13	–	4
Jessen	1364	28	10	2
Bibliografia Śląska Historia Śląska	7124	23	13	52
Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	6200	15	16	64
Bibliografia Śląska Folklor	9968	32	20	60
Bibliografia Śląska Botanika	2427	16	31	53
Bibliografia Śląska Zoologia T. 1	6850	3	0	0
Bibliografia Śląska Zoologia T. 2	1909	10	7	0
Bibliografia Śląska Zoologia T. 3	1878	30	29	15
Bibliografia Śląska Historia sztuki	4290	14	0	1
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	2918	8	-	1
Bibliografia Górnośląska	ok. 15 500	496	8	47
Bibliografia Górnośląska Wybór	633	35	4	4
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	4772	335	107	20

Źródło: opracowanie własne

Sprawność informacyjna bibliografii

Sprawność informacyjna to metoda bibliografii, która zapewnia łatwe, szybkie i niezawodne dotarcie do odpowiednich, z punktu widzenia użytkownika, publikacji, znajdujących się w danej bibliografii. Jak dotąd niewielu badaczy zechciało zająć się tą problematyką. Do tych nielicznych wyjątków należą Henryk Sawoniak oraz Artur Znajomski³⁰, przy czym ograniczyli się oni tylko do sprawności informacyjnej. Jak się wydaje, jednym z powodów może być tak zasięg, jak i zakres analizy materiału bibliograficznego, tudzież brak odpowiednich narzędzi. Gwoli sprawiedliwości zniechęcać mogła w dobie „papierowej” bibliografii konieczność mozolnego wertowania badanego materiału, strona po stronie. Obecnie niedogodność ta ustąpiła wraz z tworzeniem zautomatyzowanych baz danych, które umożliwiają łatwe i szybkie, niemal natychmiastowe, wyniki wyszukiwania. Sprawność informacyjna obejmować może następujące obszary: 1. układ zasadniczy bibliografii; 2. indeksy; 3. opis bibliograficzny; 4. edytorską kompozycję bibliografii (numeracja pozycji; pozycje zbiorowe; żywa pagina; inne), 5. spisy pomocnicze (indeksy; przedmowa; wykazy skrótów).

Układ bibliografii

W pewnym sensie kluczem do szybkiego zapoznania się z zawartością bibliografii oraz odszukaniem interesującej nas pozycji jest z jednej strony układ zrębu głównego, a z drugiej strony indeksy. Układ bibliografii jest determinowany typem bibliografii, materiałem bibliograficznym oraz szeregiem innych wyznaczników, takich jak przede wszystkim zakres i zasięg bibliografii. Wśród niemieckich bibliografii śląskich występują w zasadzie głównie bibliografie dziedzinowe, z przewagą bibliografii dotyczących historii Śląska. Pewnym odstępstwem od tej reguły jest bibliografia Górnego Śląska stanowiąca typ mieszany bibliografii terytorialno-dziedzinowej. To z całą pewnością decyduje, że w niemieckich bibliografiach śląskich dominuje układ rzeczowy w zrębie głównym. Omawiane tu bibliografie nie są wprawdzie jednolite pod tym względem, z uwagi na zróżnicowanie terytorialne i tematyczne, jednak oprócz ewidentnych różnic, widoczne są też podobieństwa.

Podobieństwa widoczne są w trzech głównych grupach bibliografii, tj. w bibliografiach Partscha i Nentwiga, w bibliografiach redagowanych przez H. Bellégo i K. Kaisiga oraz w bibliografiach tworzonych pod egidą Schlesische Kommission. W bibliografiach Partscha i jej kontynuacjach tworzonych przez Nentwiga występuje układ działowy. Tworzy go 6 działów głównych: I. Dział ogólny; II. Kartografia; III. Historiografia/Krajoznawstwo; IV. Przyroda; V. Ludność; VI. Terytorium. Każdy z działów podlega rozbudowie na trzy działy niższego rzędu oznaczone kolejno cyframi arabskimi, dużymi literami alfabetu oraz cyframi rzymskimi. W dziale VI Partsch zastosował dodatkowo czwarty stopień podziału.

³⁰ A. Znajomski, *Sprawność informacyjna bibliografii lokalnych wydanych w Polsce w latach 1945–1989*, [w:] A. Dymmel, S. Kotula, A. Znajomski, *Kultura czytelnicza i informacyjna – teoria i praktyka. Wybrane zagadnienia*, Lublin 2015, s. 101–168.

Układ działowy w mocno rozbudowanej wersji został wprowadzony do bibliografii retrospektywnych H. Bellée, obejmujących lata: 1920–1922; 1923–1925; 1926–1927. Materiał bibliograficzny został w nich uporządkowany w 14 działach głównych, w tym dwóch ogólnych (Przegląd literatury; Czasopisma) oraz w 10 ściśle historycznych działach obejmujących historię powszechną oraz historie specjalne.

Od tego schematu chwilowo odeszli autorzy spisu bibliograficznego wydanego w Gliwicach, Kaisig, Bellée i Vogt-Bellée, zestawiając, tak jak Partsch i Nentwig, piśmiennictwo w sześciu działach głównych. Powrót do pierwotnej koncepcji nastąpił w bibliografii górnośląskiej, w której piśmiennictwo pogrupowano w 18 działach głównych. W stosunku do poprzednich bibliografii nastąpiło przesunięcie niektórych działów na początek spisu (Ludność). Pojawił się też osobny dział pt. „Sprawy górnośląskie”. Bibliografie dziedzinowe, śląskie, preferują układ systematyczny zrębu głównego. Działów głównych jest zasadniczo mniej, ale ulegają one bardziej szczegółowej rozbudowie.

Tab. 7. Niemieckie bibliografie śląskie. Układ. Spisy pomocnicze

Autorzy/ redaktorzy	Układ zrębu głównego	Indeksy	Spis treści	Przedmowa/ wstęp	Spis skrótów	Posłowie
Partsch	Systematyczny 6 działów głównych	nazwisk	jest	jest	–	jest
Nentwig 1900–1903	Systematyczny 6 działów głównych	geograficzny osobowy	jest	jest	–	–
Nentwig 1904–1906	Systematyczny 6 działów głównych	topograficzny osobowy	jest	jest	–	–
Nentwig 1907–1912	Systematyczny 6 działów głównych	miejsowości osobowy	jest	jest	–	–
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Systematyczny 14 działów głównych	osobowy topograficzny	–	–	–	–
Bellée 1920–1922	Działowy 15 działów	osobowy geograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bellée 1923–1925	Działowy	osobowy miejsowości	jest	jest	–	–

Jessen Bellée 1926–1927	Działowy 15 działów głównych Szeregowanie alfabetyczne w obrębie działu	miejsowości osobowy	jest	jest	–	–
Kaisig –1925 Deutsches Grenzland T. 1	Systematyczny 6 działów	osobowy geograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Kaisig 1926–1927 T. 2		osobowy geograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bibliografia Śląska Historia Śląska	Systematyczny 32 działy	autorów osób i miej- scowości	Jest	jest	jest	–
Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	Systematyczny 5 działów	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	jest	–
Bibliografia Śląska Folklor	Systematyczny 7 działów głównych	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	jest	–
Bibliografia Śląska Botanika	Systematyczny 9 działów głównych	autorski	jest	jest	–	–
Bibliografia Śląska Zoologia	Systematyczny 7 działów głównych	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Systematyczny 3 działy główne	autorów topograficzny rzeczowy	tak	tak	–	–
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Działowy 3 działy główne	autorów topograficzny rzeczowy	jest	jest	–	–
Bibliografia Górnośląska	Układ działowy 18 działów	autorów geograficzny tytułów	jest	jest	–	–
Bibliografia Górnośląska Wybór	Układ działowy	–	–	–	–	–

Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Układ działowy	osobowy rzeczowy miejscowości	jest	jest	jest	–
---	----------------	-------------------------------------	------	------	------	---

Źródło: opracowanie własne

Indeksy

Indeks to niezbędny komponent każdej bibliografii, ułatwiający jej przeszukiwanie oraz dotarcie do pożądaney literatury. Hasła indeksowe w indeksie geograficznym wyposażone są w stosowne dopowiedzenia, określające bliżej daną jednostkę terytorialną, np. ziemia, powiat, województwo. W indeksie tym, oprócz nazw topograficznych, występują też nazwy fizjograficzne (góry, jeziora, rzeki itp.); w przypadku nazw topograficznych większych miejscowości, obok ich nazw pełnych, występują nazwy częściowe, tj. nazwy dzielnic. Zabiegiem praktykowanym we wszystkich indeksach jest tworzenie odsyłaczy, kierujących od wersji odrzuconej do wersji przyjętej. Dodatkowo zawartość bibliografii można przeszukiwać według tytułów i autora oraz roku druku. Pozostałe indeksy odznaczają się trójjęzycznością, ujmując w jednym szeregu hasła w języku polskim, czeskim i niemieckim.

Sprawność informacyjną bibliografii śląskich podnoszą niewątpliwie indeksy oraz spisy pomocnicze. Spośród omawianych bibliografii tylko w jednej (bibliografia górnośląska) brak indeksu. W pozostałych bibliografiach występują co najmniej dwa indeksy: osobowy/autorski i geograficzny/topograficzny. Uzupełnia je indeks rzeczowy, znajdujący się w bibliografiach Bellégo oraz w śląskich bibliografiach dziedzinowych.

W bibliografiach, oprócz omówionych wyżej indeksów, występują trzy spisy pomocnicze: spis treści, przedmowa/posłowie oraz wykaz skrótów. W spisie treści znajduje się, jak to jest ogólnie, również dziś, przyjęte, schemat bibliografii oraz przedmowa. Spisu treści brakuje tylko w bibliografii górnośląskiej. Przedmowa w tych bibliografiach ma funkcję czysto informacyjną. Można się z niej dowiedzieć, z jakich inspiracji bibliografia powstała, kim byli pomocnicy i współpracownicy oraz zaczerpnąć garść informacji metodycznych o zakresie i zasięgu bibliografii. Wykazy skrótów dotyczą wyrażen typowych oraz niekiedy skrótów tytułów czasopism ujętych w bibliografii.

Opis bibliograficzny

Z pojęciem sprawności informacyjnej kojarzy się również opis bibliograficzny. Dostarcza on podstawowych informacji, pozwalających ocenić wartość publikacji, w szczególności takie cechy formalne, jak: autor; redaktor; tytuł; miejsce i rok wydania, a w przypadku artykułów cytate wydawniczą zawierającą informację o tytule czasopisma i jego lokalizacji (rok, numer; strony). Pozycje biblio-

graficzne sporządzane są według obowiązujących w danym okresie standardów opisu bibliograficznego, odpowiednio dla książki, dla czasopisma oraz dla artykułu w czasopiśmie i w pracy zbiorowej. W niemieckich bibliografiach śląskich zasadniczo możemy wyróżnić trzy główne typy jednostek bibliograficznych: 1. wydawnictwo samodzielne pod względem wydawniczym i piśmienniczym: książka i czasopismo; 2. dokumenty niesamodzielne pod względem wydawniczym, a samodzielne pod względem piśmienniczym (artykuły w czasopismach i w pracach zbiorowych, recenzje). Odpowiednio do nich są tworzone opisy bibliograficzne, które mają charakter przede wszystkim rejestracyjny, gdzieśniedzie wzbogacone o adnotację wyjaśniającą.

Właściwie wszystkie omawiane bibliografie posiadają opis bibliograficzny rejestracyjny, zawierający podstawowe informacje dotyczące pozycji bibliograficznych. Opis bibliograficzny jest w wielu przypadkach wzbogacany o adnotacje zawartości oraz o adnotacje objaśniające.

Tab. 8. Niemieckie bibliografie śląskie. Opis bibliograficzny

Bibliografia	Opis bibliograficzny	Żywa pagina	Numeracja pozycji
Partsch	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe	jest	brak
Nentwig 1900–1903	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe Adnotacje objaśniające	jest	brak
Nentwig 1904–1906	Rejestracyjny Adnotacje objaśniające Informacja o recenzjach	jest	brak
Nentwig 1907–1912	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe	jest	brak
Zeitschrift des Vereins für Geschichte Schlesiens 1912–1920	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe Pozycje zbiorowe (osoby, miejscowości, instytucje)	jest	brak
Bellée 1920–1922	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe	jest	jest
Bellée 1923–1925	Rejestracyjny Adnotacje objaśniające	jest	jest
Kaisig –1925	Rejestracyjny	jest	brak
Kaisig 1926–1927	Rejestracyjny	jest	?
Jessen	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Historia Śląska	Rejestracyjny	jest	jest

Bibliografia Śląska Prehistoria Archeologia	Rejestracyjny Adnotacje zawartościowe Adnotacje objaśniające	jest	jest
Bibliografia Śląska Folklor	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Botanika	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Zoologia	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Śląska Historia sztuki	Rejestracyjny	jest	?
Bibliografia Śląska Teatr Muzyka	Rejestracyjny	jest	jest
Bibliografia Górnośląska	Rejestracyjny	jest	brak
Bibliografia Górnośląska Wybór	Rejestracyjny Adnotacje objaśniające	jest	Brak
Bibliografia Historii Śląskiej Petry	Rejestracyjny	jest	brak

Źródło: opracowanie własne

Wnioski

Paradoksalnie bibliografia Śląska odrodziła się w czasach, gdy Muzy i nauka zwykle milczą, a często się do nich strzela. Wielkie uznanie należy się tu H. Risterowi³¹, któremu udało się w ten sposób nawiązać do tradycji bieżącej bibliografii Śląska, sięgającej dwudziestolecia międzywojennego. W 1952 roku prace bibliograficzne zostały podjęte w Instytucie im. Johanna Gottfrieda Herdera w Marburgu, z inicjatywy przeniesionej tam Śląskiej Komisji Historycznej. Z Komisją współpracował Herbert Rister, jeden z najważniejszych bibliografów niemieckich zajmujących się problematyką wschodnioeuropejską. W latach 1954–1989 opra-

³¹ M. Pawlak, K. Sanojca, *Problemy strukturalizacji zasobu śląskiej bibliografii historycznej*, „Bibliotheca Nostra” 2018, 1(51), s. 114–126; A. Bajor, *Polskie Ziemie Odzyskane w pracach bibliograficznych Herberta Ristera (1908–1993)*, [w:] *Lektury pokoleniowe i ponadpokoleniowe. Z zagadnień recepcji*, red. I. Socha i A. Łakomy, Katowice 2012, s. 55–65. Zob. też: Z. Gębołyś, *Cieszyńskie bibliografie terytorialne od końca wieku XIX do początku wieku XXI*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi” 2017, t. 11, s. 357–381; Z. Gębołyś, *Śląska bibliografia terytorialna w Czechosłowacji i Republice Czeskiej*, „Bibliotheca Nostra” 2018, nr 1 (51), s. 92–113; Z. Gębołyś, *Śląskie bibliografie terytorialne na przełomie XX i XXI wieku – między tradycją a nowoczesnością (od kartotek zagadnień do bibliotek cyfrowych)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 2016, nr 3, s. 21–38; Z. Gębołyś, *Potencjał informacyjny „Bibliografii Historii Śląska”*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze” 2022, z. 13–14, s. 51–77.

cował i przygotował do druku aż 21 tomów *Bibliografii Śląskiej*, obejmującej lata 1928–1985.

Bibliografie śląskie były rzeczywiście instrumentem polityki, ale dotyczyło to wszystkich państw i nacji, biorących udział w ich tworzeniu. Prace bibliograficzne w Niemczech były wspierane przez władze samorządowe i instytucje naukowe. Warsztat bibliograficzny bibliografii śląskich tworzonych przez Niemców stał na wysokim poziomie. W bibliografiach śląskich zauważalne są echa konfliktów narodowościowych oraz międzypaństwowych. Zauważalne jest też dążenie do tworzenia bibliografii śląskich obejmujących większe obszary terytorialne: cały Śląsk, części Śląska. Obok tworzonych retrospektywnych bibliografii śląskich powstają bieżące bibliografie śląskie.

Właściwie do 1989 roku bibliografie śląskie tworzone były niezależnie od siebie, przez Niemców, Polaków i Czechów. Nie istniała jakakolwiek instytucjonalna współpraca pomiędzy tymi trzema nacjami w zakresie choćby wymiany danych bibliograficznych. Każdy na własną rękę, przy ograniczonym dostępie do publikacji obcojęzycznych, zamieszczał je w swoich bibliografiach, czasami z „drugiej ręki”, przejmując opisy z już wydanych bibliografii. Za incydent, jak najbardziej pozytywny, należy uznać wydanie w polskim Wrocławiu przez Ferdinanda Paxa juniora, staraniem Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, części III *Bibliografii zoologii Śląska*.

ANEKS

A. Bibliografie niemieckie do 1850 roku (układ chronologiczny)

1. Runge Christian, *Introductio in Notitiam historicorum et historiae gentis Silesiacae*, Vratislaviae 1727.
2. Földener Johann Jacob, *Bio-et Bibliographia Silesiaca, das ist Schlesische Bibliothec und Bücher-Historie*, Leipzig 1731.
3. Loewe Johann Carl Christian, *Revision der Schriften über Oberschlesien von 1782 bis 1790*, Brieg 1791.
4. Kruse Friedrich Carl Herman, *Blicke auf die alten Völker und Städte des östlichen Germaniens*, Leipzig 1822.
5. Thomas Johann George, *Handbuch der Literaturgeschichte*, Hirschberg 1824.
6. Kahlert August, *Schlesiens Antheil an Deutscher Poesie. Ein Beitrag zur Literaturgeschichte*, Breslau 1835.
7. Stenzel Gustav Adolf, *Scriptores Rerum Silesiacarum oder Sammlung schlesischer Geschichtschreiber [...]*, Bd. 1, Breslau 1835.
8. Nowack Karl Gabriel, *Schlesische Schriftsteller Lexicon oder bio-bibliographisches Verzeichniss der im zweiten Viertel des 19. Jahrhunderts lebenden schlesischen Schriftsteller*, Breslau 1836–1843.
9. Kletke Karl, *Quellenkunde der Geschichte des Preussischen Staates*, 2 Bde., Berlin 1858.

B. Bibliografie niemieckie po 1850 roku (układ chronologiczny)

1. Partsch Joseph, *Litteratur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Breslau 1892–1900.
2. Nentwig Heinrich, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, [Bd 1] *umfassend die Jahre 1900–1903*, Breslau 1904.
3. Nentwig Heinrich, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Bd 2: *1904–1906*, Breslau 1904–1907.
4. Nentwig Heinrich, *Literatur der Landes- und Volkskunde der Provinz Schlesien*, Breslau 1907–1912, 1907–1942.
5. Bellée Hans, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1920–1922*, Breslau 1924.
6. Bellée Hans, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1923–1925*, Breslau 1927.
7. Jessen Hans, *Literatur zur schlesischen Geschichte für die Jahre 1926–1927*, Breslau 1928.
8. *Deutsches Grenzland Oberschlesien. Ein Literaturnachweis*, hrsg. Von K. Kaisig und H. Bellée, unter Mitarbeit von L. Vogt. [T. 1], Gleiwitz 1927.
9. *Deutsches Grenzland Oberschlesien. Ein Literaturnachweis*, hrsg. Von K. Kaisig und H. Bellée, unter Mitarbeit von L. Vogt. [T.] 2, *Für die Jahre 1926 und 1927*, Gleiwitz 1928.
10. *Oberschlesische Bibliographie unter Zugrundelegung der Bibliographie „Deutsches Grenzland Oberschlesien“*. Ein Literaturnachweis, von K. Kaisig, H. Bellée und L. Vogt, Bd. 1, Leipzig 1938.
11. *Oberschlesische Bibliographie unter Zugrundelegung der Bibliographie „Deutsches Grenzland Oberschlesien“*. Ein Literaturnachweis, von K. Kaisig, H. Bellée und L. Vogt, Bd. 2, Register, Leipzig 1938.
12. Bellée Hans, Bellée-Vogt Lena, *Oberschlesische Bibliographie 1918–1939 (Auswahl)*, „Deutsches Archiv für Landes- und Volksforschung“ 1940, vol. 4, s. 141–184.
13. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 1: Loewe Victor, *Bibliographie der Schlesischen Geschichte*, Breslau 1927.
14. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 2, Boehlich Ernst, *Bibliographie der Schlesischen Vor- und Frühgeschichte*, Breslau 1929.
15. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 3, Boehlich Ernst, *Bibliographie der Schlesischen Volkskunde*, 1 Teil, Breslau 1929.
16. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 3, Boehlich Ernst, *Bibliographie der Schlesischen Volkskunde*, 2 Teil, Breslau 1930.
17. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 4, Pax Ferdinand, *Bibliographie der Schlesischen Botanik*, Breslau 1929.
18. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 5, Pax Ferdinand Albert, Tischbierek Hildegard, *Bibliographie der Schlesischen Zoologie*, Breslau 1930.
19. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 6, Gruhn Herbert, *Bibliographie der Schlesischen Kunstgeschichte* 1 Teil, Breslau 1933.

20. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 6, Hübner Johannes, *Bibliographie des Schlesischen Musik- und Theaterwesens*. 2 Teil, Breslau 1934.
21. *Schlesische Bibliographie*, Bd. 7, Petry Ludwig, *Bibliographie der Schlesischen Geschichte 1928–1934*, Breslau 1944.
22. *Schlesische Bibliographie*, bearb. von Herbert Rister. 1928–1985, Marburg 1961–1989.

Bibliografia

- Ambros Michał (1946), *Bibliografia Śląska. Jej stan obecny i zadania na przyszłość*, Katowice: Instytut Śląski.
- Bajor Agnieszka (2012), *Polskie Ziemie Odzyskane w pracach bibliograficznych Herberta Ristera (1908–1993)*, [w:] *Lektury pokoleniowe i ponadpokoleniowe. Z zagadnień recepcji*, red. Irena Socha i Agnieszka Łakomy, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, s. 55–65.
- Bątkiewicz Teresa (2002), *Rozwój śląskich bibliografii regionalnych ogólnych od XVII wieku do dziś*, „Śląskie Miscellanea”, t. 15, s. 118–137.
- Burbianka Marta (1959), *Problematyka bibliografii śląskiej (druki XV–XVIII w.)*, „Roczniki Biblioteczne”, z. 1–4, s. 65–81.
- Chojnacki Władysław, Kowalik Jan (1960), *Bibliografia niemieckich bibliografii dotyczących Polski 1900–1958*, Poznań: Instytut Zachodni, s. 72–75.
- Die deutschen Geographentage. Rückblicke und Ausblicke Hermann Wagner (1907)*, „Geographische Zeitschrift”, Jahrg. 13, H. 4, s. 185–196.
- Dr. Hans Jessen zum Gedenken (1979)*, „Jahrbuch der Schlesischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Breslau”, Bd. 20, s. 9–12.
- Fuchs Konrad (1999), *Ludwig Petry*, [w:] *Biographisch-Bibliographisches Kirchenlexikon (BBKL)*, Band 16, Sp. 1218–1228, Herzberg: Verlag Traugott Bautz.
- Gębołyś Zdzisław (2017), *Cieszyńskie bibliografie terytorialne od końca wieku XIX do początku wieku XXI*, „Z Badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi”, t. 11, s. 357–381.
- Gębołyś Zdzisław (2022), *Potencjał informacyjny „Bibliografii Historii Śląska”*, „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze”, z. 13–14, s. 51–77.
- Gębołyś Zdzisław (2018), *Śląska bibliografia terytorialna w Czechosłowacji i Republice Czeskiej*, „Bibliotheca Nostra”, nr 1 (51), s. 92–113.
- Gębołyś Zdzisław (2016), *Śląskie bibliografie terytorialne na przełomie XX i XXI wieku – między tradycją a nowoczesnością (od kartotek zagadnieniowych do bibliotek cyfrowych)*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka”, nr 3, s. 21–38.
- Hoppe Brigitte (2001), *Pax, Ferdinand*, [w:] *Neue Deutsche Biographie*, Bd. 20, s. 144.
- Irgang Winfried (2020), *Ludwig Petry (1908–1991)*, [w:] *Mainzer Historiker. Beiträge zur Geschichte der Universität Mainz*, hrsg. Heinz Duchhardt, Mainz: University Press, s. 81–106.
- Krzoska Markus (2008), *Ludwig Petry*, [w:] *Handbuch der völkischen Wissenschaften. Personen – Institutionen – Forschungsprogramme – Stiftungen*, hrsg. Ingo Haar, Michael Fahlbusch, München: Saur, s. 475–477.

- Leesch Wolfgang (1992), *Die deutschen Archivare 1500–1945*, Bd. 2, *Biographisches Lexikon*. München-New York: Saur, s. 374.
- Modelski Teofil Emil (1957), *Niedoszłe wskutek wojny niemieckie publikacje*, „Sprawozdania Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego”, R. 9, s. 52–63.
- Mühle Eduard (2012), *Hermann Aubin (1885–1969)*, [w:] *Schlesische Lebensbilder*, Bd. 11, hrsg. Joachim Bahlcke, Insingen: Verlag Degener, s. 489–503.
- Pawlak Małgorzata, Sanojca Karol (2018), *Problemy strukturalizacji zasobu śląskiej bibliografii historycznej*, „Bibliotheca Nostra”, nr 1 (51), s. 114–126.
- Pol Adam (2002), *Wokół pierwszej bibliografii Gliwic Karola Kaisiga*, „Zeszyty Gliwickie”, t. 30, s. 222–232.
- Sawoniak Henryk (1971), *Sprawność informacyjna bibliografii polskich w XIX wieku (do 1918 r.)*, „Przegląd Biblioteczny”, nr 1–4, s. 155–174.
- Szewczyk Grażyna Barbara (2006), *Czasopismo „Der Oberschlesier” w latach 1919–1942. Charakterystyka i próba oceny*, [w:] *Z dziejów i dorobku polskiego i niemieckiego czasopiśmiennictwa na Śląsku*, pod red. Władysława Hendzla, Jerzego Pośpiecha, Opole-Gliwice: Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej, s. 265–274.
- Szymiczek Franciszek (1956), *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej*, [w:] *Pierwsza Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 20–21 XI 1953 r.*, red. Antoni Knot, Wrocław: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, s. 9–27.
- Voigt F. A. (1949), *In memoriam. Dr. Herbert Gruhn*, „Zentralblatt für Bibliothekswesen”, H. 3/4, s. 137–138.
- Znajomski Artur (2015), *Sprawność informacyjna bibliografii lokalnych wydanych w Polsce w latach 1945–1989*, [w:] Anna Dymmel, Sebastian Kotula, Artur Znajomski, *Kultura czytelnicza i informacyjna – teoria i praktyka. Wybrane zagadnienia*, Lublin: Wydawnictwo UMCS, s. 101–168.

German Silesian bibliographies until 1945

Summary

The author of the text describes, analyzes and evaluates general German bibliographies about Silesia, published in Germany from the turn of the 19th century until the end of World War II. The subject of the analysis are the content and formal features of the bibliography, its scope and coverage: territorial, chronological, linguistic, formal/publishing and written. The principles of selecting bibliographic material, the internal composition of the bibliography and information apparatus were examined. All considerations are located in a historical perspective, showing the origins and development of Silesian territorial bibliographies.

Keywords

Bibliography, Silesian bibliography, German bibliography, territorial bibliography, regional bibliography, comparative analysis

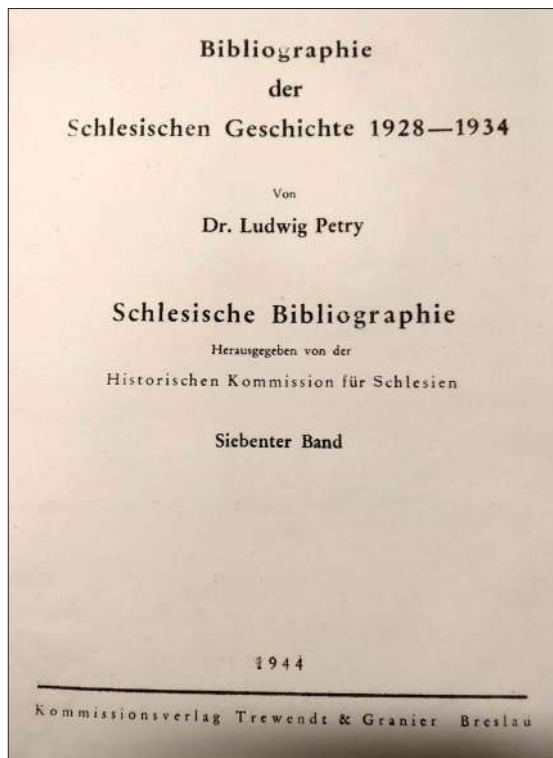
Deutsche Schlesische Bibliographien bis 1945

Zusammenfassung

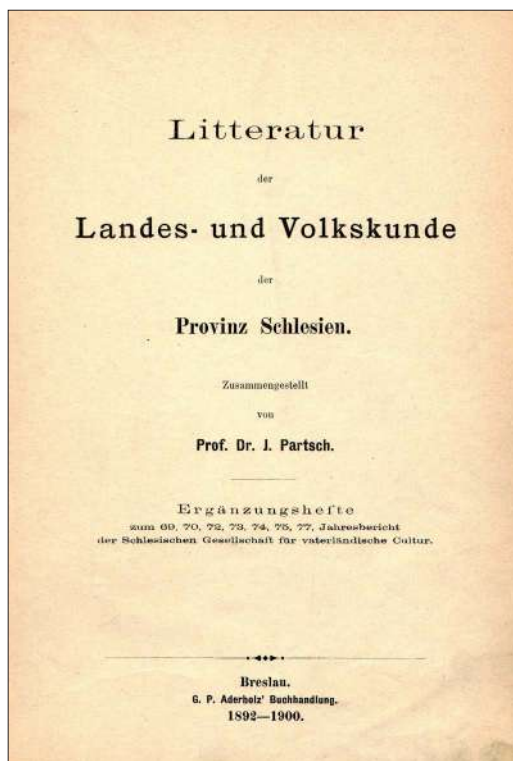
Der Autor des Textes beschreibt, analysiert und bewertet allgemeine deutsche Bibliographien zu Schlesien, die in Deutschland von der Wende des 19. Jahrhunderts bis zum Ende des Zweiten Weltkriegs erschienen sind. Die Analyse betrifft die inhaltlichen und formalen Merkmale der Bibliographie, und ihren Umfang: territorial, chronologisch, sprachlich, schriftlich, formell und veröffentlichend. Untersucht wurden die Prinzipien der Auswahl des bibliografischen Materialien, der interne Aufbau der Bibliografie und des Informationsapparates. Alle Überlegungen werden in eine historische Perspektive gestellt und zeigen die Entstehung und Entwicklung der schlesischen Territorialbibliographien auf.

Schlüsselwörter

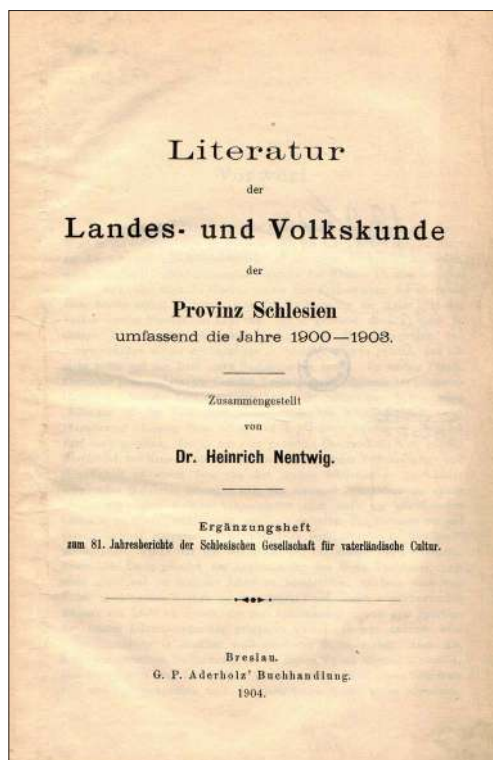
Bibliographie, Schlesische Bibliographie, Deutsche Bibliographie, Territorialbibliographie, Regionalbibliographie, Vergleichende Analyse

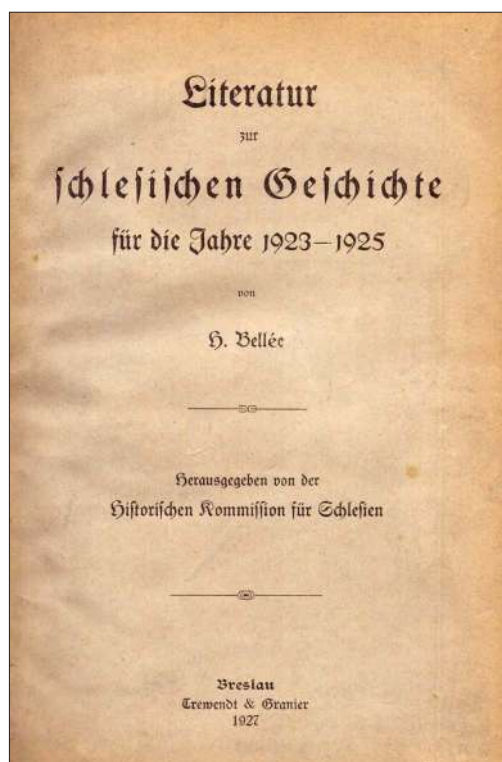
Strona tytułowa
bibliografii Ludwiga Petry'ego

Strona tytułowa
bibliografii Josepha Partscha

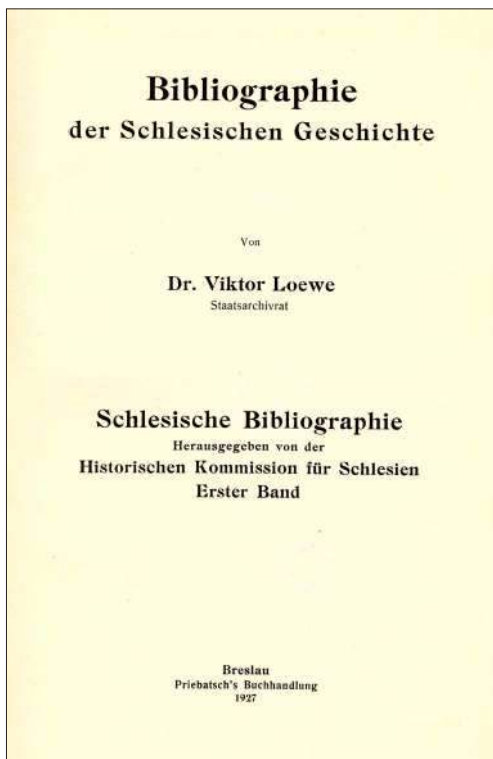
Strona tytułowa
bibliografii Heinricha Nentwiga

Strona tytułowa
bibliografii Hansa Bellée

Strona tytułowa bibliografii
*Deutsches Grenzland
Oberschlesien*

Strona tytułowa *Bibliographie
der Schlesischen Geschichte*

Inhalt.	
	Seite
I. Bibliographie der landeskundlichen Literatur	1—2
II. Landesvermessung	2—10
1. Schlesische Masse	2
2. Landesvermessung und Kartographie	3
3. Längen- und Breitenbestimmungen	4
4. Höhenmessungen (Allgemeines. — Nivellement. — Triangulation. — Barometrische Höhenbestimmungen. — Barometrische Höhenbestimmungen)	6
5. Flächenberechnung und Geometrie	10
III. Landeskundliche Gesamtdarstellungen	10—22
1. Periodische Literatur und Sammelwerke	10
2. Landesbeschreibung	12
3. Fachwissenschaftlicher und Ortsverzeichnis	17
4. Reisen durch oder in Schlesien	18
5. Wallage und Besiedlung	20
6. Geschichtliche Entwicklung	20
7. Die geographisch wichtigsten Geschichtsquellen	21
IV. Landeskunde	22—136
1. Allgemeine	22
2. Oberflächengestalt und geologischer Bau	22—64
A. Ganz Schlesien	
a. Oberflächengestalt (Beschreibung Reiseführer)	22
b. Geologie (Bibliographie. — Gesamtdarstellungen. — Mineralien und Gesteine. — Bodenkunde. — Fossile Flora. — Fossile Fauna. — Erdbeben)	24
B. Oberschlesien (Das ganze. — Das südöstliche. — Das nordöstliche. — Das westliche)	31
C. Mittelschlesien (Grafschaft Glatz. — Reichensteiner Gebirge. — Jelenogebirge. — Waldenburger Bergland. — Berge der Ebene. — Ebene und Trobairer Hügel)	29
D. Niederschlesien (Riesengebirge. — Hohen-Katzen-Gebirge. — Ebene und Landrücken. — Ober-Lausitz)	58
3. Gewässer	65—75
A. Die Oder (Beschreibung. — Wasserführung. — Überschwemmungen. — Regulierung. — Einzelne Strecken)	65
B. Linke Nebenflüsse der Oder	70
C. Rechte Nebenflüsse der Oder	72
D. Zuflüsse der Weichsel	73
E. Zuflüsse der Elbe	73
F. Seen und Teiche	73
G. Badestellen	74
H. Arzneische Brunnen	75
4. Klima	76—82
A. Allgemeines	76
B. Witterungsverhältnisse in zeitlicher Folge	77
C. Beobachtungsstation einzelner Orte	80
D. Wärme	88
E. Niederschläge	89
F. Luftdruck u. Luftbewegung	90
G. Gewitter	90
H. Lichterscheinungen	91
I. Erdmagnetismus	92

Spis treści bibliografii J. Partscha,
*Literatur der Landes-
und Volkskunde der Provinz
Schlesien, Breslau 1892–1900*

Inhalt	
I. Literatur-Überichten	1
II. Zeitschriften	1
III. Quellen, Handschriftenkunde und Geschichtsschreibung	3
IV. Schließen und seine Landschaften	6
V. Vorgesichte	13
VI. Geschichtliche Ereignisse und Persönlichkeiten in zeitlicher Folge	15
VII. Recht und Verfassung	20
VIII. Kirchengeschichte	
a) Katholische	21
b) Protestantische	23
IX. Schulwesen	24
X. Wirtschaftsgeschichte	25
XI. Kulturgeschichte und Volkstunde	
a) Allgemeines	28
b) Gebräuche	31
c) Sagen	32
XII. Kunst	34
XIII. Sprach- und Literaturgeschichte	39
XIV. Familiengeschichte	47
XV. Ortsgeschichte	49
Ortsregister (Dr. D. Joffen)	102
Personenregister	111

Spis treści bibliografii H. Bellégo,
*Literatur zur schlesischen
Geschichte für die Jahre 1923–1925,
Breslau 1927*

Vorwort.

Bei der Bearbeitung des vorliegenden Bandes der Schlesischen Bibliographie ist — abgesehen von der Anlage des Gesamtwerkes und namentlich des benachbarten Bandes „Geschichte“ — vornehmlich die gegenwärtige Richtung des prähistorischen Betriebes in Schlesien berücksichtigt worden.

Was diese anlangt, so hat sie durch wachsende Teilnahme weiter Schichten der Öffentlichkeit ihre besondere Note erhalten; Hand in Hand mit der zentralen Forschung geht die Mitarbeit ausgedehnter Kreise, deren Wert und Ziel vornehmlich in der Förderung der lokalen Forschung liegen. Dieser Umstand ist für die Einrichtung des Ortsteils vorliegender Fassung maßgeblich gewesen.

Bei der Zusammenstellung der Literatur für die einzelnen Ortschaften konnte nicht jede in Betracht kommende Stelle beigebracht werden. Es ist in der Weise verfahren worden, daß außer den selbständigen Aufsätzen usw. alle diejenigen Abschnitte allgemeiner Werke und Arbeiten eingestellt worden sind, die Material in lokaler Ordnung zusammenstellen.

Mit dem Bande „Geschichte“ findet eine zeitliche Überschneidung statt. Die vorgeschichtliche Forschung erstreckt sich auf Abschnitte, die zugleich rein geschichtlicher Bearbeitung im herkömmlichen Sinne unterliegen; auf die germanische und die sogenannte slawische Periode. Beide sind indessen seitens der Historiker verständlicherweise in geringerem Maße gepflegt worden, als dies hinsichtlich der Folgezeit der Fall ist. Diesem Tatbestande hat auch der Bearbeiter des Bandes „Geschichte“ der Schlesischen Bibliographie Rechnung getragen und sich im allgemeinen auf die Geschichte Schlesiens nach der deutschen Kolonisation beschränkt. Infolgedessen macht das Material, das in seiner Abteilung und der vorliegenden zugleich erscheint, nur einen geringfügigen Teil aus. Als untere Grenze ist hier das Jahr 1200 angesehen; darüber hinaus sind nur noch einige archäologische Daten aufgenommen worden.

Es ist Gesamt-Schlesien einschließlich der Lausitz und Ost-Oberschlesiens berücksichtigt. Österreichisch-Schlesien in gleichem

V

Przedmowa do bibliografii Schlesische Bibliographie, Bd. 2: Ernst Boehlich, *Bibliographie der Schlesischen Vor- und Frühgeschichte*, Breslau 1929

Opis bibliograficzny w bibliografii Schlesische Bibliographie, Bd. 6, Teil 2: Johannes Hübner, *Bibliographie des Schlesischen Musik- und Theaterwesens*, Breslau 1934

XII

Allgemeine und speziell schlesische Nachschlagewerke

13. — Bibliographie der Musik-Druckwerke bis 1700, welche in der Stadtbibliothek, der Bibliothek des Acad. Instituts f. Kirchenmusik u. der Kgl. u. Universitäts-Bibliothek zu Breslau aufbewahrt werden ... Bn 1883. VIII, 450 S.
14. Brilling, Bernh.: Jüdisch-schlesische Literatur des Jahres 1927. (Breslauer Jüdisches Gemeindeblatt 3, 1928, Nr. 2, S. 25.)
15. — Bibliographie der jüdisch-schlesischen Literatur f. d. J. 1928 nebst Nachträgen zu der des Jahres 1927. (ebda 6, 1929, Nr. 3, S. 42 f.; Nr. 6, S. 101 f.; Nr. 8, S. 137 f.)
16. — Bibliographie der jüd.-schles. Literatur f. d. J. 1929. (ebda 8, 1931, Nr. 1, S. 3 f.; Nr. 2, S. 19; Nr. 3, S. 36 f.)
17. — Bibliographie der jüd.-schles. Literatur f. d. Jahre 1930 u. 1931. Fünf Jahre jüd.-schles. Bibliographie (1927—1931). (ebda 9, 1932, Nr. 9, S. 98 f.; Nr. 10, S. 115; Nr. 11, S. 128 f.; Nr. 12, S. 140 f.; ebda 10, 1933, Nr. 1, S. 4.)
18. Deutsches Bucherverzeichnis der Jahre 1911 ff. Lpz.: Börsenverein 1916 ff. 4°.
19. Dedo, Rich., s. Katalog der Druckschriften über d. Stadt Breslau. 1. Nachtr. Bresl. 1915. [Mitverf.]
20. Dietrich, Felix, s. Internationale Bibliographie der Zss.-Literatur...
21. Dlabacz, Gottfried Johann: Allg. histor. Künstler-Lexikon f. Böhmen u. z. T. auch f. Mähren u. Schlesien ... Bd 1—3. Prag 1815.
22. — Beiträge u. Berichtigungen von Graf Frz. v. Sternberg-Manderscheid, hrsg. von Paul Bergner. Prag 1913.
23. Eaglefield-Hull-Einstein s. Das Neue Musiklexikon ..., übers. u. bearb. von Alfr. Einstein. 1926.
24. Einstein, Alfr., s. Das Neue Musiklexikon ... 1926.
25. Eisenberg, Ludw.: Großes Biographisches Lexikon der Deutschen Bühne im XIX. Jh. — Lpz. 1903. 1180 S.
26. Eitner, Rob.: Biograph.-Bibliograph. Quellen-Lexikon der Musiker u. Musikgelehrten der christl. Zeitrechnung bis zur Mitte des 19. Jhs. Bd 1—10. Lpz. 1900—04.
(nebst) Miscellanea musicae bio-bibliographica. Musikgeschichtl. Quellenangabe als Nachträge u. Verbesserungen zu [Rob.] Eitners Quellenlexikon ... hrsg. von Herm. Springer, Max Schneider u. Werner Wolffheim. Jg. 1—3. Lpz. 1912/13—14/16.
27. Fétis, François Jos.: Biographie universelle des musiciens et bibliographie générale de la musique. 2. éd. ... T. 1—8 [nebst Suppl. T. 1. 2. Paris 1860—1880.

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ANITA TOMANEK

Biblioteka Śląska

ORCID: 0000-0002-7675-308X

Bibliografia na Śląsku, Śląsk w bibliografii

Streszczenie

Głównym tematem tekstu są prace bibliograficzne prowadzone przez Bibliotekę Śląską i jej poprzedniczki (Bibliotekę Sejmu Śląskiego oraz Śląską Bibliotekę Publiczną). Autorka prześledziła dzieje tych działań od lat przedwojennych do współczesności. Opisała tworzenie śląskich bibliografii retrospektywnych i bieżących. Przedstawiła zmiany, jakim podlegało gromadzenie, selekcjonowanie i zapisywanie materiału bibliograficznego. Omówiła obecny stan prac bibliograficznych prowadzonych w ramach Działu Zbiorów Śląskich Biblioteki Śląskiej.

Słowa kluczowe

Bibliografia Śląska, bibliografia, Biblioteka Śląska, Dział Zbiorów Śląskich

*59 bibliografom śląskim,
w 90-lecie prac bibliograficznych w Bibliotece Śląskiej*

W dniach 5–6 października 2023 roku w Bibliotece Śląskiej w Katowicach odbyło się XLIII Ogólnopolskie Spotkanie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej. Konferencja zbiegła się w czasie z jubileuszem 100-lecia Biblioteki Śląskiej. Jednak to nie jedyna rocznica, którą należy przywołać, również działania bibliograficzne podejmowane w księżnicy świętowały wówczas 90-lecie. Ponadto minęło 65 lat od powołania Pracowni Śląskiej (w dniu 2 listopada 1957 roku), a obecnie Działu Zbiorów Śląskich, w którego strukturze pracownia bibliograficzna działa od 25 lat¹. Wszystkie te jubileusze są dobrą okazją do prześledzenia dziejów bibliografii na Śląsku.

Prace bibliograficzne w tym regionie prowadzone są w kilku ośrodkach, natomiast Śląsk obecny jest w wielu większych i mniejszych bibliografiach oraz zestawieniach, gdzie zasięg terytorialny to rozległe granice historyczne Śląska – od Zielonej Góry po Maków Podhalański z uwzględnieniem Zaolzia i części Łużyc. Spośród wielu ośrodków podejmujących zadania bibliograficzne na Śląsku (Bielsko-Biała, Wrocław, Opole, Zielona Góra), w tekście omówiono wyłącznie działalność Biblioteki Śląskiej i jej poprzedniczek – Biblioteki Sejmu Śląskiego i Śląskiej Biblioteki Publicznej. Pominęte zostały także bibliografie czeskie i niemieckie.

Prace bibliograficzne w Katowicach podjęto w 1933 roku, jedenaście lat po przyłączeniu części Śląska do Polski. W tym młodym, od zaledwie dziesięciu lat polskim mieście, potrzebne było narzędzie, które pełniłoby ważną rolę propagandową, udowadniało wielowiekową przynależność Śląska do Polski i wykazywało wkład Śląska w rozwój polskiej nauki i kultury. To zadanie miała spełniać między innymi bibliografia. Rozpoczęto wówczas działalność zakrojoną na większą skalę.

Przedwojenna bibliografia retrospektywna

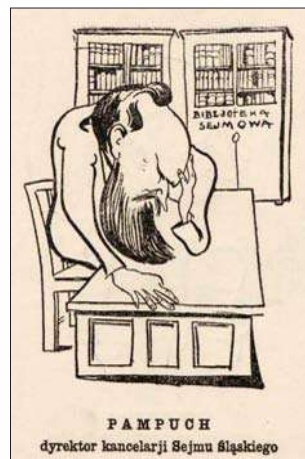
Jesienią 1933 roku², z inicjatywy ówczesnego marszałka Sejmu Śląskiego Konstantego Wolnego, w Bibliotece Sejmu Śląskiego podjęto prace nad śląsko-polską bibliografią retrospektywną i bieżącą. W księżnicy, działającej w ramach Biura Sejmu Śląskiego, powołano Komitet Bibliograficzny w celu przygotowania bibliografii terytorialnej. W skład Komitetu weszli: dyrektor Biura Sejmu Śląskiego Piotr Pampuch, który został przewodniczącym Komitetu, a także kierownik Oddziału I. Ogólnonaukowego Biblioteki – Jacek Koraszewski oraz Ludwik Brożek

¹ Przyłączenie Działu Bibliograficznego do Działu Zbiorów Śląskich nastąpiło w październiku 1998 roku.

² Zob. M. Ambros, *Bibliografia śląska, jej stan obecny i zadania na przyszłość*, „Zaranie Śląskie” 1946, nr 1/2, s. 42–43; *Sprawozdanie Komisji Budżetowo-Skarbowej o preliminarzu budżetowym Sejmu Śląskiego (Cz. 1), na rok 1933/34*, sprawozdawca [Wojciech] Sosiński, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 31-go posiedzenia III-go Sejmu Śląskiego z dnia 29-go marca 1933 r.*, Katowice 1933, łam 87–96; *Sprawozdanie o preliminarzu budżetowym Sejmu Śląskiego (Cz. 1) [na rok 1934/35]*, referent [Wojciech] Sosiński, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 41-go posiedzenia III-go Sejmu Śląskiego z dnia 28-go marca 1934 r.*, Katowice 1934, łam 27–35.

Piotr Pampuch

i Stanisław Wallis. Komitet pracował na materiałach bibliograficznych dostarczonych m.in. przez Brożka i Wallisa. Jako dyrektor Biura Sejmu Śląskiego Piotr Pampuch szczególnie dbał o rozwój biblioteki, której kierownikiem był przez kilka lat. Za jego sprawą znacznie wzrosła liczba zbiorów – z 1339 wol. w 1924 roku do 70 000 wol. w 1934 roku, kiedy kierownictwo objął dr Paweł Rybicki³. Szczególnie ważne były dla niego silesiaki, które pozwalały na rozszerzenie wiedzy o Śląsku i tworzyły bazę do przygotowywania bibliografii. Po zawiązaniu się Komitetu, jeszcze w listopadzie wystosował apel do wielu osób zajmujących się tematami śląskimi z prośbą o nadsyłanie wykazów opublikowanych prac w postaci spisów bibliograficznych. W zachowanej korespondencji, wysłanej do ks. Jana Wodarza, proboszcza w Mysłowicach-Krasowych, czytamy:

Biblioteka Sejmu Śląskiego przystąpiła do opracowania materiałów bibliografii śląsko-polskiej, mającej objąć wszystkie prace polskie, dotyczące Śląska plemiennie polskiego, bez względu na to, gdzie się ukazały i w jakim języku napisane zostały, oraz wszystkie prace Ślązaków narodowości polskiej bez względu na język i poruszony w nich temat⁴.

Zaznaczał, że nadesłane prace bezwzględnie powinny znaleźć się w przygotowywanej bibliografii. Jednak warunkiem, by tak się stało, było udostępnienie bibliotece materiałów na okres trzech tygodni. Przesyłał także wzory opisów, według których zbiory powinny być opracowane, oraz wytyczne do przygotowania spisu. W zbiorach Biblioteki Śląskiej zachowały się dwa wykazy „Ewidencji adresów”. Jedna lista liczy 205 pozycji i dotyczy adresatów mieszkających w województwie śląskim. Znaleźli się na niej lekarze, profesorowie, sędziowie, dyrektorzy itd., a wśród nich m.in. dyrektor firmy „Robur” Alfred Falter, wicewojewoda śląski Tadeusz Saloni czy proboszcz ze Starego Bierunia ks. Karol Wilk. Drugi spis zawiera nazwiska 412 osób (z pełnionymi funkcjami) z całej Polski, niemieckiej części Górnego Śląska (Opolszczyzny) i Czechosłowacji, m.in. Arki Bożka (Marklowice), Mieczysława Gładysza (Kraków) czy Leona Wolfa (Frysztat, Czechosłowacja). Piotr

³ *Biblioteka Śląska 1922–1972*, red. J. Kantyka, Katowice 1972, s. 264.

⁴ *Materiały Komitetu Redakcyjnego Bibliografii Śląskiej*, rękopis Biblioteki Śląskiej, sygn. R 1361 III.

Pampuch do pracy nad bibliografią zaprosił także młodych naukowców z Opolszczyzny, którzy zbierali materiały i sporządzali opisy po niemieckiej stronie Górnego Śląska⁵. Prócz nadsyłanych potencjalnie wykazów, w bibliografii uwzględniono silesiaki zawarte w *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera, a także rozpisano zawartość czasopism śląskich i wybranych spoza Śląska⁶. Na skutek osobistych nieporozumień z wojewodą Michałem Grażyńskim 1 stycznia 1934 roku Piotr Pampuch przeszedł na emeryturę⁷. Nie zerwał jednak kontaktów z Biblioteką, gdzie nadal współpracował przy tworzeniu bibliografii retrospektywnej. Z przewodniczenia Komitetowi zrezygnował prawdopodobnie w 1935 roku, a stanowisko powierzono Jackowi Koraszewskiemu. Jednak w tym czasie prace musiały być już bardzo zaawansowane, ponieważ podczas 8. posiedzenia IV Sejmu Śląskiego⁸, które odbyło się 26 marca 1936 roku, gdy debatowano nad budżetem Sejmu Śląskiego, w §10. odnotowano, że w pierwszej połowie 1935 roku ukończono sprawdzanie do *Bibliografii polskiej* (tak wstępnie zatytułowano bibliografię) następujących źródeł: 12 tomów *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera, komplety czasopism: „Dzwonek” dod. do „Katolika”, „Dzwonek Marii” (wyd. Bytom, Rybnik), „Gość Niedzielny”, „Nowiny Śląskie”, „Roczniki Towarzystwa Przyjaciół Nauk na Śląsku”, „Rodzina” dod. do „Katolika”, „Rodzina” (wyd. Mikołów), „Skarb Rodzinny” (wyd. Bytom), „Śpiewak Śląski”, „Światło”, „Zaranie Śląskie”, „Ziemia Śląska”. Ponadto sprawdzono, zapewne dostępne w bibliotece, roczniki czasopism śląskich i wybranych ogólnopolskich: „Dziennik Cieszyński” (1909–1910), „Gazeta Robotnicza” (1891–1933), „Głos Górnika” (1920, 1921, 1923–1927), „Głosy z nad Odry” (1918–1924), „Gwiazdka Cieszyńska” (1851–1852), „Gwiazdka Śląska” (1930–1932), „Katolik” (1868–1894), „Kurier Poznański” (1918–1927), „Miesięcznik Pedagogiczny” (1904–1933), „Nowiny Raciborskie” (1892–1899), „Oberschlesien” (1902–1919), „Der Oberschlesier” (1919–1920), „Polak” (1906–1910), „Polonia” (1924–1933), „Polska Zachodnia” (1926–1934), „Poseł Ewangelicki” (1910–1933), „Prawo Ludu” (1920–1933), „Przemysł i Handel” (1925–1929), „Przegląd Górniczo-Hutniczy” (1904–1929), „Robotnik Śląski” (1920–1932), „Tygodnik Cieszyński” (1848–1851), „Tygodnik Katolicki” (1848–1849), „Tygodnik Polski” (1845), „Urzędnik Polski” (1924–1934), „Zwiastun Górnos Śląski” (1868–1872). W bibliografii uwzględniono także kalendarze: „Nowin Raciborskich” (za lata 1893–1894, 1903–1904, 1907–1909, 1911–1915), „Katolika” (1887–1889, 1892, 1895, 1897–1899, 1904–1906, 1909–1911, 1913, 1917, 1918, 1920, 1924–1928), Mariański (wyd. Mikołów; 1885, 1893, 1899, 1900, 1902, 1904, 1906, 1909, 1913), Misjonarzy Towarzystwa Słowa Bożego (1919–1922) oraz inne materiały zgromadzone w Bibliotece Sejmu Śląskiego. Stan na 1935 rok zamykał się ogólną liczbą 17 253

⁵ Pisma Piotra Pampucha. Wybór, Stalinogród [Katowice] 1955, s. 33.

⁶ Biblioteka Śląska 1922–1972..., s. 254.

⁷ F. Serafin, Piotr Pampuch (1881–1947), [w:] Tobie Polsko. Szkice biograficzne działaczy ruchu niepodległościowego na Górnym Śląsku, pod red. W. Lesiuka i W. Zielińskiego, Opole – Katowice 1981, s. 362.

⁸ Sprawozdanie o preliminarzu budżetowym Sejmu Śląskiego [na rok 1936/37], referent Stefan Kapuciński, [w:] Sprawozdanie stenograficzne z 8-go posiedzenia IV-go Sejmu Śląskiego z dnia 26-go marca 1936 r., Katowice 1936, łam 71–72.

opisów. W związku z opuszczeniem zespołu przez Piotra Pampucha prace znacznie zwolniły. Z końcem 1938 roku Instytut Śląski przejął zgromadzoną przez Komitet Bibliograficzny kartotekę zawierającą 20 000 opisów, które miały stanowić podstawę do opracowania bibliografii retrospektywnej. Przekazano ją jednak bez aparatu pomocniczego – bez protokołów, sprawozdań i klucza, według którego była przygotowywana. Nie znając przyjętych metod pracy i wykorzystanych źródeł, trudno było uporządkować zasób i kontynuować opracowanie. Do wydania opinii poproszono wówczas dwóch wybitnych ekspertów – Kazimierza Piekarskiego i Władysława Tadeusza Wisłockiego. Ostatecznie naczelną redakcję, a co

Kazimierz Piekarski

Władysław Tadeusz Wisłocki

za tym idzie – kierownictwo prac nad bibliografią – powierzono bibliografowi, kustoszowi Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Lwowie – W.T. Wisłockiemu⁹. Zaproponował on przysłą formę wydawnictwa jako materiały do bibliografii, a nie kompletne zestawienie, które ukazywać się miały w formie zeszytów. Ustalił też kolejność opracowania zbiorów: najpierw druki samoistne, a następnie kalendarze, czasopisma, druki plebiscytowe itp.

Postanowiono wydać *Materiały do Bibliografii Śląskiej* obejmujące druki polskie na Śląsku i druki pisane przez Ślązaków, od czasów najdawniejszych aż do r. 1934 włącznie. (Od tego czasu wychodzi jak wiadomo „Wykaz literatury bieżącej o Śląsku”, pod redakcją Jacka Koraszewskiego). Druki samodzielne, które ukazały się przed rokiem 1800 opracowuje dr Kazimierz Piekarski. Druki samodzielne od r. 1800 do 1924 dr Władysław Wisłocki. Artykuły umieszczone po dziennikach i czasopismach opracowuje pracownik naukowy Instytutu Śląskiego, Jerzy Hutka. Ukazanie się pierwszych zeszytów, obejmujących druki samodzielne z czasu 1800–1934 r., spodziewane jest w połowie przyszłego roku¹⁰.

Opisy zbierano w formie fiszek i na ich podstawie tworzone kartotekę. Selekcji materiału na poszczególne działy podjął się Jerzy Hutka, który prace ukończył w czerwcu 1939 roku. Poza przejętą kartoteką Instytut Śląski pozyskał zestawienia cząstkowe. W związku z zamiarem urządzenia w 1937 roku wystawy druków śląskich, podjęto się ich opracowania. Podział pracy był następujący: Kazimierz

⁹ M. Ambros, *Bibliografia śląska...*, s. 42–43.

¹⁰ *Praca nad „Bibliografią Śląską”*, „Powstaniec” 1939, nr 33, s. 22.

Piekarski opracowywał druki XV i XVI wieku, Zofia Mikulska – XVII wieku, Paweł Musioł – XVIII wieku (na podstawie *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera), a Ludwik Musioł – XIX wieku. Ponadto w 1938 roku rozpoczęto inwentaryzację silesiaków w zbiorach bibliotecznych: Wrocławia (K. Piekarski), Warszawy (W. Piotrowski w Bibliotece Załuskich) oraz Cieszyna (Alodia Kawecka-Gryczowa w bibliotekach ks. Leopolda Jana Szersznika oraz Bogumiła Rudolfa Tschammera). Z czasem zamierzano objąć inwentaryzacją także inne księgozbiory. Prace nad bibliografią retrospektywną trwały do wybuchu II wojny światowej. Władysław Tadeusz Wisłocki, niestety, nie przeżył wojny, zginął prawdopodobnie w 1941 roku, a zgromadzony przez niego materiał uległ zniszczeniu bądź rozproszeniu. Dopiero w 1951 roku Janina Wisłocka, wdowa po słynnym bibliografie, przekazała Śląskiej Bibliotece Publicznej w Stalinogrodzie (późniejszej Bibliotece Śląskiej w Katowicach) ok. 5000 ocalałych fiszek bibliograficznych, wśród których znajdowało się także wiele kart dubletowych¹¹.

Po uniezależnieniu się księżnicy od Biura Sejmu Śląskiego i powołaniu w dniu 1 kwietnia 1936 roku Śląskiej Biblioteki Publicznej imienia Józefa Piłsudskiego wyodrębniony został dział bibliograficzno-wydawniczy¹². Poza bibliografią retrospektywną i bieżącą uczestniczono w pracach naukowego bibliotekarstwa polskiego nad centralnymi katalogami: czasopism zagranicznych, starodruków i literatury zagranicznej¹³. Nie powołano kierownika działu, a podział obowiązków pozostał bez zmian – Franciszek Prus przygotowywał wykazy dla Instytutu Bibliograficznego, a Jacek Koraszewski redagował *Wykaz literatury bieżącej o Śląsku*. W sprawozdaniu Biblioteki za rok 1936 odnotowano:

Z początkiem roku admin. 1936/37 Śląska Biblioteka Publiczna przejęła [w] zakres swych agend opracowywanie „Wykazu literatury bieżącej o Śląsku”, który był poprzednio opracowywany przez Komitet redakcyjny bibliografii śląskiej. Wykaz ten posiada duże znaczenie orientacyjne i pomocnicze dla badań i studiów nad Śląskiem¹⁴.

Zapowiadano także podjęcie prac nad przewodnikiem dla czytelników¹⁵ oraz wydaniem katalogu działów systematycznych¹⁶.

¹¹ F. Szymiczek, *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej*, [w:] *Pierwsza konferencja naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, Wrocław 20–21.XI.1953. *Referaty i dyskusja*, Wrocław 1956, s. 15.

¹² *Sprawozdanie z działalności Śląskiej Biblioteki Publicznej imienia Józefa Piłsudskiego w Katowicach w roku 1936*, Katowice 1937, s. 4–5.

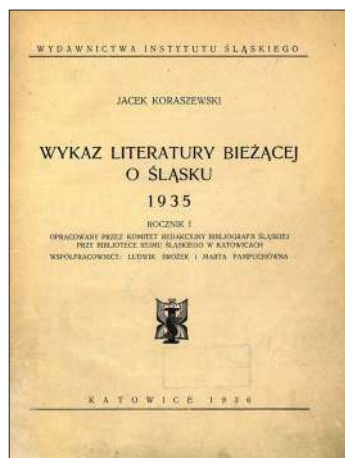
¹³ *Sprawozdanie Dyrektora Śląskiej Biblioteki Publicznej imienia Józefa Piłsudskiego z działalności Biblioteki w roku 1937*, Katowice [1938], s. 17.

¹⁴ *Sprawozdanie z działalności Śląskiej Biblioteki Publicznej imienia Józefa Piłsudskiego w Katowicach w roku 1936*, Katowice ([1937], s. 15.

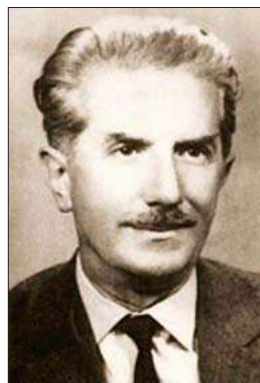
¹⁵ *Śląska Biblioteka Publiczna imienia Józefa Piłsudskiego w Katowicach. Przewodnik wraz z regulaminem dla publiczności*, Katowice 1938.

¹⁶ *Katalog systematyczny. Wykaz działów wraz z indeksem alfabetycznym*, Katowice 1939.

Przedwojenna bibliografia bieżąca

Strona tytułowa bibliografii i zdjęcie Jacka Koraszewskiego, redaktora naczelnego Komitetu Redakcyjnego Bibliografii Śląskiej

Z inicjatywy Komitetu Bibliograficznego, obok bibliografii retrospektywnej, rozpoczęto prace nad bibliografią bieżącą, która ukazywała się pod nazwą: *Wykaz literatury bieżącej o Śląsku*. Zadaniem tej publikacji, jak pisano we wstępie, było:

[...] rejestrowanie, o ile możliwości wyczerpujące, bieżącej produkcji piśmienniczej polskiej i obcej, dotyczącej Śląska, a w szczególności tej części, która objęta jest granicami Województwa¹⁷.

Dokumentów do prowadzenia działalności bibliograficznej nad *Wykazem...* dostarczał m.in. regionalny egzemplarz obowiązkowy (dotyczył wszystkich druków, jakie ukazywały się na terenie województwa śląskiego) przyznany księżnicy w 1934 roku na podstawie ustawy o egzemplarzu obowiązkowym z dnia 18 marca 1932 roku. Zarządzenie wykonawcze Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego do tej ustawy zostało ogłoszone w dniu 2 marca 1934 roku¹⁸. Zorganizowano wówczas osobną ewidencję i rejestrację napływających tą drogą druków. Na ich podstawie Franciszek Prus sporządzał wykazy bibliograficzne nowych nabytków dla Instytutu Bibliograficznego działającego w Bibliotece Narodowej w Warszawie i zgodnie z zaleceniami Ministerstwa wysyłał je do stolicy w odstępach dwutygodniowych¹⁹. Podobne wykazy sporządzano także w okresie powojennym²⁰. Zestawienia stanowiły jednocześnie podstawę do tworzenia bieżącej bibliografii regionalnej. Z czasem do prac bibliograficznych włączył się, po-

¹⁷ Słowo wstępne, „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku” 1935, nr 1, s. 1.

¹⁸ Rozporządzenie Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego z dnia 9 lutego 1934 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych w sprawie bezpłatnego dostarczania druków dla celów bibliotecznych i urzędowej rejestracji, „Dziennik Ustaw” 1934, nr 17, poz. 137.

¹⁹ [Sprawozdanie z działalności Biblioteki Sejmu Śląskiego za 1943 rok], [Katowice 1935], s. 3, 8; Wytyczne zawarte zostały w Okólniku Nr. 60 z dnia 9 maja 1934 r. (IV NS-3078/34) w sprawie wykonania rozporządzenia o obowiązkowym egzemplarzu bibliotecznym Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego w Warszawie.

²⁰ Ogółem w latach 1948–1968 przekazano wykazy dla ok. 15 000 pozycji.

wstały 15 grudnia 1933 roku, Instytut Śląski. Efektem współpracy był wydawany od 1936 roku kwartalnik „Wykaz literatury bieżącej o Śląsku”, który ukazywał się jako dodatek do „Komunikatów” Instytutu Śląskiego. Za prace odpowiadał Komitet Redakcyjny Bibliografii Śląskiej przy Bibliotece Sejmu Śląskiego, a redakcję objął Jacek Koraszewski we współpracy z Martą Pampuchówną i Ludwikiem Brożkiem. W kolejnych latach grono współpracowników powiększyło się o cztery osoby. Według sprawozdania za 1937 rok do zespołu dołączyli: Franciszek Prus, Alfred Piecha, Franciszek Szymiczek i Regina Roguszczańska²¹. Pierwszy numer opublikowany w 1936 roku zawierał opisy dokumentów wydanych w 1935 roku. Odnutowywano materiały dotyczące Śląska z każdej dziedziny nauki, ze szczególnym uwzględnieniem wydarzeń kulturalnych, społecznych i politycznych w językach: polskim, niemieckim, francuskim i czeskim. Jak pisano we wstępie:

Wykaz ma uwzględniać zarówno wydawnictwa samodzielne, jako też rozprawy, artykuły i znamiennejsze recenzje, pomieszczane w wydawnictwach zbiorowych lub czasopismach. Będzie on również notował artykuły dziennikarskie o trwalszej wartości, ale w granicach szerszych, mianowicie rejestrując regularnie materiał tylko z ograniczonej liczby polskich gazet i dzienników. [...] Układ materiału jest systematyczny, przy czym w poszczególnych działach pozycje polskie stoją przed obcymi²².

Obowiązywał układ rzeczowy obejmujący 18 działów, a w poszczególnych działach materiał szeregowano alfabetycznie. Każdy rocznik zaopatrzony był w skorowidz systematyczny i alfabetyczny²³. Bibliografia ukazywała się regularnie do 1939 roku. Opublikowano 17 zeszytów, w których odnotowano 4924 opisy. Prace nad „Wykazem...” przerwał wybuch wojny. W 1936 roku Instytut Śląski wydał także ważną publikację *Stan i potrzeby nauki polskiej na Śląsku*²⁴ pod red. Romana Lutmana. Do każdego rozdziału dołączono listę publikacji z omawianego tematu (m.in. geologia, piśmiennictwo śląskie, zagadnienia prawne, demografia i inne). W sumie odnotowano w tych cząstkowych zestawieniach około 1500 pozycji wchodzących w skład bibliografii regionalnej.

Okres powojenny

W czasie II wojny światowej wszystkie działania polskich bibliografów zostały zawieszone, a pierwsze lata powojenne nie sprzyjały wznowieniu prac bibliograficznych. Jedynym przejawem działalności na tym polu był artykuł Michała Ambrosa²⁵, który ukazał się w 1946 roku na łamach „Zarania Śląskiego”. Autor opisał dotychczasowe osiągnięcia w zakresie bibliografii Śląska, a zarazem wskazał naj-

²¹ Te same osoby zostały wymienione także w: *Sprawozdanie Dyrektora Śląskiej Biblioteki Publicznej imienia Józefa Piłsudskiego z działalności Biblioteki w roku 1938*, Katowice 1939, s. 2–3.

²² *Słowo wstępne*, „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku”..., s. 1.

²³ Ukazały się następujące zeszyty: 1–4 (1935), 1–4 (1936), 1–4 (1937), 1–4 (1938), 1 (1939); roczniki 1938 i 1939 bez skorowidza systematycznego i alfabetycznego. Wspomniane skorowidze i materiał za II kwartał 1939 roku zostały złożone do druku, lecz uległy zniszczeniu.

²⁴ *Stan i potrzeby nauki polskiej o Śląsku*, pod red. R. Lutmana, Katowice 1936.

²⁵ M. Ambros, *Bibliografia śląska, jej stan obecny i zadania na przyszłość*, „Zaranie Śląskie” 1946, nr 1/2, s. 41–47.

ważniejsze prace, jakie należało wykonać. Powołane wówczas przez Instytut Śląski Biuro Bibliograficzne miało rozpocząć prace nad bibliografiami retrospektywnymi i bieżącymi. Proponowano, by w ustalonym zasięgu terytorialnym uwzględnić cały Śląsk: na terytorium Polski województwa obejmujące Dolny i Górny Śląsk oraz Opolszczyznę, w Czechach powiat opawski, część Śląska Cieszyńskiego, a w Niemczech część Łużyc Górnych (powiaty wojrowicki i rozbórski). Uważano, że bibliografia powinna być przeprowadzona w różnych obszarach i należy stworzyć trzy równoległe spisy: 1. bibliografię druków wydanych na Śląsku, 2. bibliografię zawartości wydawnictw periodycznych i zbiorowych, 3. bibliografię druków dotyczących Śląska. Opisy zebrane pod postacią fiszek zaopatrzonych w informację dotyczącą lokalizacji przechowywania dzieła (nazwa instytucji) tworzyłyby jednocześnie katalog centralny druków śląskich. Sugerowano, by pracę rozpocząć jak najwcześniej, najlepiej już od 1947 roku. Do tego jednak nie doszło. Ostatecznie w tym roku ukazało się tylko jedno zestawienie bibliograficzne obejmujące lata 1945–1946, opracowane przez Ludwika Brożka²⁶. Stanowiło ono kontynuację „Wykazu literatury bieżącej o Śląsku”, a autor zastrzegał we wstępie, że bibliografia jest niepełna, ponieważ opracowywana była jednoosobowo, na prowincji, gdzie dostęp do materiałów był utrudniony.

Do tematu tworzenia bibliografii retrospektywnej powrócono podczas Pierwszej Konferencji Naukowej Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, którą zorganizowano w dniach 20–21 listopada 1953 roku²⁷. Z referatem *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej* wystąpił Franciszek Szymiczek, kierownik Działu Bibliograficzno-Informacyjnego Biblioteki Śląskiej. Zaproponował przystąpienie do prac bibliograficznych w zasięgu terytorialnym Śląska głównie ośrodków wrocławskiego i katowickiego. Dodatkową kwerendą proponował objąć biblioteki m.in. Poznania, Krakowa, Warszawy i Cieszyna, gdzie odnotowanoby materiały, których brak we Wrocławiu i Katowicach. Opracował tematy i zaproponował podział prac. Biblioteka Uniwersytecka we Wrocławiu miała przygotować bibliografię śląskich druków polskich i Polski dotyczących z XV–XVIII wieku, łącznie z opracowaniem poloników i silesiaków nieznanych Karolowi Estreicherowi, a także indeks ikonograficzny, bibliografię zawartości czasopism śląskich do 1945 roku, źródła do dziejów bibliotek na Śląsku oraz katalog polskich druków XV i XVI wieku zgromadzonych w Bibliotece Uniwersyteckiej we Wrocławiu. Zalecał także uczestnictwo w pracach nad *Słownikiem biograficznym pracowników książki polskiej*²⁸, co stanowiłoby wkład tematyki śląskiej w zestaw haseł ogólnopolskich. Biblioteka Śląska zaś miała opracować polską bibliografię retrospektywną Śląska XIX i XX wieku. Do tego celu należało skontrolować ocalone przedwojenne materiały (w tym 5 000 kart podarowanych księżnicy w 1951 roku przez wdowę po W.T. Wiślockim), uzupełnić je przez zebranie ma-

²⁶ *Bibliografia Śląska za lata 1945–1946*, zest. L. Brożek, „Zaranie Śląskie” 1947, z. 1/2, s. 83–111.

²⁷ *Pierwsza Konferencja Naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, Wrocław, 20–21.XI.1953. *Referaty i dyskusja*, red. A. Knot, Wrocław 1956.

²⁸ Omówienie założeń w: *Słownik biograficzny pracowników książki polskiej*, oprac. K. Świerkowski, Wrocław 1957, s. 30.

teriału na podstawie *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera i innych wydawnictw źródłowych. W wyniku tych działań miała powstać kartoteka zawierająca: 1. wydawnictwa polskie dotyczące Śląska, 2. publikacje autorów Ślązaków polskiego pochodzenia, 3. druki wydane w języku polskim na Śląsku. Drugą grupę gromadzonych materiałów miały stanowić opisy tworzące bibliografię zawartości wydawnictw ciągłych, w których publikowane były utwory lub fragmenty dzieł naukowych oraz informacyjnych o Śląsku. Planowano także przygotowanie w Bibliotece Śląskiej *Bibliografii ruchów społecznych na Śląsku za lata 1763–1922*, a także bibliografie: ludoznawczą i górniczą. Z dyskusji, jaka wywiązała się po wygłoszonym referacie, wynika, że środowisko naukowe poparło propozycje Szymiczka. Uczestnicy konferencji przychyliili się do stanowiska, że na pierwszym miejscu należy sporządzić bibliografię retrospektywną, tworząc ją również w oparciu o druki niemieckie i czeskie dla kompletności całości, uwzględniając dodatkowo dla XV–XVIII wieku druki w języku łacińskim. Jako ważną uznano także koordynację prac bibliograficznych w kraju tak, aby uwzględnić śląski aspekt w bibliografiach innych dzielnic. Postulowano stworzenie ogólnopolskiego planu współpracy w celu uniknięcia dublowania prac. Omawiano zakres, zasięg i selekcję materiału, trudności z ustaleniem narodowości autorów, szczególnie w czasach dawniejszych. Nie pominięto też aktualnych problemów związanych z brakami kadrowymi i finansowymi. Prace rozpoczęto. W 1955 roku obie biblioteki złożyły pismo w Ośrodku Bibliografii i Dokumentacji Naukowej Polskiej Akademii Nauk w Warszawie w sprawie podjęcia prac nad bibliografią retrospektywną Śląska za okres od XV wieku do 1922 roku, jednak nie przyniosły one spodziewanego rezultatu. Władze decydujące o tych działaniach zaleciły przygotowanie w pierwszej kolejności bibliografii bieżącej, jako bardziej pożytecznej i celowej²⁹. Prace jednak nie zostały całkowicie zarzucone.

17 listopada 1960 roku z inicjatywy Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej, Sekcja Bibliograficzna Instytutu Zachodniego w Poznaniu pod kierownictwem dra Władysława Chojnackiego zorganizowała konferencję poświęconą problemom bieżącej bibliografii regionalnej ziem zachodnich i północnych³⁰. W jej trakcie Barbara Eychler³¹ przedstawiła problematykę i stan prac nad bibliografiami regionalnymi ziem zachodnich, do przygotowania których przeanalizowała bibliografie zamieszczone w *Wykazie polskich bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem...*³². Omówiła działania realizowane w różnych ośrodkach, w tym m.in. w Bibliotece Śląskiej. Prócz retrospektywnej bibliografii polskich czasopism śląskich XIX i XX wieku, przygotowywanej w tej instytucji, wymieniła:

²⁹ F. Szymiczek, *Zagadnienia bibliografii śląskiej*, „Śląsk Literacki” 1955, nr 14/15, s. 126.

³⁰ J.K., *Konferencja bibliograficzna Ziem Zachodnich w Poznaniu*, „Przegląd Zachodni” 1960, nr 6, s. 433–434.

³¹ B. Eychler, *Problematyka bibliografii regionalnej Ziem Zachodnich*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1960, nr 5, s. 211–250.

³² Bibliografie regionalne realizowane w Bibliotece Śląskiej znajdują się na poz. 298 i 299: J. Kaczanowska, *Wykaz polskich bibliografii retrospektywnych nie wydanych drukiem, planowanych, opracowywanych i ukończonych – stan 1957 r.*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1959, nr 4, s. 223–[326].

1. bibliografię retrospektywną Śląska za lata 1945–1952 (obejmowała wydawnictwa polskie samoistne i artykuły wynotowane z „Przewodnika Bibliograficznego” i „Bibliografii Zawartości Czasopism”);
2. bibliografię retrospektywną Śląska za lata 1953–1955 (obejmowała wydawnictwa polskie wynotowane z „Przewodnika Bibliograficznego” oraz artykuły przygotowane z autopsji);
3. bibliografię bieżącą Śląska:
 - a) za lata 1956–1957 (została już przygotowana, miał ją wydać Śląski Instytut Naukowy),
 - b) za lata 1958–1959 (w opracowaniu),
 - c) za 1960 rok – opracowywana była wówczas na bieżąco³³.

Konferencja w Poznaniu miała stanowić pierwszy krok na drodze koordynacji prac prowadzonych w kilku ośrodkach, a podstawowym celem było wyeliminowanie możliwości dublowania działań. W podsumowaniu, jakiego dokonał Władysław Chojnacki, a zebrani przyjęli przez akklamację, znalazł się podział obowiązków rozdysponowany pomiędzy ośrodki w Poznaniu, Katowicach, Wrocławiu, Opolu, Zielonej Górze, Szczecinie, Gdańsku i Olsztynie. Ośrodkom katowickim – Bibliotece Śląskiej i Śląskiemu Instytutowi Naukowemu – przydzielono opracowanie bieżącej i retrospektywnej (od roku 1945) regionalnej bibliografii Śląska, która obejmowałaby województwa: katowickie, wrocławskie i opolskie. Pracę tę wykonywać mieli we współpracy z Wojewódzką i Miejską Biblioteką we Wrocławiu oraz ewentualnie z Biblioteką Główną Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu. Ustalono, że uwzględnione zostanie piśmiennictwo zagraniczne w odpowiednim wyborze, a materiały, pochodzące głównie z bibliografii niemieckich, udostępni Instytut Zachodni. Uczestnicy konferencji przyjęli do konsultacji projekt ramowy schematu klasyfikacyjnego dla bibliografii regionalnych, po których miano go przyjąć do użycia. Pomocy metodyczno-szkoleniowej oczekiwano ze strony Instytutu Bibliograficznego Biblioteki Narodowej. Przygotowany i wprowadzony w 1963 roku do użytku schemat ujednoliconej klasyfikacji bibliografii regionalnej, w ogólnym zarysie, stosowany jest do chwili obecnej.

Nieco odmiennie prace bibliograficzne podsumowują sprawozdania Śląskiego Instytutu Naukowego. W 1957 roku dyrektor Biblioteki Śląskiej Jacek Koraszewski objął równolegle stanowisko dyrektora nowopowstałego Śląskiego Instytutu Naukowego (ŚIN)³⁴. Obie instytucje mieściły się w tym samym gmachu, przy ul. Francuskiej 12, co ułatwiało współpracę i otwierało nowe możliwości w zakresie realizowania działalności bibliograficznej. 23 października 1958 roku powołana została do życia Komisja Bibliograficzna ŚIN pod przewodnictwem Koraszewskiego, która ukonstytuowała się dopiero 7 czerwca 1960 roku na podstawie statutu Instytutu. W zarządzie Komisji zasiedli pracownicy Biblioteki Śląskiej:

³³ B. Eychler, *Problematyka bibliografii regionalnej ziem zachodnich*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1960, nr 5, s. 214–215.

³⁴ J. Mayer, *Z działalności komisji Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1961–1962*, „Zaranie Śląskie” 1963, z. 1, s. 111–113; H. Rechowicz, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w powstaniu i działalności Instytutu Śląskiego*, „Książnica Śląska”, t. 27, 1998–2000 (2004), s. 24–40.

przewodniczącym został Józef Mayer, zastępcą Grzegorz Groebl, a sekretarzem Zofia Frankowa (z powodu przeprowadzki do Warszawy zrezygnowała, a jej miejsce od 1 kwietnia 1962 roku zajął Edward Engelking). Członkiniami Komisji zostały: Janina Woźnicka, Maria Pająk, Bogumiła Rozwadowska, Helena Łapińska i Maria Jastrzębska. Komisja na początku liczyła 11 członków i 12 współpracowników, którzy wykonywali prace zlecone, opłacane przez Śląski Instytut Naukowy, pracując w dwóch zespołach: 1. bibliografii bieżącej Śląska, 2. bibliografii zawartości polskich czasopism śląskich XIX i XX wieku. W gronie współpracowników znaleźli się głównie bibliotekarze zatrudnieni w księżnicy, a w szczególności, przygotowani do takich zadań, pracownicy Działu Bibliograficzno-Informacyjnego. Podstawą prac były zasoby Biblioteki Śląskiej, ponieważ Instytut nie miał własnej biblioteki, natomiast publikacje bibliograficzne przygotowywane przez pracowników Biblioteki wydawał Instytut w serii „Prace Biblioteki Śląskiej”. Korzyści były zatem obustronne. W pierwszym etapie ograniczono się do bliższych czasów. Jako wzór postanowiono wykorzystać przedwojenny „Wykaz literatury bieżącej o Śląsku”, który redagował Koraszewski. Bibliografia miała ukazywać się etapami i obejmować początkowo 1945 rok, a potem kolejne lata. Poszerzył się także, w stosunku do bibliografii przedwojennej, zakres terytorialny. Odtąd obejmował cały Śląsk, uwzględniając zarówno aspekt historyczny, jak i aktualną sytuację administracyjną:

[...] obecna bibliografia śląska uwzględnia jego przeszłość w odniesieniu do przyśląskich ongiś ziem obecnego województwa zielonogórskiego (powiaty: głogowski, lubuski, nowosolski, szprotawski, zielonogórski, żagański, żarski), z drugiej zaś zagadnienia współczesne w odniesieniu do Zagłębia Dąbrowskiego i obszaru częstochowskiego, jako aktualnie wcielonych do województwa katowickiego³⁵.

Prócz tego w zakresie bibliografii bieżącej opracowywano osobno lata 1955–1959, a także rok 1960, który miał ukazać się jako pierwszy tom w ramach „Bibliografii Śląska”. O trwających pracach nad bibliografią bieżącą w Bibliotece Śląskiej informowano w sprawozdaniach tej instytucji od 1953 roku³⁶ i trwały one nieprzerwanie do 1960 r. Drugim nurtem prac była bibliografia retrospektywna. Na skutek podjętego z ośrodkiem wrocławskim porozumienia w zakresie podziału działań, w Bibliotece Śląskiej stworzono wówczas kartotekę obejmującą ok. 40 000 opisów do bibliografii retrospektywnej.

W pierwszym etapie zebrano informacje z *Bibliografii polskiej* Karola Estreichera, *Bibliografii historii Polski* Ludwika Finkla, „Przewodnika bibliograficznego” Władysława Tadeusza Wisłockiego i „Urzędowego wykazu druków” oraz innych materiałów źródłowych. W drugim etapie podjęto działania w zakresie rozpisanie zawartości polskich czasopism śląskich z XIX i XX wieku. Brak wskazówek w tym zakresie nie pozwolił na uzyskanie szybkich i satysfakcjonujących efektów. Ustalono, że każdy opracowujący przejrzy i wypisze najważniejsze wiadomości z poszczególnych numerów czasopism, a dopiero z uzyskanych fiszek stworzy się

³⁵ J. Mayer, *Z działalności komisji Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1961–1962*, „Zaranie Śląskie” 1963, z. 1, s. 112.

³⁶ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1953*, [Katowice 1954], s. 11.

wspólną kartotekę ułożoną według schematu opracowanego przez przedstawicieli różnych dyscyplin naukowych. W pierwszej kolejności kwerendą postanowiono objąć: „Gazetę Górnośląską”, „Gazetę Robotniczą”, „Gwiazdkę Cieszyńską”, „Katolika”, „Nowiny Raciborskie”, „Światło”, „Zwiastuna Górnośląskiego”. Ostatecznie do zbibliografowania wybrano „Gwiazdkę Cieszyńską” (opracowano 46 roczników z lat 1848–1897) i „Katolika” (opracowano 30 roczników z lat 1870–1902), jako periodyki najdłużej wychodzące i zawierające najwięcej materiału³⁷. W pozyskiwaniu materiałów nawiązywano także współpracę z pracownikami odleglejszych bibliotek. W *Sprawozdaniu z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1960*³⁸ znaleźć można informację o uzupełnieniu bibliografii za XIX wiek 493 opisami, które częściowo przygotowano na podstawie zasobów Biblioteki Jagiellońskiej i Biblioteki Uniwersytetu Wrocławskiego w wyniku prac zleconych kilku pracownikom tych instytucji. Jeszcze w *Sprawozdaniu z działalności Biblioteki Śląskiej za 1964* pisano:

W roku sprawozdawczym prowadzono prace nad zawartością „Gwiazdki Cieszyńskiej” i „Katolika” (XIX w.). Pracami tymi objęto 20 000 fiszek sporządzonych w latach poprzednich w ramach działalności Komisji Bibliograficznej Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach³⁹.

Rok później wspomniano o pracy nad 10 000 kart i przygotowaniem 113 opisów za lata 1921–1939⁴⁰. Przez kilka kolejnych lat w sprawozdaniach wykazywano sporządzanie po ok. 100 opisów rocznie. Jednak ostatnia wzmianka o prowadzeniu prac w zakresie bibliografii retrospektywnej pochodzi z roku 1970. W kolejnych latach skupiono się już wyłącznie na bibliografii bieżącej. Ostatecznie materiały do bibliografii retrospektywnej, zarówno tej z lat 1945–1959, jak i dotyczącej czasopism XIX-wiecznych, uległy rozproszeniu. Niestety, nie zachowały się wszystkie sprawozdania z działalności ksiąźnicy z lat 50., zatem brakuje pełnej informacji na temat działalności bibliograficznej i losów poszczególnych zestawień. Z posiadanych informacji wynika, że próbną bibliografię za 1956 rok, przygotowaną przez Franciszka Szymiczka, przesłano do recenzji do Instytutu Bibliograficznego przy Bibliotece Narodowej, ale zestawienie zostało niewłaściwie przygotowane i zrezygnowano z jego wydania. Materiał stał się jednak podstawą do rewizji przyjętych zasad. W sprawozdaniach Biblioteki znalazła się informacja o przeprowadzanej korekcie⁴¹, a także o realizowanej kwerendzie za lata 1957–1959. Ostatecznie żadna bibliografia za lata 1945–1959 nie ukazała się drukiem.

³⁷ T. Służalek, *Z działalności naukowo-badawczej*, [w:] *Biblioteka Śląska 1922–1972...*, s. 256.

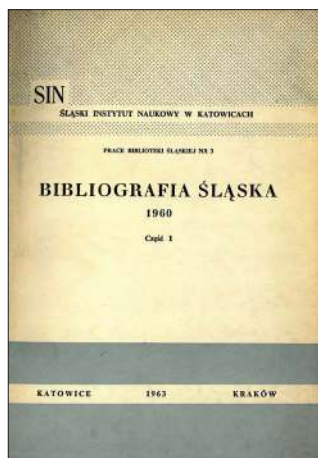
³⁸ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1960*, Katowice 1961, s. 7.

³⁹ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1964*, Katowice 1965, s. 8.

⁴⁰ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1965*, Katowice 1966, s. 12.

⁴¹ *Sprawozdanie z działalności Biblioteki Śląskiej w roku 1957*, Katowice 1958, s. 10; J. Koraszewski, *Śląski Instytut Naukowy w Katowicach pracuje*, rozm. A. Jurkiewicz, „Przemiany” 1957, nr 34, s. 6; H. Rechowicz, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej...*, s. 37.

„Bibliografia Śląska”

W 1963 roku wydano pierwszą część „Bibliografii Śląska” za 1960 rok. Zestawienie ukazywało się przez 48 lat, obejmując okres 1960–1989. Pierwszy rocznik redagowany był przez Zofię Frank, a w następnych latach pracami kierowali: Edward Engelking, Teresa Służalek, Anna Radziszewska, Teresa Bątkiewicz i Agnieszka Magiera. Jak wszystkie bibliografie regionalne przygotowywane w Bibliotece Śląskiej, „Bibliografia Śląska” z czasem stała się częścią ogólnopolskiego systemu bibliografii regionalnych i uzupełnieniem bibliografii narodowej. Dla wielu dokumentów pełniła rolę bibliografii prymarnej, ponieważ nie weszły one w skład bibliografii narodowej. W miarę upływu lat, w celu modyfikacji bazy,

uwzględniano wytyczne zalecane przez Zespół ds. Bibliografii Regionalnej przy ZG SBP, wprowadzano zasady wynikające z kolejnych nowelizacji norm bibliograficznych, a w ostatnim etapie także rozwiązania wymuszone implementowanym programem komputerowym Promax.

Przed rozpoczęciem prac zakrojonych, jak się z czasem okazało, na dużą skalę, w pierwszej kolejności wyznaczono zakresy i zasięgi bibliograficzne. Przyjęto, że „Bibliografia Śląska” będzie bibliografią specjalną, terytorialną i przedmiotową o charakterze ogólnym, czyli obejmującą każdą dziedzinę wiedzy (historia, przyroda, gospodarka, polityka, nauka, oświata, kultura itd.) z pominięciem tematów wysokospecjalistycznych (np. z medycyny, fizyki, górnictwa), a także podręczników oraz publikacji obejmujących ogólne tematy, w których oczywiście odnotowane zostały także informacje dotyczące Śląska. Określono także zasięgi: chronologiczny, autorski, językowy, terytorialny, formalno-wydawniczy i formalno-piśmienniczy. Zasięg chronologiczny to jedyny zasięg ograniczony, który wyznaczony był do roku nominalnego kolejnego tomu⁴², a więc roku wydania rejestrowanej publikacji. Wszystkie pozostałe zasięgi określono jako nieograniczone: autorski (prócz autorów piszących o Śląsku uwzględniano prace twórców pochodzących ze Śląska, których dzieła nie dotyczyły tego regionu; opisy zaopatrzone były wówczas w odpowiednią adnotację wyjaśniającą związek ze Śląskiem), językowy (ostatecznie zarejestrowano publikacje w językach: polskim, niemieckim i czeskim) oraz formalno-piśmienniczy i formalno-wydawniczy. Zasięgi formalne zostały potraktowane bardzo szeroko: zgodnie z formalno-wydawniczym rejestrowano wydawnictwa zwarte (książki i broszury), ciągłe (czasopisma, serie wydawane przez wyższe uczelnie), zbiory specjalne (dokumenty kartograficzne, graficzne, dokumenty życia społecznego) oraz dokumenty niesamoistne wydawniczo (artykuły z czasopism, rozdziały prac zbiorowych). Najtrudniejszym do ustalenia

⁴² W niektórych rocznikach znaleźć można odstępstwa. Dotyczy to zamieszczonych uzupełnień za poprzedni rok.

był zasięg terytorialny. Podczas konferencji zorganizowanej 25 kwietnia 1960 roku przez Instytut Bibliograficzny Biblioteki Narodowej w Warszawie⁴³, poświęconej różnym problemom bibliografii regionalnej Ziem Zachodnich, wstępnie uzgodniono m.in. zasięg terytorialny, który obowiązywał w pierwszym okresie prac podjętych nad opracowaniem „Bibliografii Śląska” (1960–1963). Ostatecznie ustalono, że ujmowany materiał wyznaczać miały województwa: katowickie, opolskie, wrocławskie, część zielonogórskiego (z powiatami: Głogów, Lubsko, Nowa Sól, Szprotawa, Zielona Góra, Żagań i Żary⁴⁴), a także teren Śląska Zaolziańskiego leżącego w granicach Czechosłowackiej Republiki Socjalistycznej, wyznaczonego przez zachodnią granicę na rzece Ostrawicy, a południową na północnych krańcach Ziemi Czadeckiej i Ziemi Hulczyńskiej. W odniesieniu do województwa zielonogórskiego i Zaolzia ujmowano dokumenty dotyczące przeszłości (do 1945 roku), natomiast odwrotną zasadę przyjęto w stosunku do Zagłębia Dąbrowskiego i przyłączonych do województwa katowickiego powiatów: częstochowskiego, kłobuckiego, myszkowskiego i zawierciańskiego. W tym wypadku pożądane były materiały odnoszące się do zagadnień współczesnych (od 1945 roku). Na wniosek Zakładu Historii ŚIN w Katowicach zmieniono zasady stosowane do Zagłębia Dąbrowskiego oraz ziemi częstochowskiej. Od rocznika za 1963 rok rejestrowano materiały obejmujące przeszłość tych ziem od 1863 roku. Kolejna rewizja przyjętych zasad nastąpiła wraz z reformą administracyjną kraju przeprowadzoną w 1975 roku. Zwrócono się do historyków regionu z prośbą o wyrażenie opinii na temat ustalenia obszaru, jaki powinien być przedmiotem zainteresowania bibliografów śląskich. Pojawiło się kilka koncepcji, na podstawie których zespół redakcyjny ustalił, że nowym zasięgiem objęte zostaną województwa: bielskie, katowickie, częstochowskie, opolskie, wałbrzyskie, jeleniogórskie, wrocławskie (z Wrocławiem) i legnickie. Miejscowości, które do tej pory nie wchodziły w obręb wymienionych województw (np. Maków Podhalański i Żywiec – dawniej w woj. krakowskim, a potem w bielskim) były rejestrowane wyłącznie w odniesieniu do problematyki współczesnej (od 1976 roku) z pominięciem ich dziejów⁴⁵. Odnosnie do miejscowości historycznie śląskich, które zostały wcielone do województw nieobjętych „Bibliografią Śląska” (np. Międzybórz – dawniej woj. wrocławskie, następnie kaliskie) uwzględniano tylko materiały, które ukazały się do 1975 roku włącznie. Nie zostały zmienione zasady doboru materiałów w stosunku do miejscowości pozostających w granicach Czechosłowacji. Wszystkie ustalenia zostały wprowadzone od rocznika za 1976 rok. Podsumowując – wyznaczony zasięg i zakresy oznaczały, że bibliografia rejestrowała całe piśmiennictwo o Śląsku z danego roku, bez względu na miejsce wydania, autora, język, gatunek literacki i formę wydawniczą dzieła. Podjęto decyzję, że będzie bibliografią przedmiotową selekcyjną, zastosowano kryteria merytorycznej selekcji wartościującej i formalnej materia-

⁴³ B. Eychler, *Problematyka bibliografii regionalnej ziem zachodnich*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 1960, nr 5, s. 211–250.

⁴⁴ W następnych rocznikach wyłączono powiaty: Lubsko i Żary, a włączono Świebodzin.

⁴⁵ T. Służalek, *Z problematyki zakresu terytorialnego bibliografii regionalnych (na przykładzie „Bibliografii Śląska”)*, „Przegląd Biblioteczny” 1978, z. 1, s. 54.

łu, która pozwalała na rejestrowanie dokumentów o dużej wartości informacyjnej. Zrąb główny uporządkowano według układu systematycznego w ramach 16 działów głównych oraz poddziałów pierwszego i drugiego stopnia, a w obrębie tego zastosowano szeregowanie alfabetyczne, w niektórych przypadkach także chronologiczne. Układ oparto na „Ramowym schemacie klasyfikacyjnym bibliografii regionalnej przedmiotowej”, który przyjęto i opublikowano w 1963 roku⁴⁶. Początkowo wprowadzono także pozycje zbiorowe (tzw. opisy z * [gwiazdką], gdzie poszczególne opisy oddzielane były od siebie znakiem graficznym gwiazdki *). Były to opisy na ten sam temat, pochodzące z różnych źródeł, ale wpisane pod jednym numerem pozycji bibliograficznej. Taki zapis stosowano do momentu wprowadzenia systemu komputerowego Promax w 1989 roku. Od tego czasu wszystkie mniej ważne artykuły, polemiki, recenzje, drobne notatki sprowadzono do cytaty wydawniczej i umieszczano w adnotacji do opisu ważniejszego, na ten sam temat. Każdy opis uzupełniony jest o charakterystykę rzeczową. Przez wszystkie lata wykorzystywano do tego celu słowa kluczowe, natomiast w ostatnim roczniku wprowadzono indeks przedmiotowy zbudowany na podstawie Języka haseł przedmiotowych Biblioteki Narodowej. Wszystkie źródła bibliograficzne gromadzono i opisywano metodą autopsji. W wyszukiwaniu materiałów polskich posilkowano się m.in. „Przewodnikiem Bibliograficznym” i „Bibliografią Zawartości Czasopism”. Sporadycznie, w przypadku piśmiennictwa obcego, korzystano np. z: „Bibliografický katalog ČSSR”, „Deutsche Bibliographie”, „Deutsche Nationalbibliographie”. Początkowo budowano kartotekę z fiszek, z których, po skompletowaniu, wybierano ostateczny materiał do wydruku bibliografii. Z czasem, gdy wprowadzono bazę komputerową, wszystkie opisy gromadzono wyłącznie w wersji elektronicznej. Aparat pomocniczy tworzą: spis treści, przedmowa, wykazy (wykorzystanych czasopism, ważniejszych skrótów i symboli, instytucji wydawniczych) oraz indeksy (osobowy i przedmiotowy).

Aż do lat 70. XX wieku udawało się utrzymywać równe tempo pracy – wydawano jeden tom rocznie. Pierwszy kryzys pojawił się w latach 80. i spowodowany był zmianami organizacyjnymi, problemami kadrowymi i finansowymi. Wydłużał się czas opracowania każdego kolejnego tomu, brakowało pieniędzy na publikację, a pracownicy dodatkowo obarczani byli pracami niezwiązanymi z działalnością bibliograficzną. Wydanie ostatniego tomu ostatecznie rozminęło się z datą nominalną o 12 lat. W tym momencie bibliografia nie miała już charakteru bibliografii bieżącej. Sytuacja poprawiła się nieco wraz z objęciem stanowiska przez nowego dyrektora Biblioteki Śląskiej prof. Jana Malickiego w 1991 roku, który dostrzegł konieczność wyciągnięcia „Bibliografii Śląska” z kryzysu. Pracowników działu zwolniono z podejmowania innych prac bibliotecznych, co przyspieszyło wykonywanie korekt oraz gromadzenie materiałów do kolejnych roczników. Znalazły się także fundusze na wydanie zaległych, przygotowanych już tomów za lata 1981–1984, pozostających w maszynopisie. Pojawiły się natomiast nowe

⁴⁶ *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, red. H. Hleb-Koszańska, M. Dembowska, H. Sawoniak, Warszawa 1963, s. 307–312.

problemy. Przeprowadzka w 1998 roku do nowego gmachu, zakupiony tego samego roku od firmy MAX Elektronik, pierwszy użyty do prac bibliograficznych, system komputerowy Promax oraz zmiany kadrowe wymusiły wprowadzenie innej organizacji pracy. W tym czasie zespół uległ zmniejszeniu o połowę. Nie bez znaczenia było także włączenie w październiku 1998 roku Działu Bibliograficznego do Działu Zbiorów Śląskich z zachowaniem samodzielności, co miało gwarantować płynność wykonywanej pracy, ale tak się nie stało. Był to czas ogromnych zmian dla pracowników, którzy musieli nauczyć się obsługi nowego programu, a przez dwa lata trwało także dostosowanie systemu do wymagań bibliografów.

Ostatecznie postanowiono zakończyć wydawanie bibliografii na 1989 roku (tom ukazał się w 2011 roku). „Bibliografia Śląska” z bieżącej stała się bibliografią retrospektywną, a rezygnacja z przygotowania kolejnych tomów podyktowana była także tym, że prace dublowały się z działaniami innych ośrodków. Wspomnieć należy, że „Bibliografia Śląska” obejmowała swym zasięgiem cały Śląsk, a własne „częstkowe” bibliografie przygotowywały już biblioteki w Bielsku-Białej, Jeleniej Górze, Opolu, Wałbrzychu, Wrocławiu czy Zielonej Górze.

Aby ułatwić użytkownikom korzystanie z bibliografii, wszystkie roczniki zostały zdigitalizowane i są dostępne w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej. Aktualnie opisy zamieszczone w rocznikach sporadycznie wpisywane są do bazy Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej. Wszystkie tomy, które ukazały się drukiem, zawierają niespełna 149 tys. opisów, które powinny zostać w ramach retrokonwersji wprowadzone do bazy bibliograficznej. Warto wspomnieć, że w 1999 roku pod kierunkiem prof. Zbigniewa Żmigrodzkiego napisano dwie prace magisterskie na temat „Bibliografii Śląska”: M. Brym *„Bibliografia Śląska” jako model polskiej bibliografii regionalnej* oraz M. Tokarz *„Bibliografia śląska” jako model bibliografii regionalnej*⁴⁷.

Tab. 1. Bibliografia Śląska 1960–1989

Lp.	Rok nominalny	Rok wydania	Redaktor / kierownictwo	Liczba osób opracujących	Liczba opisów	Nakład
1.	1960 cz. 1	1963	red. Zofia Frank	4	462	900
2.	1960 cz. 2	1964	kier. Edward Engelking	5	463– –2726	900
3.	1961	1965	kier. Edward Engelking	4	4239	900
4.	1962	1966	kier. Edward Engelking	5	3553	900

⁴⁷ W kręgu książki, biblioteki i informacji naukowej. Księga jubileuszowa dedykowana profesorowi Zbigniewowi Żmigrodzkiemu, pod red. Krystyny Heskowej-Kwaśniewicz, przy współpr. Diany Pietruch-Reizes, Katowice 2004, s. 38.

5.	1963	1967	kier. Edward Engelking	6	4265	690
6.	1964	1968	kier. Edward Engelking	8	4837	680
7.	1965	1969	kier. Edward Engelking	6	3936	630
8.	1966	1970	kier. Edward Engelking	6	4869	680
9.	1967	1971	kier. Teresa Służalek	6	5552	580
10.	1968	1972	kier. Teresa Służalek	7	4421	530
11.	1969	1973	kier. Teresa Służalek	6	4227	620
12.	1970	1974	kier. Teresa Służalek	5	4733	660
13.	1971	1975	kier. Teresa Służalek	6	4751	980
14.	1972	1976	kier. Teresa Służalek	6	5052	980
15.	1973	1978	kier. Teresa Służalek	6	4928	880
16.	1974	1979	kier. Anna Radziszewska	6	5218	780
17.	1975	1980	kier. Anna Radziszewska	6	5107	780
18.	1976	1982	kier. Teresa Bątkiewicz	6	5472	680
19.	1977	1983	kier. Anna Radziszewska	6	5432	680
20.	1978	1985	kier. Anna Radziszewska	6	5183	430
21.	1979	1990	kier. Anna Radziszewska	5	5132	730
22.	1980	1991	kier. Anna Radziszewska	6	5007	730
23.	1981	1994	kier. Anna Radziszewska	4	4278	500
24.	1982	1994	kier. Teresa Bątkiewicz	6	4175	500
25.	1983	1994	kier. Teresa Bątkiewicz	5	5202	500
26.	1984	1994	kier. Teresa Bątkiewicz	7	5371	500
27.	1985	2002	kier. Teresa Bątkiewicz	8	5365	150
28.	1986	2002	kier. Teresa Bątkiewicz	8	4714	150
29.	1987	2002	[kier. Teresa Bątkiewicz]	4	4844	150
30.	1988	2005	[red. Teresa Bątkiewicz] / Agnieszka Magiera	5	6383	100
31.	1989	2011	red. Agnieszka Magiera	4	9815	100
30 roczników		48 lat	6 redaktorów/ kierowników	44 osoby	148 787	18 970

Bibliografia województwa katowickiego 1990–1998

Fiaskiem zakończyły się próby opracowania kolejnej bibliografii, która obejmowałaby dokumenty dotyczące województwa katowickiego wydane w latach 1990–1998. Miała stanowić kontynuację częstkową „Bibliografii Śląska”, jednak zabrakło środków i czasu na jej dokładne opracowanie. W 2012 roku rozpoczęto jej przygotowanie, a pozyskany materiał zarejestrowano w bazie Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej. Prace jednak bardzo szybko przerwano ze względu na konieczność skupienia się głównie na bibliografii bieżącej. Do bazy udało się wpisać zaledwie 261 rekordów. Lukę z tego czasu wypełniają kartoteki regionalne województwa, które zostały przejęte po połączeniu w 2000 roku Biblioteki Śląskiej z Wojewódzką Biblioteką Publiczną w Katowicach. Do systemu bibliograficznego Biblioteki Śląskiej włączono wówczas kartoteki: przedmiotową (obejmuje lata 1990–1998), a także pisarzy i osobową, w których zgromadzono ok. 80 tys. fiszek. Opisy w ramach retrokonwersji sporadycznie wpisywane są do bazy.

„Bibliografia Województwa Śląskiego”

Kilkunastoletnie opóźnienie w opracowaniu „Bibliografii Śląska” przyspieszyło podjęcie decyzji o rozpoczęciu prac nad nowym wydawnictwem. Pojawiła się potrzeba zarejestrowania współczesnego piśmiennictwa o nowym województwie śląskim, które zostało powołane wraz z przeprowadzoną reformą administracyjną, wprowadzoną w życie z dniem 1 stycznia 1999 roku. W 2000 roku zespół podzielono na dwie części. Jeden, trzyosobowy, nadal opracowywał „Bibliografię Śląska”, a drugi podjął prace nad nową, bieżącą „Bibliografią Województwa Śląskiego”. Rozpoczęto je w 2000 roku, a pierwszy opracowany tom, opublikowany trzy lata później, obejmował 1999 rok. Zakres i zasięgi przejęto z „Bibliografii Śląska” za wyjątkiem zasięgu terytorialnego, który został zawężony do granic administracyjnych województwa śląskiego. Opracowanie miało także reprezentować nowe podejście do bibliografii, odmienne do stosowanego dotychczas i skierowane do nieco innego odbiorcy. Jak Redakcja pisała w *Przedmowie*:

„Bibliografia województwa śląskiego”, obiektywnie rejestrująca piśmiennictwo, jest też świadectwem zmiany świadomości mieszkańców, dokonującej się po przemianie ustrojowej, zapoczątkowanej w 1989 roku; wzrost poczucia utożsamienia z „małą ojczyzną” zaowocował przyrostem materiałów prasowych dotyczących lokalnej historii, tradycji i życia społecznego⁴⁸.

⁴⁸ *Przedmowa*, „Bibliografia województwa śląskiego” 1999 (2003), s. VII.

Do tworzenia charakterystyk rzeczowych wykorzystano Język hasel przedmiotowych Biblioteki Narodowej. Pracami początkowo kierował Wojciech Janota. Nadzorował przygotowanie czterech roczników za lata 1999–2002, które ukazały się drukiem. Prace nad kolejnymi tomami wydłużały się – z jednej strony wymagające czasu korekty, a z drugiej zmniejszenie liczebności zespołu powodowały ciągle opóźnienia. W 2018 roku dyrekcja ksiąźnicy podjęła decyzję o zaprzestaniu drukowania wszystkich bibliografii regionalnych tworzonych w bibliotece. Kolejne roczniki przygotowywane były wyłącznie w bazie elektronicznej. Przyjęta zasada wyeliminowała jednocześnie potrzebę sprawowania nadzoru redaktorskiego nad zestawieniami. Od początku w opracowaniu udział brały m.in. Małgorzata Czech (Szołtys) i Elżbieta Makuch, które od tomu za 2003 rok pracują w dwuosobowym zespole. Pierwszy rocznik sporządzany był poza bazą komputerową – w formie fiszek, dopiero kolejny został w całości przygotowany w systemie Promax, a następnie Prolib. Obecnie opracowywany jest tom za 2006 rok. Na skutek tempa prac, braków kadrowych oraz innych czynności wykonywanych przez zespół, bibliografia stała się już bibliografią retrospektywną. Za lata 1999–2006 wprowadzonych do bazy zostało prawie 56 tys. opisów i nadal rejestrowane są materiały z 2006 roku, jednocześnie trwa retrokonwersja opisów z rocznika obejmującego 1999 rok (pozostało jeszcze do wpisania ponad 4600 opisów). W 2024 roku rozpoczęły się prace nad tomami za lata 2007 i 2008. Wydrukowane roczniki dostępne są w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, a od momentu, kiedy opisy wpisywane są wyłącznie do bazy, w ŚBC zamieszczane są wykazy czasopism, które zostały objęte kwerendą.

Tab. 2. Bibliografia Województwa Śląskiego 1999–2007

Lp.	Rok nominalny	Rok wydania	Kierownictwo / opracowanie	Liczba osób opracowujących	Liczba opisów	Suma nakładów
1.	1999	2003	kier. Wojciech Janota	3	9277	150
2.	2000	2004	kier. Wojciech Janota	3	8909	100
3.	2001	2008	kier. Wojciech Janota	2	7250	80
4.	2002	2015	Małgorzata Czech, Ilona Gidaszewska, Filip Kusz, Elżbieta Makuch	4	10483	100
5.	2003	–	Małgorzata Czech, Elżbieta Makuch	2	7405	Baza

6.	2004	–	Małgorzata Czech, Elżbieta Makuch	2	7226	Baza
7.	2005	–	Małgorzata Czech, Elżbieta Makuch	2	5744 (prace w toku)	Baza
8.	2006	–	Małgorzata Czech, Elżbieta Makuch	2	4089 (prace w toku)	Baza
9.	2007	–	Małgorzata Czech, Elżbieta Makuch	2	286 (prace w toku)	Baza
9 roczników		20 lat		6 osób	60 669	430

„Bibliografia Bieżąca Województwa Śląskiego”

Kolejny raz nie udało się utrzymać bieżącego trybu przygotowania bibliografii. W 2005 roku Wojciech Janota wnioskował o rozpoczęcie prac nad bieżącą bibliografią, która miała być informacją ekspresową – zestawieniem krótszym, aktualnym, wydawanym z mniejszą niż roczna częstotliwością. Zaproponował niewielkie objętościowo zeszyty, wydawane w cyklu kwartalnym, zaopatrzone w indeksy: alfabetyczny i przedmiotowy. Zakres i zasięgi przejęte zostały z „Bibliografii Województwa Śląskiego” z tym, że zasięg formalno-wydawniczy ograniczony był wyłącznie do artykułów z bieżących czasopism. W zakresie opracowania rzeczowego utrzymano Język hasel przed-

miotowych BN. Decyzja o podjęciu prac nad tą bibliografią zapadła pod koniec 2005 roku. Przygotowany został zeszyt próbny, a od 2006 roku ruszyły regularne prace nad sporządzeniem zestawień. W pierwszych latach opisy rejestrował tylko Wojciech Janota, a po jego przejściu na emeryturę opracowanie, od 4 kwartału 2011 roku, przejęła Małgorzata Czech. Kolejna zmiana nastąpiła od 3 kwartału 2012 roku, kiedy osobą odpowiedzialną za tę bibliografię została Agnieszka Matusiak (pełni tę funkcję do chwili obecnej). Tym razem udało się i od 18 lat utrzymywane jest stałe tempo pracy, a czasopisma są na bieżąco rozpisywane. Wydanych zostało 49 zeszytów kwartalnych za lata 2006–2018 (1 kwartał), a od 2018 roku, kiedy zaprzestano drukowania wszelkich bibliografii regionalnych w Bibliotece Śląskiej, opisy są rejestrowane wyłącznie w bazie elektronicznej. Obecnie jest ich prawie 52 000, a prace nad bibliografią są realizowane na bieżąco. „Bibliografia

Bieżąca Województwa Śląskiego” miała stać się podstawą do edycji późniejszych tomów „Bibliografii Województwa Śląskiego”. Po wielu latach udało się wreszcie dojść do momentu połączenia chronologicznego tych bibliografii. Obecnie dopisywane są wydawnictwa zwarte i zbiory specjalne wydane w 2006 roku. Wydrukowane roczniki dostępne są w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej, a od momentu, kiedy opisy wpisywane są wyłącznie do bazy, w ŚBC zamieszczane są wykazy czasopism, które zostały objęte kwerendą.

Tab. 3. Bibliografia Bieżąca Województwa Śląskiego 2006–2023

Lp.	Rok nominalny	Zeszyty	Opracowanie / korekta	Liczba osób opracowujących / korekta	Liczba opisów	Nakład
1.	2006	z. 1–4	oprac./korekta Wojciech Janota	1	1822	10
2.	2007	z. 1–4	oprac./korekta Wojciech Janota	1	2299	10
3.	2008	z. 1–4	oprac./korekta Wojciech Janota	1	2191	10
4.	2009	z. 1–4	oprac./korekta Wojciech Janota	1	2129	10
5.	2010	z. 1–4	oprac./korekta Wojciech Janota	1	2243	10
6.	2011	z. 1–3	oprac./korekta Wojciech Janota	1	1941	10
7.	2011	z. 4	oprac./korekta Małgorzata Czech (2011–2012)	1	650	10
8.	2012	z. 1	oprac./korekta Małgorzata Czech	1	612	10
9.	2012	z. 2	oprac. Małgorzata Czech / korekta Agnieszka Matusiak	2	456	10
10.	2012	z. 3–4	oprac. Agnieszka Matusiak, Anita Tomanek / korekta Agnieszka Matusiak	2	1904	10

11.	2013	z. 1	oprac. i korekta Agnieszka Matusiak, Anita Tomanek	2	759	6
12.	2013	z. 2–4	oprac. i korekta Agnieszka Matusiak	1	2288	6
13.	2014	z. 1	oprac. i korekta Agnieszka Matusiak, Anita Tomanek	2	948	6
14.	2014	z. 2–4	oprac. Agnieszka Matusiak / korek- ta Anita Tomanek	2	2085	6
15.	2015	z. 1–4	oprac. Agnieszka Matusiak / korek- ta Anita Tomanek	2	3138	6
16.	2016	z. 1–4	oprac. Agnieszka Matusiak / korek- ta Anita Tomanek	2	2875	6
17.	2017	z. 1–4	oprac. Agnieszka Matusiak / korek- ta Anita Tomanek	2	2897	6
18.	2018	z. 1	oprac. Agnieszka Matusiak / korek- ta Anita Tomanek	2	779	6
19.	2018	od kwiet- nia	oprac. Agnieszka Matusiak	1	2980	Baza
20.	2019	–	oprac. Agnieszka Matusiak	1	3807	Baza
21.	2020	–	oprac. Agnieszka Matusiak	1	3777	Baza
22.	2021	–	oprac. Agnieszka Matusiak	1	3511	Baza
23.	2022	–	oprac. Agnieszka Matusiak	1	3464	Baza
24.	2023	–	oprac. Agnieszka Matusiak	1	2060	Baza
18 roczników			4 osoby opracowujące	4 osoby	51 615	148

Baza Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej

Bazę elektroniczną systemu Promax zakupioną od firmy MAX Elektronik z Zielonej Góry implementowano w 1998 roku. Kolejny program, w którym Biblioteka Śląska pracuje od 2012 roku, to Prolib. System Promax służył jedynie pracownikom, jednak nie mieli do niego dostępu użytkownicy. Dopiero zaproponowany przez Instytut Mediów Cyfrowych „Digitalium” Biblioteki Śląskiej projekt *Poszerzenie i usprawnienie dostępu do zasobów ŚBC wraz z digitalizacją i udostępnieniem piśmiennictwa regionalnego*⁴⁹, realizowany w latach 2016–2017, pozwolił na zakup i udostępnienie wersji OPAC dla czytelników. Realizacja oparta była na wspomnianym już wcześniej „Wykazie literatury bieżącej o Śląsku”, który został, wraz z linkami do wersji cyfrowych, w całości wprowadzony do bazy (5000 opisów) przez bibliografki – Agnieszkę Magierę i Anitę Tomanek. Razem z opisanymi, które trafiły do bazy w poprzednich latach, możliwe było udostępnienie użytkownikom 88 000 rekordów bibliograficznych.

Zakres i zasięgi zostały z góry zdeterminowane przez opisy wprowadzane z bibliografii regionalnych tworzonych w dziale, a także zrealizowanych kwerend, zestawień i bibliografii tematycznych (zarówno podmiotowych, jak i przedmiotowych). W zasadzie prócz zasięgu terytorialnego (ograniczonego do Śląska) i chronologicznego (materiały wydane po 1800 roku), pozostałe zasięgi są nieograniczone. Rejestruje się wszystkie typy dokumentów (wydawnictwa zwarte, ciągłe i zbiory specjalne) treściowo dotyczące regionu z wszystkich dziedzin życia i przejawów aktywności lokalnych społeczności, niezależnie od języka, w jakim zostały wydane, ze szczególnym naciskiem na publikacje pisane w gwarze śląskiej. Uwzględnia się dzieła autorów śląskich, związanych ze Śląskiem i tworzących na Śląsku, jeżeli treściowo dotyczą regionu, a także autorów pochodzących ze Śląska bez względu na treść – zaznaczając w adnotacji związek autora ze Śląskiem. Ponadto: opisy czasopism, które ukazują się na terenie Śląska oraz organizowane imprezy (festiwale, konkursy itp.) bez względu na tematykę. Szczególny nacisk położony jest na rejestrację poloników wydanych do 1922 roku na terenie Górnego Śląska włączonego w skład państwa polskiego w 1922 roku (np. oficyna Miarki), a także poloników z niemieckiego obszaru całego Śląska do 1945 roku (np. oficyny Knie, Kornów, Schletterów). Od 2018 roku odnotowywane są publikacje wydane na Śląsku do 1945 roku bez względu na treść, a jedynie na miejsce wydania, realizując potrzebę zarejestrowania ruchu wydawniczego w regionie. W centrum zainteresowania terytorialnego bibliografów prócz Śląska znajduje się także Zagłębie Dąbrowskie. Historycznie i kulturowo jest to teren niezwiązany ze Śląskiem, jednak po 1945 roku połączony administracyjnie. Zaś w przypadku rejestrowanych nowości nacisk nałożony jest na Górny Śląsk, Śląsk Cieszyński, Zagłębie Dąbrowskie, ziemię częstochowską i Opolszczyznę. Publikacje dotyczące Dolnego

⁴⁹ Więcej o projekcie zob.: <https://bs.katowice.pl/poszerzenie-i-usprawnienie-dostepu-do-zasobow-sbc-wraz-z-digitalizacja-i-udostepnieniem-pismienictwa-regionalnego/> [dostęp: 17.12.2023]. Na temat zastosowanych rozwiązań bibliograficznych zob. A. Magiera, *Nowe życie starej bibliografii, czyli jak zdobyć pieniądze na rozwój działań bibliograficznych*, „Bibliotekarz” 2019, nr 6, s. 8–13.

Śląska wpisuje się wyłącznie w odniesieniu do bibliografii retrospektywnej, której zasięg chronologiczny wyznacza maksymalnie rok 1945.

Do budowy bazy wykorzystano wszystkie dostępne funkcje i narzędzia oferowane przez system: podbazy, kartoteki, osobne kreatory do różnych typów dokumentów z możliwością sporządzania adnotacji, dodawania recenzji, polemik czy repolemik. Opisy uzupełniane są informacją o egzemplarzu (w przypadku wydawnictw zwartych jest to sygnatura Biblioteki Śląskiej i link do katalogu Integro) lub instytucji posiadającej dzieło. Do zbiorów, które funkcjonują w wersji zdigitalizowanej, dodawane są linki. Baza zbudowana jest z podbaz. Do najczęściej wykorzystywanych przez użytkowników należą: Bibliografia Śląska, Bibliografia Województwa Śląskiego (od 1999), Górny Śląsk 1918–1939 (opracowania), Górny Śląsk 1918–1939 (źródła), Instytucje kultury 1918–1939, Katalog czasopism śląskich, Pracownia *Ślōnskiej Gōdki*, Zagłębiana, „Zaranie Śląskie”, Zasoby internetowe. Istnieje także możliwość przeszukiwania całości bez konieczności zawężania zbioru do podbazy. Dodatkowym narzędziem grupującym zbiory i wyszukiwawczym są kartoteki, których obecnie jest ponad 100. Zasób można przeszukiwać według następujących kryteriów: słowo lub fraza w opisie bibliograficznym, tytuł, autor, hasło przedmiotowe, kartoteka, rok wydania, sygnatura, tytuł czasopisma z zawężeniem do roku. Można tworzyć rozbudowane opisy łączące różne typy dokumentów⁵⁰, z których bibliografki chętnie korzystają. Takie rekordy skupiają różne informacje na jeden temat w jednym miejscu.

W bazie rejestrowane są także wybrane strony internetowe, które odsyłają do stałych, pewnych baz, archiwów i repozytoriów instytucji, gdzie istnieje duże prawdopodobieństwo, że nie zostaną zamknięte lub przekwalifikowane na portale płatne. Odsyłacze tworzone są głównie do stron utrzymywanych przez instytucje kultury, a nie np. przez redakcje gazet. W przypadku opracowywania takich opisów zawsze podawany jest link i data dzienna dostępu, kiedy rekord był zrobiony i uruchomiony. Ich mankamentem jest to, że nie ma czasu na kontrolę linków i sprawdzanie ich aktywności. Sporadycznie rejestrowane są opisy dokumentów elektronicznych pochodzących z Internetu: artykuły z czasopism internetowych, blogów, vlogów, stron www itd. Wszystkie te opisy uzupełnione są linkiem oraz datą dostępu i umieszczone w podbazie „Zbiory internetowe”. Zgrupowanie ich w jednej podbazie pozwala na szybką weryfikację linków i ewentualne usunięcie z bazy, gdyż żywotność linków, a co za tym idzie całego opisu, jest czasami bardzo krótka. W wielu przypadkach takie strony są albo nieaktywne lub wręcz nie istnieją. Problem zaczynają stwarzać także dokumenty elektroniczne wydawane na płytach CD-ROM, ponieważ coraz częściej brakuje urządzenia wyposażonego w napęd niezbędny do ich odtworzenia.

W zasadzie od momentu wprowadzenia w 1998 roku elektronicznej bazy bibliograficznej, a *de facto* od zaprzestania w 2018 roku wydawania bibliografii w formie tradycyjnej, zrezygnowano z funkcji redaktora. W „Bibliografii Śląska”

⁵⁰ O możliwościach, jakie daje system Prolib i budowie bazy zob. A. Tomanek, *Obsługa bazy Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej – jej zawartość i funkcjonalności*, „Nowa Biblioteka” 2019, nr 3, s. 73–94.

poza drobnymi elementami niewiele się zmieniało, „Bibliografia Województwa Śląskiego” przejęła zasady i budowę „Bibliografii Śląska” (poza zasięgiem terytorialnym), a „Bibliografia Bieżąca Województwa Śląskiego” także korzysta z założeń „Bibliografii Śląska” tyle, że uwzględnia wyłącznie artykuły z czasopism. Od tego czasu za wszystkie zestawienia bibliograficzne, które tworzone są wyjątkowo w formie drukowanej, odpowiada osoba, która przygotowuje konkretną bibliografię i kierownik Działu Zbiorów Śląskich.

Baza została uruchomiona 29 stycznia 2017 roku. Stan na 1 października 2023 roku to 152 685 rekordów i 66 407 wejść na stronę. Aktualnie do wpisania z różnych kartotek i maszynopisów pozostało jeszcze ok. 250 000 opisów, co pozwoliłoby na stworzenie jednej, spójnej, obszernej bibliografii Śląska prowadzonej nieprzerwanie od 1960 roku, a bez utworzenia wspólnej bazy dla wszystkich zestawień nie uda się uzyskać skutecznego, relewantnego narzędzia wyszukiwawczego. Codziennie wpisywane są nowe rekordy zarówno do bibliografii bieżącej, jak i retrospektywnej, które na bieżąco można śledzić na stronie Biblioteki Śląskiej w panelu „Bibliografia”, a tam w zakładce „Nowości”. Rocznie udaje nam się wprowadzić ok. 800 rekordów.

Współtworzenie bibliografii regionalnej

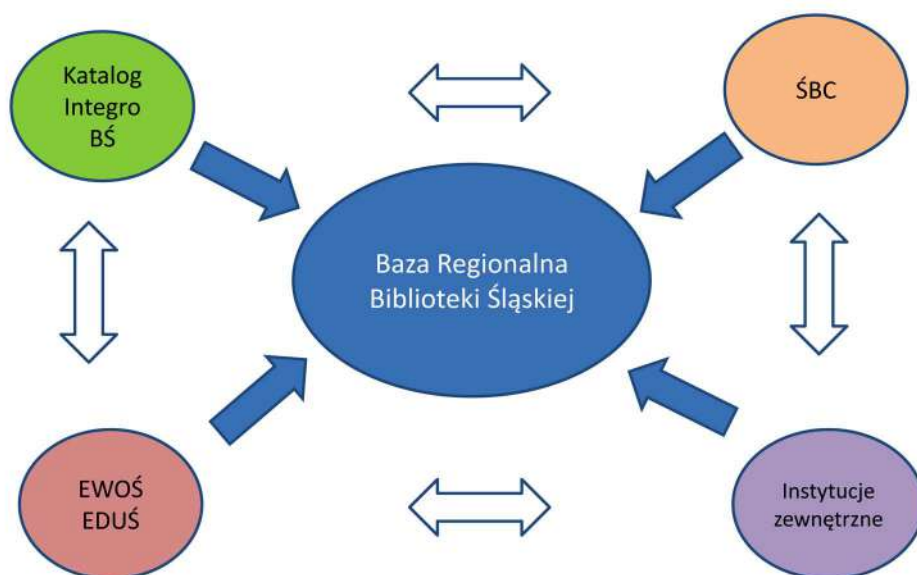
Baza Regionalna Biblioteki Śląskiej, do czasu kiedy nie zostaną ukończone prace nad agregatorem Ariadna⁵¹, stanowi wspólną platformę, na której umieszczone są wszystkie działania biblioteczne związane z regionem. Znajdują się w niej opisy zawierające: powiązania z katalogiem Integro, linki do Śląskiej Biblioteki Cyfrowej prowadzonej przez Instytut Mediów Cyfrowych „Digitalium” Biblioteki Śląskiej, odesłania do tworzonych w Instytucie Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej: portalu „Encyklopedia Województwa Śląskiego” (EWoŚ) oraz platformy edukacyjnej województwa śląskiego „Eduś”. Pozyskiwane są także informacje z instytucji zewnętrznych. Zawsze podawana jest wówczas informacja o miejscu przechowywania danej publikacji, a jeśli jest dostępna on-line, to także dołączany jest link do materiału.

Biblioteka Śląska nie zdecydowała się na opracowanie bibliografii kooperatywnej, tak jak dzieje się to w innych ośrodkach (Wrocław, Kraków, Łódź). Wynika to m.in. z faktu, że w województwie śląskim brakuje ujednoliconego komputerowego systemu bibliotecznego. Biblioteki wchodzące w sieć bibliotek samorządowych wyposażone są w różne programy komputerowe (Sowa – 55,6%, Libra NET – 12,4%, Mateusz – 8,9%, Prolib – 8,3%, Libra 2000 – 4,1%, MAK+ – 3,6%, Patron 3,6%⁵²), a biblioteki muzealne i prywatnych szkół wyższych wybrały przeważnie system Libra 2000. Stanowi to podstawowy problem, który uniemożliwia wspólną pracę bibliograficzną. Jedyną biblioteką, z którą współpraca trwa nieprzerwanie od 2000 roku, i która regularnie (kwartalnie) przysyła opisy bibliograficzne

⁵¹ Zob. R. Lis, *Cyfrowy kontekst bibliografii regionalnej*, „Książnica Śląska”, 2024, t. 38, s. 255–268.

⁵² Opracowane na podstawie: *Sprawozdania z działalności bibliotek publicznych województwa śląskiego za 2023 rok*.

ze swojego regionu, jest Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej. W ramach współpracy z bibliotekami województwa śląskiego, pracownicy zarówno Działu Zbiorów Śląskich, jak i Działu Instrukcyjno-Metodycznego udzielają wsparcia merytorycznego chętnym bibliotekom i ich pracownikom.

Współtworzenie wspólnego zasobu bibliotecznego

Inne prace Działu Zbiorów Śląskich

Pracownicy sekcji bibliograficznej prócz bibliografii regionalnej opracowują także inne materiały bibliograficzne, które czasami ukazują się drukiem i dotyczą osób, instytucji lub zagadnień. Od 2015 roku w „Zaraniu Śląskim. Seria Druga” regularnie zamieszczane jest zestawienie *Piśmiennictwo o Śląsku w wyborze*, w którym rejestrowane są najważniejsze i najciekawsze wydawnictwa zwarte o charakterze naukowym i popularnonaukowym, jakie ukazały się w danym roku. Pracownicy są także autorami artykułów popularyzujących bibliografię regionalną i region, które zamieszczane są w różnych czasopismach, m.in. w periodyku Biblioteki Śląskiej pt. „Książnica Śląska”.

Włączenie prac bibliograficznych do Działu Zbiorów Śląskich jest dość szczęśliwym połączeniem wszystkich działań regionalnych w Bibliotece Śląskiej. W jednym miejscu skupione są zbiory regionalne wydane w masowej produkcji od 1801 roku (wydawnictwa zwarte i ciągłe). Tutaj mieści się regionalna informacja bibliograficzno-biblioteczna, realizowane są kwerendy, wystawy (także elektroniczne, które dostępne są w ŚBC), prezentacje zbiorów przygotowywane dla szkół i zainteresowanych grup, opracowywana jest bibliografia, a także wydawnictwa ciągłe,

przeprowadzana jest selekcja dokumentów życia społecznego, które od 2019 roku weszły w skład Działu. Na bazie tych wszystkich działań prowadzony jest wzorcowy katalog zbiorów regionalnych. To tutaj zapadają także decyzje o egzemplarzach przeznaczonych do wieczystej archiwizacji, polegającej na przekazaniu ich do digitalizacji, a następnie zabezpieczeniu konserwatorskim i umieszczeniu w magazynie, którego oryginał już nie opuszcza, a czytelnikom udostępniana jest wyłącznie kopia cyfrowa.

Bibliografia regionalna, bez względu na formę – zarówno tę w wersji tradycyjnej, jak i bazę elektroniczną – przeznaczona jest dla szerokiego kręgu użytkowników. Odbiorcami prac realizowanych w Dziale Zbiorów Śląskich są pracownicy naukowcy, regionaliści, pracownicy instytucji kultury, mediów oraz samorządowcy. Z bibliografii korzystają także studenci i uczniowie szkół wyższych, a nierzadko nawet ostatnich klas szkół podstawowych.

Stan osobowy Działu na dzień 1 października 2023 roku to 11 pracowników merytorycznych, magazynier i kierownik. Pracami bibliograficznymi zajmuje się 3 pracowników merytorycznych i kierownik.

ANEKS

I. Kierownicy działów Biblioteki, w których realizowano zadania bibliograficzne⁵³

- **Pampuch Piotr** – dyrektor Biura Sejmu Śląskiego, a jednocześnie kierownik Biblioteki Sejmu Śląskiego w latach 1926–1935,
- **Koraszewski Jacek** – kierownik Oddziału I. Ogólnonaukowego w latach 1933?–1934, zastępca dyrektora 1935–1939,
- **Szymiczek Franciszek** – w latach 1953?–1957 kierownik Działu III – Działu Bibliograficzno-Informacyjnego, który w strukturze Biblioteki Śląskiej po raz pierwszy pojawił się w 1953 roku⁵⁴,
- **Frankowa Zofia** – kierownik w latach 1959–1962; kierownik sekcji – Biura Informacyjno-Bibliograficznego w latach 1956–1957,
- **Engelking Edward** – kierownik w latach 1962–1970; kierownik sekcji – Biura Informacyjno-Bibliograficznego w latach 1958–1962; kierownik sekcji – Pracowni Bibliograficznej w 1962 roku,
- **Służalek Teresa** – kierownik w latach 1970–1976; kierownik sekcji – Pracowni Bibliograficznej w latach 1965–1970,
- **Radziszewska Anna** – kierownik w latach 1976–1984,
- **Bątkiewicz Teresa** – kierownik w latach 1985–1998 (od 1991 roku zmiana nazwy działu na Dział Bibliograficzny); kierownik sekcji – Pracowni Bibliogra-

⁵³ Informacje pochodzą ze sprawozdań rocznych oraz teczek osobowych przechowywanych w Archiwum Biblioteki Śląskiej.

⁵⁴ Brak sprawozdań za lata 1950–1952. W sprawozdaniu za 1949 rok nie ma jeszcze Działu III.

- ficznej w latach 1970–1973, kierownik sekcji bibliograficznej w latach 1998–2000,
- **Janota Wojciech** – w latach 1996–2000 kierownik Działu Zbiorów Śląskich, w ramach którego od października 1998 roku funkcjonuje Dział Bibliograficzny,
 - **Szczech Bernard** – kierownik Działu Zbiorów Śląskich w latach 2000–2003; nie realizował zadań bibliograficznych,
 - **Magiera Agnieszka** – kierownik Działu Zbiorów Śląskich w latach 2003–2014,
 - **Duda-Koza Agata** – kierownik Działu Zbiorów Śląskich w latach 2014–2016; nie realizowała zadań bibliograficznych,
 - **Tomanek Anita** – kierownik Działu Zbiorów Śląskich od 2016 roku (2015–2016 p.o. kierownika).

II. Bibliografowie w Bibliotece Śląskiej i jej poprzedniczkach oraz współpracownicy

W opisach podano skróty bibliografii i roczniki, nad którymi pracowali. Zastosowane skróty: BBWŚ – Bibliografia Bieżąca Województwa Śląskiego, BR – bibliografia retrospektywna, BŚ – Bibliografia Śląska, BWŚ – Bibliografia Województwa Śląskiego, PoŚ – Piśmiennictwo o Śląsku w wyborze, WLBoŚ – Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku. Znakiem graficznym * oznaczeni zostali przedwojenni bibliografowie.

- Babuchowska Ewa – BŚ 1967–1968, 1970–1974
- Balicka Denise – BŚ 1966–1968
- Bątkiewicz (Wajgiel) Teresa – BŚ 1964–1987
- Borzyska Bronisława – BŚ 1975–1976
- Brożek Ludwik* – BR 1933–1934, WLBoŚ 1935–1939
- Butlerowa Łucja – BŚ 1961–1962
- Ciempka Elżbieta – BŚ 1982–1986
- Czech (Szołtyś) Małgorzata – BŚ 2002, BWŚ 1999–2006, BBWŚ 2011–2012, PoŚ 2018/2019; inne bibliografie
- Drobek Felicja – BŚ 1968–1970
- Engelking Edward – BŚ 1960–1966
- Frank Zofia – BŚ 1960 cz. 1
- Gidaszewska Ilona – BŚ 1985–1989, BWŚ 2002; inne bibliografie
- Heska-Kwaśniewicz Krystyna – BŚ 1963–1965
- Hutka Jerzy* – BR 1938–1939
- Jamróz Małgorzata – BŚ 1987 (współpraca), BWŚ 1999–2000
- Janota Maria Czesława – BŚ 1963–1980
- Janota Wojciech – BŚ 1987, BWŚ 1999–2001, BBWŚ 2006–2011
- Jastrzębska Elżbieta – BŚ 1977–1981
- Kocój Jadwiga – BŚ 1976–1982
- Koraszewski Jacek* – BR 1933–1934, WLBoŚ 1935–1939
- Kowalczyk Hanna – BŚ 1963–1964

- Kubista Magdalena – BŚ 1984–1986
- Kujawiak Wojciech – BŚ 1984–1986
- Kusz Filip – BŚ 2002; inne bibliografie
- Machnik Adam – inne bibliografie
- Magiera Agnieszka – BŚ 1988–1989; PoŚ 2012–2018/2019; inne bibliografie
- Makuch Elżbieta – BŚ 1987, BWŚ 1999–2006, PoŚ 2018/2019; inne bibliografie
- Mańkowska Helena – BŚ 1971–1975
- Maresz Barbara – BŚ 1982–1984
- Matusiak Agnieszka BŚ 1988–1989, BBWŚ 2012–2024, PoŚ 2020; inne bibliografie
- Meszczyk Teresa – BŚ 1977–1978
- Michalewska Maria Teresa – BŚ 1964–1966
- Moeser Monika – BŚ 1987
- Musiołowa Danuta – BŚ 1969
- Oleś Elżbieta – BŚ 1980
- Ottawa Barbara – BŚ 1975
- Pająk Maria – BŚ 1960
- Pampuch Piotr* – BR 1933–1936
- Pampuchówna Marta* – WLBoŚ 1935–1939
- Prus Franciszek* – WLBoŚ 1937–1939
- Piecha Alfred* – WLBoŚ 1937–1939
- Przedpeńska Krystyna – BŚ 1974
- Radziszewska Anna – BŚ 1973–1981
- Roguszczaówna Regina* – WLBoŚ 1937–1939
- Roszkowska (Snopek-Bąba) Teresa – BŚ 1976–1986
- Rozwadowska Bogumiła – BŚ 1960
- Sitko (Sitkówna) Jadwiga – BŚ 1962–1970, 1985–1986
- Skóra Magdalena – BŚ 1982–1986
- Służalek Teresa – BŚ 1960–1973
- Straż Małgorzata – BŚ 1967–1973
- Szymiczek Franciszek* – WLBoŚ 1937–1939
- Tamioła Danuta – BŚ 1982–1983
- Tomanek Anita – BŚ 1988–1989, BBWŚ 2012–2014, PoŚ 2012, 2014–2017, 2020–2022, inne bibliografie
- Wallis Stanisław* – BR 1933–1939?
- Wiślocki Władysław Tadeusz* – BR 1938–1939
- Wołowicz Grzegorz – BŚ 1984–1986
- Woźnicka Janina – BŚ 1960–1964
- Wyglenda Ewa – BŚ 1960–1963
- Wyrębek Teresa – BŚ 1971–1976

III. Bibliografie opracowane w Bibliotece Śląskiej (wybór, w układzie chronologicznym)

Wydawnictwa ciągłe

1. „Wykaz Literatury Bieżącej o Śląsku” za lata 1935–1939. Katowice 1936–1939. Wszystkie ukazały się w wersji drukowanej.
2. „Bibliografia Śląska” za lata 1960–1989. Katowice 1963–2011. Wszystkie ukazały się w wersji drukowanej.
3. „Bibliografia Województwa Śląskiego” za lata 1999–2002. Katowice 2003–2015. Kolejne roczniki przygotowywane wyłącznie w bazie elektronicznej.
4. „Bibliografia Bieżąca Województwa Śląskiego” za lata 2006–2018 (1 kwartał). Katowice 2006–2018. Kolejne roczniki przygotowywane wyłącznie w bazie elektronicznej.
5. *Piśmiennictwo o Śląsku w wyborze do „Zarania Śląskiego. Seria Druga”* za lata 2012–2022, Katowice 2013–2023. Autorki: Małgorzata Czech, Elżbieta Makuch, Agnieszka Magiera, Agnieszka Matusiak, Anita Tomanek.

Monografie

1. *Górny Śląsk w latach 1918–1922. Bibliografia. Dopelnienia za lata 1979–2011*, pod red. Agnieszki Magiery, Katowice 2011. Opisy sporządzili: Małgorzata Czech, Ilona Gidaszewska, Filip Kusz, Adam Machnik, Agnieszka Magiera, Elżbieta Makuch, Agnieszka Matusiak, Anita Tomanek.
2. Magiera Agnieszka, Matusiak Agnieszka, Tomanek Anita, *Zawsze Silesianka. Prolegomena bibliograficzne za lata 1923–1939*, Katowice 2012.
3. Tomanek Anita, *Amor librorum nos unit. W kręgu bibliofilów śląskich. 1968–2008*, Katowice 2013.
4. Magiera Agnieszka, Tomanek Anita, „*Muzeum, którego nie ma*”. *Feniksowa opowieść bibliograficzna o Muzeum Śląskim z lat 1924–1939*, Katowice 2015.
5. Tomanek Anita, *Biblioteka bibliofilów śląskich. Cz. 1, Oddział Śląski Towarzystwa Przyjaciół Książki*, Katowice 2016.
6. Jaworski Wojciech, Czech Małgorzata, Makuch Elżbieta, „*Odra płynie przez Śląsk...*” (*Materiały do bibliografii*), Katowice 2018.
7. Magiera Agnieszka, Tomanek Anita, *Alfred Szklarski 1912–1992. (Materiały do bibliografii)*, Katowice 2018.
8. Tomanek Anita, „*Z marzeń i popiołów*”. *Materiały do bibliografii o Muzeum Śląskim z lat 1940–2015*, Katowice 2019.
9. Tomanek Anita, *Pamięć i pasja. Śląski księgozbiór prof. Jana Franciszka Czem-pasa w zbiorach Biblioteki Śląskiej. Katalog*, Katowice 2020.
10. Tomanek Anita, *Francuska 12. Kalendarium działalności Domu Oświatowego na łamach „Polonii” i „Polski Zachodniej” (11 listopada 1934–1 września 1939 roku)*, Katowice 2023.

IV. Bibliografia przedmiotowa i recenzje (wybór)

Artykuły dotyczące bibliografii regionalnych tworzonych w Bibliotece Śląskiej
(układ chronologiczny)

1. *Sprawozdanie Komisji Budżetowo-Skarbowej o preliminarzu budżetowym Sejmu Śląskiego (Cz. 1), na rok 1933/34*, sprawozdawca [Wojciech] Sosiński, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 31-go posiedzenia III-go Sejmu Śląskiego z dnia 29-go marca 1933 r.*, Katowice 1933, łam 87–96.
2. *Sprawozdanie o preliminarzu budżetowym Sejmu Śląskiego (Cz. 1) [na rok 1934/35]*, referent [Wojciech] Sosiński, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 41-go posiedzenia III-go Sejmu Śląskiego z dnia 28-go marca 1934 r.*, Katowice 1934, łam 27–35.
3. Olszewicz Wacław, *Bibliografia regionalna*, „Zaranie Śląskie” 1936, z. 2, s. 73–76.
4. R. [krypt.], *Co się dzieje z „Bibliografią śląską”? Sprawa, która wymaga wyjaśnienia*, „Polonia” 1936, nr 4357, s. 7.
5. *Sprawozdanie o preliminarzu budżetowym Sejmu Śląskiego [na rok 1936/37]*, referent Stefan Kapuściński, [w:] *Sprawozdanie stenograficzne z 8-go posiedzenia IV-go Sejmu Śląskiego z dnia 26-go marca 1936 r.*, Katowice 1936, łam 71–72.
6. Brożek Ludwik, *O potrzebie zbierania dawniejszych druków śląskich*, „Powstaniec” 1937, nr 8, s. 9–11.
7. *Praca nad „Bibliografią Śląską”*, „Powstaniec” 1939, nr 33, s. 22.
8. *Praca nad „Bibliografią śląską” postępuje*, „Polska Zachodnia” 1939, nr 226, s. 9.
9. Ambros Michał, *Bibliografia śląska, jej stan obecny i zadania na przyszłość*, „Zaranie Śląskie” 1946, z. 1/2, s. 41–47.
10. Burbianka Marta, *Zagadnienie bibliografii śląskiej*, „Nauka Polska” 1954, nr 2, s. 157–161.
11. Szymiczek Franciszek, *Zagadnienia bibliografii śląskiej*, „Śląsk Literacki” 1955, nr 14/15, s. 124–129.
12. Engelking Edward, *Bibliografia Śląska za rok 1961*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1956, nr 1/2, s. 39–42.
13. Mayer Józef, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1956, nr 3, s. 53–55. Dotyczy lat 1953–1956.
14. Szymiczek Franciszek, *Stan i potrzeby bibliografii śląskiej*, [w:] *Pierwsza konferencja naukowa Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego, Wrocław 20–21.XI.1953. Referaty i dyskusja*, Wrocław 1956, s. 9–34.
15. Mayer Józef, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1960, nr 3, s. 116–122. Dotyczy lat 1957–1960.

16. Markiewiczowa Halina (hm [krypt.]), „*Bibliografia Śląska*”, „Dziennik Zachodni” 1962, nr 249, s. 3.
17. Gładysz A[ntoni], *Bibliografia Śląska*, „Nowiny Gliwickie” 1963, nr 16, s. 4.
18. Gładysz A[ntoni], *Bibliografia Śląska*, „Śląsk (Zachodnia Agencja Prasowa)” 1963, nr 12, s. 5–6.
19. Maleczyński Karol, Pabisz Jerzy, *Bibliografia Śląska 1960*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” 1963, nr 3, s. 301–304.
20. Mayer Józef, *Z działalności komisji Śląskiego Instytutu Naukowego w Katowicach w latach 1961–1962*, „Zaranie Śląskie” 1963, z. 1, s. 104–113.
21. Engelking Edward, *Z zagadnień bibliografii bieżącej Śląska*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1964, nr 1/2, s. 36–78.
22. Mayer Józef, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1964, nr 4, s. 167–171. Dotyczy lat 1961–1964.
23. Szewczyk Wilhelm (WISZ [krypt.]), *Kłopoty z definicją*, „Trybuna Robotnicza” 1964, nr 305, s. 4.
24. Engelking Edward, *Bibliografia Śląska za rok 1961*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1965, nr 1/2, s. 39–42.
25. Grach-Dąbrowska Zofia, *Nowa „Bibliografia Śląska”*, „WTK Tygodnik Katolików” 1965, nr 9, s. 2.
26. Mayer Józef, *Nowi współpracownicy Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego z grona pracowników Biblioteki Śląskiej*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1966, nr 1/2, s. 40–43.
27. Mazur Arnošt, *Současna regionalni Bibliografie o Slezsku*, „Slezský Sborník” 1966, č. 2, s. 281.
28. (wal), *Trzeci tom „Bibliografii Śląskiej”*, „WTK Tygodnik Katolików” 1966, nr 36, s. 2.
29. Engelking Edward, *Pięciolecie „Bibliografii Śląska” (1960–1964)*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1968, nr 1/2, s. 42–62.
30. Mayer Józef, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w Komisji Bibliografii i Bibliotekoznawstwa Wrocławskiego Towarzystwa Naukowego*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Śląskiej” 1968, nr 3/4, s. 5–13. Dotyczy lat 1965–1968.
31. Mazur Arnošt, *Bibliografia Śląska 1960–1963*, „Slezský Sborník” 1968, č. 4, s. 571.
32. Wilczek Stanisław (STW [krypt.]), *Bibliografia Śląska 1963*, „Poglądy” 1968, nr 11, s. 18.
33. Wichura-Zajdel Edward, *Nowy tom „Bibliografii Śląska”*, „WTK Tygodnik Katolików” 1968, nr 16, s. 2.
34. *Nowości wydawnicze*, „Wieczór” 1969, nr 289, s. 4.
35. Heska-Kwaśniewicz Krystyna, *Bibliografia Śląska*, „Poglądy” 1971, nr 8, s. 12.
36. Heska-Kwaśniewicz Krystyna, *Bibliografia Śląska 1966*, „Chowanna” 1971, z. 1, s. 132.
37. Kwiecień Celestyn (C. K.), *[Bibliografia Śląska za rok 1966]*, „Katowicki Informator Kulturalny” 1971, nr [1], s. 41.

38. Kwiecień Celestyn (C. K.), [Bibliografia Śląska za rok 1967], „Katowicki Informator Kulturalny” 1972, nr 4, s. 50.
39. Służalek Teresa, *Z działalności naukowo-badawczej*, [w:] *Biblioteka Śląska 1922–1972*, red. Jan Kantyka, Katowice 1973, s. 252–263.
40. Służalek Teresa, *Z problematyki zakresu terytorialnego bibliografii regionalnej (na przykładzie „Bibliografii Śląska”)*, „Przegląd Biblioteczny” 1978, z. 1, s. 53–57.
41. *Bibliografia Śląska 1975*, „Katowicki Informator Kulturalny” 1981, nr 3, s. 44.
42. Babuchowski Andrzej, *Meandry „Bibliografii Śląska”*, „Katolik” 1983, nr 16, s. 12.
43. Borzyska Bronisława, *Rozwój śląskiej bibliografii regionalnej. Wprowadzenie do tematu*, „Książnica Śląska” 1979–1982 (1983), t. 21, s. 237–256.
44. (ems), *Cenne bibliografie o Śląsku*, „Dziennik Zachodni” 1991, nr 126, s. 8.
45. Szewczyk Wilhelm, *Śląsk w bibliograficznym zapisie*, „Dziennik Zachodni” 1991, nr 104, s. 4.
46. Werecka Małgorzata (ems [krypt.]), *Cenne bibliografie o Śląsku*, „Dziennik Zachodni” 1991, nr 126, s. 8.
47. Widera Aleksander, *Pochwała bibliografów*, „Dziennik Zachodni” 1991, nr 229, s. 5.
48. Brożek Andrzej, *Ocalić „Bibliografię Śląska”*, „Dziennik Zachodni” 1993, nr 135, s. 6.
49. Fazan Mirosław, *Potrzebna jak czyste powietrze*, „Dziennik Zachodni” 1993, nr 150, s. 6.
50. Bątkiewicz Teresa, *30-lecie „Bibliografii Śląska” (1963–1993)*, „Książnica Śląska” 1988–1994 (1994), t. 25, s. 19–26.
51. Bątkiewicz Teresa, *Bibliografia regionalna a bibliografia narodowa*, [w:] *Czwarta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa 7–9 czerwca 1995, Warszawa 1996, s. 197–202.
52. Żmigrodzki Zbigniew, *Biblioteka Śląska w Katowicach i jej działalność bibliograficzna*, „Joseph von Eichendorff Konversatorium” 1999, nr 24, s. 28–39.
53. Żmigrodzki Zbigniew, *Smutny los „Bibliografii Śląska”*, „Bibliotekarz” 2000, nr 1, s. 21–22.
54. Bątkiewicz Teresa, *„Bibliografia Śląska” (1960–2000)*, „Roczniki Biblioteczne” 2001, s. 255–274.
55. Bątkiewicz Teresa, *Polskie bibliografie regionalne ogólne od początku do 2002 roku (ze szczególnym uwzględnieniem bibliografii śląskich)*, Katowice 2002.
56. Bątkiewicz Teresa, *Rozwój śląskich bibliografii regionalnych ogólnych od XVIII wieku do dziś*, „Śląskie Miscellanea” 2002, t. 15, s. 119–137.
57. an [krypt.], [Bibliografia Województwa Śląskiego 1999], „Śląsk” (Katowice) 2004, nr 5, s. 78.
58. Bątkiewicz Teresa, *Bibliografie regionalne a bibliografia narodowa*, [w:] *Piąta Ogólnokrajowa Narada Bibliografów*, Warszawa 11–13 czerwca 2003, Warszawa 2004, s. 229–235.

59. Rechowicz Henryk, *Udział pracowników Biblioteki Śląskiej w powstaniu i działalności Instytutu Śląskiego*, „Książnica Śląska” 1998–2000 (2004), t. 27, s. 37.
60. Bajor Agnieszka, *Bibliografie terytorialne województwa śląskiego. Wstępna charakterystyka*, „Pomagamy sobie w pracy” 2008, nr 3, s. 18–29.
61. Magiera Agnieszka, *Retrokonwersja i tworzenie dostępów do pełnych tekstów – stare i nowe zadania dla bibliografii regionalnych*, „Nowa Biblioteka” 2017, nr 4, s. 113–126.
62. Magiera Agnieszka, *Nowe życie starej bibliografii, czyli jak zdobyć pieniądze na rozwój działań bibliograficznych*, „Bibliotekarz” 2019, nr 6, s. 8–13.
63. Tomanek Anita, *Baza Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej jako źródło do badań życia codziennego w Katowicach w okresie międzywojennym*, [w:] *Życie codzienne na terenach współczesnych Katowic w minionych epokach*. 2018, Katowice 2019, s. 293–316.
64. Tomanek Anita, *Baza Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej przykładem tradycyjnego i elektronicznego źródła informacji*, „Fides” 2019, nr 1, s. 165–188.
65. Tomanek Anita, *Obsługa bazy Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej – jej zawartość i funkcjonalności*, „Nowa Biblioteka” 2019, nr 3, s. 73–94.
66. Tomanek Anita, *Pamięć śląskiej powstańczej ziemi. Materiały dotyczące powstań śląskich i plebiscytu w bazie Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej*, „Książnica Śląska” 2020, t. 31, s. 205–218.
67. Tomanek Anita, *Bibliotheca regionalis – źródła informacji do badań śląskoznawczych*, „Poradnik Bibliotekarza” 2022, nr 1, s. 36–40.
68. Tomanek Anita, *Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością*, „Bibliotekarz” 2024, nr 1, s. 29–32.

Bibliography in Silesia, Silesia in the bibliography

Summary

The main topic of the text are bibliographic works carried out by the Silesian Library and its predecessors (the Library of the Silesian Parliament and the Public Library of Silesia). The author traced the history of these activities from the pre-war years to the present day. She described the creation of Silesian retrospective and current bibliographies. In the article are presented the changes that occurred in collecting, selecting and recording bibliographic material. It is also discussed the current state of bibliographic work carried out within the Silesian Collections Department of the Silesian Library.

Keywords

Silesian Bibliography, bibliography, Silesian Library, Silesian Collections Department

Bibliographie in Schlesien, Schlesien in der Bibliographie**Zusammenfassung**

Das Hauptthema des Textes sind bibliografische Arbeiten der Schlesischen Bibliothek und ihrer Vorgänger: die Bibliothek des schlesischen Parlaments und die Schlesische Öffentliche Bibliothek. Die Autorin zeichnete die Geschichte dieser Aktivitäten von den Vorkriegsjahren bis heute nach. Sie beschrieb die Entstehung der schlesischen Retrospektiven und der aktuellen Bibliographien. Sie stellte die Veränderungen vor, die beim Sammeln, Auswählen und Erfassen der bibliografischen Materialien eingetreten sind. Sie erörterte den aktuellen Stand der bibliografischen Arbeit in der Abteilung für Schlesischen Sammlungen der Schlesischen Bibliothek.

Schlüsselwörter

Schlesische Bibliographie, Bibliographie, die Schlesische Bibliothek, Abteilung der Schlesischen Sammlungen

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

JOANNA FILIPIAK

Stacja Biblioteka –
Miejska Biblioteka Publiczna w Rudzie Śląskiej

Katalog Książki Śląskiej, czyli bibliografia dla niezaawansowanych

Streszczenie

Tekst jest krótką prezentacją bazy danych „Książka Śląska” stworzonej przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Rudzie Śląskiej. Inspiracją do powstania takiej bazy był Fest Literacki – Targi Książki Śląskiej, którego pierwsza edycja odbyła się w 2015 roku pod nazwą „Szolka Tyju”, a obecnie organizowany jest jako „Kakauszale”. Baza zawiera pozycje wydane od 2015 roku i odnotowuje je w uproszczonych opisach.

Słowa kluczowe

Miejska Biblioteka Publiczna w Rudzie Śląskiej, targi książki, książka śląska, baza danych, bibliografia, „Kakauszale”

W 2015 roku Miejska Biblioteka Publiczna w Rudzie Śląskiej zorganizowała pierwszy Fest Literacki – Targi Książki Śląskiej. Wtedy nazywał się on „Szolka Tyju” (nazwa, choć chwytna, okazała się już „zajęta”, konieczna więc była późniejsza zmiana). Zaproszono wydawców z regionu, którzy przybyli wraz z autorami publikowanych u nich książek. W trakcie trwających targów autorzy prezentowali swoją twórczość w krótkich wystąpieniach przed publicznością. Punktem kulminacyjnym imprezy było (i jest nadal) wręczenie nagrody Optimus Auctor Silesianus. Pierwszym laureatem został Henryk Waniek. Przez lata zmieniła się nie tylko nazwa (obecnie „Kakauszale”), ale i formuła imprezy – z jednodniowej do czterodniowej. Właśnie w trakcie tej pierwszej edycji, podczas biesiady literackiej, kończącej część targową, rozwinęła się dyskusja na temat braku w przestrzeni publicznej informacji o publikacjach wydawanych na Śląsku i o Śląsku traktujących. Na stronach internetowych firm wydawniczych znaleźć można informacje o charakterze komercyjnym, najczęściej o nowościach, jednak starsze, wyprzedane już pozycje, są dla czytelnika niewidoczne.

Zgromadzeni goście – autorzy i wydawcy – jednogłośnie stwierdzili, że niedogodność ta rzeczywiście jest zauważalna. Zwrócono uwagę, że inne regiony znacznie lepiej promują swoje wydawnictwa, a księgarnie w dużo większym stopniu eksponują regionalia. W trakcie rozmów dyrektor Miejskiej Biblioteki Publicznej w Rudzie Śląskiej, Krystian Gałuszka, zadeklarował podjęcie próby stworzenia w wirtualnej przestrzeni miejsca, które gromadziłoby informacje o tytułach śląskich. Bramą do niego byłaby strona WWW Biblioteki.

Deklaracja ta wzbudziła szereg pytań o zakres i zasięg takiej bibliografii. Czy należałoby brać pod uwagę wszystko, co u nas i o nas wydano? Takie ujęcie byłoby nierealne i wymagałoby zaangażowania dużego zespołu pracowników. Ponadto byłoby to dublowanie prac Biblioteki Śląskiej, która opracowuje Bibliografię Województwa Śląskiego (wcześniej: Bibliografię Śląska).

Efektom dyskusji było utworzenie katalogu pod nazwą „Książka Śląska”. Jaki jest cel tworzenia odrębnej bibliografii, skoro istnieje opracowywana przez Bibliotekę Śląską Bibliografia Województwa Śląskiego? Otóż jest ona dla tych, którzy na stronę Biblioteki Śląskiej nie zaglądają, speszzeni jej statusem biblioteki naukowej. Opis bibliograficzny trzeciego stopnia, stosowany przez śląską księżnicę, może okazać się zbyt trudny dla przeciętnego czytelnika. Onieśmielać może sama nazwa „bibliografia” – określenie „katalog” brzmi nieco bardziej przystępnie.

Baza danych „Książka Śląska” zawiera pozycje wydawane od 2015 roku. Ponieważ katalog skierowany jest do laików, zwyczajowo trzymających się z daleka od wszelkich bibliografii, postanowiono uprościć formę zapisu i zdecydowano o wprowadzeniu pierwszego stopnia szczegółowości opisu bibliograficznego. Zawężono działania do wybranych wydawnictw (początkowo tych, które brały udział w pierwszych Targach), odnotowując wszystkie pozycje, które zostały opublikowane. Z biegiem czasu pewne założenia uległy zmianie, zrezygnowano np. z rejestrowania katalogów wystaw muzealnych oraz tytułów czysto technicznych.

Aby informacja była dla użytkownika możliwie najatrakcyjniejsza, opisy poszczególnych książek zawierają skan okładki oraz adnotację dotyczącą treści.

Zwrócono się do wydawców z prośbą o zgodę na wykorzystanie informacji zamieszczanych na ich stronach internetowych, wszyscy jej udzielili. Dodać jednak należy, że czasem istnieje problem z utworzeniem adnotacji – dotyczy to głównie materiałów uniwersyteckich, pokonferencyjnych itp. Stąd też w niektórych przypadkach zamieszczono spis treści, który dostarcza informacji o zawartości książki. Niestety, mimo starań, czasem okienko adnotacji pozostaje puste.

Program komputerowy, w którym prowadzony jest katalog, numeruje kolejno wszystkie pozycje (rzecz niewidoczna dla użytkownika), stąd dziś, po dziewięciu latach, można sprawdzić, które egzemplarze wprowadzono na samym początku funkcjonowania bazy. Wydawnictwem numer „jeden” jest „Dom Współpracy Polsko-Niemieckiej”. Następnie pojawiły się tytuły wydane przez Muzeum w Gliwicach, Bibliotekę Śląską, Muzeum Historii Katowic, Stowarzyszenie Osób Narodowości Śląskiej, Silesia Progress, Muzeum Górnośląskie, Księgarnię św. Jacka, „Śląsk” Wydawnictwo Naukowe, Rudzkie Towarzystwo Przyjaciół Drzew, Wydawnictwo Prasa i Książka Grzegorz Grzegorek, Muzeum Śląskie, Narodowa Oficyna Śląska i „Śląskie ABC”. Nie wszystkie spośród wymienionych wydawnictw przetrwały do dziś.

Podczas zbierania materiałów szybko okazało się, że strony WWW wydawnictw są niewystarczającym źródłem informacji, rozpoczęto więc przeszukiwanie sieci, by pozyskać potrzebne dane. Baza wydawców rozrastała się z roku na rok. Do tej pory odnotowano 581 tytułów, 86 wydawców i 453 autorów. Pośród nich znajduje się wydawnictwo „Jamakas” (z siedzibą w Rudzie Śląskiej-Halembie), które zajmuje się wydawaniem klasycznej prozy przygodowej, głównie francuskiej, oraz autorów z XIX i początków XX wieku.

Oprócz znanych i uznanych, poszukujemy wydawnictw niszowych lub wręcz efemerycznych wydawców jednego tytułu – rocznicowego, pamiątkowego, jednym słowem: szczególnego. Liczba tytułów traktujących o Śląsku stale rośnie, przybywa pisarzy, którzy określają się mianem „Górnoślązak” – nie można ich pominąć. Materiału zatem przybywa. Mamy bolesną świadomość wszelkich niedostatków naszej bibliografii, przede wszystkim jej niekompletności. Zdajemy sobie sprawę, że jedną z cech bibliografii jest kompletność i usilnie, w miarę możliwości, do niej dążymy.

„Katalogu Książki Śląskiej” należy szukać pod dwoma adresami:

<https://biblioteka.r-sl.pl/biblioteka/>

oraz

<https://kakauszale.r-sl.pl/#>.

Pierwszy z nich to adres Miejskiej Biblioteki Publicznej w Rudzie Śląskiej, drugi – to witryna poświęcona w całości Festowi Literackiemu „Kakauszale”. Na obu tych stronach znajdują się odsyłacze do omówionej bazy.

***Catalog of “Silesian Book”,
a bibliography for non-advanced readers***

Summary

The text is a short presentation of the “Silesian Book”, a database created by the Municipal Public Library in Ruda Śląska. The Literary Fest – Silesian Book Fair (its first edition took place in 2015 under the name “Szolka Tyju” and is currently organized as “Kakauszale”), inspired the creation of this database. The “Silesian Book” includes volumes published since 2015 and notes them in simplified descriptions.

Keywords

Municipal Public Library in Ruda Śląska, book fair, Silesian book, database, bibliography, “Kakauszale”

***Katalog des Schlesisches Buches, oder eine Bibliographie
für nicht fortgeschrittene Leser***

Zusammenfassung

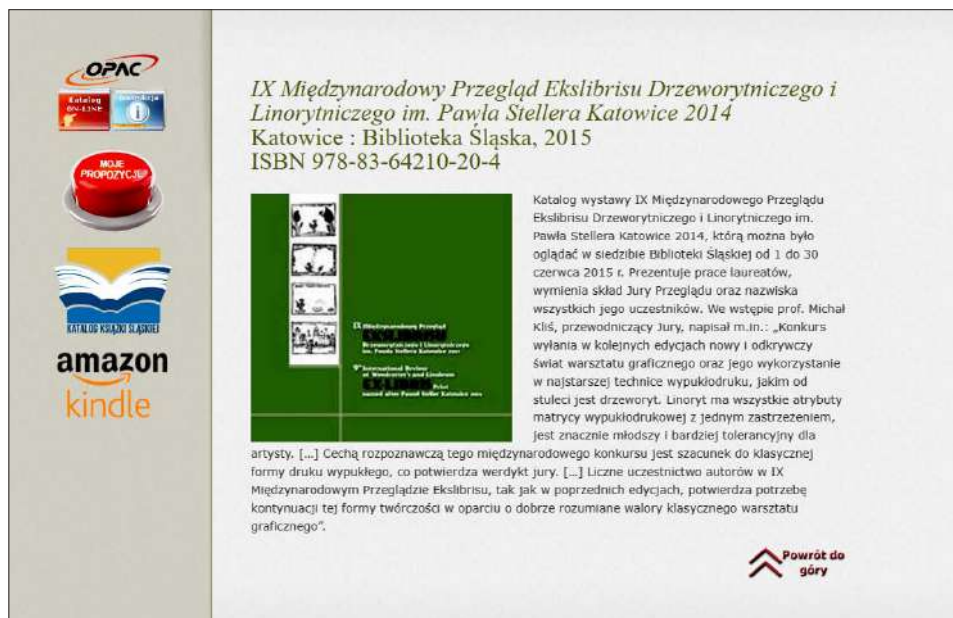
Das ist eine kurze Präsentation der Datenbank „Książka Śląska”, die von der Städtischen Öffentlichen Bibliothek in Ruda Śląska erstellt wurde. Die Inspiration für die Erstellung einer solchen Datenbank war das Literaturfest – Schlesische Buchmesse, deren erste Ausgabe 2015 unter dem Namen „Szolka Tyju” stattfand und derzeit als „Kakauszale” organisiert wird. Die Datenbank enthält seit 2015 erschienene Artikel, vermerkt sie in vereinfachten Beschreibungen.

Schlüsselwörter

Städtische Öffentliche Bibliothek in Ruda Śląska, Buchmesse, Schlesisches Buch, Datenbank, Bibliographie, „Kakauszale”

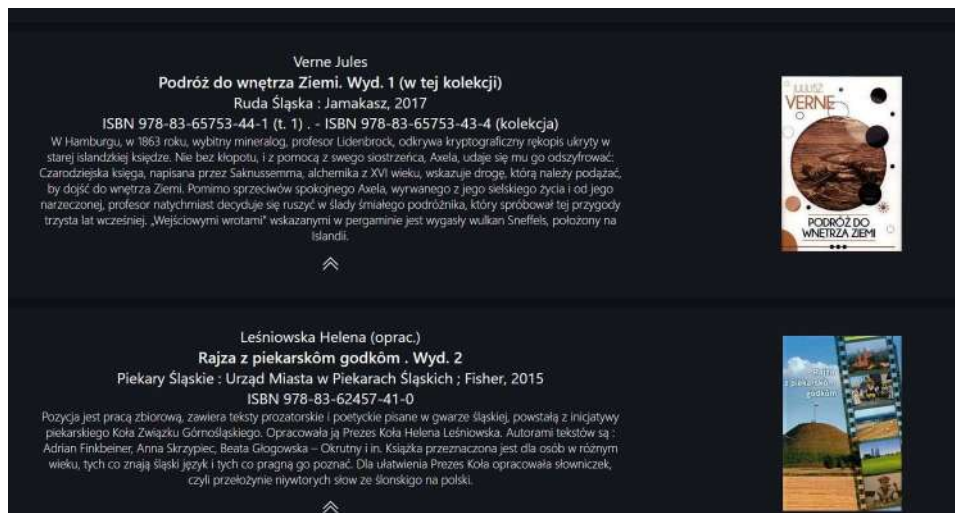
Widok Katalogu (z wyszukiwarką) w starej wersji

Widok opisu pozycji w starej wersji Katalogu

Widok strony głównej „Kakauszale” (nowa wersja)

Widok opisu pozycji w nowej wersji Katalogu

KSIĄŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

DOROTA JASEK

Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej

Działalność Działu Informacyjno-Bibliograficznego Książnicy Beskidzkiej w Bielsku-Białej

Streszczenie

Tekst przedstawia krótko historię bibliotek i czytelnictwa w Bielsku-Białej oraz działalność Książnicy Beskidzkiej w upowszechnianiu wiedzy o regionie. Prezentuje podstawowe bazy danych tworzone przez bibliotekę, takie jak: Beskidzkie ABC, Datownik Regionalny i Regio-źródła. Opisuje dzieje bibliografii regionalnej oraz obecny stan prac nad tym wydawnictwem zapoczątkowanym w latach 60. XX wieku.

Słowa kluczowe

Bielsko-Biała, Książnica Beskidzka, bibliografia regionalna, regionalne bazy danych

Tradycje czytelnicze w Bielsku-Białej i regionie sięgają XVIII wieku, kiedy to wpływ na rozwój oświaty, edukacji i kultury mieli ewangelicy. Jednym z miłośników książek w Bielsku był Zygmunt Frölich. Na mocy testamentu z 1720 roku jego prywatny księgozbiór został подарowany miastu. Wolą ofiarodawcy było, aby książki przekazano urzędnikom miejskim oraz wszystkim wykształconym mieszkańcom, zapewniając im możliwość swobodnego korzystania, przy jednoczesnym udostępnianiu księgozbioru tylko na miejscu. Rok 1720 to symboliczna data rozpoczynająca działalność pierwszej biblioteki publicznej Śląska Austriackiego. Nie wiadomo, ile egzemplarzy liczył zbiór Frölicha; pewne jest, że były to w większości książki prawnicze. W 1808 roku biblioteka spłonęła w pożarze miasta. Biblioteki kościelne i szkolne znowu stały się jedynym punktem odniesienia bibliotekarstwa publicznego w Bielsku¹.

W 1868 roku w Białej Krakowskiej powstała Biblioteka Czytelni Polskiej. W statucie członkowie Stowarzyszenia Czytelni Polskiej zapisali: „Stowarzyszenie ma na celu zjednoczenie zamieszkujących tu Polaków ku wzajemnej pomocy, tak pod względem materialnym, jak moralnym i umysłowym, i ku pielęgnowaniu ojczystej mowy”. Czytelnia gromadziła zbiory w języku polskim i niemieckim. Funkcjonowała do wybuchu I wojny światowej, a następnie wznowiła aktywność po odzyskaniu przez Polskę niepodległości. Druga wojna światowa po raz kolejny przerwała działalność Czytelni; część księgozbioru uległa wówczas zniszczeniu. Ponowne otwarcie nastąpiło w 1945 roku, jednak w wyniku decyzji władz państwowych placówka została ostatecznie zlikwidowana w 1950 roku. Księgozbiór przekazano Miejskiej Bibliotece Publicznej w Białej (obecnie: Dzielnicowa Biblioteka Publiczna w Bielsku-Białej)².

W 1902 roku zrodziła się myśl powołania Domu Polskiego w Bielsku, w którym bardzo ważną rolę spełniała nieodpłatna biblioteka. Dom Polski posiadał własny księgozbiór uwzględniający potrzeby robotników, dlatego znalazło się w nim wiele pozycji beletrystycznych. W 1909 roku powstało Koło Towarzystwa Szkół Ludowych (TSL), którego działalność przyniosło upadek biblioteki i czytelni Domu Polskiego. Warto tutaj również wspomnieć o działalności Macierzy Szkolnej w okresie międzywojennym. Pierwsza biblioteka Macierzy powstała w 1922 roku i przejęła księgozbiory Domu Polskiego i Koła TSL. W księgozborze dominowała literatura piękna, a wypożyczanie było bezpłatne. Biblioteka ta posiadała dwie filie. W tym czasie w Bielsku funkcjonowało jeszcze siedem innych bibliotek oraz biblioteki szkolne.

Po wojnie w 1945 roku rozpoczęto na nowo tworzenie bibliotek publicznych w Bielsku i Białej. Pierwszą funkcjonującą po wyzwoleniu była wypożyczalnia Biblioteki Powiatowej w Bielsku, działająca aż do 1975 roku. W 1948 roku zarejestrowano działalność Miejskiej Biblioteki Publicznej. W 1947 roku w Białej natomiast otwarto Miejską Bibliotekę Publiczną, ze zbiorem liczącym 200 pozycji z zakresu literatury pięknej³. Przełomowym okazał się 1951 rok, kiedy to Bielsko

¹ B. Kania, *Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej w zarysie*, Bielsko-Biała, 2021, s. 13.

² <http://abc.ksiaznica.bielsko.pl/historia/czytelnia-polska-biala.html> [dostęp: 12.06.2024].

³ *Książnica Beskidzka wczoraj i... jutro*, Bielsko-Biała, [materiały niepublikowane Książnicy Beskidzkiej], 2014.

i Biała zostały połączone w jedno miasto. Miejska Biblioteka w Bielsku przejęła opiekę nad Miejską Biblioteką Publiczną w Białej, a statut z 1969 roku określił pozycję tej biblioteki jako Biblioteki Głównej, która od tego czasu przejęła zarządzanie funkcjonowaniem bibliotecznej sieci na terenie miasta. W 1973 roku oddano do użytku Bibliotekę Miejską przy ul. Juliusza Słowackiego 17a, a w 1975 roku na bazie Miejskiej Biblioteki Publicznej oraz Powiatowej Biblioteki Publicznej utworzono Wojewódzką Bibliotekę Publiczną, która pełniła tę funkcję do 1998 roku. 1 stycznia 1999 roku Biblioteka została przekazana władzom samorządowym miasta, stając się samorządową instytucją kultury, której nazwa została przemianowana na Książnicę Beskidzką. Od 2001 roku Książnica pełni również funkcję biblioteki powiatowej.

Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej jest biblioteką publiczną, której celem jest rozwijanie i zaspokajanie potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych społeczności miasta. Ostatnie z wymienionych zadań realizowane jest poprzez działalność Działu Informacyjno-Bibliograficznego, który opracowuje bibliografię regionalną, prowadzi Serwis Regionalny miasta Bielska-Białej i powiatu bielskiego (rejestrujący ważne wydarzenia bieżące na podstawie prasy lokalnej i ogólnopolskiej), przygotowuje zestawienia bibliograficzne i kwerendy. Pracownicy Działu z powodzeniem łączą tradycję z nowymi technologiami, wspierając swoich użytkowników w zdobywaniu wiedzy regionalnej, oferując zbiory obejmujące nie tylko tradycyjne książki i czasopisma, ale również materiały multimedialne, cyfrowe zbiory historyczne, dokumenty archiwalne oraz unikatowe materiały na temat lokalnej historii i kultury.

Wśród tych zasobów znajdują się również bazy danych, które umożliwiają eksplorację historii i dziedzictwa Bielska-Białej online. Dzięki temu czytelnicy mają dostęp do różnorodnych form informacji, które mogą ułatwić im zrozumienie specyfiki regionu i dogłębnie poznać jego historię.

Od 2010 roku funkcjonuje przeznaczona dla szerokiego grona odbiorców baza Beskidzkie ABC⁴, która jest wielotematycznym źródłem wiedzy z obszaru Beskidów, byłego województwa bielskiego i powiatu bielskiego od 1999 roku. Przypomina regionalną encyklopedię – zawiera hasła opracowane na podstawie zbiorów własnych Książnicy Beskidzkiej. Niewątpliwie przyczynia się do utrwalenia wiadomości o dorobku kulturalnym i społecznym regionu.

Kolejną bazą dostępną online jest Datownik Regionalny⁵, który został utworzony w formie kalendarium, porządkującego wiadomości na temat wydarzeń historycznych, kulturalnych i jubileuszowych, mających miejsce na terenie tzw. Podbeskidzia. Baza uwzględnia także biografie osób związanych z regionem, które wniosły istotny wkład w jego historię, dziedzictwo i rozwój. Opisy w niej zawarte mają charakter krótkich notek biograficznych. Ponadto baza została wzbogacona o zbiór przysłów cieszyńskich, żywieckich i śląskich z zachowaniem ich fonetycznej pisowni. Informacje uwzględnione w bazie zostały opracowane na podstawie zbiorów własnych Książnicy⁶.

⁴ <http://abc.kszaznica.bielsko.pl/> [dostęp: 24.06.2024].

⁵ <https://datownik.kszaznica.bielsko.pl/> [dostęp: 24.06.2024].

⁶ *Datownik Regionalny*, „Kurier BB” 2018, nr 3, s. 2.

Natomiast baza Regio-źródła⁷ to baza, której podstawę stanowią dokumenty życia społecznego (gromadzone w Książnicy od 1976 roku). Wycinki prasowe, druki okolicznościowe (kalendarze, ulotki, zaproszenia), katalogi, foldery, regionalia przestrzenne są niewątpliwie niezwykle cennym uzupełnieniem zbiorów książkowych zgromadzonych w dziale regionalnym. Obecnie dostęp do tej bazy, ze względu na prawa autorskie, możliwy jest tylko stacjonarnie w czytelni Regionalnej KB⁸.

Tworząc bibliografię, mamy za zadanie nie tylko gromadzenie informacji, ale także aktywne przyczynianie się do ich udostępniania i promowania. Proces zbierania danych obejmuje zarówno identyfikację istniejącego piśmiennictwa, jak i aktywne poszukiwanie nowych materiałów, włączając w to współpracę z lokalnymi instytucjami, organizacjami społecznymi oraz prywatnymi kolekcjonerami. Kolejnym kluczowym elementem działalności jest udostępnianie zasobów, co obejmuje tradycyjne usługi biblioteczne, a także rozwijanie platform cyfrowych, które umożliwiają dostęp do zasobów online. Dzięki temu możemy dokumentować historię i kulturę regionu oraz czynnie wspierać edukację, badania naukowe i rozwój społeczności lokalnej.

Początki bielskiej bibliografii regionalnej sięgają lat 60. XX wieku. Pierwszą próbę zebrania materiałów dotyczących ziemi bielsko-bialskiej podjęła Weronika Cwiertnia⁹, uwzględniając materiały publikowane od początku XIX wieku do 1963 roku. Pracy tej nie wydano, do dziś pozostaje ona w maszynopisie¹⁰.

Bibliografia drukowana powstaje od 1979 roku, a w bazie komputerowej dostępny jest materiał sięgający lat 60. Jej zakres jest pełny, obejmuje piśmiennictwo dotyczące nauki, sztuki i historii regionu, życia kulturalnego, gospodarczego i społecznego, zagadnień demograficznych, geograficznych oraz ochrony środowiska. Staramy się jak najlepiej odpowiadać na potrzeby użytkowników, wśród których są uczniowie, studenci, pracownicy naukowcy, regionaliści oraz inne osoby poszukujące informacji.

Drukiem ukazało się 14 tomów: tom 1 – Bielska bibliografia regionalna Bielsko-Biała 1979, tomy 2–8 – Bibliografia województwa bielskiego za lata 1979–1998, tomy 9–14 – Bibliografia Bielska-Białej i powiatu bielskiego za lata 1999–2008. Wszystkie tomy są dostępne w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej.

Od 2009 roku Bibliografia Bielska-Białej i powiatu bielskiego jest opracowywana w systemie PATRON i dostępna w katalogu OPAC. Liczba rekordów w bazie wynosi obecnie prawie 17 tysięcy. Corocznie baza rozrasta się o około 1500 nowych rekordów.

W Książnicy istnieją dwie bazy w systemie PATRON. Oprócz katalogu bibliografii Książnica Beskidzka posiada również ogólny katalog OPAC. Końcem 2023 roku możliwy stał się import danych pomiędzy tymi bazami, co znacznie ułatwi-

⁷ <https://ksiaznica.bielsko.pl/bazy/regio-zrodla/> [dostęp: 24.06.2024]

⁸ B. Kania, *Regionalizm w pigułce. Nowe Bazy Książnicy Beskidzkiej*, „Bibliotekarz” 2019, nr 1, s. 18–19.

⁹ Weronika Cwiertnia była pracownikiem Biblioteki Miejskiej w latach 1959–1970.

¹⁰ *Bielska bibliografia regionalna*, Bielsko-Biała, 1979, s. 7.

ło i przyspieszyło prace związane z tworzeniem i przyrostem rekordów. W ostatnim czasie Książnica udostępniła aplikację mobilną, za pomocą której możliwy jest również dostęp do Bibliografii Regionalnej.

Jednym z głównych wyzwań, z którymi borykamy się obecnie, jest brak wykwalifikowanego personelu. Bibliografia regionalna wymaga specjalistycznego podejścia i zaawansowanej wiedzy, dlatego niezwykle trudno jest znaleźć odpowiednich pracowników. Konieczne jest więc nie tylko zaoferowanie atrakcyjnych warunków pracy, ale także stworzenie odpowiednich programów edukacyjnych i szkoleniowych. Trzeba zastanowić się, jak zachęcić młodych specjalistów do zainteresowania się naszą dziedziną i jak dostarczyć im odpowiedniego wsparcia w procesie nauki i rozwoju zawodowego. Młodzi bibliografowie muszą być świadomi możliwości rozwoju w tym obszarze oraz mieć dostęp do narzędzi i wsparcia, które pozwolą im rozwijać swoje umiejętności.

Musimy być świadomi, że nasza specjalizacja, jak wszystko, zmienia się wraz z biegiem czasu. Zmienia się dostępność technologicznych narzędzi, które mogą nam pomóc w zbieraniu, udostępnianiu i promowaniu naszych zasobów bibliograficznych. Ważne jest, aby inwestować w nowe technologie i metody pracy, które pozwolą nadążyć za dynamicznymi zmianami. W erze łatwego dostępu do informacji bibliografia musi konkurować z innymi źródłami, takimi jak wyszukiwarki internetowe czy pozostałe bazy danych.

Mimo tych wyzwań pozostajemy optymistami co do przyszłości bibliografii regionalnej. Razem, jako społeczność bibliotekarzy, jesteśmy w stanie pokonać trudności i kontynuować naszą misję dokumentowania i promowania kulturowego dziedzictwa naszej „małej ojczyzny”. Wierzymy, że dzięki naszej pasji, zaangażowaniu i współpracy, możemy przekazywać bogactwo informacji historycznych i kulturowych naszego regionu kolejnym pokoleniom.

Bibliografia

Datownik Regionalny (2018), „Kurier BB”, nr 3, s. 2.

JacK (2018), *Datownik Regionalny – nowa baza Książnicy*, „W Bielsku-Białej”, nr 10, s. 7.

JacK (2009), *Nowości z Książnicy. Bibliografia Bielska-Białej i powiatu bielskiego*, „W Bielsku-Białej”, nr 26, s. 8.

Kania Beata (2020), *Cyfrowe bazy informacyjne jako metoda kultywowania regionalizmu – na przykładzie Książnicy Beskidzkiej w Bielsku-Białej*, „Biblioteka Publiczna”, nr 12, s. 30–33.

Kania Beata (2021), *Dział Informacyjno-Bibliograficzny i Zbiorów Regionalnych [w:] Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej w zarysie*, Bielsko Biala: Książnica Beskidzka, s. 99–107.

Kania Beata (2019), *Regionalizm w pigułce – nowe bazy Książnicy Beskidzkiej*, „Bibliotekarz”, nr 1, s. 18–19.

Kania Beata (2019), *Skarby w sieci. Bazy regionalne Książnicy Beskidzkiej*, „Bibliotekarz”, nr 12, s. 23–24.

Kania Beata (2020), *Zachować rzeczy ulotne*, „Relacje Interpretacje”, nr 3, s. 16–18.

(MAN) (2010), *Powstaje Beskidzka Baza Informacji*, „Gazeta Beskidzka”, nr 12, s. 2.

(nat) (2014), *W trosce o dziedzictwo. Książnica Beskidzka poszerza bazę*, „Kronika Beskidzka”, nr 50, s. 41.

Piekieńko Jacek (2015), *Z perspektywy geopoetyki*, „Relacje – Interpretacje”, nr 3, s. 23–26.

Activities of the Information and Bibliographic Department of Beskid Library in Bielsko-Biała

Summary

The text briefly presents the history of libraries and reading in Bielsko-Biała and the activities of the Beskid Library in disseminating knowledge about the region. The article shows some databases created by the library, such as: Beskidzkie ABC, Datownik Regionalny and Regio-sources. It also describes the history of regional bibliography and the current state of work on this publication initiated in the 1960s.

Keywords

Bielsko-Biała, Beskid Library, regional bibliography, regional databases

Aktivitäten der Informations- und Bibliographieabteilung der Beskidzka Bibliothek in Bielsko-Biała

Zusammenfassung

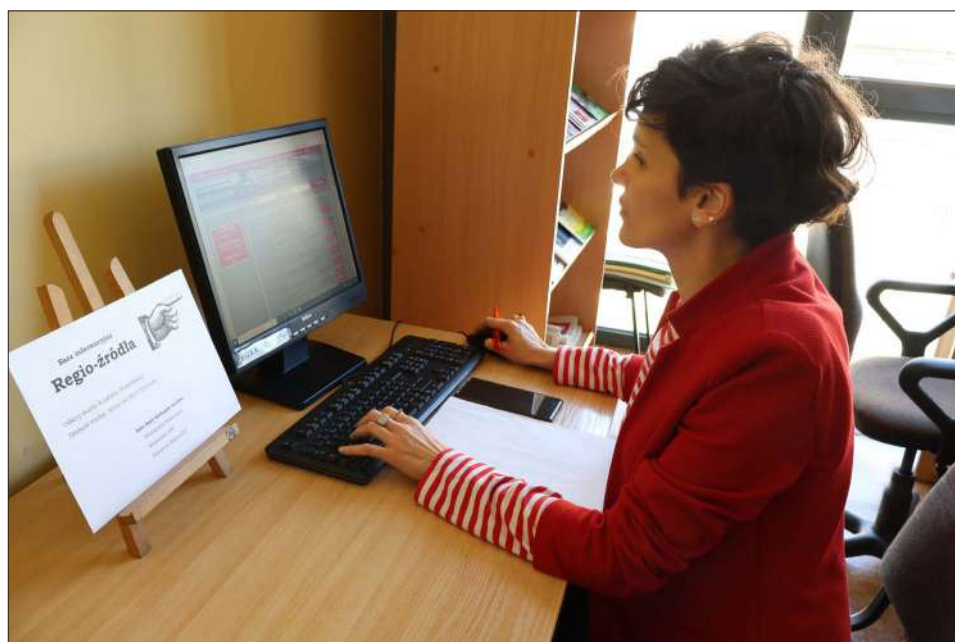
Der Text stellt kurz die Geschichte der Bibliotheken und des Lesens in Bielsko-Biała sowie die Aktivitäten der Beskidzka Bibliothek bei der Verbreitung von Wissen über die Region vor. Es präsentiert die von der Bibliothek erstellten Basisdatenbanken, wie zum Beispiel: Beskidzkie ABC, Datownik Regionalny und Regio-Quellen. Es beschreibt die Geschichte der Regionalbibliographie und den aktuellen Stand der in den 1960er Jahren begonnenen Arbeiten an dieser Publikation.

Schlüsselwörter

Bielsko-Biała, Książnica Beskidzka, Regionalbibliographie, Regionaldatenbanken

Książnica Beskidzka w Bielsku-Białej

Czytelnia Regionalna Książnicy Beskidzkiej

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

KATARZYNA NAZIM

Sądecka Biblioteka Publiczna w Nowym Sączu

Bibliografie Sądeckizny

Streszczenie

Autorka przedstawia dzieje Sądeckiej Biblioteki Publicznej związane ze zmianami administracyjnymi. Na tym tle omawia regionalną działalność bibliograficzną obejmującą różne obszary terytorialne Sądeczyny. Przywołuje pierwszą bibliografię retrospektywną Kazimierza Golachowskiego, dalej bibliografię Władysławy Lubasiowej, kartotekę bibliograficzną Stanisława Chrzastowskiego oraz zestawienia publikowane w regionalnych czasopismach. Opisuje obecną działalność bibliograficzną prowadzoną w ramach Bibliografii Regionalnej Małopolski.

Słowa kluczowe

Sądecka Biblioteka Publiczna, Sądeczyna, bibliografia regionalna, Kazimierz Golachowski, Władysława Lubasiowa, Stanisław Chrzastowski

Historia Sądeckiej Biblioteki Publicznej zaczyna się pod koniec XIX wieku, kiedy to miasto Nowy Sącz otrzymało księgozbiory dwóch ludzi nauki: w 1891 roku Józefa Szujskiego (1835–1883)¹ – historyka, profesora i rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego, posła na Sejm z ziemi sądeckiej – oraz 5 lat później Józefa Wieniawy Zubrzyckiego (1863–1898)² – człowieka wielu talentów: badacza flory Pienin, fotografa, poety, miłośnika ogrodów. Oba księgozbiory składały się przede wszystkim z książek naukowych. Należy podkreślić, iż cennym zapisem Zubrzyckiego było ofiarowanie należącego do niego dworku na przyszłą siedzibę biblioteki. Zamierzenie to udało się zrealizować dopiero w 1937 roku. Przy księżnicy powołano Specjalną Komisję Kulturalno-Oświatową pod przewodnictwem dra Tadeusza Mączyńskiego – nauczyciela w nowosądeckim Gimnazjum Kupieckim. Ambicją osób wchodzących w skład komisji było uczynienie z biblioteki regionalnego ośrodka badań nad historią i kulturą Sądecczyzny, których wyniki publikowane byłyby w czasopiśmie naukowym. Stał się nim wydany w czerwcu 1939 roku „Rocznik Sądecki”. Po wojnie biblioteka rozwijała działalność kulturalno-oświatową. W 1972 roku nawiązano współpracę z nowosądeckim oddziałem Polskiego Towarzystwa Historycznego, której rezultatem były odczyty i prelekcje na tematy regionalne.

28 maja 1975 roku w wyniku uchwały Sejmu Polska podzielona została na 49 województw, a Nowy Sącz stał się siedzibą władz wojewódzkich. W związku z tym zaistniała potrzeba dostosowania do nowych zadań struktury organizacyjnej biblioteki. Zarządzeniem Wojewody Nowosądeckiego nr 23 z 29 lipca 1975 roku połączono Powiatową oraz Miejską Bibliotekę Publiczną i powołano Wojewódzką Bibliotekę Publiczną im. Józefa Szujskiego. Działając z upoważnienia wojewody biblioteka, jako centralna placówka sieci bibliotek publicznych w województwie nowosądeckim, objęła opieką merytoryczną placówki znajdujące się na terenie byłych powiatów: nowosądeckiego, limanowskiego, nowotarskiego, części gorlickiego oraz suskiego.

Do podstawowych jej zadań należało m.in. prowadzenie działalności informacyjnej i bibliograficznej ze szczególnym uwzględnieniem bibliografii regionalnej. Zajmował się tym Dział Informacyjno-Bibliograficzny powstały w 1977 roku. Jego pracownicy służyli pomocą informacyjno-bibliograficzną bibliotekom w województwie. Wspólnie z Działem Instrukcyjno-Metodycznym wydawano „Biuletyn Informatyczno-Metodyczny”, w którym zamieszczano rubryki: *Miasta i gminy województwa nowosądeckiego w oczach prasy* oraz *Nowości w księgozbiorze regionalnym WBP*. Od 1985 roku opracowywano „Prezentacje” – komunikaty kwartalne zawierające wykaz materiałów na temat województwa nowosądeckiego, ukazu-

¹ Józef Szujski (1835–1883) – historyk, publicysta, poeta, prozaik, profesor i rektor Uniwersytetu Jagiellońskiego, poseł na Sejm Galicyjski 1886–1880 wybrany z okręgu nowosądeckiego.

² Józef Zubrzycki (1863–1898) – kolekcjoner, filantrop, przyrodnik, poeta, fotograf, autor rozprawy naukowej o florze Pienin: *Flora Pienin: rośliny naczyniowe*, Kraków 1893.

jących się w czasopismach. Informacje były oparte na wyborze z 300 tytułów czasopism prenumerowanych przez Bibliotekę. Przesyłano je do 39 odbiorców: władz wojewódzkich, miejskich, partii politycznych, redakcji gazet lokalnych, placówek kulturalnych. Ze szczególną troskliwością gromadzono różnorodne zbiory dokumentujące życie społeczne, gospodarcze i polityczne regionu. Systematycznie tworzone warsztat bibliograficzny, by móc przystąpić do opracowywania bibliografii regionalnej województwa nowosądeckiego. Należy tu zaznaczyć, że bibliografie regionalne w tamtych czasach opracowywały tylko duże biblioteki w Polsce, o statusie ponadregionalnym i z tymi placówkami konkurowała, z dobrym skutkiem, WBP w Nowym Sączu.

Dział Informacyjno-Bibliograficzny w swoich zadaniach miał m.in.: tworzenie i prowadzenie warsztatu informacyjnego (kartotek: bibliograficznych, regionalnej, zagadnieniowych; kartoteki środowiska, osobowej i tekstowej), przygotowywanie wydawnictw Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich oraz opracowywanie materiałów bibliograficznych do druku.

W IV kwartale 1995 roku WBP zakupiła komputery, a z Biblioteki Narodowej otrzymano program MAK 24. Systematycznie szkolono nowych pracowników. Od 1996 roku wszystkie zakupione książki były opracowywane komputerowo. Cztery lata później przystąpiono do opracowania bibliografii w formie elektronicznej. W październiku 2014 roku, po 18 latach użytkowania, wymieniono program biblioteczny MAK na program Sowa.

W grudniu 1998 roku, w związku z nową reformą administracyjną kraju, Nowy Sącz został powiatem grodzkim. Wojewoda nowosądecki przekazał WBP zarządowi miasta wraz z jej składnikami majątkowymi i kadrą. Ministerstwo Kultury i Sztuki przekazało miastu środki finansowe na utrzymanie biblioteki. Uchwałą nr XVII/152/1999 z dn. 27.08.1999 roku Rada Miejska w Nowym Sączu przyjęła statut Sądeckiej Biblioteki im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu.

Do jej podstawowych zadań należy m.in. pełnienie roli ośrodka informacji biblioteczno-bibliograficznej, opracowywanie i publikowanie bibliografii regionalnej, gromadzenie i udostępnianie materiałów informacyjnych dotyczących regionu, dokumentujących jego dorobek kulturalny, naukowy i gospodarczy. Zajmował się tym Dział Informacyjno-Bibliograficzny. W 2016 roku obowiązki bibliograficzne przejął nowo powołany Dział Zbiorów Regionalnych i Zabytkowych. Gromadzi on książki, czasopisma, mapy i wszelkiego rodzaju druki opisujące powiat nowosądecki oraz w mniejszym stopniu powiaty sąsiednie: gorlicki, limanowski, nowotarski i tatrzański. Księgozbiór regionalny obejmuje ponad 10 tys. tomów książek, ok. 200 tytułów bieżącej i archiwalnej prasy lokalnej i regionalnej, bogaty zbiór dokumentów życia społecznego oraz prywatne archiwa znanych Sądeczan.

W 2015 roku sądecka biblioteka przystąpiła do Bibliografii Małopolski, powstałej po połączeniu baz lokalnych bibliotek powiatowych województwa małopolskiego z bazą Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie. Obecnie tworzą ją 22 biblioteki. Zasięg terytorialny bibliografii obejmuje historyczne granice administracyjne Sądeckizny. Zmieniało się to w zależności od uwarunkowań geopolitycznych. W latach 1946–1975 powiat nowosądecki należał do województwa krakowskiego.

W 1975 roku powołano województwo nowosądeckie. W jego skład wchodziły obecne powiaty: gorlicki, limanowski, nowosądecki, nowotarski i tatrzański. Administracyjnie województwo nowosądeckie podzielone było na:

- 4 miasta (Nowy Sącz, Gorlice, Nowy Targ, Szczawnica),
- 10 miast-gmin (Grybów, Jordanów, Krynica, Limanowa, Mszana Dolna, Muszyna, Piwniczna, Rabka, Stary Sącz i gmina Tatrzańska wraz z Zakopanem),
- 33 gminy (Biały Dunajec, Bobowa, Bukowina Tatrzańska, Chełmiec, Czarny Dunajec, Czorsztyn, Dobra, Gorlice, Gródek nad Dunajcem, Jabłonka, Jodłownik, Kamienica, Kamionka Wielka, Korzenna, Krościenko nad Dunajcem, Laskowa, Lubień, Łabowa, Łapsze Niżne, Łącko, Łososina Dolna, Łukowica, Łużna, Moszczenica, Nawojowa, Niedźwiedź, Nowy Targ, Ochotnica Dolna, Podegrodzie, Raba Wyżna, Sękowa, Tymbark, Uście Gorlickie).

Współcześnie powiat nowosądecki obejmuje ziemie zbliżone do historycznych granic Sądecczyzny. Jego siedzibą jest Nowy Sącz, który zarazem ma status powiatu grodzkiego.

W skład powiatu wchodzi 16 gmin:

- gminy miejskie: Grybów,
- gminy miejsko-wiejskie: Krynica-Zdrój, Muszyna, Piwniczna-Zdrój, Stary Sącz,
- gminy wiejskie: Chełmiec, Gródek nad Dunajcem, Grybów, Kamionka Wielka, Korzenna, Łabowa, Łącko, Łososina Dolna, Nawojowa, Podegrodzie, Rytro,
- miasta: Grybów, Krynica-Zdrój, Muszyna, Nowy Sącz, Piwniczna-Zdrój oraz Stary Sącz.

Wszystkie wymienione powyżej ziemie mają swój udział w sądeckiej bibliografii. Obecnie skupiamy się przede wszystkim na najnowszym podziale terytorialnym, uzupełniając jednakże księgozbiór najważniejszymi dziełami dotyczącymi ziem należących do byłego województwa nowosądeckiego.

Sądeckie bibliografie uwzględniają książki, wydawnictwa zwarte, mapy, plany, czasopisma lokalne i regionalne, artykuły z czasopism naukowych i popularnonaukowych, dzienników ogólnopolskich (wraz z dodatkami regionalnymi), odnoszące się do szeroko pojętej Sądecczyzny oraz ważniejsze dokumenty życia społecznego.

Wszystkie wydane drukiem bibliografie są zdigitalizowane i znajdują się w Sądeckiej Bibliotece Cyfrowej.

Pierwsze drukowane zestawienie bibliograficzne dotyczące Sądecczyzny ukazało się w 1957 roku w „Roczniku Sądeckim”. Jego twórca, Kazimierz Golachowski (1886–1975), był nauczycielem języka polskiego i niemieckiego, działaczem społecznym i oświatowym, utalentowanym publicystą, popularyzatorem historii, a także autorem szeregu prac naukowych z historii Sądecczyzny. Z jego inicjatywy w latach pięćdziesiątych reaktywowano „Rocznik Sądecki”. Współtworzył nowosądeckie Archiwum i oddział Polskiego Towarzystwa Historycznego. W 1950 roku już jako emeryt mianowany został kierownikiem nowo utworzonego Powiatowego Archiwum Państwowego w Nowym Sączu, obejmującego swoim zasięgiem powia-

ty: nowosądecki, limanowski i nowotarski. Golachowski w niedługim czasie zebrał i opracował spory zasób archiwalny ocalały z wojennej zawieruchy oraz nowy – pozyskiwany na bieżąco z ościennych miast czy instytucji. Ciekawe sądeckie materiały umieścił w specjalnej kolekcji: „Zbiorze Sandecjan”. Zgromadził też spory zbiór prasy regionalnej. Najprawdopodobniej wykonywana praca była impulsem do stworzenia spisu dzieł dotyczących szeroko pojętej Sądeckizny. Dzięki niemu zasób archiwalny mógł być udostępniony czytelnikom „Rocznika Sądeckiego”. Retrospektywna bibliografia zestawiona przez K. Golachowskiego obejmowała pozycje wydane w latach 1802–1957, z przewagą opisów z lat 1918–1939. Najstarszym dziełem opisanym w bibliografii jest *Supplementum analectorum terrae Scepusiensis, notationibus, ex veteri ac recentiore hungarorum historia depromtis* Janosa Bárdossy wydane w 1802 roku w Lewoczy.

Wykaz zawiera 519 opisów książek, artykułów z czasopism regionalnych i ogólnopolskich oraz rękopisów. Znajdują się w nim przede wszystkim pozycje autorskie. Nieliczne są prace sygnowane inicjałami czy kryptonimami piszącego bądź same tytuły. W przypadku kilku tytułów tego samego autora, Golachowski zastosował układ chronologiczny ukazania się tekstu. Przy opisach, których tytuł jest zbyt ogólny, dołączone są krótkie adnotacje odnoszące się do treści. Przy rękopisach, materiałach z sądeckiego muzeum i 4 książkach znajdujących się poza Nowym Sączem (w Bibliotece Jagiellońskiej i Bibliotece Uniwersytetu Warszawskiego) podawana jest sygnatura miejsca. Większość materiałów wydana jest w języku polskim, kilka w niemieckim, dwa – po łacinie.

Najwięcej tekstów opisujących Sądeckiznę znalazł Golachowski w czasopiśmie z lat międzywojennych ukazujących się w Nowym Sączu: „Kurierze Podhalańskim”, „Głosie Podhala”, „Kalendarzu Głosu Podhala”, „Gońcu Podhalańskim”, „Ziemi Sądeckiej”, „Prawdzie Podhalańskiej”. Czasopisma ogólnopolskie reprezentują m.in.: „Ziemia”, „Turysta w Polsce”, „Pamiętnik Towarzystwa Tatrzańskiego”, „Kwartalnik Historyczny”, „Pamiętnik Literacki”, „Ilustrowany Kurier Codzienny” czy „Silva Rerum”. Sporą grupę stanowią też artykuły z czasopism wydawanych w XIX wieku: „Czas”, „Gazeta Lwowska”, „Dziennik Literacki”. Zasięg terytorialny to przede wszystkim Nowy Sącz i powiat sądecki, ale również sąsiednia Łemkowszczyzna, Orawa, Spisz i Podhale, czyli Sądeckizna funkcjonująca pod tym pojęciem w okresie międzywojennym.

To pionierskie zestawienie uzupełnione jest uwagą, że w sądeckim archiwum znajdują się jeszcze: spis 34 artykułów z sądeckich tygodników wychodzących przed pierwszą wojną i w międzywojniu, odnoszących się treścią do Sądeckizny, które nie są sygnowane nazwiskiem autora; spis 85 broszur wydanych w Nowym Sączu i mówiących o Sądeckiznie; 70 maszynopisów i rękopisów prac historycznych o tym regionie. Wynika z tego, że bibliografia Sądeckizny nie odzwierciedlała pełnego stanu badań autora i jej tworzenie mogło być procesem ciągłym. Bibliografia powyższa powstała na podstawie zbiorów archiwum, ale wiele z pozycji w niej wykazanych wciąż znajduje się w naszych kolekcjach, w zasobach bibliotek cyfrowych oraz sądeckim archiwum i w dalszym ciągu stanowi cenne uzupełnienie wiedzy o regionie.

Od lat 60. XX wieku bibliografia regionalna była tworzona przez bibliotekarzy pracujących w sądeckiej bibliotece. W 1966 roku wydano *Bibliografię ziemi sądeckiej 1945–1965*. Opracowała ją Władysława Lubasiowa (1919–2010), autorka ośmiu tomów poezji i jednej powieści, pochodząca z Nowego Sącza. Zajmowała się działalnością kulturalną, odnową zabytków, kulturą ludową, świetlicami, pracowała w lokalnym radiowęźle. Była członkiem Stowarzyszenia Pisarzy Polskich, później również klubu literackiego „Sądeckczyzna”. W latach 1961–1975 była dyrektorką Powiatowej Biblioteki Publicznej.

Bibliografia Ziemi Sądeckiej 1945–1965 została opracowana jako czyn społeczny zainicjowany przez Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu dla uczczenia Tysiąclecia Państwa Polskiego. Wydanie jej w formie powielenia na prawach rękopisu pozwoliło na dotarcie do bibliotek wojewódzkich i naukowych, bibliotek szkolnych na Sądeckczyźnie i kręgu osób zainteresowanych taką tematyką. Była to bibliografia przedmiotowa, w której uwzględniono prace traktujące o ziemi sądeckiej w granicach ówczesnego powiatu. Zasięgiem terytorialnym obejmowała obszar całej Polski i zawierała wszystkie druki o Sądeckczyźnie drukowane w Polsce w ciągu pierwszych dwudziestu lat PRL – ogółem 786 pozycji. Zasięg chronologiczny to lata 1945–1965, ale także kilka ważniejszych prac z 1966 roku, podejmujących problemy kluczowe dla minionego dwudziestolecia. Uwzględniono dokumenty drukowane lub powielane inną techniką: wydawnictwa samoistne, artykuły prasowe z czasopism ogólnopolskich i lokalnych oraz fragmenty tekstów. Z dzienników przejęto materiały najbardziej charakterystyczne. Sporo miejsca poświęcono ważnemu projektowi społeczno-gospodarczemu, jakim był „eksperyment sądecki”.

Materiały w większości opracowano z autopsji. Skorzystano też ze stu kilkunastu opisów z Bibliografii Zawartości Czasopism oraz 24 pozycji z pracy Józefa Dużyka *Sądeckczyzna*³ w *świecie prasy dwudziestolecia* zawartej w 7 numerze „Rocznika Sądeckiego”. Bibliografia powstała dzięki pomocy Wojewódzkiej Biblioteki oraz Miejskiej Biblioteki w Krakowie, Muzeum Okręgowego w Nowym Sączu i sądeckich historyków: Franciszka Czuchry, Kazimierza Golachowskiego, Henryka Stamirskiego oraz Stanisława Chrzastowskiego. W zamierzeniach bibliografia miała być uzupełniana na bieżąco, by za 5 lub 10 lat można było ją wydać poszerzoną i lepiej opracowaną.

Twórca kolejnej bibliografii to postać nietuzinkowa. Stanisław Chrzastowski (1911–1997) był agronomem, społecznikiem, etnografem amatorem, miłośnikiem i znawcą kultury lachowskiej, inicjatorem powstania muzeum etnograficznego Lachów Sądeckich w Podegrodziu, laureatem Nagrody im. Oskara Kolberga w 1976 roku za działalność naukową, dokumentacyjną, animację i upowszechnianie kultury ludowej. Wraz z żoną Zofią przed długie lata tworzył własną bibliotekę regionalną, kompletował wycinki prasowe i prowadził kronikę ważniejszych wydarzeń w Podegrodziu.

³ Pisownia oryginalna.

Osobny rozdział w życiu Stanisława Chrzastowskiego to praca na niwie bibliotekarskiej. Fakt, że jego małżonka od 1949 roku prowadziła wzorcową Gminną Bibliotekę Publiczną w Podegrodziu, zainspirował go do zainteresowania się tym zawodem i uzupełnienia wykształcenia. Ukończył dwuletni kurs bibliotekarski prowadzony przez ośrodek kształcenia korespondencyjnego bibliotekarzy w Warszawie. W 1958 roku podjął pracę w Bibliotece Publicznej w Podegrodziu. W latach 1967–1978 pracował w sądeckiej bibliotece najpierw jako instruktor, obejmując opieką metodyczną 3 gromady: Gródek nad Dunajcem, Korzenna i Łącko, a potem na stanowisku bibliotekarza.

Bibliografia Chrzastowskiego ma formę kartoteki i znajduje się w dwóch zamkniętych szufladach katalogowych. Karty pisane są maszynowo lub ręcznie. W większości były one opracowywane z autopsji (te karty sygnowane są czerwoną pieczęcią z imieniem i nazwiskiem: Stanisław Chrzastowski), a na niektórych kartach znajduje się adnotacja: BZC lub Bibliogr. Zaw. Czas. Bibliografia zawiera przede wszystkim artykuły z prasy regionalnej i ogólnopolskiej oraz książki. Obejmuje lata 1965–1976 i stanowi kontynuację spisu utworzonego przez Władysławę Lubasiową. Podzielona jest na 27 działów nawiązujących do schematu zalecanego dla bibliografii regionalnych. Niektóre utworzone są dla zagadnień typowo sądeckich, ważnych z lokalnej perspektywy: Dni Kwitnącej Jabłoni, Malarstwo Nikifora czy Eksperyment sądecki. Spośród wielu tytułów czasopism, jakie przewijają się w bibliografii, kilkanaście jest jeszcze dostępnych w naszych zbiorach, m.in.: „Dziennik Polski”, „Gazeta Krakowska”, „Gazeta Południowa”, „Życie Literackie”, „Sylwan”, „Aura”, „Światowid”, „Odra”, „Wierchy” czy „Ochrona Przyrody”. Kartoteka bibliografii Chrzastowskiego może być traktowana jako relikw i zabytek sztuki bibliotekarskiej i bibliograficznej. Niestety, nie została ona nigdy wydana w formie powielonej bądź drukowanej.

Kolejne bibliografie układają się w 3 grupy: pierwsza z nich to katalogi zbiorów naszej biblioteki, druga – bibliografia województwa nowosądeckiego, a trzecia – powiatu nowosądeckiego. Prawie wszystkie zostały wydane w formie drukowanej w latach 1991–2016.

Chronologicznie obejmują prawie 400 lat, gdyż najstarsza opisana w nich pozycja pochodzi z 1718 roku, a najnowsza z 2015.

Sandecjana, jak wskazuje podtytuł, są drukowanym katalogiem zbiorów regionalnych i obejmują literaturę dotyczącą ziemi sądeckiej, w granicach powiatu sprzed czerwca 1975 roku. Zawierają opisy książek, map i wybór istotnych artykułów z wybranych czasopism wydanych do 1992 roku (roku jubileuszowego 700-lecia Nowego Sącza). Najstarsza opisana książka pochodzi z 1718 roku. W praktyce bibliotecznej pełnią funkcję materiałów do bibliografii, czyli wybranych najważniejszych dokumentów i najbardziej dla nas dostępnych, bo stojących na półce. Katalog zawiera 2601 pozycji numerowanych. Rzeczywista liczba opracowanych dokumentów jest wyższa, gdyż niektóre z nich zostały opisane łącznie.

Część drugą wydano w 2006 roku w 115-lecie powstania biblioteki. Zawiera 1873 opisy druków regionalnych wprowadzonych do zbiorów w latach 1993–2006 – zarówno materiałów bieżących, jak również archiwalnych pozyskanych z zakupów i darów.

Trzecia część *Sandecjan* z 2016 roku jest kontynuacją katalogów wydanych w 1996 i 2006 roku. Opracowano ją w roku jubileuszowym 125-lecia biblioteki. Zawiera opisy 4754 druków regionalnych zgromadzonych w bibliotece w latach 2006–2015. Uwzględnia książki, mapy, druki okolicznościowe oraz artykuły z wybranych czasopism, ze szczególnym uwzględnieniem czasopism regionalnych, które znajdują się w zbiorach regionalnych. Katalog ten nie został wydany drukiem. W formie pdf zamieszczony został w Sąddeckiej Bibliotece Cyfrowej.

Fakt, że nasza biblioteka przez 24 lata pełniła rolę biblioteki wojewódzkiej, zaowocował dwoma tomami bibliografii obejmującej teren administracyjny byłego województwa nowosądeckiego. Była ona pierwszym rocznikiem bibliografii województwa nowosądeckiego, który ukazał się drukiem. Bibliografia zawiera 3105 pozycji numerowanych, w tym także nieliczne pozycje zbiorowe, które ukazały się w 1982 roku. Uwzględniono w niej artykuły z 219 gazet i czasopism. W bibliografii znalazły się też opisy sporządzone na podstawie wycinków prasowych z Biura Wycinków Prasowych „GLOB”.

Drugi tom ukazał się w 2001 roku i obejmuje 5 lat: od 1990 do 1994. Liczy 6156 pozycji zbiorczych, które ułożono alfabetycznie, a w obrębie poszczególnych tematów chronologicznie. W rzeczywistości liczba opisanych pozycji jest niepoliczalna, gdyż nierzadko w obrębie jednego hasła uwzględniono kilkadziesiąt rekordów. Niestety, lata 1977–1981 oraz 1983–1989 pozostają nieopracowane w karciecie i raczej mało prawdopodobne jest, by ta część bibliografii kiedykolwiek została wydana.

Od 1999 roku zaczęto wydawać bibliografię powiatu nowosądeckiego. Obejmowała ona piśmiennictwo dotyczące Sądeczyny w ramach granic powiatu powstałego w 1999 roku. Były to: książki, czasopisma, artykuły, mapy i plany oraz informatory, katalogi, programy imprez wybrane z dokumentów życia społecznego zgromadzonych w Sąddeckiej Bibliotece Publicznej. Do pracy wykorzystano kartotekę bibliograficzną powiatu prowadzoną na bieżąco w wersji elektronicznej, książki oraz czasopisma regionalne i ogólnopolskie. Większość opisów sporządzona została z autopsji, wykorzystywane są też materiały z *Przewodnika Bibliograficznego*, *Bibliografii Zawartości Czasopism* oraz bibliografii specjalnych. Niejasne opisy uzupełniono adnotacjami wyjaśniającymi. Ukazały się 4 roczniki: 1999, 2000, 2001, 2002. Obejmowały rok bieżący oraz uzupełnienia z lat poprzednich i łącznie zawierały 8297 jednostkowych i zbiorczych pozycji bibliograficznych. Czwarta i ostatnia wydana w formie drukowanej bibliografia za rok 2002 była pierwszą wydrukowaną z bibliograficznej bazy danych prowadzonej w programie MAK.

Następną grupą są materiały do bibliografii opracowywane do czasopism wydawanych w Nowym Sączu przez Urząd Miasta, Polskie Towarzystwo Historyczne oraz Muzeum Okręgowe. Ta współpraca trwa od 1999 roku. Od wydanego w 2000 roku 28 tomu „Rocznika Sądeckiego” w każdym numerze ukazują się *Materiały do bibliografii Sądeczyny za rok...* Są próbą szybszej prezentacji zgromadzonych informacji. Zawierają wybrane materiały (książki, prasę ogólnopolską oraz kwartalniki, półroczniki i roczniki regionalne) z poszczególnych lat oraz ich uzupełnienia. Obejmują literaturę opisującą Sądeczynę w granicach obecnego powiatu. W 2020 roku Muzeum Okręgowe w Nowym Sączu rozpoczęło wydawanie nowego

periodyku o charakterze regionalnym pod nazwą „Studia Sandecjana”. Wewnątrz można znaleźć adnotowany przegląd wybranych nowości książkowych z roku poprzedniego. Zazwyczaj jest to kilkanaście tytułów, wzbogaconych o skan okładki.

Historia bibliografii związanej z ziemią sądecką ma prawie 70 lat. Rozpoczęta została przez człowieka nie związanego z biblioteką, ale przez regionalistę czującego potrzebę stworzenia spisu najważniejszych dzieł dotyczących Sądeckizny. Jego praca jest o tyle znacząca, że zawiera cenne i niepowtarzalne materiały dostępne w Archiwum Państwowym.

Kolejne bibliografie powstawały w sądeckiej bibliotece, która była i jest centralną placówką dla miasta, powiatu, a potem województwa. Za jedno z podstawowych zadań wyznaczyła sobie opracowanie księgozbioru regionalnego. Kolejnym naturalnym etapem były spisy i bibliografie tworzone dla potrzeb sądeckich bibliotekarzy jako pomoc w codziennej pracy z czytelnikiem. Przekazywane były także do podległych bibliotek gminnych oraz powiatowych, aby potem dotrzeć do jak najszerszej grupy odbiorców w wydaniach książkowych.

Przejsie na komputerowe opracowywanie bibliografii i jej powszechna dostępność w katalogach sprawiła, że zaprzestano wydawać bibliografię w formie drukowanej. Jednak są one cały czas wykorzystywane w naszej codziennej pracy ze względu na jej retrospektywność. Nowoczesne bazy danych notują materiały zazwyczaj od końca XX wieku i rzadko sięgają wstecz. Dlatego ważną dla nas była zgoda na wprowadzenie do Bibliografii Małopolski sztandarowego czasopisma dla Sądeckizny – „Rocznika Sądeckiego”, który zaczął ukazywać się w 1939 roku i stanowi nieocenione źródło informacji.

Obecnie bibliografia regionalna jest dostępna w formie elektronicznej⁴. Wspólna baza materiałów dotycząca Sądeckizny liczy ponad 55 000 opisów. Nie są to tylko nasze opisy, ponieważ historia nie ogranicza się do jednego regionu. Dzięki temu sądeckie tematy znaleźć można np. w Bochni czy Olkuszu. Stanowi to ogromną bazę wyszukiwawczą i fantastyczne źródło informacji zarówno dla bibliotekarzy, jak i użytkowników. Dzięki możliwości wyszukiwania według słów kluczowych zwiększa się spektrum znalezienia najpełniejszej informacji. Tworzenie zestawień bibliograficznych bezpośrednio z katalogu bardzo ułatwia pracę.

Największym plusem takiego systemu jest niemal natychmiastowe pojawienie się opisu w katalogu OPAC i możliwość jego wyszukania już praktycznie po wprowadzeniu. Wydawanie bibliografii w formie książkowej wiązało się nawet z kilkuletnim opóźnieniem w udostępnieniu czytelnikom opracowanych materiałów. Dodatkową zaletą jest możliwość stałego uzupełniania bazy o opisy druków wcześniej nieznanych lub opuszczonych, które trafiają do biblioteki w formie darów.

Dołączenie do Bibliografii Regionalnej Małopolski i udostępnienie bazy w formie katalogu OPAC teoretycznie rozszerzyło dostęp do informacji na cały świat. Jednak nasze obserwacje są smutne. W czasach, gdy ten dostęp jest w zasięgu ręki, bo niemal każdy ma dostęp do Internetu, umiejętność wyszukiwania treści jest znikoma. Już niewiele osób przychodzi ze spisem potrzebnych materiałów. Z reguły nad poszukiwanymi tematami pochylają się sami bibliotekarze.

⁴ <https://bibliografia.malopolska.pl/> [dostęp: 3.07.2024].

Bardzo dużym plusem jest samodzielne tworzenie i modyfikowanie haseł według własnych potrzeb (oczywiście zgodnie z wytycznymi), co pozwala nieustannie rozwijać zasób regionalny. Ale z drugiej strony największym minusem jest powtarzalność opisów przy scaleniu bazy. Zdublowane opisy pojawiają się w kilku bibliotekach, więc docelowo powinno się je uzupełnić o wszystkie hasła i zostawić jeden opis. Nie mamy też możliwości modyfikacji starszych opisów, które dzięki dostępności nowych haseł można by uzupełnić. Ale pomoc bibliografów z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie pozwala na rozwiązywanie na bieżąco niektórych najbardziej palących problemów.

Kilkadziesiąt lat historii sądeckiej bibliografii pokazuje, że i bibliografia idzie z duchem czasu i postępu: od zestawień bibliograficznych tworzonych dla potrzeb własnych bibliotekarza i wydania książkowe przeznaczone dla szerokiego kręgu osób zainteresowanych po elektroniczne katalogi dostępne na całym świecie.

Na koniec dodać należy, że po kilkudziesięciu latach historia z początków sądeckiej bibliografii zatoczyła koło. Z inicjatywy prof. Juliana Dybca z Uniwersytetu Jagiellońskiego powstaje wzorcowy katalog wydawnictw, które wyszły z sądeckich pras drukarskich. W periodyku „*Studia Sandecjana*” dotychczas ukazały się 2 części *Drukarstwa i księgarstwa sądeckiego* obejmujące lata 1900–1946.

Bibliografia

- Bibliografia powiatu sądeckiego za 1999 r.* (2001), oprac. Marta Treit, Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Bibliografia powiatu sądeckiego za 2000 r.* (2002), oprac. Marta Treit, Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Bibliografia powiatu sądeckiego za 2001 r.* (2003), oprac. Marta Treit, Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Bibliografia powiatu sądeckiego za 2002 r.* (2004), oprac. Marta Treit, Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Bibliografia województwa nowosądeckiego 1982* (1991), Nowy Sącz: Agencja Wydawniczo-Reklamowa DELTA na zlec. Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego.
- Bibliografia województwa nowosądeckiego za lata 1990–1994* (2001), Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Duda Tadeusz (1994), Kazimierz Golachowski (1886–1975), „*Rocznik Sądecki*”, nr 22, s. 429–431.
- Dużyk Józef (1966), *Sądeczyzna w świetle prasy dwudziestolecia*, „*Rocznik Sądecki*”, t. 7, s. 307–353.
- Dybiec Julian (1973), *Drukarstwo i księgarstwo sądeckie w XIX wieku*, „*Rocznik Sądecki*”, t. 14, s. 67–113.
- Dybiec Julian (2020), *Drukarstwo i księgarstwo sądeckie pierwszej połowy XX wieku. Cz. 1, Lata 1900–1918*, „*Studia Sandecjana*”, t.1, s. 271–305.
- Dybiec Julian (2021), *Drukarstwo i księgarstwo sądeckie. Cz. 2, Lata 1919–1949*, „*Studia Sandecjana*”, t. 2, s. 325–338.

- Golachowski Kazimierz (1957), *Bibliografia Sądecka*, „Rocznik Sądecki”, t. 3, s. 393–418.
- Jankowska-Marzec Agnieszka (2007), *Stanisław Chrzastowski (1911–1997)*, [w:] *Etnografowie i ludoznawcy polscy: sylwetki, szkice biograficzne*, t. 2, pod red. Ewy Fryś-Pietraszkowej, Anny Spiss, Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Król Katarzyna (1998), *Stanisław Chrzastowski (1911–1997)*, „Rocznik Sądecki”, nr 26, s. 289–291.
- Lubasiowa Władysława (1966), *Bibliografia Ziemi Sądeckiej 1945–1965*, Nowy Sącz: Powiatowy Komitet Frontu Jedności Narodu.
- Rękas Sylwester (2021), *Kazimierz Golachowski (1886–1975)*, „Sądeczanin. Historia”, nr 2, s. 49–55.
- Sandecjana. Katalog zbiorów regionalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu* (1996), Nowy Sącz: Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Sandecjana. Katalog zbiorów regionalnych Sądeckiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu* (2006), cz. 2, oprac. Jolanta Kosecka, Marta Treit, Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Sandecjana. Katalog zbiorów regionalnych Sądeckiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu* (2016), cz. 3, Nowy Sącz: Sądecka Biblioteka Publiczna im. Józefa Szujskiego.
- Treit Marta (2000), *Materiały do bibliografii Sądeckiej za 1999 rok*, „Rocznik Sądecki”, t. 28, s. 426–433 oraz lata następne 2001 do 2020.
- Treit Marta (2021), *Materiały do bibliografii Sądeckiej za 2020 rok*, „Rocznik Sądecki”, t. 50, s. 385–417.
- Treit Marta (2020), *Wybrane sandecjana z 2019 roku*, „Studia Sandecjana”, t. 1, s. 443–462.
- Treit Marta (2021), *Wybrane sandecjana z 2020 roku*, „Studia Sandecjana”, t. 2, s. 443–462.
- Treit Marta (2022), *Wybrane sandecjana z 2021 roku*, „Studia Sandecjana”, t. 3, s. 451–464.
- Treit Marta (2023), *Wybrane sandecjana z 2023 roku*, „Studia Sandecjana”, t. 4, s. 451–464.

Bibliographies of the Nowy Sącz County (Sądecczyzna)

Summary

The author presents the history of the Sądecka Public Library related to administrative changes. Against this background, she discusses regional bibliographic activity covering various territorial areas of the Sądecczyzna region. She recalls the first retrospective bibliography of Kazimierz Golachowski, further the bibliography of Władysława Lubasiowa, the bibliographic file of Stanisław Chrzastowski and materials published in regional magazines. The text describes the current bibliographic activities carried out within the Regional Bibliography of Małopolska.

Keywords

Sądecka Public Library, Nowy Sącz County (Sądecczyzna), regional bibliography, Kazimierz Golachowski, Władysława Lubasiowa, Stanisław Chrzastowski

Bibliographien der Sandezer Region

Zusammenfassung

Die Autorin präsentiert die Geschichte der Öffentlichen Sandezer Bibliothek im Zusammenhang mit administrativen Veränderungen. Vor diesem Hintergrund wird die regionale bibliografische Tätigkeit erörtert, die verschiedene Gebiete der Sandezer Region abdeckt. Es bezieht sich auf die erste retrospektive Bibliographie von Kazimierz Golachowski, dann auf die Bibliographie von Władysława Lubasiowa, die bibliographische Datei von Stanisław Chrzastowski und in regionalen Zeitschriften veröffentlichte Listen. Es beschreibt die aktuellen bibliografischen Aktivitäten, die im Rahmen der Regionalbibliografie von Małopolska durchgeführt werden.

Schlüsselwörter

Öffentliche Sandezer Bibliothek, Sandezer Region, Regionalbibliographie, Kazimierz Golachowski, Władysława Lubasiowa, Stanisław Chrzastowski

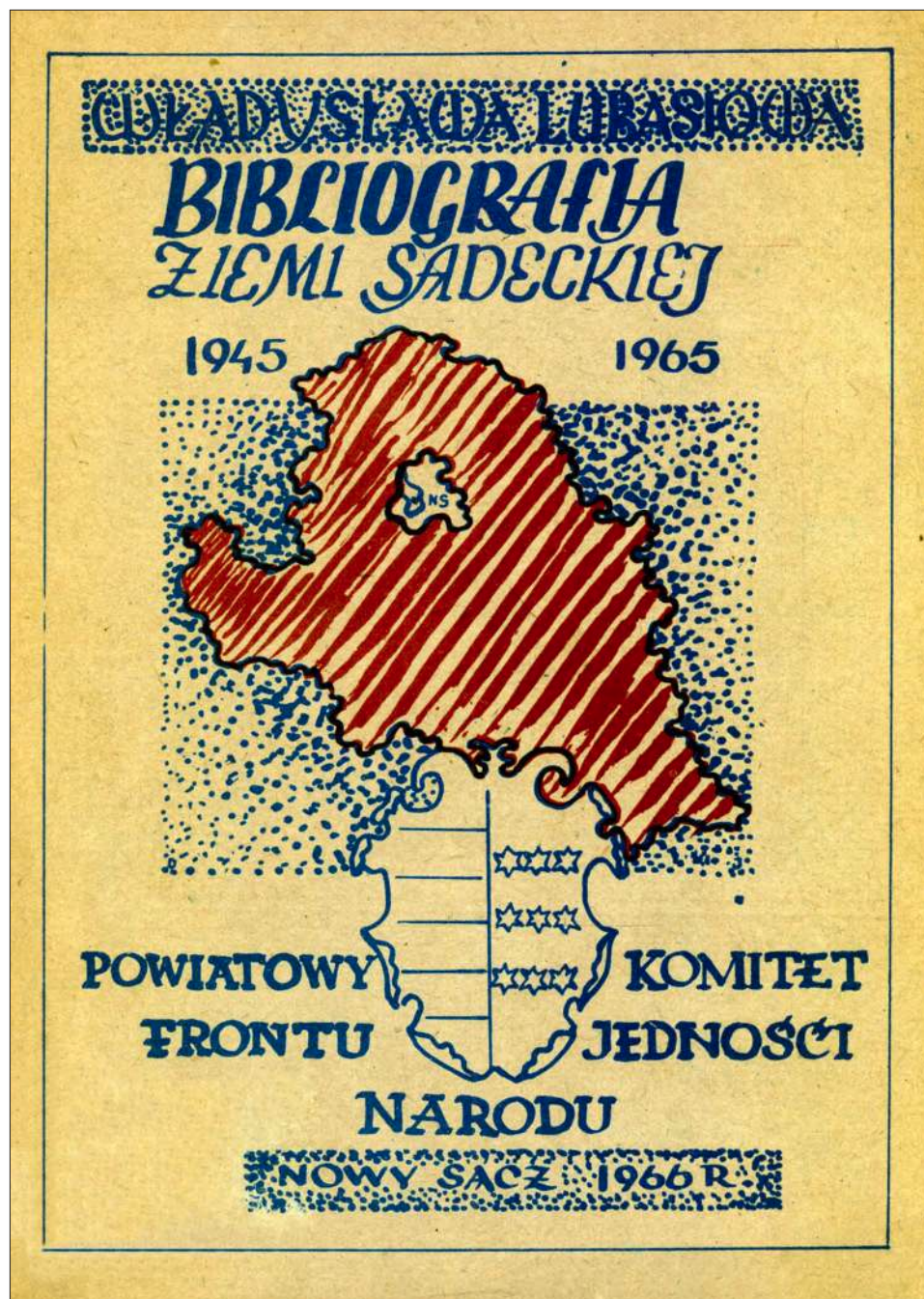

BIBLIOGRAFIA SĄDECZYZNY

zestawił

Kazimierz Golachowski

- Alp.* Badania Dra Zuberka w Krynicy. Ziemia 1913
 — Wierzenia w Krynicy. Ziemia 1912
 — Regionalizm w Sądecyzynie. Ziemia 1926
Arnold Stanisław Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII i XIII). Atlas Histor. Polski, zeszyt II. Kraków 1927
Artymiak Antoni Handel Nowego Sącza w XVI wieku Kurier Podh. Nr 52 r. 1926
 — Z dziejów osadnictwa niemieckiego w Sądecyzynie Nowy Sącz 1928
 — Sądecyzyna za Jana Kazimierza. Głos Podh. 1929 Nr 10 i n.
 — Nowy Sącz zawsze wierny Rzplitej. Głos Podh. 1929 Nr 27
 — Materiały do dziejów Sądecyzyny Głos Podh. 1929 Nr 30 i n.
 — Akta sądowe magistrackie. Bibl. Szujskiego. Głos Podh. 1929 Nr 35
 — Z przeszłości Nowego Sącza (1772–1822). Nowy Sącz 1930
 — Niektóre rękopisy z XVII w. Biblioteki Miejskiej w Nowym Sączu. Nakładem Autora. Nowy Sącz 1930
 — Ziemia Sądecka (jej uzdrowiska, letniska i tereny turystyczne). Nowy Sącz 1930 Wierchy 1931/IX
 — Grybów, Krościenko, Marcinkowice. Ziemia Sądecka z r. 1930
Asanka-Japoł Michał Polihistor Podhala Szczepny Morawski Głos Podh. 1933 Nr 38
 — Wielkanoc na Podhalu i w St. Sączu. Głos Podh. 1936 Nr 16
 — Rewolucyjne hasła i czyny młodzieży gimn. nowosąd. 1900–1905 Głos Podh. 1936 Nr 26
 — Moi społeczn. Podhala. Głos Podh. 1936 Nr 32

Bibliografia Ziemi Sądeckiej 1945–1965 Władysława Lubasiowej

Koszkul Jan : Jubileusz zasłużonej szkoły.
/Liceum Ogólnokształcące im.J.Długosza w Nowym
Sączu/. Gaz.krak. 1969 nr 104 s.7.

Stanisław Chrzastowski

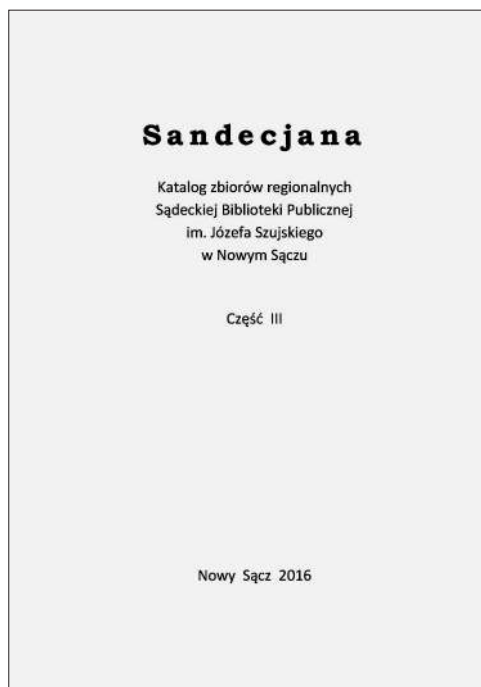
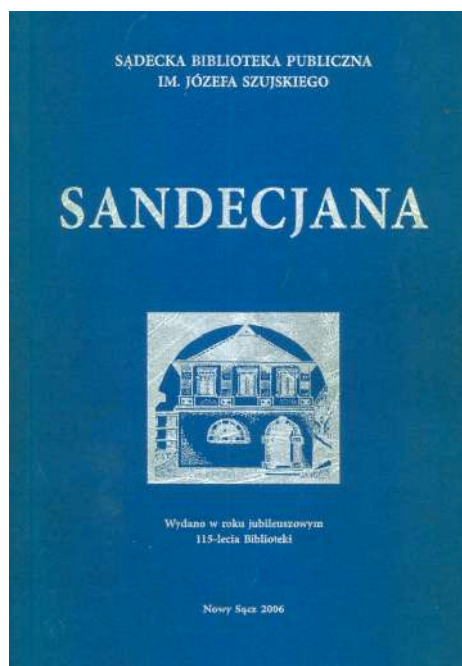
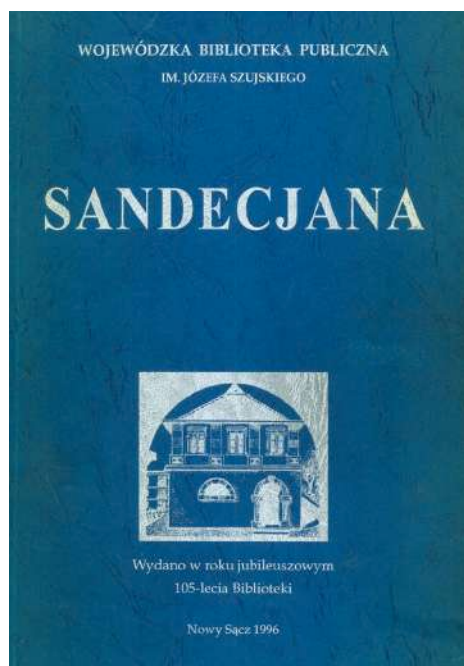
Ziemie sądeckie w latach 1945-1959.
Jednoliteństwo. (Oprac. D. Korubowicz,
J. Michałowicz). - Nowy Sącz (1959)
Powiat. Kom. Frontu Jedn. Wojsk
(Druk. Nowopol. Zakł. Przem. Teren.) 80
s. 4 mlb., 47, tabel. 5, mapy 4, nuty
245

Pnaw. Bibl. 1966 7120/66

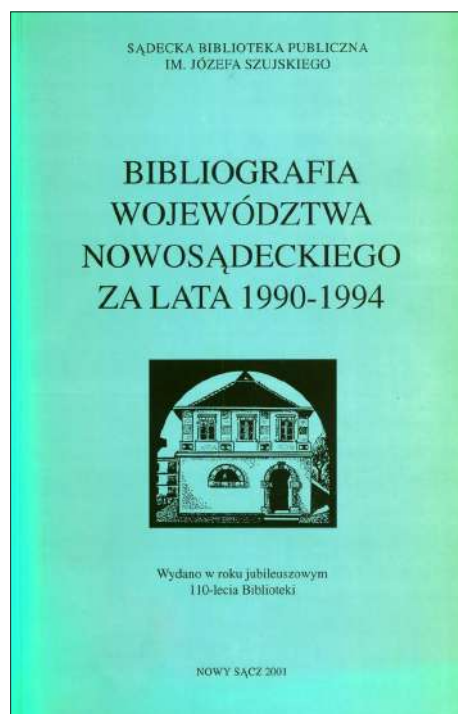
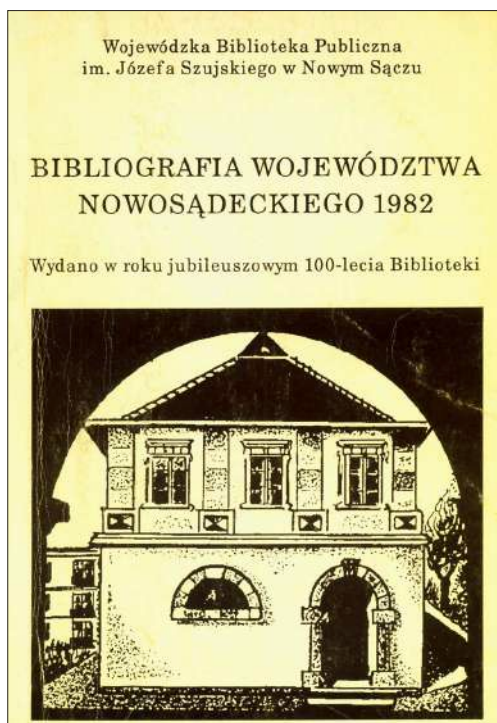
Pawłowski Eugeniusz. Nazwy miejscowości
Sądeckizny T.l.Cz.l. Nazwy miast, wsi, przysiół
ków oraz dzielnic miejskich i wiejskich. Wrocław.
1971. Rec. Mońko Jadwiga. Roc. sądec. t. 13. 1972
s. 373-376.

BZC. Językoznastwo

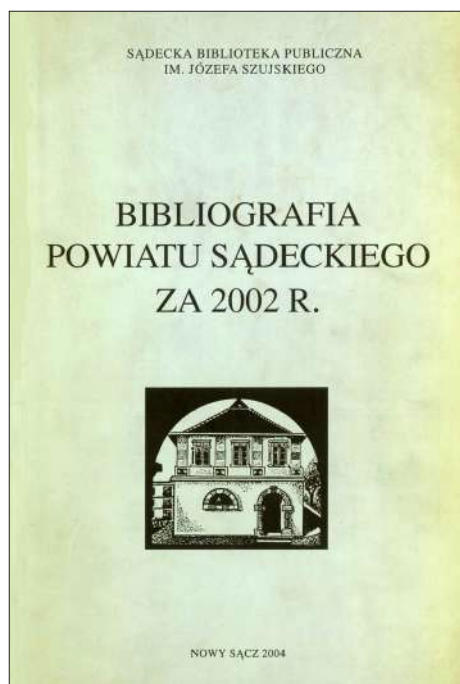
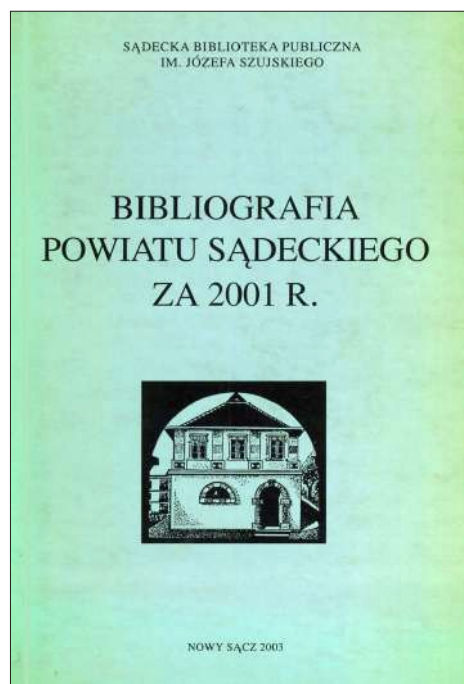
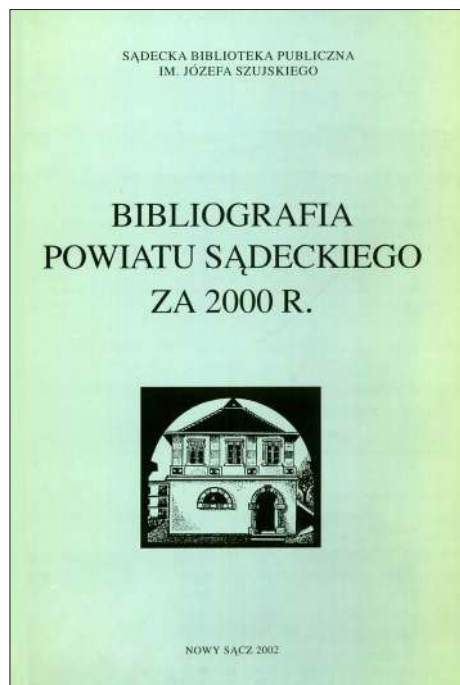
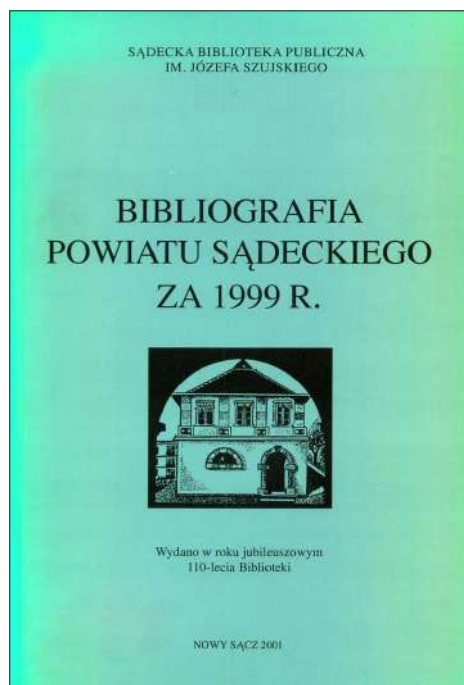
89825

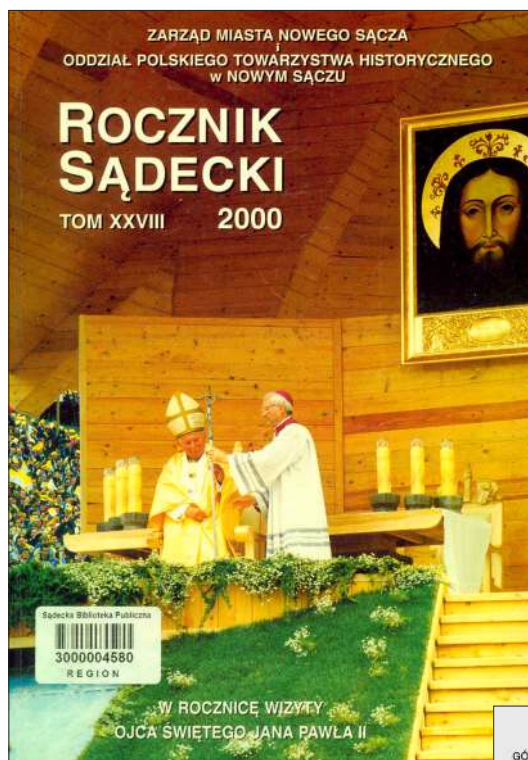

Sandecjana. Katalog zbiorów regionalnych Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Józefa Szujskiego w Nowym Sączu

*Bibliografia województwa nowosądeckiego 1982
oraz Bibliografia województwa nowosądeckiego za lata 1990–1994*

Materiały do bibliografii Sądeckizny

- GÓRSKI Piotr. Dolinę Popradu : spacer piastowskim szlakiem / Piotr Górski // Wieleś. – 1999, nr 35, s.9
 MATUSZCZYK Andrzej. Pasma Radziejowej : przewodnik / Andrzej Matuszczyk. – Wyd. 2 uaktualnione. – Kraków : Pro Scientia, 1999. – 231 s., 1 k. złoż. ; 17 cm. – Zawiera Turystyczny Szlak Papieski w Beskidzie Sądeckim
 NOWY SĄCZ : Stary Sącz : plany miast / zespół redakcyjny Bartosz Głowacki i in. ; teksty Dorota Stadnik, Mariusz Bobela. – [Nowy Sącz : b.w., 1999]. – 1 k. złoż. ; 76 x 46 cm, złoż. 23 x 13 cm. – Na okładce: Wydanie okazjonalne [z okazji wizyty Jana Pawła II w Starym Sączu] 1999 rok

Krynica

- DOROŃSKI Sławomir. Monografia społeczno-gospodarcza gminy Krynica / Sławomir Doroński. – [Krynica : nakł. Autora, 1999]. – 96 s. ; 23 cm
 GOLBA Jan. Szlifowanie perły / Jan Golba ; rozm. Henryk Wiśniewski // Wieleś. – 1999 nr 29/30 s. 3
 KRYNICA : z Janem Kiepurą w herbie / red. i oprac. Danuta Chrostowska [i in.] ; fot. Andrzej Klimkowski [i in.]. – Krynica : Krynickie Towarzystwo Fotograficzne, 1999. – 64 s. : fot. kolor. ; 25 cm
 KRYNICA 1999 : informator turystyczny / zbieranie i opracowanie informacji Piotr Antoniak [i in.] ; autorzy artykułów Jan Golba, Stanisław Winter ; oprac. Materiałów krajoznawczych Adam Kulewski. – Pruszków : „Rewasz”, 1999. – 128 s., [4] s. tabl. : fot., plany ; 17 cm + Krynica (plan miasta) / oprac. Jeremi Melnik
 MOŚCICKI Bogdan. Okolice Krynicy / Bogdan Mościcki. – Pruszków : „Rewasz”, 1999. – 165, [3] s. : fot. kolor., mapy ; 17 cm
 SĄDECKI Jerzy. Perła powraca do świetności : Krynica : wzbogacona o lodowisko i kolejną gondolową / Jerzy Sądecki // Rzeczpospolita. – 1999, nr 199, s.14

Muszyna

- MUSZYNA : informator / red. Elżbieta Raruszkiewicz ; fot. Stanisław Murzyn. – Bydgoszcz : Agencja Reklamowo- Fotograficzna „Camvid”, 1999. – 10, [6] s. : fot. kolor. ; 17 x 24 cm

Nawojowa

- WOJNAR Izabela. W gminie Nawojowa / Izabela Wojnar. – Krosno : „Roksana”, 1999. – 87 s. : fot., mapy ; 21 cm

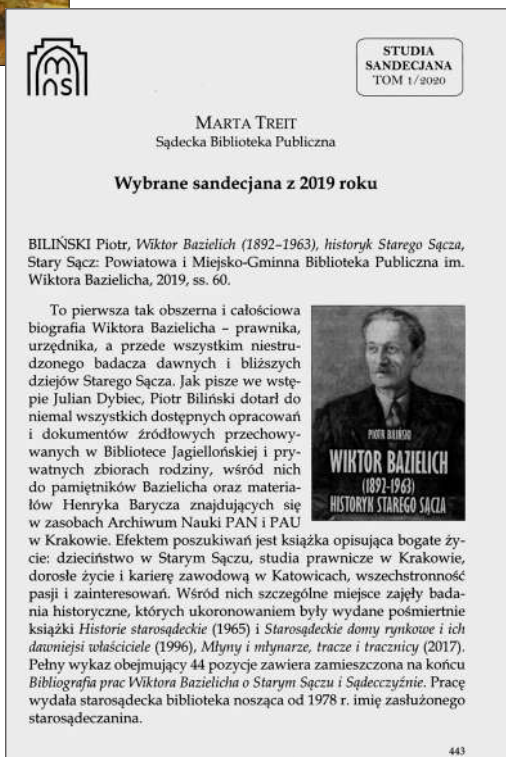
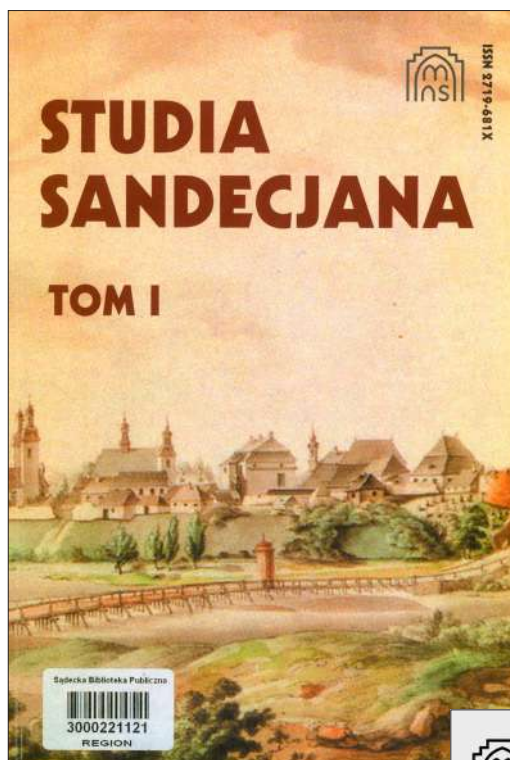
Nowy Sącz

- KNAP Jarosław. Sączą blask : przewodnik „Wprost” / Jarosław Knap // Wprost. – 1999, nr 15, s. 70-72
 KUBAŁ Grzegorz. Nowy Sącz i ziemia sądecka / Grzegorz Kubał. – Krosno : „Roksana”, 1999. – 188 s. : fot. ; 21 cm. – Na okładce tytuł: Nowy Sącz i okolice
 NOWY SĄCZ [album] / oprac. Roman Kałyniuk, Zbigniew Muzyk ; [tekst Wojciech Mołendowicz ; zdjęcia Piotr Drodziński i in.]. – Nowy Sącz : Fundacja na Rzecz Miasta Nowego Sącza, 1999. – 83, [1] s. : fot. kolor. ; 30 cm

Stary Sącz

- KOSZKUL Jan. Przewodnik po Starym Sączu i jego zabytkach / Jan Koszul. – [Stary Sącz : Towarzystwo Młodników Starego Sącza, 1990]. – 43 s. : fot. kolor. ; 21 cm

Materiały do bibliografii Sądeckizny opracowane przez Martę Treit i publikowane od 2000 roku w kolejnych tomach „Rocznika Sądeckiego”

Wybrane sandecjana przez Martę Treit i publikowane od 2020 roku w kolejnych tomach pisma „Studia Sandecjana”

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ANDRZEJ PRZĄDKA

Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach

Historia regionu siedleckiego w publikacjach wydanych po 2013 roku

Streszczenie

Autor przedstawia w szerokim kontekście historycznym publikacje związane z regionem siedleckim. Po rozważaniach na temat regionu i regionalizmu opisuje zmiany terytorialne i administracyjne południowego Podlasia. W pierwszej kolejności prezentuje wydawnictwa bibliograficzne oraz naukowe czasopisma regionalne. Potem przywołuje prace poświęcone religii, sztuce i najcenniejszym zabytkom. Najwięcej miejsca zajmuje prezentacja publikacji na temat dziejów Siedlec i miast regionu w różnych okresach historycznych: od XVI wieku do czasów II wojny światowej i pierwszych lat powojennych. W centrum zainteresowania autora są publikacje wydawane przez lokalne instytucje (biblioteki, muzea) oraz pasjonatów historii regionalnej.

Słowa kluczowe

Siedlce, regionalizm, Podlasie, historia regionu siedleckiego, czasopisma regionalne, wydawnictwa regionalne

Przegląd publikacji związanych z historią regionu siedleckiego został przygotowany na XLIII Spotkanie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej Zarządu Głównego Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich, które miało miejsce w dniach 5–6 października 2023 roku w Bibliotece Śląskiej w Katowicach. Doroczne spotkania Ogólnopolskiego Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej mają istotne znaczenie dla rozwoju i popularyzacji bibliografii regionalnych¹. Referaty i komunikaty wygłaszane podczas konferencji przez członków Zespołu oraz zaproszonych gości, dotyczą najczęściej problematyki bibliotekarstwa i bibliografii, a referentami są zwykle pracownicy bibliotek wojewódzkich, miejskich i uniwersyteckich. Pełnią oni ważną rolę w procesie poszerzania wiedzy o własnym regionie. W tym miejscu pojawia się potrzeba krótkiego sprecyzowania, co rozumiemy pod pojęciem regionu, bo zagadnienie to jest od dawna odrębnym tematem wielu prac naukowych i artykułów.

Regionalizm jest zjawiskiem, które wynika z postawy ludzi złączonych więzami grupowymi. Pojęcie „region” (z łac. „regio”) było już znane i używane w czasach starożytnych i oznaczało po prostu nowo poznany lub podbity teren. W języku polskim termin ten używany jest od XIX wieku, a *Słownik języka polskiego* M. Orgelbranda z 1861 r. podaje, że „region to wielka przestrzeń na ziemi, w powietrzu lub na niebie”². Trzeba tu zaznaczyć, że istnieje wiele synonimów słowa „region”: kraina, strefa, obszar, otoczenie, teren, terytorium, okręg, obwód, sektor, dzielnica, kwartał, rewir, miejsce, dzielnica, prowincja, ziemia.

Regionalizm rozwinął się w XIX i pierwszej połowie XX wieku, czyli w okresie powstawania „państw narodowych i jest to naturalną konsekwencją wcześniejszych procesów”³. W historii Polski można już wskazać na okres rozbicia dzielnicowego w XII wieku, ale okresem szczególnym jest czas zaborów oraz scalania państwa po odzyskaniu niepodległości w 1918 roku. W takich warunkach wyodrębnienie się regionu pod każdym względem, czy to gospodarczym, kulturowym, językowym, było postrzegane jako zamach na ideę jedności narodowej i w tej sytuacji musiało być zwalczane⁴. Tak określanego pojęcia regionalizmu nie można zrozumieć bez odniesienia się do procesu formowania państw narodowych oraz nowoczesnych narodów⁵.

W języku polskim bardzo długo dominowało pojęcie „prowincja” i „prowincjonalny”, jednoznaczne w dużej części z „regionem”⁶. Jego podłożem jest nie tyle

¹ Zob. M. Przybysz, *Działalność Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej na rzecz popularyzacji wiedzy o regionie*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2018, nr 3, s. 85–95.

² Cyt. za M. Stankiewicz-Kopeć, *Przebudzenie regionów. Nieromantyczny regionalizm dum Tomasza Zana i Jana Czeczota*, [w:] *Georomantyzm. Literatura, miejsce, środowisko*, red. E. Dąbrowicz, M. Lul, K. Sawicka-Mierzyńska, D. Zawadzka, Białystok 2015, s. 558.

³ J. Poniedziałek, *Przyczyny i etapy kształtowania się regionalizmu*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2018, nr 4, s. 48–74.

⁴ R. Szul, *Regionalizm w Polsce na tle europejskim*, [w:] *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, red. nauk. G. Gorzelak, Warszawa 2007, s. 116.

⁵ Zob. Z. T. Gajowniczek, *Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej*, Warszawa 2014.

⁶ K. Handke, *Region, regionalizm pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa 1993, s. 7.

samo istnienie odmienności kulturowych, ile swego rodzaju poczucie dyskryminacji oraz niedowartościowania. Dlatego też, aby usunąć takie niekorzystne konotacje, podejmowane są działania mające na celu podkreślenie wartości własnej kultury wobec zagrożeń unifikacyjnych ze strony większości. W ten sposób formuje się regionalizm zwany kulturowym. Odrębność historyczno-kulturowa jest postrzegana przez mieszkańców danego regionu w różnych kategoriach, np. duchowych, wizualnych czy materialnych. Jest to także miejsce, gdzie manifestowana jest określona postawa społeczna, która jednocześnie jest czynnikiem budującym poczucie własnej tożsamości⁷.

Pojęcie regionu uczy też „małej ojczyzny”. W literaturze miejsce to bardzo często kojarzone jest z dzieciństwem, stając się na zawsze przestrzenią świętą i doskonałą. Każdego człowieka od zarania dziejów łączyła więc z określoną zbiorowością. Nasze środowisko, w którym się wychowujemy, przebywamy na co dzień, a więc miasto, wieś, gmina, powiat, jest dla każdego emocjonalnie taką małą ojczyzną. „MAŁA OJCZYŻNA” jest miejscem dla nas najbliższym, z którym chcemy się utożsamiać. To przestrzeń psychofizyczna, którą tworzą związki intelektualne i emocjonalne jednostek z najbliższego otoczenia. To również określona forma życia środowiska lokalnego, zakorzeniona w człowieku w określonym czasie i miejscu oraz płaszczyzna osobistych przeżyć i doświadczeń oraz kształtowania indywidualnego charakteru⁸. „Małe ojczyzny” to miejsca umiłowane, zawsze pozostające w sercach i umysłach ich mieszkańców. Natomiast pamięć o nich jest trwała, mimo upływu czasu lub oddalenia. Ostatnie lata to czas szybkiego rozwoju badań regionalnych. Ludzie, nie mając wpływu na przebieg wielkich wydarzeń, zwrócili się ku temu, co jest dla nich najbliższe, a więc własnym korzeniom i najbliższej okolicy. Przedmiotem publikacji lokalnych miłośników historii są monografie nie tylko miast, ale także wsi, parafii, rodów, miejscowych obyczajów, tradycji, drużyn sportowych, zespołów ludowych, zabytków, zakładów pracy, szkół, uroczystości upamiętniających rocznice historyczne. Takie inicjatywy sprzyjają upowszechnianiu naszej wiedzy o regionie oraz jego popularyzacji i promocji. Stają się także swego rodzaju wizytówką, a dla lokalnych badaczy dziejów są cennymi źródłami i jednocześnie współtworzą historię Polski.

Warto więc przyjrzeć się publikacjom związanym z regionem siedleckim czyli obszarem południowego Podlasia oraz wschodniego Mazowsza, który często na przestrzeni wieków zmieniał nazwę i zakres swego terytorium. W przeszłości teren ten wchodził w skład różnych jednostek administracyjnych. Tu w średniowieczu zbiegały się granice Mazowsza, Podlasia wchodzącego w skład Wielkiego Księstwa Litewskiego i Małopolski. Na potrzeby naszego opracowania przyjęty został podział administracyjny dokonany w czasie istnienia Księstwa Warszawskiego. Zasadniczo pokrywa się z utworzonym wtedy w 1810 roku departamentem siedleckim, przekształconym w 1816 roku w województwo podlaskie, a potem w gu-

⁷ Zob. J. Poniedziałek, *Przyczyny i etapy...*, s. 48–74.

⁸ Zob. W. Theiss, *Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-utilitytarne*, [w:] *Małe miasta. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*, red. W. Theiss, Warszawa 2001.

bernię siedlecką⁹. Tak więc w dużym przybliżeniu to obecnie obszar obejmujący powiaty: siedlecki, białskopodlaski, garwoliński, łosicki, łukowski, radzyński, sochołowski, węgrowski, włodawski. Miasto Siedlce leżące w granicach północnych Małopolski nie miało wiele wspólnego z geograficznym czy historycznym Podlasiem. Jednak stało się w świadomości społecznej stolicą Podlasia i synonimem dużego regionu siedleckiego, a przede wszystkim diecezji siedleckiej, czyli podlaskiej. Region podlaski zapisał chlubne karty w dziejach walk o wyzwolenie narodowe w czasach wszystkich powstań przeciwko zaborcom.

Podlasie było często traktowane przedmiotowo, dzielone i włączane do sąsiednich jednostek administracyjnych. Taki stan destabilizował życie mieszkańców. Pod koniec XVIII wieku Siedlce nie były jeszcze postrzegane jako centralne miasto dla Podlasian. Najczęściej były nimi miejscowości znajdujące się najbliżej miejsca ich zamieszkania, np. Liw, Drohiczyn czy Mielnik. W rezultacie trzeciego rozbioru dokonął się sztuczny podział ziem rozciągających się po obu stronach Bugu. Podlasie zostało podzielone pomiędzy trzech zaborców. Ziemie rozciągające się na południe od rzeki Bug znalazły się w zaborze austriackim, natomiast położone na północ terytoria Podlasia, Mazowsza i Suwalszczyzny włączono do Prus. Pozostałe obszary znalazły się pod panowaniem rosyjskim. Rodziny posiadające dobra po obu stronach Bugu zostały rozdzielone. Dotknęło to wiele miejscowości podlaskich, jak: Ciechanowiec, Drohiczyn, Terespol, Włodawa. W niniejszym tekście zaprezentowano publikacje związane z najciekawszymi wydarzeniami, postaciami i legendami związanymi wyłącznie z regionem siedleckim.

Rozpocznijmy od bibliograficznych materiałów regionalnych, zwłaszcza odnoszących się do Miasta Siedlce i regionu. Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach wydała w latach 2001–2018 osiemnaście roczników „Bibliografii Siedlec i Powiatu Siedleckiego”. Od 2019 roku bibliografia ta dokumentuje piśmiennictwo dotyczące wyłącznie Miasta Siedlce i jest źródłem informacji o historii, nauce, kulturze, życiu społecznym, gospodarczym oraz politycznym miasta. Upowszechnia dorobek i osiągnięcia lokalnej społeczności. Publikacja skierowana jest do szerokiego grona odbiorców – mieszkańców miasta, uczniów, studentów, nauczycieli, pracowników naukowych, dziennikarzy, przedstawicieli samorządu, a także różnych organizacji i instytucji.

Kolejne bibliografie tematyczne wiążą się z ważnymi rocznicami w historii Polski i regionu. W 2018 roku z okazji 100. rocznicy odzyskania Niepodległości, Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach wydała publikację *Od zniewolonej do Niepod-*

⁹ Zob. J. E. Żółkowska, *Podziały polityczno-administracyjne na Ziemi Podlaskiej w ciągu tysiąclecia*, „Roczniki Nauk Społecznych” 2011, t. 3, s. 235–270; J. Tyszkiewicz, *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego” 1982, z. 3, s. 3–21; J. Mikulski, *W sprawie niewłaściwego stosowania nazwy „Podlasie” do niektórych powiatów woj. lubelskiego*, „Czasopismo Geograficzne” 1931, nr 3, s. 206–211; G. Welik, *Wschodnie Mazowsze, czy Południowe Podlasie? Region w podziałach administracyjnych*, [w:] *Źródła do dziejów regionu. I Siedlecka Sesja Archiwalna*, pod red. U. Głowackiej-Maksymiuk i G. Welika, Siedlce 2002, s. 9–16; W. Trzebiński, A. Borkiewicz, *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918 (zarys historyczny)*, „Dokumentacja Geograficzna” 1956, z. 4.

ległej. *Ziemia Siedlecka w latach 1794–1918 w ujęciu bibliograficznym*¹⁰. Opracowanie uwzględnia najważniejsze wydarzenia i bohaterów związanych z regionem siedleckim w okresie zaborów. Następna publikacja to praca zbiorowa wydana przez Muzeum Regionalne w Siedlcach, a poświęcona wojnie 1920 roku. Artykuł *Południowe Podlasie i wschodnie Mazowsze w wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 w ujęciu bibliograficznym*¹¹ zbiera piśmiennictwo na ten temat.

Wrzesień to miesiąc przypominający agresję hitlerowską i sowiecką na Polskę w 1939 roku. Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury w Kosowie Lackim wydał z okazji 80. rocznicy tamtych wydarzeń publikację napisaną przez grono badaczy historii oraz regionalistów i zawierającą artykuł *Kampania Polska 1939 roku na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu w ujęciu bibliograficznym*¹². Pierwszą książkową bibliografią przedmiotową porządkującą publikacje odnoszące się do Miejsca Pamięci Treblinka była *Bibliografia Miejsca Pamięci Treblinka*. Oba obozy hitlerowskie – Treblinka I (karny obóz pracy) i Treblinka II (obóz zagłady) to zagadnienia, którym interesuje się cały świat, dlatego literatura na ten temat jest nie tylko obszerna, ale i różnorodna¹³. Kolejną tego typu publikacją przygotowaną dla Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Augusta Cieszkowskiego w Węgrowie była *Bibliografia Miasta Węgrów*. Obecnie w przygotowaniu jest bibliografia dla Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie, która dotyczy historii zamku oraz parafii i ziemi liwskiej.

Dla badań regionalnych bardzo ważnymi publikacjami są czasopisma naukowe. Sztandarowymi wydawnictwami cyklicznymi historyków związanych z Instytutem Historii Uniwersytetu w Siedlcach są: „Historia i Świat” oraz „Officina Historiae” (magazyn studencki, który publikuje opracowania naukowe studentów historii z Uniwersytetu w Siedlcach oraz innych uczelni). Czasopismem mającym niegdyś duże znaczenie dla regionalnej historiografii są „Szkice Podlaskie”. Jego ostatni numer ukazał się w 2012 roku, ale obecnie prowadzone są starania o jego wznowienie.

Innym ciekawym periodykiem są „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”. Jest to najstarsze pismo naukowe Archiwum Państwowego w Siedlcach, wydawane od 1977 roku, publikujące artykuły związane głównie z archiwoznawstwem. Interesującym czasopismem wydawanym przez miłośników lokalnej historii jest „Rocznik Liwski”. Jego powstanie było wynikiem aktywności członków stowarzyszenia lokalnego „Zamek Liw. Stowarzyszenie Kulturalne Ziemi Liwskiej”, pracowników Muzeum Zbrojowni na Zamku w Liwie oraz historyków badających dzieje Ziemi Liwskiej. Podobny charakter ma „Rocznik Ziemi Sarnackiej”, popularyzujący dzieje nadbużańskiej miejscowości Sarnaki i okolicy z Ziemi Łosickiej.

¹⁰ A. Prządka, *Od zniewolonej do Niepodległej. Ziemia Siedlecka w latach 1794–1918 w ujęciu bibliograficznym*, Siedlce 2018.

¹¹ A. Prządka, *Południowe Podlasie i wschodnie Mazowsze w wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej*, red. nauk. S. Kordaczuk, A. A. Ostanek, Siedlce 2022, s. 247–277.

¹² A. Prządka, *Kampania Polska 1939 roku na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – powstanie – konsekwencje*, red. A. Ziótek, Kosów Lacki 2020, s. 221–278.

¹³ A. Prządka, *Bibliografia Miejsca Pamięci Treblinka*, t. 1, Treblinka 2023.

Rzecz niezwykle ciekawa i przydatna dla lokalnej historiografii to słowniki tematyczne dotyczące regionu. Pierwszym przykładem jest *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*. Do tej pory ukazało się drukiem osiem tomów, które przybliżają sylwetki ludzi zasłużonych dla naszego regionu¹⁴. Z kolei *Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu* stanowi część tomu słownika historyczno-geograficznego ziem polskich w średniowieczu, obejmującego staropolskie województwo mazowieckie¹⁵. Najnowszą tego typu publikacją jest wydawnictwo Miejskiej Biblioteki Publicznej w Siedlcach, zawierające biogramy i dzieje siedleckich lekarzy¹⁶.

Wiele publikacji opisujących region siedlecki dotyczy religii, zabytków architektury oraz sztuki. Diecezję siedlecką, która powstała w 1818 roku jako diecezja janowska czyli podlaska, tworzyli wybitni biskupi (poświęcono im kilka opracowań¹⁷). Duchowni i wierni masowo poparli powstania narodowe, płacąc za to często najwyższą cenę. Wielu pomagało materialnie i duchowo prześladowanym za wiarę unitom. Symboliczną miejscowością, która stała się miejscem wierności i heroizmu unitów, a jednocześnie bezwzględności żołdaków carskich, jest Pratul¹⁸, gdzie 24 stycznia 1874 roku Kozacy zamordowali trzynastu miejscowych parafian unickich. Tematyka „męczeństwa unitów” była częstym motywem utworów literackich (m.in. W. St. Reymonta, S. Żeromskiego, J. Weyssenhoffa, M. Rodziwiczówny, M. Gerson-Dąbrowskiej, M. Konopnickiej)¹⁹. Poza tym problem „unicki” cieszy się dużym zainteresowaniem historyków i teologów, o czym świadczy bogata bibliografia²⁰. Bardzo dużo obszernych monografii poświęcono także parafiom, wiele takich opracowań powstało w ostatnich latach²¹.

¹⁴ Ostatni wydany tom: *Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 8, red. A. Zawadzki, W. Charczuk, Siedlce 2023.

¹⁵ *Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu*, oprac. M. Piber-Zbieranowska, A. Salina przy współpracy E. Kowalczyk-Heyman, pod red. T. Jurka, Warszawa 2017.

¹⁶ W. Okniński, *Leczyl nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, Siedlce 2023.

¹⁷ *Jedność i męstwo 1818–2018. 200 lat Diecezji Siedleckiej*. Wydanie jubileuszowe, red. W. Hackiewicz, Siedlce 2018; R. Mironczuk, *Janów Biskupi. Miasto rezydencjonalne biskupów łuckich (1465–1796) i podlaskich (1818–1867)*, Kraków 2018.

¹⁸ K. Matwiejuk, *Pratul i jego duchowe dziedzictwo*, Siedlce 2015; Z. Sobolewski, *Wierni prawdzie i jedności. Duchowe dziedzictwo męczenników z Pratulina*, Siedlce 2017.

¹⁹ R. Krawczyk, „Męczeńskie Podlasie” w wybranych utworach literatury polskiej na przełomie XIX i XX wieku, „Szkice Podlaskie” 1986, t. 2, s. 5–21.

²⁰ B. Błoński, *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1900–2016*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie” 2016, numer specjalny, s. 79–98; B. Błoński, *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1990–2015*, [w:] *Dwudziestolecie beatyfikacji Męczenników z Pratulina*, red. R. Wiszniewski, Siedlce-Bydgoszcz 2016, s. 55–68; Z. Młynarski, *Polska bibliografia do dziejów męczeństwa unitów na Podlasiu za lata 1874–1990*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1990, nr 4, s. 122–138.

²¹ L. Niepiekło, *Parafia Kosów Lacki i jej mieszkańcy*, t. 1, *Dzieje od XV do XVIII wieku*, t. 2, *Metryki od 1590 do 1815 roku*, Kosów Lacki 2022; L. Niepiekło, *Parafia Miedzna i jej mieszkańcy. Dzieje od XV do XVIII wieku*, Miedzna 2021; *Dzieje Parafii Zbuczyn w latach 1418–2018*, pod red. W. Charczuka, Zbuczyn 2018; Z. Zwolski, *Wodynie – historia parafii i wsi*, Wodynie 2023; Z. Todorski, *Zarys dziejów parafii św. Antoniego Padewskiego w Kotuniu 1922–2022*, Kotuń 2022; Z. Czumaj, *Pod opieką św. Stanisława. Dzieje parafii w Stoczku k. Węgrowsa 1518–2018*, Stoczek 2018; Z. Wąsowski, *Monografia parafii Kożuchówek na Podlasiu*, Kożuchówek 2015; P. Grzeszek, *Dzieje parafii pod we-*

Kolejna grupa publikacji regionalnych to wydawnictwa poświęcone zabytkom i historii sztuki. Najstarszą budowlą na tym terenie jest zamek w Liwie, wzniesiony dla księcia Janusza Starszego Mazowieckiego w XV wieku. Obecnie znajduje się tu Muzeum-Zbrojownia, posiadające w swoich zbiorach dzieła malarskie i grafikę o tematyce batalistycznej (np. prace Jerzego i Wojciecha Kossaków). Wystrój wnętrza dopełniają zabytkowe tkaniny i meble, ale największą atrakcją są zbiory militariów. W swojej kolekcji posiada broń białą, palną oraz drzewcową z XV–XX wieku²².

Miasto Węgrów, nazywane „perłą baroku”, słynie z cennych i pięknych barokowych klasztorów i kościołów. Ich budowniczymi byli wybitni artyści barokowi znani w Europie. Tak pisze o nich wybitny znawca baroku w Polsce prof. Mariusz Karpowicz, wielki pasjonat sztuki baroku i zabytków Węgrowska:

Węgrów jest miastem zaiste niezwykłym. Wszystko, co nam pozostawiła przeszłość, a zwłaszcza wiek XVII i XVIII, jest tu wyjątkowej, europejskiej klasy, odmienne od wszelkich innych realizacji, a nawet wręcz nowatorskie i wzorcowe. Jest miastem niezwykłym nie tylko w skali Podlasia czy Mazowsza, ale w ogóle całej Polski. Nie ma tu bowiem wcale tego prowincjonalnego piętna, owej charakterystycznej szarej przeciętności innych miasteczek, gdzie w szarzyźnie bywa czasem zagubiony jakiś jeden czy drugi obiekt wyższej klasy. W Węgrowie przeciwnie – wszystkie zabytki, jakie przetrwały, trzymają poziom w naszym kraju najwyższy, isticie stołeczny, a ich powstanie wiąże się z najpierwszymi i najważniejszymi nazwiskami artystycznymi epoki²³.

Bardzo bogate zbiory sztuki posiada Muzeum Diecezjalne w Siedlcach (zabytkowe szaty liturgiczne, srebrne i złote naczynia liturgiczne, relikwiarze, monstrancje, medale pamiątkowe, monety, tłoki pieczętnicze, starodruki, mszały, modlitewniki, rękopisy pochodzące z kancelarii watykańskich i królewskich, zabytki sztuki unickiej, unikatowe dzieła mistrzów malarstwa i rzeźby). Na temat zbiorów tego muzeum powstały ciekawe publikacje²⁴. Wyjątkową historię ma obraz *Ekstaza św. Franciszka*, będący najcenniejszą pozycją w kolekcji Muzeum Diecezjalnego. Przypadkowo znaleziony na plebanii w Kosowie Lackim, okazał się jedynym dziełem wybitnego malarza hiszpańskiego El Greca w Polsce i najcenniejszym w regionie siedleckim²⁵. Dzieło to, przyciągające licznych turystów i miłośników sztuki, stało się przedmiotem kilku publikacji²⁶. Jako inny ciekawy

zwaniem *Niepokalanego Serca N.M.P. w Sokołowie Podlaskim w XIX i XX wieku*, Warszawa 2014; B. Niemirka, *Historia parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Wojciecha i Męczennika w Górkach*, Górki 2017.

²² Zob. R. Postek, *Zamek w Liwie. Metamorfozy 2003–2021*, Liw 2021.

²³ M. Karpowicz, *Cuda Węgrowska*, Węgrów 2009, s. 7.

²⁴ *Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach (nie tylko El Greco)*, red. R. Mironczuk, Siedlce 2020; *Światłość w ciemności... święci od wieków po dziś dzień. Boże Narodzenie*, red. R. Mironczuk, Siedlce 2021.

²⁵ I. Galicka, H. Sygietyńska, *Najcenniejsze zabytki województwa siedleckiego*, „Szkice Podlaskie” 1986, nr 2, s. 133–148.

²⁶ K. Kowalska, *Polski El Greco. Ekstaza św. Franciszka. Niezwykła historia odkrycia i ocalenia obrazu*, Warszawa 2018; I. Galicka, H. Sygietyńska, *El Greco z Kosowa Lackiego*, Siedlce 2014; *Ars sacra El Greca. W 100-lecie Niepodległości i Muzeum*, red. R. Mironczuk, Siedlce 2018; *El Greco. Ekstaza Świętego Franciszka z Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach*, red. A. Rottermund, Warszawa 2014; *Wokół mistycyzmu w sztuce. W piątą rocznicę publicznej prezentacji obrazu El Greca „Ekstaza św. Franciszka”*, red. R. Mironczuk, Siedlce 2010.

i cenny przykład ze zbiorów Muzeum Diecezjalnego można wskazać obraz *Trójca Święta*. To dzieło pochodzi z pierwszej połowy XVI wieku i jest starsze niż *Ekstaza św. Franciszka*.

W historii Siedlec szczególną postacią była księżna Aleksandra z Czartoryskich Ogińska (1730–1798). Miasto w okresie jej rządów od 1775 roku przeżyło swój złoty okres. Księżna starannie dbała o rozwój kulturalny, architektoniczny oraz społeczny Siedlec. To jej działalność przyczyniła się do powstania nowych budynków²⁷. Rozbudowany został ratusz zwany „Jackiem”, który obecnie jest siedzibą Muzeum Regionalnego im. Mieczysława Asłanowicza. Muzeum jest wydawcą kilkudziesięciu publikacji popularnonaukowych, katalogów wystaw, informatorów o zbiorach, pocztówek z zakresu historii, sztuki i etnografii. Zbiory historyczne to największa w Polsce kolekcja części hitlerowskich rakiet balistycznych V-2. Poza tym placówka posiada bogaty zestaw szklanych negatywów z lat 1895–1942 z pracowni fotograficznej Adolfa Ganiewskiego. Dzięki jego pracy wiemy, jak zmieniało się miasto Siedlce i okolice przez blisko 50 lat²⁸. „Jacek” to figura mitycznego Atlasa, jest najbardziej charakterystycznym symbolem Siedlec, traktowanym z sentymentem i uznawanym za bardzo cenny zabytek architektury. Jego pierwowzorem stał się młody kowal o niezwykłej sile fizycznej, który zaimponował księżnej Ogińskiej, podnosząc jedną ręką karetkę, którą podróżowała. Natomiast zespół pałacowy został powiększony o park i ogród zwany do dziś „Aleksandrią”. Miało to związek z wizytą króla Stanisława Augusta Poniatowskiego w lipcu 1783 roku. Przebywali tu często inni znamienici goście, w tym bohaterowie narodowi: Tadeusz Kościuszko, poeci epoki oświecenia: Julian Ursyn Niemcewicz, Franciszek Kniaźnin, Franciszek Karpiński²⁹. Najnowszym opracowaniem na temat osiemnastowiecznych Siedlec oraz szerokiej okolicy jest wydana przez Miejską Bibliotekę Publiczną w Siedlcach książka *Siedlce w kręgu sztuki. Artyści i ich dzieła*³⁰.

Inną ciekawą publikacją dotyczącą historii sztuki w XX wieku, wydaną przez Muzeum Regionalne w Siedlcach, jest książka autorstwa Agnieszki Pasztor, poświęcona założonej w Siedlcach przez siostry Karpińskie (Joannę i Irenę) szkole artystycznej, w której kształcili się Jerzy Tchórzewski i Zbigniew Tymoszewski³¹. Z innych prac siedleckiego muzeum o historii miasta i regionu można wskazać książki autorstwa Sławomira Kordaczuka³².

Wiele jest publikacji na temat dziejów Siedlec i miast regionalnych w różnych okresach historycznych. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, że wiek XV–XVI dla licznych miejscowości w regionie mazowiecko-podlaskim to czas uzyskania praw

²⁷ Zob. J.M. Kosiorek, *Sobie i miastu. Działalność fundacyjna Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce 2015.

²⁸ Zob. S. Kordaczuk, *Adolf Ganiewski (Gancwol). Fotograf Siedlec, guberni i powiatu*, Siedlce 2023.

²⁹ J.M. Kosiorek, *Aleksandria. Ogród hetmanowej Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce 2013.

³⁰ P. Ługowski, *Siedlce w kręgu sztuki. Artyści i ich dzieła*, Siedlce 2023.

³¹ A. Pasztor, *Znani artyści Miejskiej Szkoły Malarstwa i Przemysłu Artystycznego w Siedlcach*, Siedlce 2023.

³² Zob. S. Kordaczuk, *Album siedlecki. Historia miasta i okolic z prywatnych archiwów*, Siedlce 2017; S. Kordaczuk, *Ciekawość minionych lat. Historia Siedlec i okolic z rodzinnych szuflad*, Siedlce 2018.

miejskich. Ziemie były głównie własnością prywatną, rozległe majątki należały zaledwie do kilku rodzin magnackich. Najznamienitsi przedstawiciele to: Jabłonowscy, Kiskowie, Krasinscy, Ogińscy, Radziwiłłowie, Sapiehowie. Dobra nabywane były najczęściej drogą kupna, posagów lub zapisu testamentowego. Wielokrotnie zdarzało się, że miasto zmieniało właścicieli na przestrzeni stu lat³³, a do dzisiejszych czasów lokalne społeczności upamiętniają ich zasługi. Jako przykład można tu wskazać dokonania Bogusława Radziwiłła i Jana Dobrogosta Krasieńskiego dla Węgrowa, czy też księcia Michała Kleofasa Ogińskiego dla Sokołowa Podlaskiego. Wiek XVI był dla wielu miejscowości okresem świetności i rozwoju, który zahamowały czasy potopu szwedzkiego. Publikacje dotyczące historii miast i miasteczek wiążą się często z 600-leciem uzyskania praw miejskich, np. Sokołów Podlaski, Węgrów, Mińsk Mazowiecki, Garwolin.

Z historią miast tego regionu wiąże się Wielki Gościniec Litewski, zwany też „Wielkim traktem pocztowym”. Był to, zwłaszcza w XVIII wieku, jeden z najważniejszych lądowych traktów handlowych Rzeczypospolitej. Łączył on Warszawę z Wilnem i biegł przez Sulejówkę, Okuniew, Stanisławów, Dobrę, Liw, Węgrów, Sokołów Podlaski. Tu rozwidła się w dwóch kierunkach: Skrzyszew i Drohiczyń oraz na Grannę, Ciechanowiec, Bielsk Podlaski, Białystok. Pojawienie się na tym trakcie regularnej poczty w XVIII wieku zapewniało szybki rozwój wspomnianych miast i mniejszych miejscowości³⁴. Stacje pocztowe dla kurierów i pasażerów oferowały wysoki poziom usług, o czym świadczą wspomnienia wielu podróżnych. Jedną z najciekawszych relacji podróżników jest opowieść Georga Forstera z 1784 roku³⁵.

Po wielu latach postanowiono przywrócić pamięć o tamtych czasach i mocniej pokazać walory historyczne obszaru Wielkiego Gościńca Litewskiego. W tym celu odbyła się 27 listopada 2009 roku w Warszawie na Zamku Królewskim konferencja „Wielki Gościniec Litewski jako szlak turystyczny”. Zainaugurowała realizację projektu, którego zasadniczym celem było wypromowanie i wytyczenie nowego szlaku turystycznego wzdłuż wspomnianego historycznego traktu pocztowego i handlowego z Warszawy do Wilna. W tym celu powołano w Sokołowie Podlaskim 8 maja 2012 roku Lokalną Organizację Turystyczną Wielki Gościniec Litewski. Jest to zaproszenie do odwiedzenia zamków, szlacheckich dworów oraz poznania urokliwych miejscowości zamieszkałych przez ludzi różnych narodowości i wyznań³⁶.

Okres niewoli narodowej w latach 1794–1918 to temat ogromnej ilości publikacji. W ostatnich latach, ze względu na obchody wielu rocznic upamiętniających bohaterów powstań narodowych i walk toczonych o niepodległość na tym terenie, powstawały liczne książki i artykuły poświęcone tej tematyce. W regionie siedlec-

³³ Zob. A. Średzińska, *Miasta prywatne ziemi drohiczkiej i mielnickiej do końca XVIII wieku*, Białystok 2011.

³⁴ Zob. G. Ryżewski, *Wielki trakt Warszawa-Wilno w XVIII wieku*, Sokołów Podlaski 2013.

³⁵ Zob. A. Ziótek, *Na litewskim trakcie. Stanisław August Poniatowski i XVIII-wieczni podróżnicy w Sokołowie Podlaskim i Węgrowie*, Sokołów Podlaski 2021.

³⁶ *Wielki Gościniec Litewski. Historyczny Trakt Warszawa-Wilno. Szlak Turystyczny przez Wschodnie Mazowsze i Podlasie*, Sokołów Podlaski 2022.

kim w czasie zbrojnych powstań przeciwko zaborcom miały miejsce duże bitwy i liczne potyczki. Rola regionu podlaskiego była znaczna, ponieważ leżąc przy ważnej drodze, przez cały okres powstania służył swymi zasobami finansowymi i ludzkimi. Na podkreślenie zasługuje tu ofiarność społeczeństwa z księżną Aleksandrą Ogińską na czele. Naczelnik insurekcji Tadeusz Kościuszko przebywał w Siedlcach dwukrotnie. 19 września 1794 roku w towarzystwie Juliana Ursyna Niemcewicza był gościem księżnej Ogińskiej, a tydzień później przed bitwą pod Maciejowicami ponownie odwiedził Siedlce. Tu też wydał rozkaz do żołnierzy:

Bracia i koledzy moi! Przybyłem tu na miejsce, bym imieniem narodu podziękował tym, którzy w ostatniej bitwie, pamiętni na Ojczyznę i własną sławę, dopełnili święcie obowiązków swoich, bym oglądał, bym z radością uściśkał tych, którzy tylekroć ze mną odważnie walczyli³⁷.

Przegrana bitwa pod Maciejowicami 10 X 1794 roku to upadek powstania. Jednak naród czci Kościuszkę nie jako pokonanego wodza czy sprawcę trzeciego rozbioru, ale jako symbol moralnego zwycięstwa. Naczelnik stał się uosobieniem żywotnych interesów oraz nadziei narodowych i społecznych. Upadek powstania kościuszkowskiego nie przekreślił idei walki o niepodległość, co potwierdziły następne powstania. Siedlce i okolice znalazły się w granicach administracyjnych Austrii, stając się siedzibą władz cyrkularnych. Zasługą Austriaków było utworzenie w Siedlcach w 1804 roku garnizonu wojskowego, a miasto od tej pory stało się ważnym ośrodkiem wojskowych w Polsce³⁸. Natomiast po wojnie z Austrią w 1809 roku Siedlce stają się stolicą departamentu³⁹. Większą aktywność w dziele ożywienia gospodarczego i kulturalnego miasta wykazuje społeczeństwo siedleckie. W czasie wyprawy Napoleona w 1812 roku na Moskwę, w Siedlcach ma miejsce koncentracja pododdziałów jazdy, które osłaniały prawe skrzydło armii napoleońskiej. Dla ochrony departamentu siedleckiego wysłano wtedy do Siedlec oddział pułkownika Piotra Bazylego Wierzbickiego. Jego działania sprawiły, że Siedlce i okolice zajęte zostały przez wojska rosyjskie dopiero na początku lutego 1813 roku⁴⁰. Wyprawa napoleońska na Rosję pozostawiła na ziemi podlaskiej liczne ślady. Trakt, którym wracali żołnierze, jeszcze po dwustu latach odkrywa liczne pamiątki, zwłaszcza resztki mostów na Bugu. Ziemia podlaska stała się miejscem pochówku dla zmarłych z powodu odniesionych ran, zimna i głodu.

W 1815 roku na mocy decyzji kongresu wiedeńskiego ziemie regionu siedleckiego zostają włączone do Królestwa Polskiego. Miejsce departamentów zajmują wtedy województwa, a Siedlce stają się głównym ośrodkiem województwa podlaskiego. W regionie podlaskim po 1815 roku rozwijały się liczne tajne organizacje, jak Związek Wolnych Polaków, Narodowe Towarzystwo Patriotyczne i Wolnomu-

³⁷ J. Geresz, *Tadeusz Kościuszko i jego spotkania z Podlasiem*, „Rocznik Białkopodlaski” 1994, t. 2, s. 190.

³⁸ Zob. A. Chojnacki, *Żołnierze w społeczeństwie regionu siedleckiego w latach 1795–1831*, Radzyń Podlaski-Siedlce 2015.

³⁹ Zob. A. Rogalski, *Materiały z dziejów departamentu siedleckiego*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie” 2004, t. 14, s. 145–168.

⁴⁰ Zob. *Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815*, pod red. A. Rogalskiego, Siedlce 2009.

larstwo Narodowe. Trzeba zaznaczyć, że w XIX wieku przynależność do masonerii było przejawem patriotyzmu. W 1815 roku w Siedlcach powstała Łoża Orzeł Biały Przywrócony. Należeli do niej prawnicy, lekarze, urzędnicy, wojskowi i ziemianie. Ukaz carski z 1822 roku zakończył działalność loży pod pretekstem, że tajne organizacje powodują niepokój⁴¹.

Podczas powstania listopadowego w latach 1830–1831 działania wojenne w przeważającej części toczyły się w regionie podlaskim. Tu też miały miejsce najważniejsze starcia z wojskiem rosyjskim i tu rozegrało się najwięcej bitew. Niektóre miejscowości były świadkiem tych zdarzeń kilka razy (Kałuszyn, Mińsk Mazowiecki, Wawer). Wielu mieszkańców walczyło w regularnym wojsku polskim, zaopatrywanym przez ludność cywilną. Efektem działań wojsk powstańczych było 29 zwycięstw, 10 porażek i cztery nierozstrzygnięte bitwy⁴². Ziemia podlaska była od początku działań wojennych celem Rosjan, a od marca 1831 roku także polskiej ofensywy wiosennej⁴³. Był to także okres świetnych zwycięstw wojsk polskich, które wywarły ogromne wrażenie, a nawet swego rodzaju strach, po stronie rosyjskiej. Na uwagę zasługują bitwy stoczone w pobliżu Siedlec: 14 lutego 1831 roku pod Stoczkiem oraz 10 kwietnia 1831 roku pod Domanicami i Iganiami. Do dziś historycy spierają się, dlaczego efektów tych zwycięstw nie udało się wykorzystać.

Bitwa pod Iganiami jest piękną kartą w dziejach oręża polskiego. Mimo przewagi liczebnej Rosjan, zaistniała tu idealna współpraca artylerii, jazdy i piechoty. Talentem dowódczym w wymienionych bitwach zabłysnęli Józef Dwernicki, Ignacy Prądzyński i Józef Bem⁴⁴. Mimo tych zwycięstw powstanie bez aprobaty i wsparcia międzynarodowego nie miało jednak szans na ostateczne zwycięstwo, zaważyła tu wielka dysproporcja sił ludzkich oraz możliwości finansowych potężnej Rosji i Królestwa Polskiego. Na temat przebiegu powstania listopadowego na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu ciekawe zestawienie przedstawił siedlecki historyk Rafał Dmowski⁴⁵.

Po upadku powstania listopadowego, wobec terroru zaborcy, wielu uczestników wyemigrowało. Jednak duch oporu nie zginął. Powstawały liczne tajne organizacje spiskowe. W latach 1843–1846 sytuacja znów stała się napięta. Od początku 1846 roku w regionie siedleckim przygotowaniom działań zbrojnych przewodniczył Pantaleon Potocki. Spiskowcy poparli powstanie krakowskie i uderzyli na garnizon rosyjski w Siedlcach. Tragedią okazał się tu brak informacji o odwołanej akcji powstańczej i ucieczce przywódcy Bronisława Dąbrowskiego (syn twór-

⁴¹ Zob. R. Dmowski, *Łoża „Orzeł Biały Przywrócony” – czyli masoni w Siedlcach*, „Prestiż” 2016, nr 2, s. 18–19.

⁴² Zob. R. Dmowski, *Powstanie listopadowe na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu w historiografii*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje, historiografia, pamięć*, red. T. Skoczek, Warszawa 2015, s. 251–268.

⁴³ Zob. J. Warmiński, *Siedlce w okresie powstania listopadowego*, „Rocznik Mazowiecki” 1984, t. 8, s. 23–51.

⁴⁴ Zob. *Podlasie w powstaniu listopadowym 1830–1831. W 165-rocznicę polskiego zwrotu zaczepnego wzdłuż szosy siedleckiej*, red. nauk. J. Wojtasik, Siedlce 1997.

⁴⁵ Zob. R. Dmowski, *Powstanie listopadowe na południowym Podlasiu...*, s. 251–268.

cy legionów)⁴⁶. Przywódcę Pantaleona Potockiego stracono 16 marca 1846 roku na rynku w Siedlcach. W miejscu egzekucji stoi pamiątkowy krzyż.

Następne wydarzenia z lat 1853–1856 na arenie międzynarodowej to niepowodzenia Rosji w wojnie krymskiej, śmierć cara Mikołaja I oraz namiestnika Królestwa Polskiego Iwana Paskiewicza. Znowu ożyły w społeczeństwie polskim nadzieje niepodległościowe. Zaczęły się przygotowania do powstania zbrojnego, a takim czasem budzenia się patriotyzmu był rok 1861. Policja carska 8 kwietnia 1861 roku zmasakrowała w Warszawie uczestników patriotycznej manifestacji. Spowodowało to wrzenie w całym kraju, także na ziemi podlaskiej.

Działania zbrojne w 1863 roku miały inny wymiar niż te z poprzednich powstań. Nie było tu regularnej armii, a starcia zbrojne miały charakter partyzancki. Jak oceniają historycy siła zbrojna powstańców to 20–30 tys. żołnierzy. Łuźne dane statystyczne wskazują, że przez cały okres powstania mogło przewinąć się ponad 200 tys. ochotników. Do powstania garnęli się głównie ziemianie, młodzież miejska, studenci, uczniowie, młodzi rzemieślnicy. Powstańcy mieli przeciwko sobie doskonale uzbrojonych i wyszkolonych żołnierzy carskich w liczbie 360 tys., a w końcowym momencie powstania było ich nawet ponad 400 tys. Militarna strona powstania to setki nazw różnych miejscowości, uwiecznionych w bitwach i małych potyczkach z lepiej uzbrojonym oraz zawsze liczniejszym wrogiem. To setki nazwisk dowódców oddziałów powstańczych, a w dzisiejszych czasach – patronów wielu szkół, ulic i placów. Na Podlasiu stoczono kilkaset bitew i potyczek⁴⁷. Jedną z największych batalii powstania styczniowego była bitwa 3 lutego 1863 roku pod Węgrowem. Dowódcą Władysławowi Jabłonowskiemu i Janowi Matlińskiemu udało się zgromadzić ponad 3000 powstańców, a wśród nich znajdowało się około 1000 kosynierów uzbrojonych tylko w przerobione kosy gospodarskie⁴⁸. Ta szarża kilkuset kosynierów na rosyjskie armaty wywarła wielkie wrażenie w całej Europie i została upamiętniona w kulturze polskiej oraz zagranicznej. Poeta francuski August Barbier w wierszu *Atak pod Węgrowem* kosynierów porównał do starożytnych Spartan, a bitwę nazwał „polskimi Termopilami”⁴⁹. Do dziś na ziemi węgrowskiej pielęgnuje się pamięć o tym wydarzeniu.

Społeczeństwo regionu podlaskiego aż do końca powstania odznaczyło się wyjątkowym patriotyzmem. Zapłacono za to wysoką cenę. Tu dokonano najwięcej egzekucji powstańców, wojska carskie dopuszczały się licznych rabunków, gwałtów i podpałów. Schwytanych powstańców często wieszano bez wyroku:

⁴⁶ Zob. J. Ziółek, *Nieudana próba powstania siedleckiego w 1846 r.*, „Studia Płockie” 1980, t. 8, s. 227–230.

⁴⁷ Zob. H. Mierzwiński, *Walki zbrojne na Południowym Podlasiu w latach 1792–1944. Szkic do dziejów*, „Rocznik Białkopodlaski” 1997, t. 5, s. 104–105; R. Dmowski, *Powstanie styczniowe na pograniczu Mazowsza i Podlasia*, „Prestiż” 2013, nr 1, s. 8–9.

⁴⁸ Zob. M. Roguski, *Węgrowscy kosynierzy – bohaterowie Powstania Styczniowego*, [w:] *Bunt wolnych ludzi. 160. rocznica Powstania Styczniowego*, pod red. B. Michalec i T. Skoczka, Warszawa 2023, s. 247–278; M. Roguski, *Węgrowscy bohaterowie powstania 1863 roku*, „Z biegiem Liwca” 2023, nr 8, s. 7.

⁴⁹ Zob. M. Mackiewicz, *Mordercza broń. Kosy w postaniu styczniowym*, „Mówią Wieki” 2023, nr 2, s. 29–33.

w środku wsi, na rynkach miasteczek lub na przydrożnych drzewach. Tak okrutnie potraktowano mieszkańców Siemiatycz i okolic po bitwie 6–7 lutego 1863 roku⁵⁰. Do dziś mieszkańcy wielu miast i wsi na Podlasiu pamiętają o bohaterach tamtych walk związanych z ich regionem, np.: ks. Stanisław Brzóska, Franciszek Wilczyński, Władysław Rawicz, ks. Wawrzyniec Lewandowski, Walenty Lewandowski, Władysław Czarkowski, Romuald Traugutt, Jan Matliński, Władysław Jabłonowski, Marcin Borelowski, Władysław Cichorski, Aleksander Szaniawski, Roman Rogiński, Leon Frankowski, Mikołaj Moritz, Józef Berliński, Hieronim Jasiński i inni.

Władysław Rawicz był właścicielem majątku w Grochowie w pobliżu Sokołowa Podlaskiego i już jako młody człowiek był wzorowym gospodarzem i społecznikiem. Zyskał szczególne uznanie jako cywilny naczelnik województwa podlaskiego. Pracując na rzecz powstania, rozwinął energiczną działalność: zbierał fundusze na broń, umundurowanie, zaprowadził ład w organizacji. Aresztowany i poddany okrutnemu śledztwu, został stracony publicznie w Siedlcach 21 listopada 1863 roku⁵¹.

Symbolem obrońcy Polski stał się ksiądz Stanisław Brzóska⁵². Od początku był aktywnym uczestnikiem powstania, a od 22 lipca 1863 roku Wydział Wojny Rządu Narodowego mianował go naczelnym kapelanem wojsk powstańczych województwa podlaskiego w randze generała. Od tej pory ksiądz zaczął używać pseudonimu „generał Brzeziński”. Legenda księdza rodziła się już za jego życia. Był postrzegany jako święty kapłan i niepokonany partyzant. Razem z adiutantem Franciszkiem Wilczyńskim ukrywali się w pobliżu Sokołowa Podlaskiego we wsi Krasnodęby-Sypytki pomiędzy dwiema ścianami domu do wiosny 1865 roku, chociaż powstanie oficjalnie już upadło. Zostali jednak wytropieni i pojęmani 29 kwietnia 1865 roku, a po okrutnym śledztwie w Warszawie skazani na śmierć⁵³. Wyrok na obu bohaterach wykonano 23 maja 1863 roku o godzinie 11-ej w Sokołowie Podlaskim, po przymusowym spędzeniu przez carskich żołdaków okolicznej ludności. Świadkiem egzekucji był Feliks Bartczuk, ostatni (żyjący w latach 1846–1946) weteran powstania styczniowego, pochowany na cmentarzu w Kosowie Lackim (pow. sokołowski)⁵⁴.

Okres od upadku powstania styczniowego do odzyskania upragnionej wolności w 1918 roku nazywany jest epoką postyczniową. Dla regionu siedleckiego, mimo ucisku zaborcy rosyjskiego, okres ten to czasy rozwoju gospodarczego. Ogromne znaczenie ma tu postawa ziemiaństwa. W 1867 roku została utworzona guber-

⁵⁰ Zob. E. Szum, *Bitwa siemiatycka (6–7 II 1863). Przebieg, okoliczności, kontekst społeczny i polityczny*, [w:] *Powstanie 1863. Podlaskie epizody*, red. M. Zemło, R. Dobrowolski, Supraśl 2004, s. 9–70.

⁵¹ Zob. Rawicz i inni... *Katalog wystawy archiwalnej w 150 rocznicę stracenia naczelnika województwa podlaskiego Władysława Rawicza*, oprac. A. Rogalski, Siedlce 2013.

⁵² Zob. B. Niemirka, *Ksiądz Stanisław Brzóska – ostatni dowódca Powstania Styczniowego. W 150. rocznicę śmierci*, Siedlce 2015.

⁵³ Zob. E. Niebelski, *Legenda księdza Stanisława Brzóska*, [w:] *Epilog styczniowej insurekcji 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin 2006, s. 78–79; M. Szczygielska, *Adiutant wiekuisty. Franciszek Wilczyński (1842–1865)*, Łuków 2017.

⁵⁴ Zob. J. Odziemczyk, A. Ziontek, *Feliks Bartczuk. Ostatni weteran powstania styczniowego*, Siedlce 2013.

nia siedlecka, a ziemianie uznali, że obecna sytuacja jest przejściowa i na fali hasel pozytywistycznych skupili się na pracy gospodarczej, która była wyrazem patriotyzmu. Ignorowali organizowane przez Rosjan uroczystości oraz manifestowali polskie święta narodowe⁵⁵. Działalność światłych ziemian miała duży wpływ na rozwój wielu dziedzin życia naukowego i gospodarczego, a w guberni siedleckiej w latach 1864–1914 było ich wielu. Niektórzy do dziś są wspominani w lokalnych społecznościach, jak Ludwik Górski i Tymoteusz Łuniewski⁵⁶.

Od 2004 roku Muzeum Regionalne w Siedlcach organizuje co dwa lata konferencje poświęcone problematyce szlachecko-ziemiańskiej. Do tej pory odbyło się dziesięć tego typu konferencji naukowych, a trwałym śladem każdej sesji są publikacje wydawane w następnym roku kalendarzowym. Ostatnia publikacja to *Polscy ziemianie obcego pochodzenia*⁵⁷.

Początek XX wieku to burzliwe wydarzenia dla regionu siedleckiego, podobnie jak i całej Polski. Rosję carską pogrąża kryzys wewnętrzny, a przegrana wojna z Japonią jest jego dopełnieniem. Pokolenie urodzone po powstaniu styczniowym dorasta. Urodzili się w różnych zaborach, zajmowali się czym innym, reprezentowali różne ugrupowania polityczne. Mimo różnic ich zjednoczeniem było pragnienie wolności. Politycy, tacy jak Józef Piłsudski, mieli także związki z regionem siedleckim, co opisano w osobnej publikacji⁵⁸. Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach przygotowała wydawnictwa poświęcone walce o niepodległość oraz okresowi II Rzeczypospolitej, na przykład *Niedziela w Siedlcach czyli Kilka magicznych miejsc* oraz *Siedlce 1918–1939*⁵⁹. W Siedlcach organizowano też wystawy rocznicowe, a ich efektem były kolejne publikacje⁶⁰.

Druga Rzeczpospolita to od początku walka o niepodległość. Należy tu przywołać organizacje szczególnie zasłużone dla regionu podlaskiego. Tworzące się struktury Polskiej Organizacji Wojskowej wspierały Straże Ogniowe. Czas powstania wielu jednostek to często okres pierwszych dwóch dekad XX wieku. Pod przykrywką przynależności do Straży Ogniowych ochotnicy brali udział w tajnych ćwiczeniach wojskowych, stając się dla powstających struktur POW dobrze wyszkolonymi żołnierzami. Straż pożarna w tamtych czasach dawała możliwość

⁵⁵ Zob. G. Welik, *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce 2009.

⁵⁶ Zob. G. Welik, *Ziemiaństwo jako fundatorzy obiektów sakralnych i przedsięwzięć charytatywnych na terenach skasowanej diecezji podlaskiej*, [w:] *Diecezja Siedlecka 1818–2018. Studia i materiały z dziejów*, red. B. Błoński, R. Dmowski, D. Wereda, Siedlce 2018, s. 456; G. Welik, *Ludwik Górski ze Sterdyni, wzorowy gospodarz*, [w:] *Wybitni przedstawiciele ziemiaństwa podlaskiego w XIX i XX wieku*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2011; M. Roguski, *Tymoteusz Łuniewski. Od powstańca do pozytywisty. Powstanie styczniowe w pamiętniku Łuniewskiego*, „Rocznik Liwski” 2014, t. 7, s. 135–155; T. Łuniewski, *Z Bogiem zaczęty pamiętnik*, oprac. Z. Boglewska-Hulanicka, A. Chojnacki, Siedlce 2022.

⁵⁷ *Polscy ziemianie obcego pochodzenia*, red. S. Kordaczuk, Siedlce 2022.

⁵⁸ J. Cabaj, R. Dmowski, R. Roguski, *Piłsudski i Siedlce*, Siedlce 2018.

⁵⁹ J. Zielińska, *Niedziela w Siedlcach czyli Kilka magicznych miejsc*, Siedlce 2007; A. Winter, *Siedlce 1918–1939*, Siedlce 2015.

⁶⁰ *I Wojna Światowa w książkach i czasopiśmie okresu międzywojennego. Katalog wystawy archiwalnej*, oprac. A. Rogalski, Siedlce 2014; *Siedlce w czasach I wojny światowej. Katalog wystawy archiwalnej*, oprac. Artur Rogalski, Siedlce 2014.

nauki postaw patriotycznych i narodowych, wychowywania jednostek zdyscyplinowanych oraz gotowych do udziału w walkach zbrojnych. Problematyce straży pożarnych w regionie siedleckim poświęcono wiele publikacji⁶¹. Natomiast w miejscowości Kotuń w pobliżu Siedlec można zwiedzić Muzeum Pożarnictwa, będące Oddziałem Muzeum Regionalnego im. Mieczysława Asłanowicza w Siedlcach. Prezentowane zbiory dotyczą dziejów techniki oraz kultury strażackiej od połowy XIX wieku do czasów współczesnych⁶².

Lata 1919–1921 wystawiają odrodzoną Polskę na ciężką walkę w obronie dopiero co wywalczonej niepodległości. Zwłaszcza wojna z bolszewikami w 1920 roku i jej przebieg na Podlasiu były tematem wielu publikacji lokalnych pasjonatów i zawodowych historyków⁶³. Najtragiczniejszy okres w historii regionu siedleckiego to lata II wojny światowej. Poświęcono im wiele prac naukowych, ale najbardziej wymowne są wspomnienia naszych najbliższych. To ich powieści ukazują grozę tamtych czasów: pierwsze bombardowania, płonące domy, widok wkraczających hitlerowskich i sowieckich okupantów, publiczne egzekucje, głód, grabieże, łapanki, karne obozy pracy i zagłady, pacyfikacje, łagry stalinowskie, getta żydowskie. Z regionem siedleckim kojarzy się Karny Obóz Pracy Treblinka I i Obóz Zagłady Treblinka II. Pierwsze lata powojenne to walka podziemia niepodległościowego z sowieckim okupantem. Czasy stalinowskie okazały się dla wielu kolejnym okresem walki o niepodległość i godność ludzką. To w czasach najnowszych dowiadujemy się o losach i walce żołnierzy wyklętych. Niech naszą opowieść zakończą wybrane opracowania i wspomnienia z tych tragicznych czasów⁶⁴.

⁶¹ *Ochotnicze Straże Pożarne w powiecie siedleckim – przeszłość i współczesność*, pod red. R. Dmowskiego, Kotuń 2019; W. Charczuk, *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Wiśniewie w latach 1917–2017*, Wiśniew 2017; W. Charczuk, *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Zbuczynie (1916–2006)*, Siedlce 2010; Z. Todorski, *Zarys dziejów Ochotniczej Straży Pożarnej w Kotuniu w latach 1918–2018*, Kotuń 2018; A. Ziótek, *100 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Ceranowie 1914–2014*, Ceranów-Radzyń Podlaski 2014.

⁶² Z. Todorski, *40 lat Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu 1982–2022*, Kotuń 2023; Z. Todorski, *Oddział Polskiej Organizacji Wojskowej i Straż Ogniowa Ochotnicza w Kotuniu w latach 1915–1918*, Kotuń-Siedlce 2018.

⁶³ *Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej*, red. nauk. S. Kordaczuk, A.A. Ostanek, Siedlce 2022; Z. Ruczaj, *Cud nad Bugiem. Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu – walki w okolicy Skrzyszewa, Frankopola, Drohiczyzna, Siemiatycz i Milejczyc, Drohiczyn [między 2008 i 2019]*; J. Geresz, *Wobec Cudu nad Wisłą. Sierpień 1920 r. na południowym Podlasiu*, Międzyrzec Podlaski 2017; P. Borek, *9 Dywizja Piechoty i Południowe Podlasie w wojnie polsko-sowieckiej (1919–1920)*, Biała Podlaska 2021.

⁶⁴ *Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – postawy – konsekwencje*, red. A. Ziótek, Kosów Lacki 2020; S. Kordaczuk, *Siedlecka księga chwały 1914–1944. Mieszkańcy regionu w walce o wolność i niepodległość*, Siedlce 2018; A. Haraburda, *Obozy jeńców wojennych w Siedlcach 1941–1944: (Stalag 316, Oflag 58/Stalag 366). Dokumentacja pocztowa*, Siedlce 2017; J. Garbaczewski, *Wspomnienia chłopca z lat wojny i okupacji w Siedlcach*, Siedlce 2023; A. Elster, *Ocalony z Zagłady. Wspomnienia chłopca z Sokołowa Podlaskiego*, red. nauk. B. Engelking i J. Grabowski, Warszawa 2014; A. Ziótek, *Kosów Lacki 1942. W 80. rocznicę likwidacji getta*, Kosów Lacki 2022; *Byliśmy w transportach Dzieci Zamojszczyzny*, wstęp i oprac. B. Kozaczyńska, Warszawa 2017; G. Korneć, *Powiat siedlecki (1944–1952) w świetle dokumentów archiwalnych*, Siedlce 2016; M. Piórkowska, *Sprawiedliwi i ocaleni. Mieszkańcy Węgrowa i okolic, pomagający Żydom w latach okupacji hitlerowskiej*, Węgrów 2012; *Treblinka ostrzeża i przypomina. W 80. rocznicę utworzenia Karnego Obozu Pracy Tre-*

Bibliografia

- Ars sacra El Greca. W 100-lecie Niepodległości i Muzeum* (2018), red. Robert Mirończuk, Siedlce: Muzeum Diecezjalne w Siedlcach; Fundacja El Greco Polska.
- „Bibliografia Siedlec i Powiatu Siedleckiego” (2000–2018), Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- „Bibliografia Miasta Siedlce” (2020–2021), Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- Błoński Bernard (2016), *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1900–2016*, „Wiadomości Diecezjalne Siedleckie”, numer specjalny, s. 79–98.
- Błoński Bernard (2021), *Bibliografia o Unitach Podlaskich za lata 1990–2015*, [w:] *Dwudziestolecie beatyfikacji Męczenników z Pratulina*. red. Roman Wiszniewski, Siedlce: Stowarzyszenie Pamięci Unitów Podlaskich „Martyrium”; Bydgoszcz: Wydawnictwo „Koronis”.
- Borek Paweł (2021), *9 Dywizja Piechoty i Południowe Podlasie w wojnie polsko-sowieckiej (1919–1920)*, Biała Podlaska: Miejska Biblioteka Publiczna w Białej Podlaskiej.
- Cabaj Jarosław, Dmowski Rafał, Roguski Rafał (2018), *Piłsudski i Siedlce*, Siedlce: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego w Siedlcach.
- Charczuk Wiesław (2014), *Działalność zbrojna „żołnierzy wyklętych” przeciwko władzy komunistycznej na terenie Gmin Wiśniew i Zbuczyn w latach 1944–1956*, Borki-Paduchy: Stowarzyszenie Kulturalno-Oświatowe „Logos”.
- Charczuk Wiesław (2017), *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Wiśniewie w latach 1917–2017*, Wiśniew: Ochotnicza Straż Pożarna; Urząd Gminy Wiśniew.
- Charczuk Wiesław (2010), *Dzieje Ochotniczej Straży Pożarnej w Zbuczynie (1916–2006)*, Siedlce-Zbuczyn: Gmina Zbuczyn.
- Chojnacki Andrzej (2015), *Żołnierze w społeczeństwie regionu siedleckiego w latach 1795–1831*, Radzyń Podlaski-Siedlce: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.
- Czumaj Zenon (2018), *Pod opieką św. Stanisława. Dzieje parafii w Stoczku k. Węgrowa 1518–2018*, Stoczek: Parafia Rzymskokatolicka św. Stanisława Biskupa i Męczennika.
- Dmowski Rafał (2015), *Powstanie listopadowe na południowym Podlasiu i wschodnim Mazowszu w historiografii*, [w:] *Powstanie listopadowe 1830–1831. Dzieje, historiografia, pamięć*, red. Tadeusz Skoczek, Warszawa 2015, s. 251–268.

blinka I, red. E. Kopówka, Treblinka 2022; A. Remiszewska, A. Kowalska, *Historia o smutnych miejscach, czyli O Karnym Obozie Pracy Treblinka I i Obozie Zagłady Treblinka II. Przewodnik po Muzeum Treblinka*, cz. 1, Karny Obóz Pracy Treblinka I, cz. 2, Obóz Zagłady Treblinka II, Kosów Lacki 2022; W. Charczuk, *Działalność zbrojna „żołnierzy wyklętych” przeciwko władzy komunistycznej na terenie Gmin Wiśniew i Zbuczyn w latach 1944–1956*, Borki-Paduchy 2014; B. Kozaczyńska, *Dostać dziecko z Zamojszczyzny. O ratowaniu dzieci zrabowanych Polakom na Zamojszczyźnie w czasie drugiej wojny światowej*, Siedlce 2022; *Nie było kiedy płakać. Losy rodzin polskich wysiedlonych z Zamojszczyzny 1942–1943*, t. 1 i 2, wstęp, wybór i oprac. B. Kozaczyńska, Siedlce 2014.

- Dmowski Rafał (2013), *Powstanie styczniowe na pograniczu Mazowsza i Podlasia*, „Prestiż”, nr 1, s. 8–9.
- Dmowski Rafał (2016), *Łoża „Orzeł Biały Przywrócony” – czyli masoni w Siedlcach*, „Prestiż”, nr 2, s. 18–19.
- Dwudziestolecie beatyfikacji Męczenników z Pratulina (2016), red. Roman Wiszniewski, Siedlce-Bydgoszcz: Stowarzyszenie Pamięci Unitów Podlaskich „Martyrium”; Wydawnictwo „Koronis”.
- Dzieje Parafii Zbuczyn w latach 1418–2018* (2018), pod red. Wiesława Charczuka, Zbuczyn: Urząd Gminy Zbuczyn.
- El Greco. Ekstaza Świętego Franciszka z Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach* (2014), red. nauk. Andrzej Rottermund, Warszawa: Zamek Królewski-Muzeum.
- Elster Aaron (2014), *Ocalony z Zagłady. Wspomnienia chłopca z Sokołowa Podlaskiego*, red. nauk. i wprowadzenie Barbara Engelking i Jan Grabowski, Warszawa: Stowarzyszenie Centrum Badań nad Zagładą Żydów.
- Gajowniczek Zygmunt Tomasz (2014), *Gmina wiejska i miejsko-wiejska w Polsce jako obszar odniesienia w edukacji regionalnej*, Warszawa: nakł. autora.
- Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna (2014), *El Greco z Kosowa Lackiego*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Galicka Izabella, Sygietyńska Hanna (1986), *Najcenniejsze zabytki województwa siedleckiego*, „Szkice Podlaskie”, nr 2, s. 133–148.
- Garbaczewski Jerzy (2023), *Wspomnienia chłopca z lat wojny i okupacji w Siedlcach*, Siedlce: [b.w.].
- Geresz Józef (1994), *Tadeusz Kościuszko i jego spotkania z Podlasiem*, „Rocznik Białkopodlaski”, t. 2, s. 190.
- Geresz Józef (2017), *Wobec Cudu nad Wisłą. Sierpień 1920 r. na południowym Podlasiu*, Międzyrzec Podlaski.
- Grzeszek Paweł (2014), *Dzieje parafii pod wezwaniem Niepokalanego Serca N.M.P. w Sokołowie Podlaskim w XIX i XX wieku*, Warszawa-Drohiczyn: Drohiczyńskie Towarzystwo Naukowe, Kuria Diecezjalna w Drohiczyźnie.
- Handke Kwiryna (1993), *Region, regionalizm pojęcia i rzeczywistość*, Warszawa: Sławistyczny Ośrodek Wydawniczy.
- Haraburda Aleksander (2017), *Obozy jeńców wojennych w Siedlcach 1941–1944: (Stalag 316, Oflag 58/Stalag 366). Dokumentacja pocztowa*, Siedlce: [b.w.].
- I Wojna Światowa w książkach i czasopismach okresu międzywojennego. Katalog wystawy archiwalnej* (2014), oprac. Artur Rogalski, Siedlce: Archiwum Państwowe.
- Jedność i męstwo 1818–2018. 200 lat Diecezji Siedleckiej*. Wydanie jubileuszowe (2018), red. Wojciech Hackiewicz, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Karpowicz Mariusz (2009), *Cuda Węgrowa*, Węgrów: Miasto Węgrów.
- Kordaczuk Sławomir (2023), *Adolf Ganiowski (Gancwol). Fotograf Siedlec, guberni i powiatu*, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Kordaczuk Sławomir (2017), *Album siedlecki. Historia miasta i okolic z prywatnych archiwów*, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.

- Kordaczuk Sławomir (2018), *Ciekawość minionych lat. Historia Siedlec i okolic z rozdzinnych szuflad*, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Kordaczuk Sławomir (2018), *Siedlecka księga chwały 1914–1944. Mieszkańcy regionu w walce o wolność i niepodległość*, Siedlce: Muzeum Regionalne.
- Korneć Grażyna (2016), *Powiat siedlecki (1944–1952) w świetle dokumentów archiwalnych*, Siedlce: Pracownia Wydawnicza Wydziału Humanistycznego UPH.
- Kosiorok Jakub Maciej (2013), *Aleksandria. Ogród hetmanowej Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce: Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”.
- Kosiorok Jakub Maciej (2015), *Sobie i miastu. Działalność fundacyjna Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach*, Siedlce: Siedleckie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne „Brama”.
- Kowalska Katarzyna (2018), *Polski El Greco. Ekstaza św. Franciszka. Niezwykła historia odkrycia i ocalenia obrazu*, Warszawa: Wydawnictwo Iskry.
- Kozaczyńska Beata (2022), *Dostać dziecko z Zamojszczyzny. O ratowaniu dzieci zrabowanych Polakom na Zamojszczyźnie w czasie drugiej wojny światowej*, Siedlce: Stowarzyszenie Aktywności Lokalnej „Białki”.
- Krawczyk Roman (1986), „Męczeńskie Podlasie” w wybranych utworach literatury polskiej na przełomie XIX i XX wieku, „Szkice Podlaskie” t. 2, s. 5–21.
- Ługowski Piotr (2023), *Siedlce w kręgu sztuki: artyści i ich dzieła*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- Łuniewski Tymoteusz (2022), *Z Bogiem zaczęty pamiątnik*, oprac. Zofia Boglew-ska-Hulanicka, Andrzej Chojnacki, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Mackiewicz Michał (2023), *Mordercza broń. Kosy w postaniu styczniowym*, „Mówią Wieki”, nr 2, s. 29–33.
- Matwiejuk Kazimierz (2015), *Pratulini i jego duchowe dziedzictwo*, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Mierzwiński Henryk (1997), *Walki zbrojne na Południowym Podlasiu w latach 1792–1944. Szkic do dziejów*, „Rocznik Białokopodlaski”, t. 5, s. 104–105.
- Mikulski Józef (1931), *W sprawie niewłaściwego stosowania nazwy „Podlasie” do niektórych powiatów woj. lubelskiego*, „Czasopismo Geograficzne”, nr 3, s. 206–211.
- Mironczuk Robert (2018), *Janów Biskupi. Miasto rezydencjonalne biskupów łuckich (1465–1796) i podlaskich (1818–1867)*, Kraków: Towarzystwo Naukowe Societas Vistulana.
- Młynarski Zdzisław (1990), *Polska bibliografia do dziejów męczeństwa unitów na Podlasiu za lata 1874–1990*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie”, nr 4, s. 122–138.
- Nie było kiedy płakać. Losy rodzin polskich wysiedlonych z Zamojszczyzny 1942–1943*, t. 1 i 2 (2014), wstęp, wybór i oprac. B. Kozaczyńska, Siedlce: Stowarzyszenie tutajteraz.
- Niebelski Eugeniusz (2006), *Legenda księdza Stanisława Brzóska, [w:] Epilog styczniowej insurekcji 1863 roku*, red. E. Niebelski, Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, s. 78–79.

- Niemirka Bogusław (2017), *Historia parafii rzymskokatolickiej pod wezwaniem św. Wojciecha i Męczennika w Górkach*, Górkki: Parafia rzymskokatolicka pod wezwaniem św. Wojciecha i Męczennika.
- Niemirka Bogusław (2015), *Ksiądz Stanisław Brzóska – ostatni dowódca Powstania Styczniowego. W 150. rocznicę śmierci*, Siedlce: Archiwum Państwowe; Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”.
- Niepiekło Lech (2022), *Parafia Kosów Lacki i jej mieszkańcy*, t. 1, *Dzieje od XV do XVIII wieku*, t. 2, *Metryki od 1590 do 1815 roku*, Kosów Lacki: Parafia Rzymskokatolicka Narodzenia Najświętszej Maryi Panny.
- Niepiekło Lech (2021), *Parafia Miedzna i jej mieszkańcy. Dzieje od XV do XVIII wieku*, Miedzna: Parafia Zwiastowania Najświętszej Maryi Panny.
- Ochotnicze Straże Pożarne w powiecie siedleckim – przeszłość i współczesność (2019), pod red. Rafała Dmowskiego, Kotuń: Ochotnicza Straż Pożarna.
- Odziemczyk Jacek, Ziótek Artur (2013), *Feliks Bartczuk. Ostatni weteran powstania styczniowego*, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe.
- Okniński Witold (2023), *Leczyli nie tylko siedlczan. Słownik biograficzny siedleckich lekarzy XX wieku*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.
- Pasztor Agnieszka (2023), *Znani artyści Miejskiej Szkoły Malarstwa i Przemysłu Artystycznego w Siedlcach*, Siedlce: Muzeum Regionalne im. Mieczysława Asłanowicza w Siedlcach.
- Piórkowska Małgorzata (2012), *Sprawiedliwi i ocaleni. Mieszkańcy Węgrowa i okolic, pomagający Żydom w latach okupacji hitlerowskiej*, Węgrów: Towarzystwo Miłośników Ziemi Węgrowskiej; Miejska Biblioteka Publiczna im. A. Cieszkowskiego.
- Podlasie w powstaniu listopadowym 1830–1831. W 165-rocznicę polskiego zwrotu zaczepnego wzdłuż szosy siedleckiej (1997), red. nauk. Janusz Wojtasik, Siedlce: Instytut Historii Wyższej Szkoły Rolniczo-Pedagogicznej w Siedlcach.
- Polscy ziemianie obcego pochodzenia (2022), red. Sławomir Kordaczuk, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Poniedziałek Jacek (2018), *Przyczyny i etapy kształtowania się regionalizmu = Causes and stages of regionalism formation*, „Studia Regionalne i Lokalne”, nr 4, s. 48–74.
- Postek Roman (2021), *Zamek w Liwie. Metamorfozy 2003–2021*, Liw: Stowarzyszenie Zamek Liw. Stowarzyszenie Kulturalne Ziemi Liwskiej.
- Prządka Andrzej (2023), *Bibliografia Miejsca Pamięci Treblinka*, t. 1, Treblinka: Muzeum Treblinka.
- Prządka Andrzej (2020), *Kampania Polska 1939 roku na wschodnim Mazowszu i południowym Podlasiu w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – postawy – konsekwencje*, red. Artur Ziótek, Kosów Lacki: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury; Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Kosowskiej, s. 221–278.
- Prządka Andrzej (2018), *Od zniewolonej do Niepodległej. Ziemia Siedlecka w latach 1794–1918 w ujęciu bibliograficznym*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna w Siedlcach.

- Prządka Andrzej (2022), *Południowe Podlasie i wschodnie Mazowsze w wojnie polsko-bolszewickiej lat 1919–1921 w ujęciu bibliograficznym*, [w:] *Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej*, red. nauk. Sławomir Kordaczuk, Adam Adrian Ostanek, Siedlce: Muzeum Regionalne w Siedlcach, s. 247–277.
- Przybysz Marzena (2018), *Działalność Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej na rzecz popularyzacji wiedzy o regionie*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media”, nr 3, s. 85–95.
- Rawicz i inni... *Katalog wystawy archiwalnej w 150 rocznicę stracenia naczelnika województwa podlaskiego Władysława Rawicza* (2013), oprac. Artur Rogalski, Siedlce: Archiwum Państwowe; Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”.
- Remiszewska Anna, Kowalska Aleksandra (2022), *Historia o smutnych miejscach, czyli O Karnym Obozie Pracy Treblinka I i Obozie Zagłady Treblinka II. Przewodnik po Muzeum Treblinka*, cz. 1, *Karny Obóz Pracy Treblinka I*, cz. 2, *Obóz Zagłady Treblinka II*, Kosów Lacki: Muzeum Treblinka.
- Rogalski Artur (2004), *Materiały z dziejów departamentu siedleckiego*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie”, t. 14, s. 145–168.
- Roguski Mirosław (2014), *Tymoteusz Łuniewski. Od powstańca do pozytywisty. Powstanie styczniowe w pamiętniku Łuniewskiego*, „Rocznik Liwski”, t. 7, s. 135–155.
- Roguski Mirosław (2023), *Węgrowscy bohaterowie powstania 1863 roku*, „Z biegiem Liwca”, nr 8, s. 7.
- Roguski Mirosław (2023), *Węgrowscy kosynierzy – bohaterowie Powstania Styczniowego*, [w:] *Bunt wolnych ludzi. 160. rocznica Powstania Styczniowego*, pod red. Beaty Michalec i Tadeusza Skoczka, Warszawa: Wydawnictwo Muzeum Niepodległości, s. 247–278.
- Rozwikłane tajemnice wojny polsko-bolszewickiej* (2022), red. nauk. Sławomir Kordaczuk, Adam Adrian Ostanek, Siedlce: Muzeum Regionalne.
- Ruczaj Zbigniew (między 2008 i 2019), *Cud nad Bugiem. Wojna 1920 roku na Mazowszu i Podlasiu – walki w okolicy Skrzyszewa, Frankopola, Drohiczyzna, Siemiatycz i Milejczyc*, Drohiczyn: Gmina Drohiczyn.
- Ryżewski Grzegorz (2013), *Wielki trakt Warszawa-Wilno w XVIII wieku*, Sokołów Podlaski: Sokołowski Ośrodek Kultury.
- Siedlce w czasach I wojny światowej. Katalog wystawy archiwalnej* (2014), oprac. Artur Rogalski, Siedlce: Archiwum Państwowe.
- Siedlce w dobie napoleońskiej 1809–1815* (2009), pod red. Artura Rogalskiego, Siedlce: Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”.
- Słownik biograficzny Południowego Podlasia i Wschodniego Mazowsza*, t. 8 (2023), red. Arkadiusz Zawadzki, Wiesław Charczuk, Siedlce: Siedleckie Towarzystwo Naukowe; Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu w Siedlcach.
- Słownik historyczno-geograficzny ziemi liwskiej w średniowieczu* (2017), oprac. Marta Piber-Zbieranowska, Anna Salina przy współpracy Elżbiety Kowalczyk-Heyman, pod red. Tomasza Jurka, Warszawa: Instytut Historii PAN.

- Sobolewski Zbigniew (2017), *Wierni prawdzie i jedności. Duchowe dziedzictwo męczenników z Pratulina*, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Stankiewicz-Kopeć Monika (2015), *Przebudzenie regionów. Nieromantyczny regionalizm dum Tomasza Zana i Jana Czeczota*, [w:] *Georomantyzm. Literatura, miejsce, środowisko*, red. Elżbieta Dąbrowicz, Marcin Lul, Katarzyna Sawicka-Mierzyńska, Danuta Zawadzka, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok, s. 557–577.
- Szczygielska Małgorzata (2017), *Adiutant wiekuisty. Franciszek Wilczyński (1842–1865)*, Łuków: Muzeum Regionalne.
- Szul Roman (2007), *Regionalizm w Polsce na tle europejskim*, [w:] *Polska regionalna i lokalna w świetle badań EUROREG-u*, red. nauk. Grzegorz Gorzelak, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar, s. 114–142.
- Szum Ernest (2004), *Bitwa siemiatycka (6–7 II 1863). Przebieg, okoliczności, kontekst społeczny i polityczny*, [w:] *Powstanie 1863. Podlaskie epizody*, red. Mariusz Zemło, Radosław Dobrowolski, Supraśl: Collegium Suprasliense, s. 9–70.
- Średzińska Aneta (2011), *Miasta prywatne ziemi drohickiej i mielnickiej do końca XVIII wieku*, Białystok: Uniwersytet w Białymstoku.
- Światłość w ciemności... świeci od wieków po dziś dzień. *Boże Narodzenie* (2021), red. Robert Mirończuk, Siedlce: Muzeum Diecezjalne w Siedlcach.
- Theiss Wiesław (2001), *Mała ojczyzna. Perspektywa edukacyjno-utilitytarna*, [w:] *Małe miasta. Kultura. Edukacja. Rozwój lokalny*, red. Wiesław Theiss, Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Todorski Zbigniew (2023), *40 lat Muzeum Pożarnictwa w Kotuniu 1982–2022*, Kotuń: Urząd Gminy w Kotuniu.
- Todorski Zbigniew (2018), *Oddział Polskiej Organizacji Wojskowej i Straż Ognio-wa Ochotnicza w Kotuniu w latach 1915–1918*, Siedlce-Kotuń: Muzeum Regionalne w Siedlcach.
- Todorski Zbigniew (2018), *Zarys dziejów Ochotniczej Straży Pożarnej w Kotuniu w latach 1918–2018*, Kotuń: Urząd Gminy w Kotuniu.
- Todorski Zbigniew (2022), *Zarys dziejów parafii św. Antoniego Padewskiego w Kotuniu 1922–2022*, Kotuń: Urząd Gminy w Kotuniu.
- Treblinka ostrzega i przypomina. W 80. rocznicę utworzenia Karnego Obozu Pracy Treblinka I (2022), red. Edward Kopówka, Treblinka: Muzeum Treblinka.
- Trzebiński Wojciech, Borkiewicz Adam (1956), *Podziały administracyjne Królestwa Polskiego w okresie 1815–1918: (zarys historyczny)*, „Dokumentacja Geograficzna”, z. 4.
- Tyszkiewicz Jan (1982), *Podlasie. Kształtowanie się nazwy i terytorium do końca XIX stulecia*, „Prace Archiwalno-Konserwatorskie na Terenie Województwa Siedleckiego”, z. 3–21.
- Warmiński Jan (1984), *Siedlce w okresie powstania listopadowego*, „Rocznik Mazowiecki” t. 8, s. 23–51.
- Wąsowski Zbigniew (2015), *Monografia parafii Koźuchówek na Podlasiu*, Koźuchówek: Parafia Rzymsko-Katolicka pod wezwaniem św. Wawrzyńca.

- Welik Grzegorz (2011), *Ludwik Górski ze Sterdyni, wzorowy gospodarz*, [w:] *Wybitni przedstawiciele ziemiaństwa podlaskiego w XIX i XX wieku*, red. Sławomir Kordaczuk, Siedlce: Muzeum Regionalne.
- Welik Grzegorz (2002), *Wschodnie Mazowsze, czy Południowe Podlasie? Region w podziałach administracyjnych*, [w:] *Źródła do dziejów regionu: I Siedlecka Sesja Archiwalna*; pod red. Urszuli Głowackiej-Maksymiuk i Grzegorza Welika, Siedlce: FRBR „Sigillum”; Archiwum Państwowe, s. 9–16.
- Welik Grzegorz (2018), *Ziemiańskie jako fundatorzy obiektów sakralnych i przedsięwzięć charytatywnych na terenach skasowanej diecezji podlaskiej*, [w:] *Diecezja Siedlecka 1818–2018. Studia i materiały z dziejów*, red. Bernard Błoński, Rafał Dmowski, Dorota Wereda, Siedlce: Wydawnictwo Diecezji Siedleckiej Unitas.
- Welik Grzegorz (2009), *Ziemiaństwo guberni siedleckiej 1867–1912*, Siedlce: Wołyńskie Stowarzyszenie „Równy Start”; Fundacja Rozwoju Badań Regionalnych „Sigillum”, 2009.
- Wielki Gościniec Litewski. Szlak turystyczny przez wschodnie Mazowsze i Podlasie* (2022), Sokołów Podlaski: Lokalna Organizacja Turystyczna Wielki Gościniec.
- Winter Antoni (2015), *Siedlce 1918–1939*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna.
- Wojna obronna 1939 roku na Mazowszu i Podlasiu. Ludzie – postawy – konsekwencje* (2020), red. Artur Ziółek, Kosów Lacki: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury; Stowarzyszenie Przyjaciół Ziemi Kosowskiej.
- Wokół mistycyzmu w sztuce. W piątą rocznicę publicznej prezentacji obrazu El Greca „Ekstaza św. Franciszka”* (2010), pod red. Roberta Mironczuka, Siedlce: Muzeum Diecezjalne.
- Zbiory Muzeum Diecezjalnego w Siedlcach (nie tylko El Greco)* (2020), red. Robert Mironczuk, Siedlce: Muzeum Diecezjalne w Siedlcach.
- Zielińska Joanna (2007), *Niedziela w Siedlcach czyli Kilka magicznych miejsc*, Siedlce: Miejska Biblioteka Publiczna.
- Ziółek Artur (2014), *100 lat Ochotniczej Straży Pożarnej w Ceranowie 1914–2014*, Ceranów-Radzyń Podlaski: Radzyńskie Stowarzyszenie Inicjatyw Lokalnych.
- Ziółek Artur (2022), *Kosów Lacki 1942. W 80. rocznicę likwidacji getta*, Kosów Lacki: Miejsko-Gminny Ośrodek Kultury.
- Ziółek Artur (2021), *Na litewskim trakcie. Stanisław August Poniatowski i XVIII-wieczni podróżnicy w Sokołowie Podlaskim i Węgrowie*, Sokołów Podlaski: Sokołowskie Towarzystwo Społeczno-Kulturalne.
- Ziółek Jan (1980), *Nieudana próba powstania siedleckiego w 1846 r.*, „Studia Płockie”, t. 8, s. 227–230.
- Zwolski Zbigniew (2023), *Wodynie – historia parafii i wsi*, Wodynie: Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Wodyńskiej.
- Żółkowska Jolanta Eliza (2011), *Podziały polityczno-administracyjne na Ziemi Podlaskiej w ciągu tysiąclecia*, „Roczniki Nauk Społecznych”, t. 3, s. 235–270.

***History of the Siedlce region
in publications released after 2013***

Summary

The author presents publications related to the Siedlce region in a broad historical context. After reflections on the region and regionalism, he describes the territorial and administrative changes in southern Podlasie. First of all are presented bibliographic publications and regional scientific journals. Then he brings up works about religion, art and the most valuable monuments. The writer focuses above all on the presentation of publications on the history of Siedlce and the cities of the region in various historical periods: from the 16th century to World War II and the first post-war years. The author's main interest is in publications published by local institutions (libraries, museums) and enthusiasts of regional history.

Keywords

Siedlce, regionalism, Podlasie, history of the Siedlce region, regional magazines, regional publishing houses

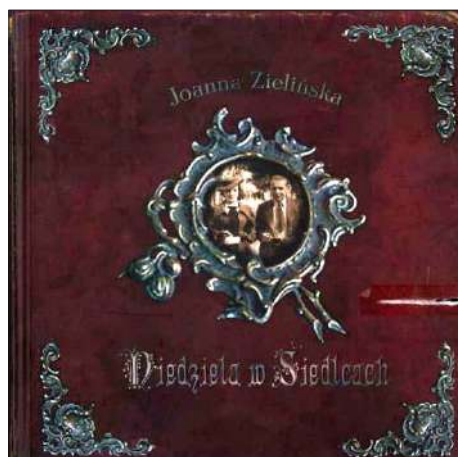
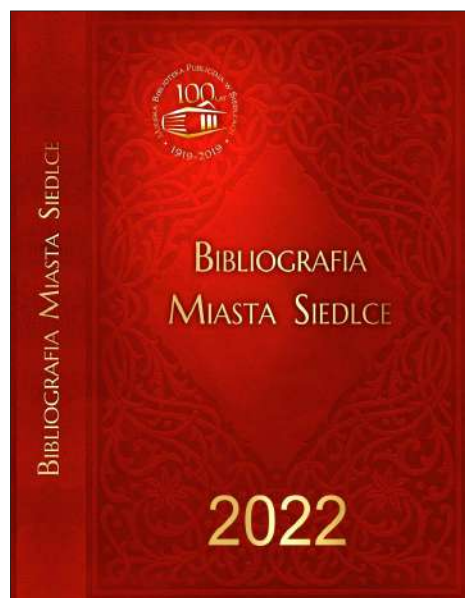
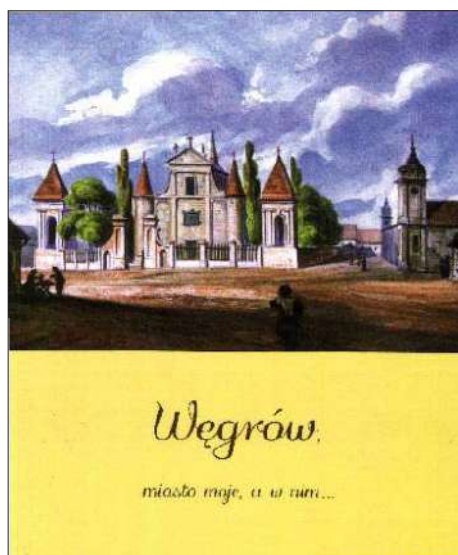
***Die Geschichte der Region Siedlce in Publikationen,
die nach 2013 veröffentlicht wurden***

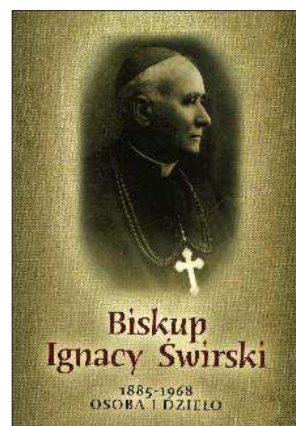
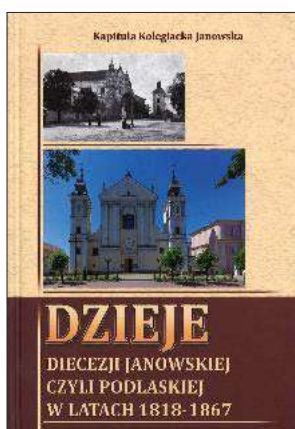
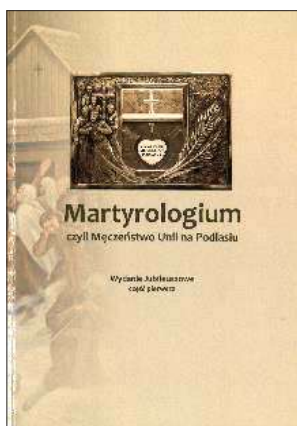
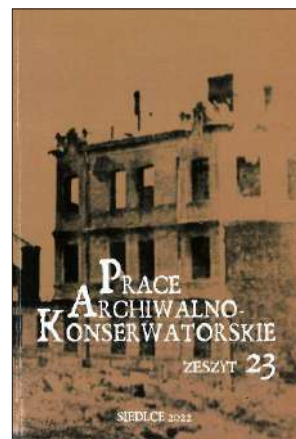
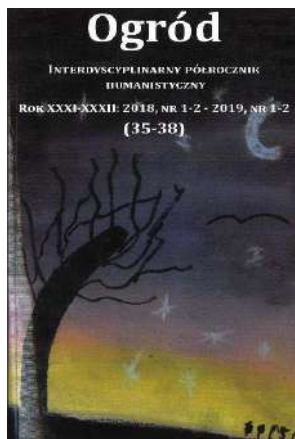
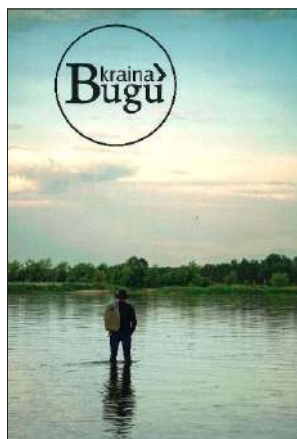
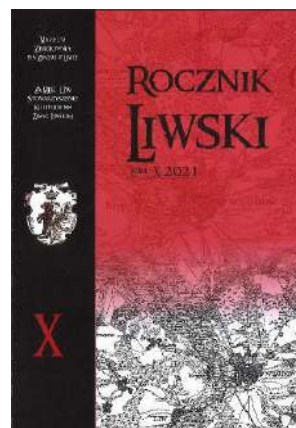
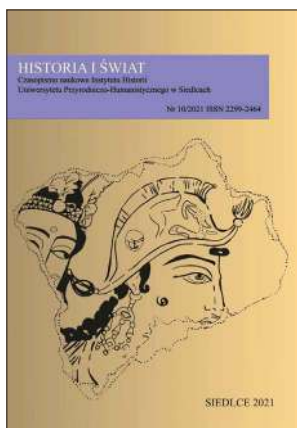
Zusammenfassung

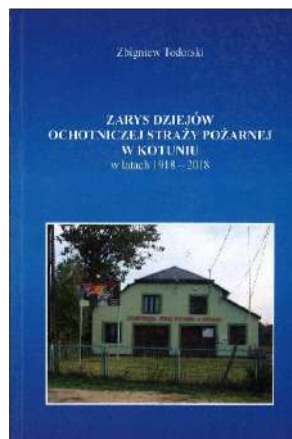
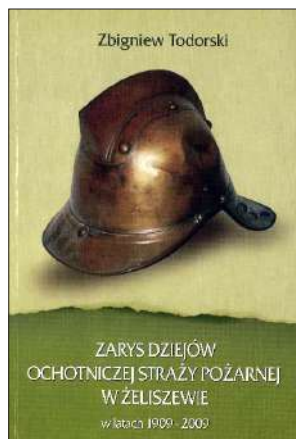
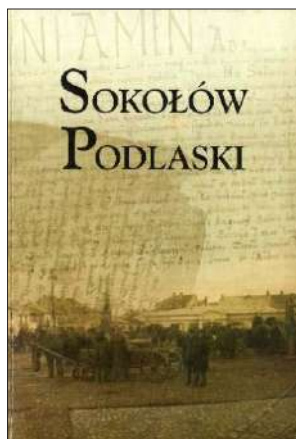
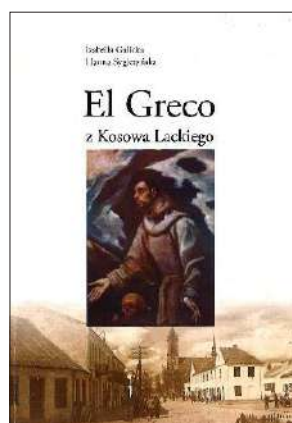
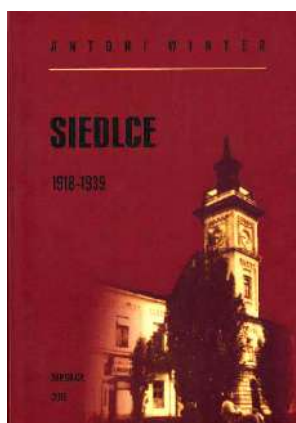
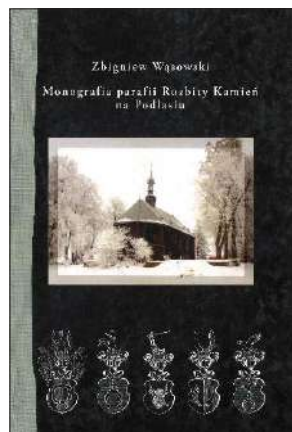
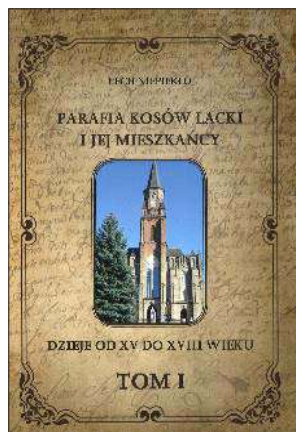
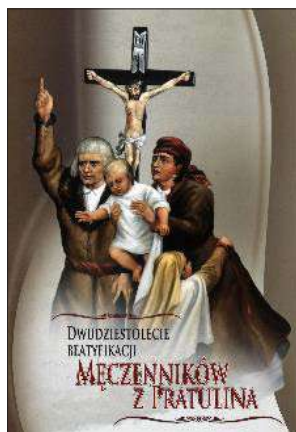
Der Autor präsentiert Publikationen mit Bezug zur Region Siedlce in einem breiten historischen Kontext. Nach Betrachtung der Region und des Regionalismus werden die territorialen und administrativen Veränderungen im südlichen Podlachien beschrieben. Zunächst werden bibliografische Veröffentlichungen und regionale wissenschaftliche Zeitschriften vorgestellt. Dann erinnert sich der Autor an Werke, die sich der Religion, der Kunst und den wertvollsten Denkmälern widmen. Der größte Raum ist der Präsentation von Veröffentlichungen zur Geschichte von Siedlce und den Städten der Region in verschiedenen historischen Perioden gewidmet: vom 16. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg und den ersten Nachkriegsjahren. Das Hauptinteresse des Autors gilt den Publikationen lokaler Institutionen (Bibliotheken, Museen) und Liebhabern regionaler Geschichte.

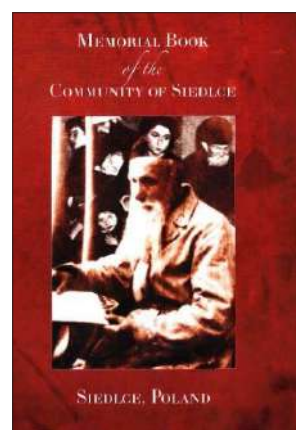
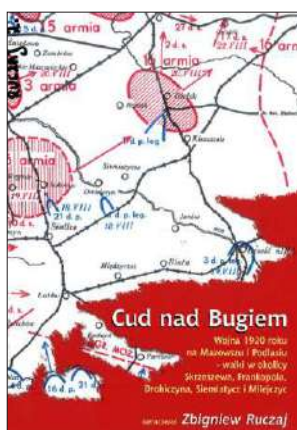
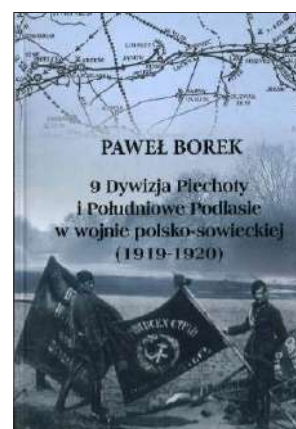
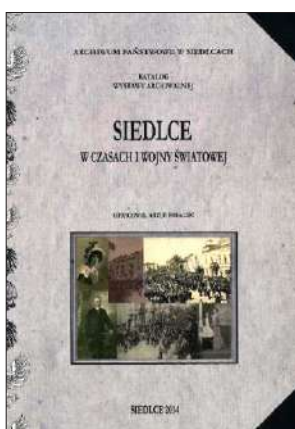
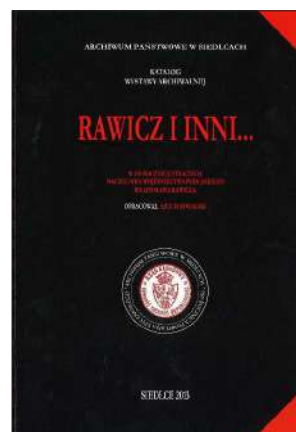
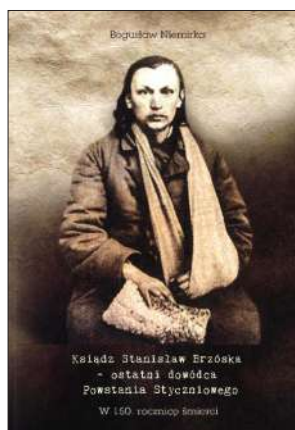
Schlüsselwörter

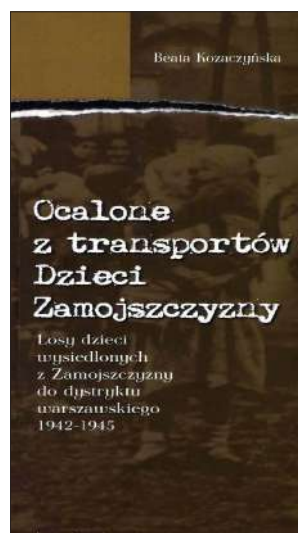
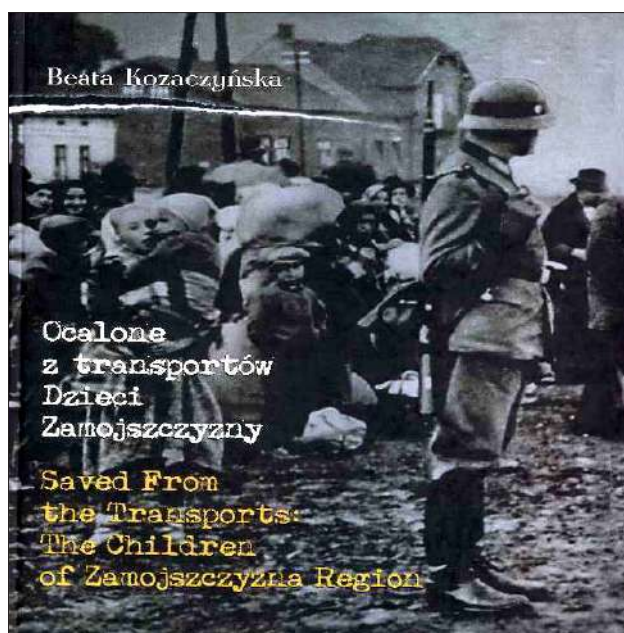
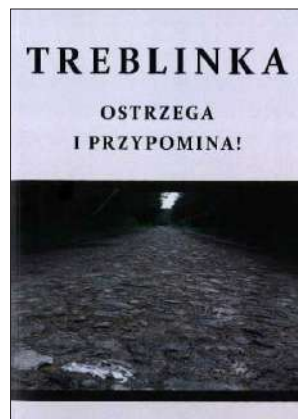
Siedlce, Regionalismus, Podlachien, Geschichte der Region Siedlce, regionale Zeitschriften, regionale Publikationen

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

AGNIESZKA KOWALSKA

Miejska Biblioteka Publiczna w Dąbrowie Górniczej

Cyfryzacja zbiorów regionalnych

Streszczenie

Autorka analizuje kolejne etapy rozwoju bibliografii, poczynając od tradycyjnych wersji drukowanych, poprzez bazy danych dostępne online, aż do bibliotek cyfrowych, które udostępniają nie tylko opisy bibliograficzne, ale również treść zdigitalizowanych dokumentów. Opisuje także prace Miejskiej Biblioteki Publicznej im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej w zakresie opracowania bibliografii regionalnej.

Słowa kluczowe

Miejska Biblioteka Publiczna w Dąbrowie Górniczej, bibliografia, digitalizacja, cyfryzacja, biblioteki cyfrowe

Wstęp

Bibliografia znajduje się obecnie na przejściowym etapie rozwoju. Zmienia się zwłaszcza w wyniku stosowania metod i narzędzi wywodzących się ze świata informatyki. Zmiany te są konieczne, aby mogła zająć właściwe jej miejsce wśród innych cyfrowych źródeł informacji dostępnych online.

Jadwiga Sadowska wyróżnia 3 etapy przechodzenia od spisu bibliograficznego do bazy danych:

Etap 1 – Stopniowe oddalanie się od tradycyjnej drukowanej wersji bibliografii na rzecz bibliograficznych baz danych. Współistnienie wersji równoległych.

Etap 2 – Współtworzenie przez wiele instytucji bibliograficznej lub bibliograficzno-abstraktowej bazy danych, niepowiązanej i nieograniczonej związkiem z bibliografią drukowaną.

Etap 3 – Przechodzenie od opisu bibliograficznego do pełnego tekstu, czyli od baz bibliograficznych skierowujących do baz pełnotekstowych¹.

Trudno określić, na którym etapie znajdują się biblioteki publiczne i naukowe. Jedno jest pewne: prace nad połączeniem opisu bibliograficznego i odpowiadającego mu dokumentu w wersji elektronicznej oraz umieszczanie ich w bazach dostępnych online już trwają.

Digitalizacja i cyfryzacja

Digitalizacja i cyfryzacja to dwa terminy, które często są używane zamiennie. W rzeczywistości znacząco się one od siebie różnią. Najprościej mówiąc, digitalizacja jest to przekształcenie zasobów analogowych na cyfrowe, np. skanowanie dokumentów i przechowywanie ich w formie elektronicznej. Natomiast cyfryzacja jest to cały proces wdrażania i wykorzystywania technologii cyfrowych do przechowywania i udostępniania zdigitalizowanych zbiorów.

W dzisiejszych czasach większość informacji przekazywana jest drogą elektroniczną. Digitalizacja dokumentów ułatwia ich wyszukiwanie i udostępnianie, ponadto chroni zbiory przed utratą lub zniszczeniem. Należy w tym momencie zaznaczyć, że proces digitalizacji nie polega tylko na przeniesieniu treści dokumentów papierowych na nośnik cyfrowy. Digitalizacja wymaga zachowania odpowiednich standardów jakości, aby dokumenty w wersji cyfrowej były czytelne, wiarygodne i jak najbardziej zbliżone do oryginału. Przy digitalizacji trzeba skorzystać z odpowiednich narzędzi i technologii, aby przeniesienie dokumentów dokonało się w sposób bezpieczny. Tym właśnie procesem zajmuje się cyfryzacja.

Cyfryzacja i digitalizacja odgrywają istotną rolę w kształtowaniu świata cyfrowego, w którym obecnie żyjemy. Wprowadzenie technologii cyfrowych do bibliotek publicznych może przynieść wiele korzyści, takich jak zwiększenie dostępności informacji, poprawę jakości otrzymywanych dokumentów oraz szybkość ich uzyskiwania. Wszystko to pozwoli na skuteczne wykorzystanie potencjału technologii cyfrowych i osiągnięcie oczekiwanych efektów.

¹ J. Sadowska, *Polskie dziedzinowe bibliograficzne bazy danych w perspektywie lokalnej i globalnej*, [w:] *Bibliograficzne bazy danych: kierunki rozwoju i możliwości współpracy. Ogólnopolska konferencja naukowa z okazji 10-lecia bazy danych BazTech*, Bydgoszcz, 27–29 maja 2009, http://eprints.rclis.org/13423/1/sadowska_baztech_bydgoszcz.pdf [dostęp: 19.03.2024].

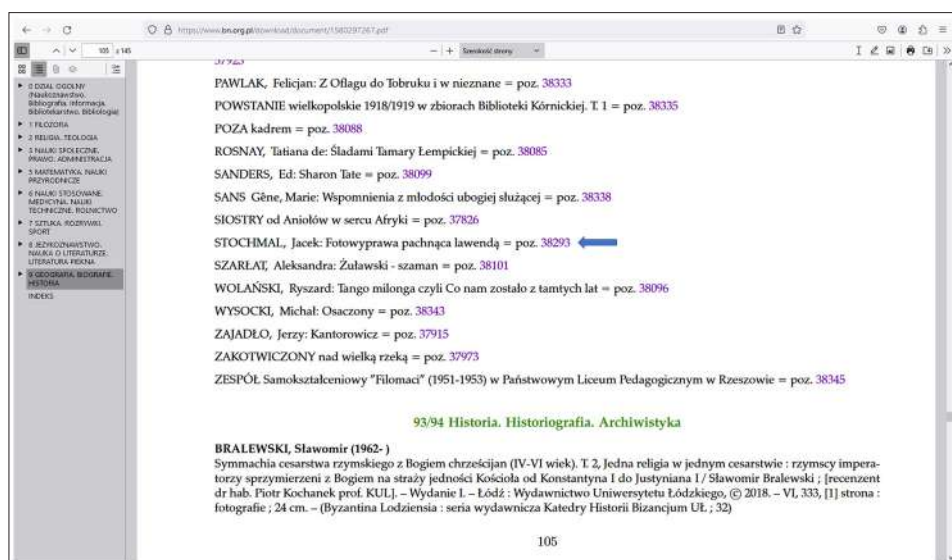
Przewodnik bibliograficzny

Wyszukiwanie informacji i poruszanie się po świecie elektronicznych danych jest możliwością, a powoli staje się koniecznością wynikającą ze zmian technologicznych. Jako pracownicy bibliotek widzimy coraz mniejsze wykorzystanie drukowanych zestawień bibliograficznych, ograniczonych do papierowych stronic, czy też wypełnionych kart w szufladach bibliotecznych².

Bazy bibliograficzne udostępniane online są przeciwwagą dla zestawień drukowanych i stają się coraz bardziej poszukiwane przez użytkowników.

Przewodnik Bibliograficzny jest podstawowym elementem polskiej bieżącej bibliografii narodowej, rejestrującym wydawnictwa zwarte na podstawie egzemplarza obowiązkowego wpływającego do Biblioteki Narodowej. Zawiera sporządzone z autopsji opisy dokumentów opublikowanych w danym roku oraz wydanych do dwóch lat wstecz.

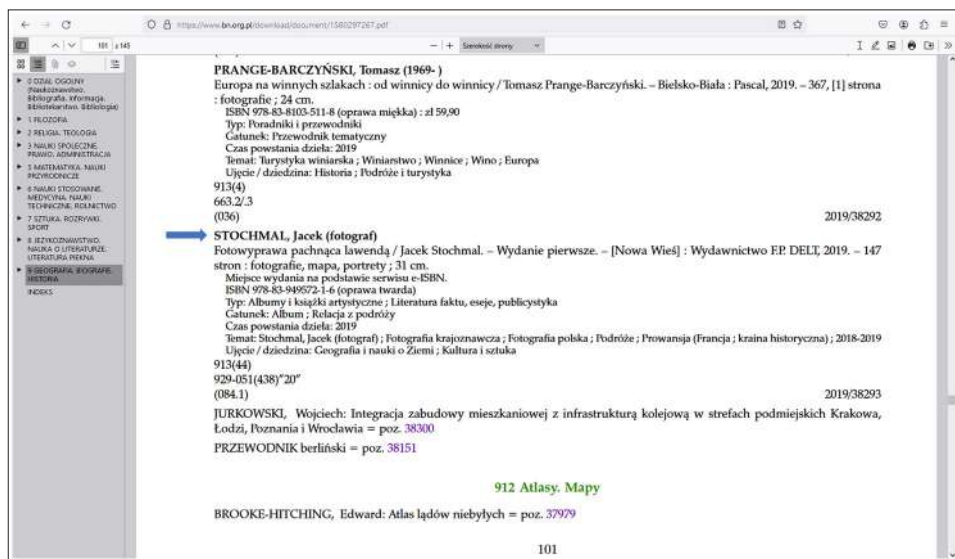
Do końca 2009 roku zeszyty *Przewodnika Bibliograficznego* ogłaszane były drukiem. Od 2009 roku kolejne zeszyty wychodzą w postaci elektronicznej jako dostępny sieciowo plik PDF, równoległe do wersji drukowanej. Dzięki cyfrowej wersji *Przewodnika Bibliograficznego* pojawiła się dodatkowa korzyść – hiperłączne odsyłające. Obecnie, przeglądając opisy bibliograficzne, po kliknięciu na numer pozycji możemy przenieść się do pełnego opisu bibliograficznego danego dokumentu.

Rys. 1. *Przewodnik Bibliograficzny* 2019, nr 52, s. 105

Źródło: <https://www.bn.org.pl/download/document/1580297267.pdf> [dostęp: 19.03.2024]

²W. Sygocki, *Bazy bibliograficzne – narzędzie gromadzenia i wyszukiwania informacji*, [w:] *Bibliografii@. Źródła, standardy, zasoby*, Warszawa 2013, s. 193.

Rys. 2. *Przewodnik Bibliograficzny* 2019, nr 52, s. 101

Źródło: <https://www.bn.org.pl/download/document/1580297267.pdf> [dostęp: 19.03.2024]

Jest to pewien krok naprzód, ale wciąż nie spełniający wszystkich oczekiwań osób poszukujących informacji bibliograficznej. *Przewodnik Bibliograficzny* będzie bardziej doceniany i wykorzystywany, kiedy dane z bibliografii będą powiązane z innymi danymi, a dzięki temu dostęp do nich będzie częstszy i łatwiejszy, a co najważniejsze – szybszy.

Bibliografia Małopolski

Bibliografia Małopolski jest źródłem wiadomości o regionie w ujęciu współczesnym i historycznym. Zasięg wydawniczo-formalny *Bibliografii Małopolski* obejmuje głównie artykuły z czasopism lokalnych, książki lub ich fragmenty, a także wybrane dokumenty życia społecznego (katalogi wystaw, broszury, foldery, druki okolicznościowe).

Baza online *Bibliografia Małopolski* znajduje się pod nadzorem merytorycznym Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie. Stanowi część ogólnopolskiego systemu bibliografii regionalnych. Jest obecnie współtworzona przez 22 biblioteki publiczne województwa małopolskiego³.

³ *Bibliografia Małopolski*, <https://www.biblioteka.krakow.pl/bibliografia-regionalna/> [dostęp: 19.03.2024].

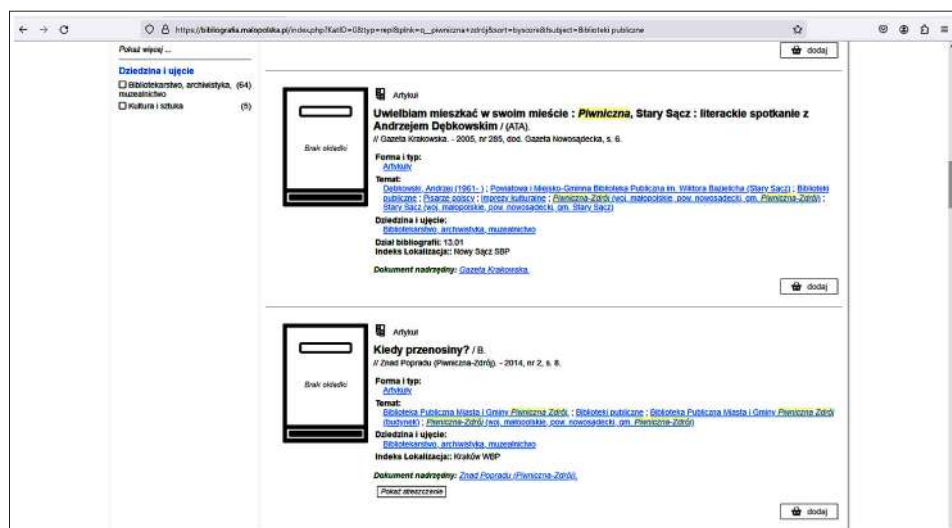
Rys. 3. Bibliografia Małopolski

Źródło: <https://bibliografia.malopolska.pl/> [dostęp: 19.03.2024]

Wyszukiwanie w bazie *Bibliografia Małopolski* jest o tyle wygodne, że w trakcie jednego wyszukiwania sprawdzamy katalogi online 22 bibliotek publicznych. Wyniki pokazują informację o dokumentach oraz ich lokalizację.

Przykład:

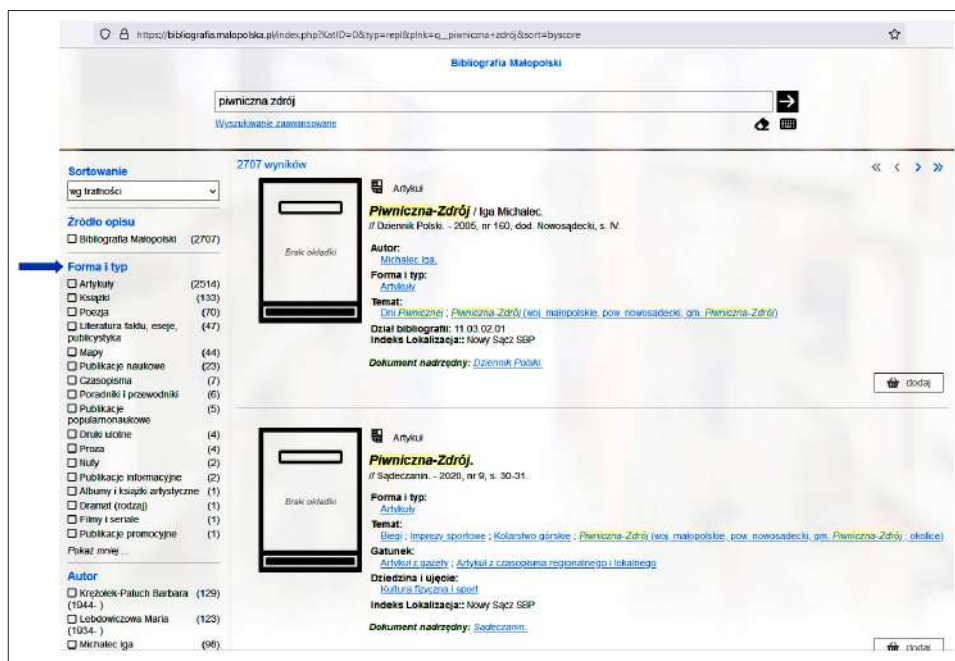
Po wpisaniu w okienku wyszukiwania hasła: Piwniczna Zdrój otrzymujemy wykaz dokumentów znajdujących się w różnych bibliotekach regionu.

Rys. 4. Bibliografia Małopolski – wyniki wyszukiwania

Źródło: <https://bibliografia.malopolska.pl/> [dostęp: 19.03.2024]

Wśród materiałów znajdujących się w tej bazie są nie tylko książki i artykuły z czasopism, ale również Dokumenty Życia Społecznego.

Rys. 5. *Bibliografia Małopolski* – wyniki wyszukiwania, forma i typ dokumentów

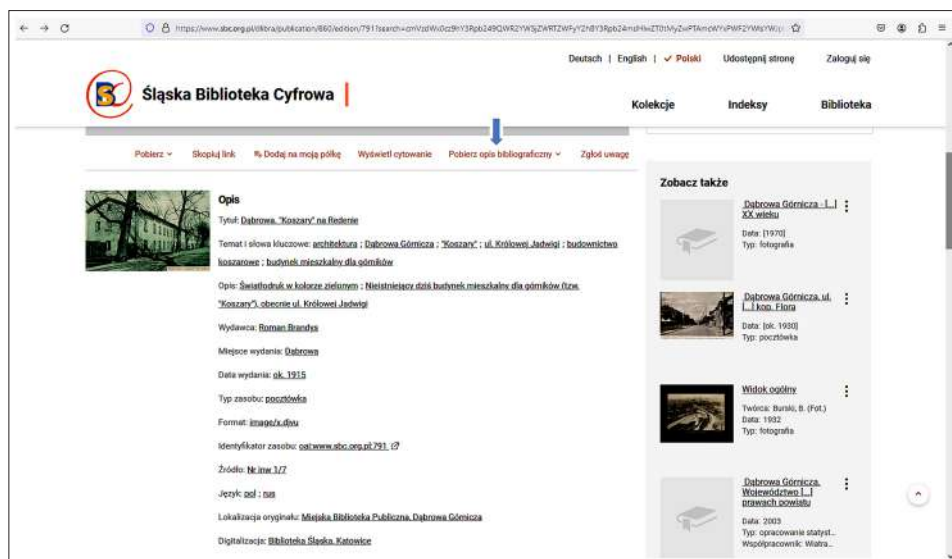
Źródło: <https://bibliografia.malopolska.pl/> [dostęp: 19.03.2024]

Bibliografia Małopolski z pewnością jest bibliografią w miarę pełną, scalającą katalogi wielu bibliotek zawierających opisy różnego rodzaju dokumentów. Szukając informacji, otrzymujemy dość wyczerpujące zestawienie bibliograficzne. Jednak użytkownicy oczekują czegoś więcej. Chcą pełnej informacji, opisu bibliograficznego z dostępem do samego dokumentu, oczywiście online. Te wymagania w pewnym zakresie mogą spełniać biblioteki cyfrowe.

Śląska Biblioteka Cyfrowa

Śląska Biblioteka Cyfrowa powstała dzięki współpracy Biblioteki Śląskiej w Katowicach i Biblioteki Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach. Obie instytucje posiadały uzupełniające się doświadczenia, przydatne w organizacji przedsięwzięcia. Współpraca zaowocowała opracowaniem Porozumienia o utworzeniu Śląskiej Biblioteki Cyfrowej, podpisanego 20 lipca 2006 roku⁴.

⁴ *Cyfrowa pamięć regionu. 10 lat Śląskiej Biblioteki Cyfrowej*, red. P. Bratkowski, R. Lis, M. Szulc, Katowice 2017, s. 8.

Rys. 6. Śląska Biblioteka Cyfrowa – pocztówka z Dąbrowy
wraz z opisem bibliograficznym

Źródło: <https://www.sbc.org.pl/dlibra/publication/860/edition> [dostęp: 19.03.2024]

Biblioteki cyfrowe mają możliwość udostępniania użytkownikowi nie tylko opisu bibliograficznego, ale również treści całego zdigitalizowanego dokumentu. Niestety, biblioteki cyfrowe nie mogą umieszczać w swoich zasobach wszystkich dokumentów należących do bibliotek i innych instytucji naukowych i kulturalnych. Przeszkodą są ograniczenia wynikające z ochrony praw autorskich i unijne dyrektywy z tym związane.

Ochrona praw autorskich

Biblioteki cyfrowe są bogatym źródłem dokumentów wydanych w XVIII, XIX i na początku XX wieku. Taki przedział czasowy związany jest z ustawą o prawach autorskich, zgodnie z którą prawa te wygasają 70 lat po śmierci twórcy lub twórców, pod warunkiem braku osób dziedziczących te prawa. Dzięki bibliotekom cyfrowym liczne cenne zbiory są dostępne online, bez ryzyka zniszczenia oryginału. Drugą grupę stanowią materiały, do których prawa autorskie posiadają instytucje tworzące biblioteki cyfrowe. Pozostałe dokumenty podlegają ochronie trzech aktów prawnych:

- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 roku o prawie autorskim i prawach pokrewnych,
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 roku o bibliotekach,
- Dyrektywa 2001/29/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 22 maja 2001 roku w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym.

Ustawa o bibliotekach dopuszcza tworzenie cyfrowych wersji dokumentów w celu ich ochrony, ale udostępnianie online jest już problematyczne. O wiele łatwiej jest udostępnić cyfrowe wersje dokumentów na komputerach biblioteki tworzących sieć wewnętrzną, nie podłączonych do ogólnie dostępnego Internetu. Wymaga to osobistej wizyty użytkownika w bibliotece.

Bibliografia regionalna

Bibliografia regionalna to bibliografia specjalna o zasięgu terytorialnym obejmującym obszar mniejszy niż państwo, który ze względu na cechy geograficzne, kulturowe, gospodarcze, administracyjne tradycyjnie uznawany jest za region⁵.

Ustawowy obowiązek opracowywania i publikowania bibliografii regionalnych spoczywa na bibliotekach publicznych – wojewódzkich i powiatowych⁶.

Bibliografie regionalne odgrywają dużą rolę jako źródło wiedzy o historii społeczności lokalnej. Są czynnikiem, który może przyczyniać się do rozwoju społecznego, gospodarczego i naukowego regionu. Pomagają w jego promocji i kształtują jego obraz w oczach mieszkańców⁷. Cennym źródłem wiedzy o regionie są dokumenty życia społecznego. Często są to druki wydawane przy okazji społecznej działalności instytucji lub organizacji. Powstają dla osiągnięcia celów politycznych, propagandowych, reklamowych i społecznych. Z czasem mogą stać się dokumentami o wartości historycznej.

Opracowanie dokumentów życia społecznego w bibliografii regionalnej jest trudniejsze i bardziej pracochłonne niż druku zwartego lub artykułu. Często konieczne są adnotacje wyjaśniające. Dla użytkowników bibliografii regionalnej wymarzoną wersją byłoby zestawienie bibliograficzne na określony temat z cyfrowymi kopiami dokumentów.

Zakończenie

Miejska Biblioteka Publiczna im. Hugona Kołłątaja w Dąbrowie Górniczej jest dopiero na początku drogi do własnej bibliografii regionalnej. Jej tworzeniem zajmują się pracownicy Czytelni Regionalnej. W zbiorach Czytelni poza księgozbiorem i prasą regionalną znajdują się także dokumenty życia społecznego. Ich opisy wchodziły w skład bibliografii regionalnej. Większość DŹS-ów została stworzona przez dąbrowską bibliotekę. Dzięki temu w dostępnej online bibliografii regionalnej występują opisy bibliograficzne z dołączoną cyfrową wersją dokumentu.

⁵ *Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych*, Warszawa 2002, s. 32.

⁶ *Ustawa o bibliotekach z dnia 27 czerwca 1997 r. (z późn. zm.)*, (Dz.U. 1997, nr 85, poz. 539).

⁷ B. Lech-Jabłońska, *Dylematy doboru i opracowania dokumentów życia społecznego w bibliografii regionalnej*, [w:] *Dokumenty życia społecznego w badaniach i praktyczne ich wykorzystanie*, red. A. Firlej-Buzon, Warszawa 2017, s. 127.

Obecnie pracujemy nad stworzeniem dąbrowskiej bibliografii regionalnej z możliwością wyszukiwania dokumentów występujących w różnych dąbrowskich instytucjach wraz z ich cyfrowymi kopiami. Czytelnia Regionalna dzięki współpracy z Pałacem Kultury Zagłębia, Muzeum Miejskim „Szttygarka” i z innymi ośrodkami kultury oraz Urzędem Miejskim, gromadzi i opracowuje afisze, pocztówki, fotografie, druki ulotne obrazujące życie codzienne naszego miasta. O ile digitalizacja zbiorów nie jest trudna, o tyle cała cyfryzacja procesu udostępniania dokumentów wiąże się z zakupem odpowiednich programów i pojemnych serwerów. Tworzenie bibliografii regionalnej, która zaspokoiłaby wszystkie potrzeby czytelnika, natrafia na wiele przeszkód: finansowych, prawnych (głównie ochrona praw autorskich) oraz lokalowych (przechowywanie zdigitalizowanych zbiorów). Jednak bibliografia regionalna i zestawienia bibliograficzne zawierające hiperłącza do cyfrowych wersji dokumentów to przyszłość, do której musimy się przygotować.

Bibliografia

- Bibliografi@. Źródła, standardy, zasoby* (2013), red. J. Franke, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Bibliografia Małopolski*, <https://bibliografia.malopolska.pl/> [dostęp: 19.03.2024].
- Biblioteka i informacja w aktywizacji regionalnej* (2012), red. D. Grabowska, E.B. Zybert, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Biblioteki, tożsamość, kultura* (2013), red. I.H. Pugacewicz, E.B. Zybert, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Cyfrowa pamięć regionu. 10 lat Śląskiej Biblioteki Cyfrowej* (2017), red. P. Bratkowski, R. Lis, M. Szulc, Katowice: Biblioteka Śląska.
- Dokumenty życia społecznego w badaniach i praktyczne ich wykorzystanie* (2017), red. A. Firlej-Buzon, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Dyrektywa 2001/29/WE z dnia 22 maja 2001 r. w sprawie harmonizacji niektórych aspektów praw autorskich i pokrewnych w społeczeństwie informacyjnym.*
- Katalog Miejskiej Biblioteki Publicznej w Dąbrowie Górniczej, <https://katalog.biblioteka-dg.pl/katalog/> [dostęp: 19.03.2024].
- Pacek Jarosław (2010), *Bibliografia w zmieniającym się środowisku informacyjnym*, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Przegląd Bibliograficzny*, <https://www.bn.org.pl> [dostęp: 19.03.2024].
- „Przewodnik Bibliograficzny” 2019, nr 52.
- Sadowska Jadwiga (2009), *Polskie dziedzinowe bibliograficzne bazy danych w perspektywie lokalnej i globalnej*, [w:] *Bibliograficzne bazy danych: kierunki rozwoju i możliwości współpracy. Ogólnopolska konferencja naukowa z okazji 10-lecia bazy danych BazTech*, Bydgoszcz, 27–29 maja 2009, http://eprints.rclis.org/13423/1/sadowska_baztech_bydgoszcz.pdf [dostęp: 19.03.2024].
- Słownik encyklopedyczny informacji, języków i systemów informacyjno-wyszukiwawczych* (2002), red. B. Bojar, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Śląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.sbc.org.pl/dlibra> [dostęp: 19.03.2024].
- Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach* (z późn. zm.), (Dz.U. 1997, nr 85, poz. 539).
- Ustawa z dnia 4 lutego 1994 r. o prawie autorskim i prawach pokrewnych*, (Dz.U. 1994 nr 24 poz. 83).
- Wojciechowski Jacek (2014), *Biblioteki w nowym otoczeniu*, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.

Digitization of regional collections

Summary

The author analyzes the successive stages of the development of bibliography, starting from traditional printed versions, through online

databases, to digital libraries that provide not only bibliographic descriptions, but also the content of digitized documents. In this article is described also the work of the Municipal Public Library Hugo Kołłątaj in Dąbrowa Górnicza in the field of developing of a regional bibliography.

Keywords

Municipal Public Library in Dąbrowa Górnicza, bibliography, digitization, digital libraries

Digitalisierung regionaler Sammlungen

Zusammenfassung

Die Autorin analysiert die weiteren Phasen der Entwicklung der Bibliographie, angefangen von traditionellen gedruckten Versionen über Online-Datenbanken bis hin zu digitalen Bibliotheken, die nicht nur bibliografische Beschreibungen, sondern auch den Inhalt digitalisierter Dokumente bereitstellen. Verfasserin beschreibt auch die Wirkungen der Städtischen Öffentlichen Bibliothek in Dąbrowa Górnicza im Bereich der Entwicklung einer regionalen Bibliographie.

Schlüsselwörter

Städtische Öffentliche Bibliothek in Dąbrowa Górnicza, Bibliographie, Digitalisierung, digitale Bibliotheken

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

REMIGIUSZ LIS

Biblioteka Śląska

Cyfrowy kontekst bibliografii regionalnej

Streszczenie

Artykuł przedstawia regionalną bibliografię i jej warsztat w kilku obszarach współczesnego bibliotekarstwa. Jest ona źródłem inspiracji dla innych systemów bibliotecznych (w tym bibliotek cyfrowych), np. w zakresie pełnotekstowego wyszukiwania, dzięki zdolności do opisu części informacji. Opracowania bibliograficzne stanowią cenny, bo wyselekcjonowany terytorialnie, czasowo i przedmiotowo zasób informacyjny, chętnie publikowany przez serwisy sieciowe. Bibliografia może także wchodzić w skład rozległych systemów informacyjnych, co zilustrowano na przykładzie regionalnego klastra informacyjnego „Ariadna” Biblioteki Śląskiej. W perspektywie tworzenia nowoczesnych systemów bibliotecznych może ona stanowić potencjalny metasytem informacyjny, co zobrazowano na przykładzie serwisu bibliograficznego Północnej Nadrenii-Westfalii.

Słowa kluczowe

bibliografia, biblioteka cyfrowa, agregator metadanych, regionalny klaster informacyjny, Bibliografia Śląska, Ariadna, Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie

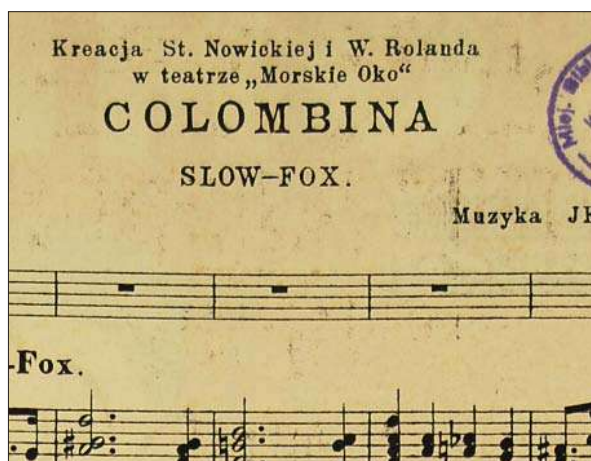
Spośród wielu bibliotekarskich narzędzi bibliografia i bibliografowanie od zawsze miały zdecydowanie większy informacyjny i komunikacyjny potencjał, niż najbardziej nawet złożone, tradycyjne systemy biblioteczne. Przez ów potencjał należy rozumieć taką właściwość systemu informacyjnego, która zapewnia pożądaną przez użytkowników dostęp do informacji relewantnej, tj. wyselekcjonowanej i odnoszącej do właściwego przedmiotu. Trafny wybór i zestawienie zbioru informacji oszczędza czas użytkownika, tworząc swoiste informacyjne zbiory-kondensaty, selekcjonowane kryteriami czasowymi, przestrzennymi i tematycznymi. Nie są to jednakże tylko proste zestawienia – bibliograficzny aparat umożliwia dodatkowo dwie istotne rzeczy: identyfikację informacyjnych „częstek” (stron, rozdziałów) mniejszych, niż to ma miejsce w systemie bibliotecznym (egzemplarz) oraz ich precyzyjne adresowanie. Innymi słowy – zapewnia większą granulację „częstek” informacji oraz dokładnie wskazuje ich lokalizację na poziomie niższym niż cały dokument.

Takie przełamanie „tyranii kodeksu”, fizycznie organizującego tekst dokumentu, pozwala na dokładniejsze odnoszenie użytkownika do poszukiwanych wiadomości. Jest to zdolność ważna szczególnie dla publicznych systemów informacyjnych, ponieważ obsługują one użytkownika masowego. Stopień sprawności takich systemów, tj. oszczędzanie zasobów poznawczych użytkownika, mierzone czasem, jaki przeznacza on na pozyskanie informacji, zależy wówczas także od mnożnika krotności dostępu do tych systemów. Przykładowo, jeśli system A pozwala na znalezienie informacji w ciągu 1 minuty, a system B w ciągu 60 minut – to A jest dużo bardziej efektywny. Jeżeli z systemu A skorzystało 1000 użytkowników – ich łączna „oszczędność” czasu wynosi 59 000 minut.

Stosowany w bibliograficznej praktyce postulat selektywności i filtrowania zbiorów informacyjnych został skceptualizowany około 1971 roku w teorii ekonomii uwagi Herberta Simona¹. W bibliotekarstwie przeszedł dość naturalnie do dziedziny tworzenia publicznych katalogów elektronicznych, wyposażanych w coraz bardziej złożone narzędzia przeszukiwania korpusu dokumentów – poprzez standaryzację schematów metadanych, stosowanie coraz liczniejszych kryteriów wyszukiwawczych, filtrów, faset oraz możliwości tworzenia strategii wyszukiwawczych, np. poprzez koniunkcję zapytań. O ile jednak w katalogach rekord odnosi dalej do egzemplarza bibliotecznego dokumentu, nowe możliwości filtrowania, granulowania i adresowania części informacyjnych przynosi informacyjna architektura bibliotek cyfrowych. Tam, obok cyfryzacji metadanych – opisów dokumentów – ma miejsce także ucyfrowienie samego dokumentu. Gdy staje się on obiektem cyfrowym, uwolnionym od ograniczeń papierowego nośnika, może być on rozbity na drobniejsze obiekty cyfrowe – informacyjne części, np. uzyskaną w procesie rozpoznania warstwę tekstową złożoną z wyrazów i znaków czy skompresowane pliki graficzne w wielu wersjach. Obiekty te mogą zostać powiązane metadanymi strukturalnymi, np. typu METS (Metadata Encoding and Trans-

¹ H. Simon, *Designing organizations in information-rich world*, [w:] *Computers, communications, and the public interest*, Baltimore, London 1971, s. 40–41.

mission Standard²), treści zaś opisywane za pomocą technicznych metadanych, np. ALTO (Analyzed Layout and Text Object³), lokalizujących koordynatami wiersze i wyrazy tekstu na stronie/skanie dokumentu (Rys. 1).


```

CONTENT="Kreacja"/><SP VPOS="231.99" HEIGHT="28.79" HPOS="952.5" WIDTH="16.93"/>
  <String ID="StrID-006" VPOS="232.83" HEIGHT="22.01" HPOS="980.44" WIDTH="34.71"
CONTENT="St."/><SP VPOS="232.83" HEIGHT="22.01" HPOS="1015.15" WIDTH="16.93"/>
  <String ID="StrID-007" VPOS="231.99" HEIGHT="28.79" HPOS="1032.93" WIDTH="141.39"
CONTENT="Nowickiej"/><SP VPOS="231.99" HEIGHT="28.79" HPOS="1174.33" WIDTH="16.93"/>
  <String ID="StrID-008" VPOS="231.99" HEIGHT="22.01" HPOS="1192.11" WIDTH="6.77" CONTENT="1"/>
  </TextLine>
  <TextLine ID="TLineID-00F4824-04" VPOS="231.99" HEIGHT="22.01" HPOS="1269.15" WIDTH="122.77">
    <String ID="StrID-009" VPOS="231.99" HEIGHT="22.01" HPOS="1269.15" WIDTH="122.77"
CONTENT="Rolanda"/>
  </TextLine>
  <TextLine ID="TLineID-00F4824-05" VPOS="264.16" HEIGHT="26.25" HPOS="938.11" WIDTH="363.22">
    <String ID="StrID-00A" VPOS="271.78" HEIGHT="15.24" HPOS="938.11" WIDTH="21.17"
CONTENT="w"/><SP VPOS="271.78" HEIGHT="15.24" HPOS="959.27" WIDTH="16.93"/>
  <String ID="StrID-00B" VPOS="267.55" HEIGHT="18.63" HPOS="976.21" WIDTH="101.6"
CONTENT="teatrze"/><SP VPOS="267.55" HEIGHT="18.63" HPOS="1077.81" WIDTH="16.93"/>
  <String ID="StrID-00C" VPOS="264.16" HEIGHT="26.25" HPOS="1087.12" WIDTH="132.08"
CONTENT=""Morskie"/><SP VPOS="264.16" HEIGHT="26.25" HPOS="1219.2" WIDTH="16.93"/>
  <String ID="StrID-00D" VPOS="264.16" HEIGHT="22.86" HPOS="1234.44" WIDTH="66.89"
CONTENT="Ok"/>
  </TextLine>
  <TextLine ID="TLineID-00F4824-06" VPOS="314.11" HEIGHT="41.49" HPOS="904.24" WIDTH="468.21">
    <String ID="StrID-00E" VPOS="314.11" HEIGHT="41.49" HPOS="904.24" WIDTH="468.21"
CONTENT="COLOMBINA."/>
  </TextLine>
  <TextLine ID="TLineID-00F4824-07" VPOS="398.78" HEIGHT="29.63" HPOS="1003.3" WIDTH="218.44">
    <String ID="StrID-00F" VPOS="398.78" HEIGHT="29.63" HPOS="1003.3" WIDTH="218.44"
CONTENT="SLOW-FOX."/>
  </TextLine>
  <TextLine ID="TLineID-00F4824-08" VPOS="436.03" HEIGHT="22.01" HPOS="175.26" WIDTH="459.74">
    <String ID="StrID-010" VPOS="436.03" HEIGHT="22.01" HPOS="175.26" WIDTH="92.29"

```

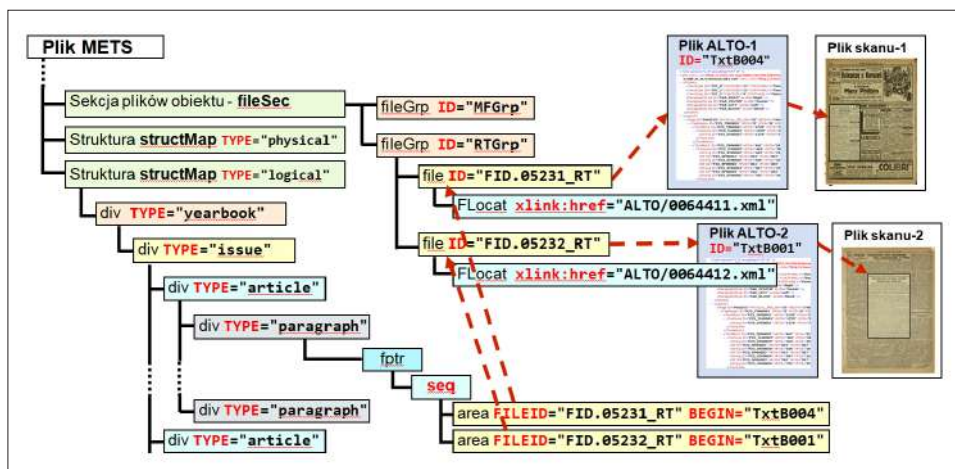
Rys. 1. Skan tytułu partytury i koordynaty rozłożenia jego słów na stronie dokumentu (schemat ALTO)

Źródło: opracowanie własne

² Metadata Encoding & Transmission Standard, <http://www.loc.gov/standards/mets> [dostęp: 17.10.2023].

³ ALTO principles, dostępny w Internecie: <https://www.loc.gov/standards/alto/description.html> [dostęp: 17.10.2023].

Tak złożone obiekty cyfrowe reprezentujące obraz i zawartość informacyjną dokumentu są indeksowane i mogą być przeszukiwane z dokładnością do glifu/znaku drukarskiego. Zapewnia to zdolność systemu biblioteki cyfrowej do adresowania tych części, których powiązania i spójność regulują strukturalne metadane. Wskazywane mogą być nie tylko wyrazy i znaki, ale także układ logiczny tekstu w postaci jego powiązanych bloków, zlokalizowanych w różnych miejscach dokumentu (np. artykuł w kolumnach na kilku stronach). Powiązanie obrazu i tekstu obiektu za pomocą metadanych strukturalnych wraz z adresacją bloku tekstu ilustruje Rys. 2.

Rys. 2. Powiązanie skanów i rozpoznanych tekstów za pomocą danych strukturalnych METS

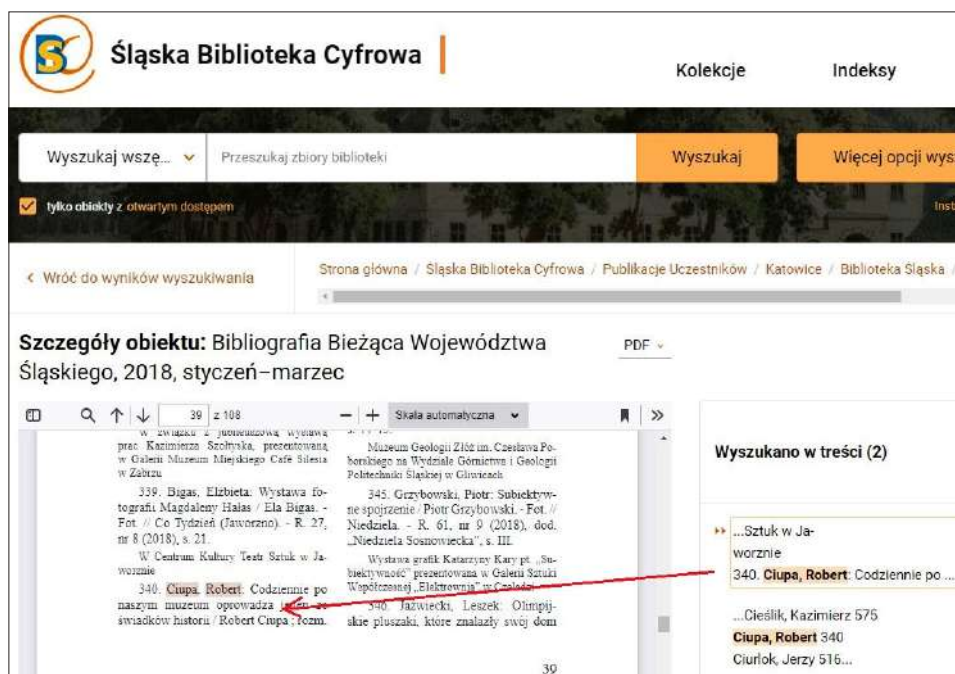
Źródło: G. Bednarek, R. Lis, *Między producentem a archiwum – fundamenty digitalizacji*, s. 31, <https://www.slideshare.net/SlaskaBC/miedzy-producentem-a-archiwum-fundamenty-digitalizacji-cz-1-i-2> [dostęp: 12.10.2023]

Zasoby większych bibliotek cyfrowych, w tym regionalnych, to dziesiątki milionów słów i miliardy znaków. Poszukiwanie ich w drodze czytania zasobów jest skrajnie nieefektywne, wyszukanie zaś w obrębie dobrze rozpoznanych tekstów setek tysięcy dokumentów (np. czasopism) w cyfrowej wersji zajmuje parę sekund.

System informacyjny o tak dużych zdolnościach do selektywnego adresowania informacji jest więc dodatkowym, niezwykle efektywnym narzędziem w warsztacie bibliografa, skracając istotnie wyszukiwanie szczegółowych informacji w wielkich zbiorach danych.

Obecnie biblioteki cyfrowe w Polsce proponują najczęściej dwustopniowy przebieg wyszukiwania fraz w rozpoznanych i zindeksowanych dokumentach. W pierwszym etapie wyszukanie frazy przynosi wykaz dokumentów, których opis lub treść zawiera szukaną frazę. Dopiero otwarcie dokumentu i ponowne wyszukanie frazy w obrębie dokumentu pozwala ją zlokalizować w treści, co zdecydowanie obniża użyteczność tego mechanizmu dla użytkowników.

W ramach modernizacji Śląskiej Biblioteki Cyfrowej⁴ powstał poddany badaniom *user experience* interfejs, umożliwiający wyszukiwanie fraz, wyszczególnianie ich wystąpień w tekście oraz wyświetlanie tej części dokumentu, w której fraza występuje. Zmienia to całkowicie ekonomikę korzystania z zasobów biblioteki cyfrowej oraz pracy z dużymi ilościami dokumentów. Podkreślić jednak należy, że sprawne działanie tak zbudowanego wyszukiwawczego mechanizmu zależy od trafności rozpoznania tekstu dokumentów, które ze względu na masowy charakter digitalizacji jest realizowane w trybie automatycznym, bez korekty. Możliwości tego interfejsu ilustruje Rys. 3.

Rys. 3. Wykaz wyszukanych w tekście fraz oraz podświetlona lokalizacja frazy w dokumencie

Źródło: opracowanie własne

Same publikacje bibliograficzne ze względu na wspomnianą kondensację informacyjną są bardzo cennymi źródłami, chętnie publikowanymi przez wszelkie biblioteki cyfrowe. Wynikowa lista Federacji Bibliotek Cyfrowych⁵ dla wyszukiwania frazy „bibliografia regionalna” wskazuje, że szczególnie regionalne BC skrupulatnie gromadzą skanowane, jak i natywnie cyfrowe wersje bibliografii regionalnych i lokalnych. Niezależnie więc od bibliografii tworzonych i udostępnianych przez WWW jako bazy danych, biblioteki cyfrowe „ożywiają” i globalnie dystry-

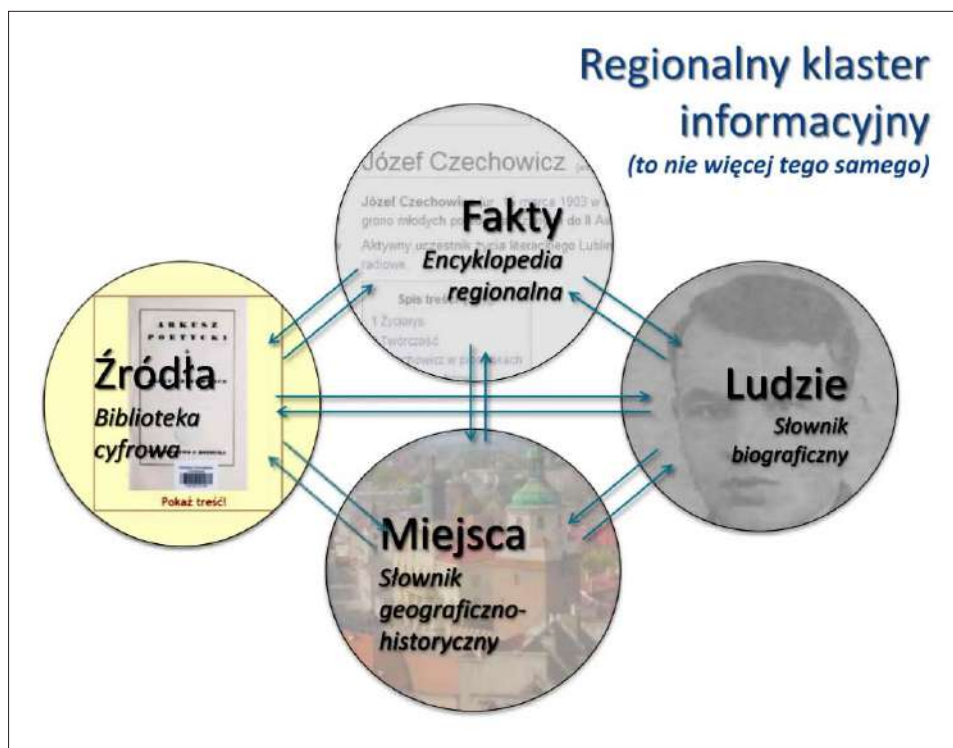
⁴ Śląska Biblioteka Cyfrowa, <https://www.sbc.org.pl/dlibra> [dostęp: 17.10.2023].

⁵ Federacja Bibliotek Cyfrowych, <https://fbc.pionier.net.pl/search?q=bibliografia%20regionalna> [dostęp: 12.10.2023].

buują ich kodeksowe, zdigitalizowane wersje, selektywnie prezentując ich zawartość. Ma to duże znaczenie szczególnie w sytuacji, gdy bazowa wersja bibliografii jest cyfrowa, a wersja złożona do papierowego wydruku jest tworzona tylko na potrzeby nielicznych egzemplarzy autorskich i obowiązkowych.

Zasoby bibliograficzne mogą także stanowić cenny informacyjny kontekst dla innych serwisów i źródeł informacji, udostępnianych przez dany ośrodek biblioteczny. Ponadto równie cenne jest nadanie dodatkowego kontekstu bazodanowemu serwisowi bibliograficznemu. W Bibliotece Śląskiej w Katowicach od 2013 roku rozwijana jest praktycznie koncepcja regionalnego klastra informacyjnego, definiowanego ówczesznie jako:

zespół rozwijanych niezależnie, lecz powiązanych multimedialnych serwisów sieciowych, prezentujących informacje regionalne, obejmujących wiadomości encyklopedyczne, piśmiennictwo, biogramy postaci, dane geograficzno-historyczne w postaci tekstów, ikonografii, plików dźwiękowych, filmów, rekonstrukcji 3D⁶.

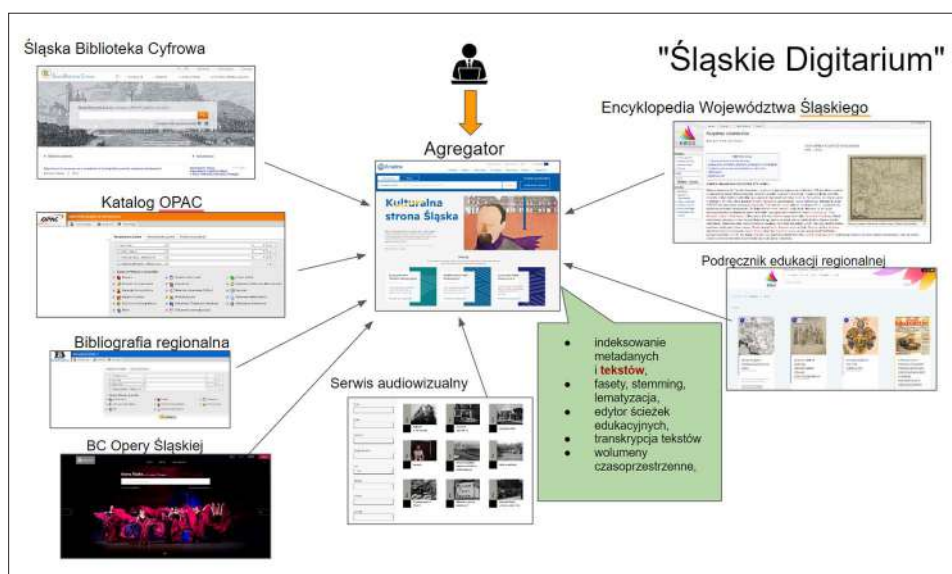

Rys. 4. Pierwotna ontologia regionalnego klastra informacyjnego

Źródło: R. Lis, *Od regionalnej biblioteki cyfrowej...*, s. 14

⁶ R. Lis, *Od regionalnej biblioteki cyfrowej do regionalnego klastra informacyjnego*, s. 16, <https://www.slideshare.net/SlaskaBC/od-regionalnej-biblioteki-cyfrowej-do-regionalnego-klastra-informacyjnego-aut-remigiusz-lis> [dostęp: 17.10.2023].

Przedstawiona na powyższym rysunku ontologia pomysłu z 2013 roku oparta była na spostrzeżeniu, że rzeczywistość można opisać czterema podstawowymi kategoriami: źródła (biblioteka), fakty i ich związki (encyklopedia), ludzie (serwis biograficzny), miejsca (serwis geograficzno-historyczny). Początkowa realizacja koncepcji polegała na pracochłonnym wiązaniu linkami rekordów serwisów: Śląskiej Biblioteki Cyfrowej (oprogramowanie dLibra), Encyklopedii Województwa Śląskiego „EWOŚ”⁷ (oprogramowanie wikimedia), katalogu OPAC⁸ Biblioteki Śląskiej oraz serwisu bibliografii regionalnej (oprogramowanie Integro). Jednakże postęp techniczny i finansowanie pozyskane w ramach projektu „Śląskie Digitalium” pozwoliło na zrealizowanie idei klastra w dużo bardziej efektywnej postaci: agregatora metadanych i tekstowo pochodzących z różnych serwisów. Do początkowego zestawu serwisów dołączono także podręcznik edukacji regionalnej – serwis „Eduś”⁹ oraz serwisy partnerów projektu – lokalną bibliotekę cyfrową Opery Śląskiej oraz serwis filmowy Instytucji Filmowej Silesia Film¹⁰.

Rys. 5. Regionalny klastrowy informacyjny „Śląskie Digitalium”

Źródło: opracowanie własne

Potencjał wyszukiwawczy Ariadny – bo tak nazwano regionalny agregator – wzmocniono dodatkowymi właściwościami. Ariadna, obok metadanych deskryptywnych, agreguje także rozpoznane treści dokumentów z agregowanych serwisów (teksty czasopism, książek, haseł encyklopedycznych itd.), wyszukuje za pomocą faset oraz stosuje lematyzację i *stemming* (przekształcanie do słownikowej

⁷ Encyklopedia Województwa Śląskiego, <http://ibrbs.pl/> [dostęp: 17.10.2023].

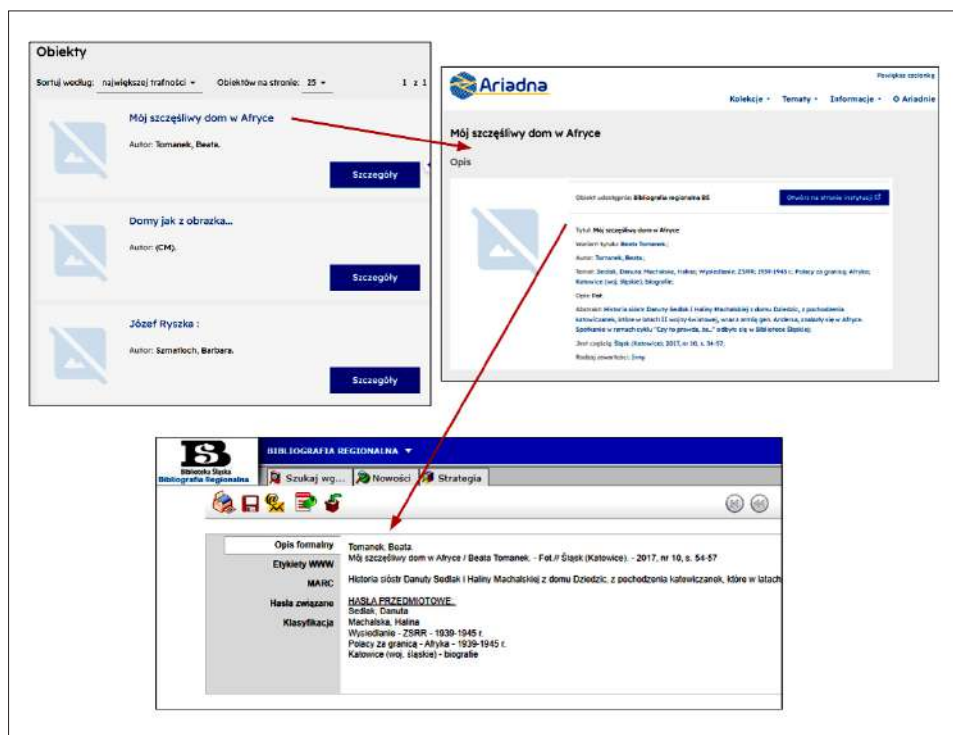
⁸ Katalog [OPAC] Biblioteki, <https://integro.bs.katowice.pl/catalog> [dostęp: 17.10.2023].

⁹ Platforma Eduś, <https://edus.ibrbs.pl/> [dostęp: 17.10.2023].

¹⁰ FilMOTEKA Śląska, <https://filmotekaslaska.com/> [dostęp: 17.10.2023].

postaci słów z uwzględnieniem znaczenia i kontekstu lub poprzez pomijanie fleksyjnych końcówek słów). Posiada także dodatkowe moduły: rozpoznania tekstów historycznych, tworzenia scenariuszy edukacyjnych na bazie materiałów agregatora oraz oznaczanie miejsc i obszarów geograficznych w osi czasu. Agregacja odbywa się według protokołów wymiany danych Z39.50¹¹ lub OAI-PMH (Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting¹²).

Zatem Ariadna automatycznie zbierając dane z różnych serwisów, indeksuje je i umożliwia ich wyszukiwanie. Dzięki wielości serwisów rekordy wyszukiwane np. tematycznie prowadzą do różnych obiektów i metadanych. Rys. 5 ilustruje dostęp z agregatora do zasobu bibliografii.

Rys. 6. Ścieżka wyszukiwawcza z listy wynikowej agregatora do rekordu bazy bibliograficznej

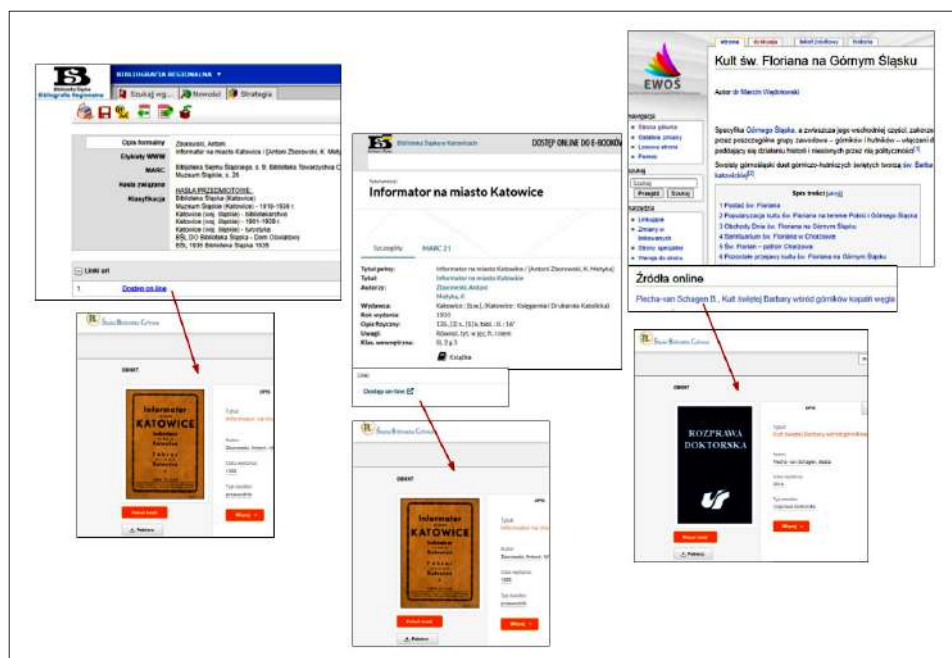
Źródło: opracowanie własne

Dodać należy, że dzięki wcześniejszym (i kontynuowanym) pracom nad regionalnym klastrem informacyjnym wiele jego serwisów, w tym Bibliografia Regionalna Biblioteki Śląskiej, posiada stale rozbudowywane odnośniki do dokumentów ŚBC jako zasobów pełnotekstowych. Umożliwia to nawigację pomiędzy róż-

¹¹ Z39.50, <https://www.loc.gov/z3950/agency/resources/> [dostęp: 17.10.2023].

¹² The Open Archives Initiative Protocol for Metadata Harvesting, <http://www.openarchives.org/OAI/openarchivesprotocol.html> [dostęp: 17.10.2023].

nej natury zasobami informacyjnymi Biblioteki Śląskiej a zbiorami źródłowymi. Przykłady takich powiązań zilustrowane są na Rys. 7.

Rys. 7. Powiązania między serwisami Bibliografii, katalogu OPAC oraz EWoŚ a ŚBC

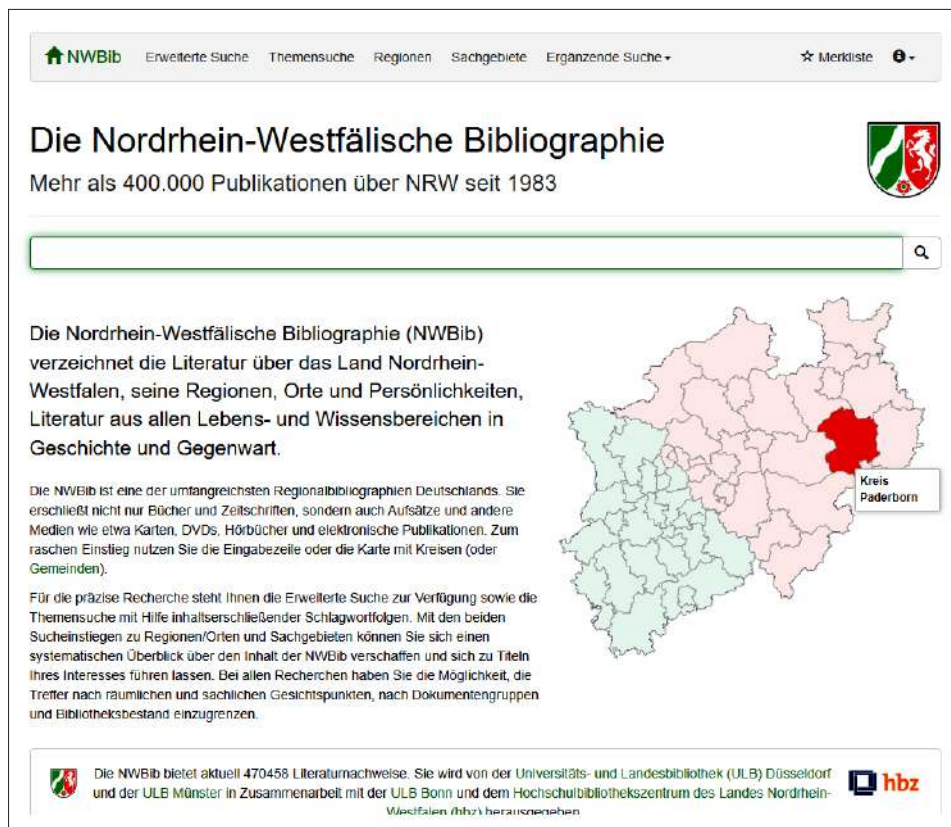
Źródło: opracowanie własne

Serwis Ariadny umożliwia także ręczne budowanie „kolekcji” rekordów odnoszących do jakiegoś zagadnienia oraz pozwala na definiowanie „tematów” – kolekcji dynamicznych, tworzonych według zapisanych w systemie kryteriów wyszukiwawczych, aktualizowanych automatycznie w chwili zagregowania metadanych spełniających owe kryteria.

Ariadna nie ingeruje w treści agregowanych baz danych. Stanowi ona dodatkowo punkt dostępu także do bibliograficznej bazy o innej, bardziej wygodnej ścieżce dostępu do jej rekordów. Przeniesienie użytkownika do źródłowego serwisu bibliografii pozwala na użytkowanie jej już zgodnie ze specyficzną architekturą tej bazy.

Niezależnie od wyżej opisanego wzbogacania sposobów dostępu do rekordów serwisu bibliograficznego oraz traktowania go także jako dodatkowego interfejsu, np. do publikacji pełnotekstowych w bibliotece cyfrowej, podejmowane są wysiłki w celu podniesienia użyteczności interfejsów systemów bibliograficznych. Szczególnie interesująco można zrealizować to w przypadku bibliografii regionalnych. Desygnat słowa „region” to obszar geograficzny, niekiedy definiowany także z uwzględnieniem historycznych przemian w czasie. Spostrzeżenie to było inspira-

cją dla twórców serwisu „Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie”¹³ (NWBib), a proces jego tworzenia szczegółowo raportuje opracowanie niemieckich specjalistów informacji¹⁴.

Rys. 8. Główna strona Bibliografii Nadrenii-Westfalii z wierszem wyszukiwania oraz mapą wyboru podregionu

Źródło: *Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie...*

Przedstawiony na Rys. 7 serwis NWBib wykorzystuje już na głównej stronie frazowy (poprzez wiersz wprowadzania tekstu) oraz mapowy sposób wyszukiwania rekordów. Przejście do strony wynikowej rozwija dalsze mechanizmy wyszukiwawcze: oś czasu, której suwakami można regulować czasowy zakres wyników, ponownie bardziej selektywną mapę do wyborów podregionów i miejscowości, bogaty zestaw faset umożliwiających wybór podregionów, typów obiektów, tagi, rodzaje multimediów (teksty, dokumenty elektroniczne, audiowizualne itd.), typy

¹³ *Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie*, <https://nwbib.de/> [dostęp: 18.10.2023].

¹⁴ A. Pohl, F. Steeg, *Zurück ins Web. Die Entwicklung eines neuen Webauftritts für die Nordrhein-Westfälische Bibliographie (NWBib)*, [w:] „LIBREAS. Library Ideas” 2016, nr 29, <https://edoc.hu-berlin.de/bitstream/handle/18452/9744/pohl.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 18.10.2023].

publikacji (książka, czasopismo, biografia itd.) oraz ich lokalizacje w bibliotekach, jak zilustrowano na Rys. 9.

NWBib Erweiterte Suche Themensuche Regionen Sachgebiete Ergänzende Suche ☆ Merkliste

Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie

Mehr als 400.000 Publikationen über NRW seit 1983

Suche:

Sortierung: Relevanz **Neueste** Älteste Treffer pro Seite: 15 **25** 50 100

9708 Treffer — zeige 1 bis 25.

	Zwischen Lippstadt und Prag - Zwei Ärzte zur Zeit der Pest	Birkert, Barbara 2023	☆
	Die Klockows eine Familiengeschichte	Klockow, Margarete; 2023 Klockow, Reinhard, Walter Leimeier (Firma)	☆
	Die Friedenskirche (ev.) in Lippstadt - Bad Waldliesborn	Leimeier, Walter; Walter 2023 Leimeier (Firma)	☆
	Die Industrietransformation als kommunale Aufgabe : Handlungsmöglichkeiten, Herausforderungen und Perspektiven ; exemplarisch dargestellt anhand der Kommunen Erwitte-Geseke, Leverkusen und Duisburg	Tholen, Lena; Kiyar, Dagmar; Espert, Valentin; Adisorn, Thomas 2023	☆
	Die Engelapothek	Tidden-Peckolt, Margret; 2023 Walter Leimeier (Firma)	☆
	Vor 120 Jahren als Ambulanz Einrichtung genehmigt, ab 1924 dann Krankenhaus für Typhus-Kranke ein Pfarrer sorgte sich um die Gesundheitsversorgung in der Haarstranggemeinde Anröchte	Fischer, Rudi 2023	☆
	Loermund - eine Wallburg bei Warstein-Sichtligvor neue archäologische Erkenntnisse zur Wallburg	Zeiler, Manuel 2023	☆
	Automatische Fahrgastzählung für den Raum Ruhr Lippe und den Hochstift	Diefenbach, Marius; Ebert, Hans 2023	☆
	Memorien Pfarrer Winfried Pietrek sagt Danke 1. Auflage	Pietrek, Winfried 2023	☆

Ergebnisse eingrenzen:

✓ Erscheinungsjahr

1983-2023

✓ Raumbezug (Kreis Soest)

Regionen

- ☐ Soest (1999)
- ☐ Werl (1358)
- ☐ Lippstadt (1348)
- ☐ Kreis Soest (742)
- ☐ Geseke (477)
- [+ Zeige mehr Regionen](#)

Rys. 9. Mapowe i fasetowe mechanizmy wyszukiwawcze serwisu NWBib

Źródło: *Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie...*

Rozwinięty rekord bazy przynosi kolejne możliwości – w zależności od obiektu. Może mianowicie prowadzić do pełnego tekstu dokumentu lub kierować do katalogu biblioteki posiadającej biblioteczny dokument, z jej lokalizacją na mapie. Pozwala to dalej użytkownikom bazy na logowanie do systemu bibliotecznego katalogu i wykonanie standardowych operacji obiegu dokumentów. Rekord przedstawiono na Rys. 10.

Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie

Mehr als 400.000 Publikationen über NRW seit 1983

☆ **Titeldetails:**

Titel	Energiezentrale Europas und Einweihungsstätte der Germanen - die Eggesteine
Titelzusatz	Externsteine auch Eggesteine im Teutoburger Wald
Verantwortlich	Völker von Schintling-Horny
Verlag	Tredition GmbH (Hamburg)
Autorin	Schintling-Horny, Völker von
Medientyp	 Print
Publikationstyp	 Buch
Erschienen	2023 Ahrensburg tredition GmbH
Auflage	3. erweiterte Auflage
ISBN	9783347969384 3347969383
Umfang	98 Seiten : Illustrationen : 21 cm x 14,8 cm, 153 g
Raumsystematik	12 Weserbergland > Teutoburger Wald 12 Weserbergland > Eggegebirge
Sachsystematik	58.40.40 Naturdenkmäler 14.12.10 Historische Geologie
Schlagwörter	Externsteine Eggegebirge Geologie Astroenergetik Petrologie (Gesteinskunde) Petrographie und Mineralogie Historische Geologie 206 Kosmische Energie Energietransport Energie-Bildung Chemie 63

Bestand in 1 Bibliothek:

Rys. 10. Rozwinięty rekord bazy z opisem dokumentu

Źródło: Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie

W istocie więc NWBib ewoluując z systemu bibliograficznego, stało się swoistym metasystemem informacyjnym – stopniowo budowanym, często w drodze manualnego gromadzenia danych i powiązań – agregatorem metadanych, odsyłającym do współpracujących serwisów regionu.

Wyżej przedstawione, informacyjne i komunikacyjne rozważania na temat bibliografii i jej roli we współczesnych systemach informacyjnych ilustrują, że systemy bibliograficzne, pomimo nieustannego doświadczania istotnych zmian w obiegach kultury oraz komunikacji społecznej i naukowej, stanowiły i stanowią istotny składnik spektrum systemów bibliotecznych. Dzięki temu, prezentowane w wymagającym i konkurencyjnym środowisku nowych mediów, pozostają serwisami żywymi i użytecznymi. Dokonany przegląd rozmaitych architektur i możliwości budowy systemów bibliotecznych nasuwa także wnioski natury ogólnej:

- systemy bibliograficzne (tak jak i inne systemy informacyjne, również z innych dziedzin społecznego życia) podlegają stopniowej konsolidacji z innymi usługami oraz wzbogacane są o nowe funkcjonalności, wychodzące poza te właściwe warsztatowi bibliograficznemu,
- wszystkie systemy biblioteczne (bibliograficzne, katalogowe, biblioteki cyfrowe) rozwijają swoje funkcjonalności, korzystając z identycznych cyfrowych „cegiełek” i automatów (relacje bazodanowe, standaryzacja schematów, linkowanie, prezentacja obiektów pełnotekstowych itd.),
- w konsekwencji powyższych – systemy biblioteczne zaczynają się upodabniać strukturalnie i funkcjonalnie, tj. zmierzają w kierunku powiększania ich

wzajemnej ekwiwalencji. To z kolei kreuje perspektywę konstruowania informacyjnych metasyستمów bibliotecznych, unikających „sektorowego” traktowania usług informacyjnych, a przy tym kompleksowo zapewniających wymaganą przez użytkowników funkcjonalność. W takim systemie „serwis bibliografii”, „biblioteka cyfrowa” lub „katalog” stanowią jedynie swoistą bramę do metasyستمu, ewentualnie bazodanową perspektywę prezentacji informacyjnych zasobów.

Digital context of regional bibliography

Summary

This article presents a regional bibliography and its workshop in several areas of contemporary librarianship. It serves as a source of inspiration for other library systems, including digital libraries, particularly in the context of full-text search capabilities, thanks to its ability to describe informational components. Bibliographic compilations represent a valuable information resource, carefully selected in terms of territory, time, and subject matter, and are readily published by online services. Bibliographies can also be integrated into extensive information systems, as illustrated by the example of the regional information cluster „Ariadna” at the Silesian Library. In the perspective of creating modern library systems, it can potentially serve as an information metasyستم, as illustrated by the bibliographic service of North Rhine-Westphalia.

Keywords

Bibliography, digital library, metadata aggregator, regional information cluster, Silesian Bibliography, Ariadna, Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie

Der digitale Kontext der Regionalbibliographie

Zusammenfassung

Dieser Artikel präsentiert eine regionale Bibliografie und deren Workshop in verschiedenen Bereichen des zeitgenössischen Bibliothekswesens. Sie dient als Inspirationsquelle für andere Bibliothekssysteme, einschließlich digitaler Bibliotheken, insbesondere im Zusammenhang mit der Fähigkeit, Informationen in Volltext zu durchsuchen, dank ihrer Fähigkeit, Informationskomponenten zu beschreiben. Bibliografische Zusammenstellungen stellen eine wertvolle Informationsquelle dar, die in Bezug auf Gebiet, Zeit und Fachgebiet sorgfältig ausgewählt wurde und gerne von Online-Dien-

sten veröffentlicht wird. Bibliografien können auch in umfangreiche Informationssysteme integriert werden, wie am Beispiel des regionalen Informationsclusters „Ariadna“ in der Schlesischen Bibliothek gezeigt wird. Im Hinblick auf die Entwicklung moderner Bibliothekssysteme kann sie ein potenzielles Informationssystem darstellen, wie am Beispiel des bibliografischen Dienstes von Nordrhein-Westfalen illustriert wird.

Stichwörter

Bibliografie, digitale Bibliothek, Metadaten-Aggregator, regionaler Informationscluster, Schlesische Bibliografie, Ariadna, Die Nordrhein-Westfälische Bibliographie

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

MARZENA PRZYBYSZ

Zespół do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP

**Bibliografia regionalna i zasoby regionalne –
efektywność prac Zespołu do spraw
Bibliografii Regionalnej ZG SBP**

Streszczenie

W artykule przedstawiono działalność Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej, funkcjonującego przy Zarządzie Głównym Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich. Autorka omawia dokonania Zespołu w zakresie ujednolicenia opisu bibliograficznego i formatu danych oraz opisuje zagadnienia poruszane podczas organizowanych systematycznie spotkań i konferencji. Aktywności te stanowią nieocenione źródło informacji i pomoc dla bibliografów oraz służą popularyzacji wiedzy o regionie.

Słowa kluczowe

Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, bibliografia regionalna, regionalia, biblioteki cyfrowe

Aktywność członków zespołu bibliografów regionalistów obejmuje już blisko pięć dekad. Z potrzeby sytuacji, z inicjatywy pracowników działów regionalnych, w 1978 roku Zarząd Główny Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich (ZG SBP) powołał Grupę Roboczą ds. Bibliografii Regionalnej przy Sekcji Bibliograficznej, którą przemianował w 1981 roku na Zespół ds. Bibliografii Regionalnych, działający do 1989 roku. Po pięcioletniej przerwie, na ogólnopolskiej konferencji „Bibliografie regionalne: dokonania, dylematy, wnioski” w 1994 roku w Puławach powróciły oczekiwania bibliografów związane z rozwojem bibliografii, co zostało sformułowane w jednym z wniosków, którym był postulat utworzenia ogólnopolskiego zespołu do spraw bibliografii regionalnej. W następstwie, jeszcze pod koniec tego samego roku, ZG uchwalił powstanie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej. W 2024 roku upływa więc 30 lat jego istnienia. Członkowie zespołu podjęli się usystematyzowania zagadnień teoretycznych i praktycznych rejestracji bibliograficznej, na forum ogólnopolskim prezentowali działalność i osiągnięcia bibliotek wojewódzkich, powiatowych i miejskich, naukowych. Już od początku funkcjonowania Zespół wniósł istotny wkład do prac nad ujednoliceniem opisu bibliograficznego, a zwłaszcza formatu danych. Zajął się bowiem adaptacją formatu MARC BN dla potrzeb bibliografii regionalnej¹, a następnie adaptacją formatu MARC 21 dla tej bibliografii² oraz kontynuował prace obejmujące automatyzację metod opracowywania formalnego i przedmiotowego różnych typów dokumentów zamieszczanych w bibliografii regionalnej. Od 2005 roku uczestnicy jednodniowych spotkań w Warszawie omawiali typy dokumentów stosowanych w bibliografiach regionalnych pod względem opracowania formalnego i rzeczowego zbiorów bibliotecznych oraz materiałów rejestrowanych w bibliografiach, opracowywanych przez biblioteki w poszczególnych regionach w powiązaniu ze standardami bibliografii narodowej³. Członkowie skupili też swoją uwagę na ujednoliceniu prezentacji bibliografii regionów. Podczas konferencji „Dostępność bibliografii regionalnych w Internecie”, w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Witolda Gombrowicza w Kielcach w 2010 roku scharakteryzo-

¹ B. Bartoszewicz-Fabiańska [i in.], *Adaptacja formatu MARC BN dla potrzeb bibliografii regionalnej*, Warszawa 1999.

² B. Bartoszewicz-Fabiańska [i in.], *Adaptacja formatu MARC 21 dla bibliografii regionalnej*, Warszawa 2003.

³ S. Wesołowska, *Zespół ds. Bibliografii Regionalnych SBP (1978–2004)*, „Bibliotekarz Zachodnio-Pomorski” 2005, nr 1, s. 46–53; J. Sadowska, *Bibliografia regionalna wobec zmian technologiczno-organizacyjnych w ostatnim piętnastoleciu [1990–2005]*, „Notes Biblioteczny” 2006, nr 2, s. 39–46; M. Przybysz, *Bibliografia regionalna w Polsce – technologia opracowywania*, [w:] *Praktyczne aspekty automatyzacji bibliotek publicznych. Materiały z VII konferencji pt. „Automatyzacja bibliotek publicznych”*, Warszawa, 22–24 listopada 2006 r., Warszawa 2007, s. 151–159; M. Przybysz, *Działalność Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej na rzecz popularyzacji wiedzy o regionie*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media” 2018, nr 3, s. 85–95; B. Lech-Jabłońska, *Bibliografia regionalna w kręgu zainteresowania Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich: wkład lubelskich bibliotekarzy-bibliografów w prace zespołów ds. bibliografii regionalnej (terytorialnej)*, [w:] *Aktywni i kreatywni: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich na Lubelszczyźnie*, Lublin 2018, s. 225–237; B. Lech-Jabłońska, *Rola Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej w rozwoju systemu bibliografii w Polsce*, „Bibliotekarz” 2023, nr 1, s. 13–17; B. Lech-Jabłońska, *Bibliografie regionalne w Polsce – cele, drogi rozwoju, perspektywy*, „Bibliotekarz” 2023, nr 7/8, s. 21–25.

wano bibliografie zamieszczone na stronach internetowych bibliotek w Polsce. Powołany zespół roboczy podjął się ujednolicenia nazewnictwa w bazach bibliograficznych. Efekt tych prac referowała przedstawicielka zespołu, Hanna Jamry z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej im. Emanuela Smółki w Opolu, na kolejnych konferencjach: w Łodzi (2011), Lublinie (2012) oraz z cyklu „Automatyzacja bibliotek publicznych” w Centralnej Bibliotece Wojskowej im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Warszawie (2012). Podczas konferencji „Bibliografia regionalna w komunikacji publicznej” w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie w 2012 roku, oprócz kontynuowanej tematyki dostępu do bibliografii, rozpatrywano problemy bibliografii specjalnych oraz znaczenie retrospektywnych i bieżących bibliografii regionalnych w komunikacji społecznej. Zaprezentowano moduł służący do tworzenia tego typu bibliografii w systemie MAK+. Postulowano podjęcie starań o jej właściwą promocję i przejrzystą prezentację online. Na wniosek uczestników konferencji na początku 2013 roku ówczesna przewodnicząca SBP Elżbieta Stefańczyk przesłała do dyrektorów wojewódzkich bibliotek publicznych list opracowany przez Zespół⁴. Kolejne spotkanie miało wymiar międzynarodowy, bowiem w konferencji „Bibliografie różnych kultur”, zorganizowanej w 2013 roku w Książnicy Podlaskiej im. Łukasza Górnickiego w Białymstoku, uczestniczyli również goście z bibliotek Wilna i Grodna. Podczas obrad omawiano zagadnienia bibliografii regionalnej/krajoznawczej na Litwie, Ukrainie, w Rosji i Polsce. Zwrócono uwagę na specyfikę bibliografii wielokulturowego obszaru, zróżnicowanego nie tylko pod względem etnicznym, ale i religijnym. Podkreślono, jak cenna jest wymiana informacji o stanie przeprowadzanych warsztatów oraz bibliografii w sąsiadujących ze sobą krajach. W trakcie ogólnopolskiej konferencji „Bibliografia regionalna a współczesny użytkownik” w Książnicy Beskidzkiej w Bielsku-Białej (2014) zaprezentowano analizę organizacji prac nad bibliografią regionalną na podstawie ankiet przesłanych przez wojewódzkie biblioteki publiczne. Ten materiał badawczy został opracowany i przekazany do konsultacji i akceptacji członków Zespołu w regionie, a następnie opublikowany⁵.

Wraz z rozwojem nowych technologii, w kolejnych latach, na spotkaniach Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej podejmowano zagadnienia bibliotek cyfrowych, elektronicznych baz informacji jako korelacyjnych źródeł wiedzy o regionie. W trakcie obrad wielokrotnie podkreślano, że nowoczesne narzędzia technologii informacyjnych wspomagają i wspierają zachowanie zasobu regionalnego, jego ochronę, a także udostępnianie dorobku kulturowego regionu. Tej tematyce była poświęcona m.in. Ogólnopolska Konferencja „Bibliografia wobec wyzwań nowych technologii” w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej w Krakowie (2015). Rok później w Dolnośląskiej Bibliotece Publicznej im. Tadeusza Mikulskiego we Wrocławiu, w trakcie konferencji „Nowe narzędzia indeksowania w bibliografii regionalnej” wskazywano na dostosowanie opracowania rzeczowego

⁴ Prezentacja bibliografii regionalnej na stronach *www.bibliotek*, „Bibliotekarz” 2013, nr 3, s. 15–16.

⁵ K. Kasprzyk, *Bibliografia regionalna. Organizacja prac bibliograficznych w wojewódzkich ośrodkach bibliograficznych*. Cz. 1–2, „Bibliotekarz” 2015, nr 3, s. 11–20; nr 4, s. 9–13.

do oczekiwania współczesnego użytkownika biblioteki w zakresie intuicyjnego wyszukiwania i łatwej dostępności informacji. Rozmawiano także o tym, że biblioteka staje się przewodnikiem po zasobach informacji, pomaga filtrować jej nadmiar, co może być pomocne do wprowadzenia nowych rozwiązań w interfejsach programów bibliotecznych. Analizowano możliwości uzyskania ułatwień w wyszukiwaniu informacji. Przedstawiono regionalne zasoby cyfrowe jako narzędzia ochrony i popularyzacji dziedzictwa kulturowego, udostępniania rzadkich, zabytkowych publikacji i zasobów naukowych. Zagadnienie doskonalenia sposobu wyszukiwania w bibliografiach ze względu przede wszystkim na potrzeby i wygodę użytkownika towarzyszyło bibliografom na spotkaniach ogólnopolskich w kolejnych latach. W 2017 roku na konferencji pod hasłem „Bibliografie regionalne – w kręgu historii i współczesności” w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Josepha Conrada Korzeniowskiego w Gdańsku i Europejskim Centrum Solidarności mówiono o konieczności podejmowania nowoczesnych projektów bibliograficznych. Kontynuowano temat wprowadzania nowych rozwiązań w opracowaniu rzeczowym dokumentów w bazach bibliografii regionalnej pod kątem oczekiwań użytkowników, w tym potrzeby uproszczenia haseł przedmiotowych. Przedstawiono efekt kilkumiesięcznych doświadczeń stosowania deskryptorów Biblioteki Narodowej w bibliografiach opracowywanych w bibliotekach wojewódzkich w Krakowie oraz Kielcach. Rozmawiano o współpracy bibliotek w zakresie tworzenia baz bibliografii regionalnej i organizacji prac bibliograficznych w województwach oraz wysokich kompetencjach bibliograficznych pracowników działów regionalnych. Ta zróżnicowana i jednocześnie złożona tematyka stanowiła podstawę następnego spotkania. Rok później, w Bibliotece Publicznej m.st. Warszawy – Bibliotece Głównej Województwa Mazowieckiego – przedmiotem obrad konferencji „Bibliografie regionalne w 100-lecie Niepodległości” było także unowocześnienie prac bibliograficznych i również dostosowywanie bibliografii regionalnych do potrzeb i oczekiwań użytkowników oraz perspektywy bibliografii regionalnych. Określono cechy, którymi winny charakteryzować się bibliografie nowej generacji. Podkreślano rolę bibliografów regionalnych w rozwoju systemów informacji o regionie oraz identyfikację tej bibliografii w bazach danych bibliograficznych, jak również bazach katalogowych ogólnych. Oprócz tego porównano dokonania bibliografii regionalnej w Polsce i Niemczech. Zaprezentowano projekt stworzenia dostępów do pełnych tekstów przedwojennej bibliografii bieżącej Śląska, opracowany i zrealizowany przez Bibliotekę Śląską. Kolejne spotkania poświęcone były promocji wiedzy i źródeł o regionie w bibliotece, budowaniu marki biblioteki poprzez regionalizm, a tym samym dzięki bibliografii regionalnej. W 2019 roku podczas spotkania „Popularyzacja regionalnych baz danych i wiedzy o regionie” w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Emilii Sukertowej-Biedrawiny w Olsztynie obecni podkreślali znaczenie świadomości regionalnej bibliotekarza regionalisty i współdziałanie biblioteki wojewódzkiej i bibliotek powiatowych. Wskazywali, że współpraca przyczynia się nie tylko do kompletności bibliografii, ale także podnosi świadomość tożsamości mieszkańców powiatu, wsi czy miasta. Wyjaśniali, jak ważne jest również współdziałanie bibliotek z in-

nymi instytucjami i organizacjami działającymi w obszarze kultury oraz osobami, pasjonatami i znawcami regionu. Uczestnicy spotkania stwierdzili również, że markę biblioteki należy budować wokół regionalizmu i własnych zbiorów regionalnych, a oprócz popularnych form działań promocyjnych, takich jak spotkania autorskie, warsztaty, prelekcje, należy wykorzystywać nowe technologie, m.in. media społecznościowe. Natomiast tworzenie faktograficznych baz danych, które są odpowiednikami encyklopedii regionalnych, umożliwia systematyzowanie i popularyzowanie wiedzy o regionie. Dodatkowo są one powiązane z bibliografią regionalną i biblioteką cyfrową. Ich cel jest istotny, gdyż przyczyniają się do zachowania i przekazania dziedzictwa historycznego regionu, a biblioteki, poprzez aktywne włączanie się w promowanie źródeł informacji dobrej jakości, dostarczają społeczności lokalnej informację relewantną, kompletną. Ważnym zadaniem bibliotek, wobec ogólnej sytuacji na świecie, jest także propagowanie ekologii i kultury informacji. Tego samego roku odbyło się kolejne spotkanie zespołu „O bibliografii regionalnej w Wikipedii”, tym razem w Akademii Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie. Celem spotkania było przybliżenie uczestnikom wiedzy o Wikipedii – zadaniach, zasadach i roli wikipedystów w jej współtworzeniu. Przedmiotem spotkania była precyzyjność terminów, pojęć czy też tematów występujących w Wikipedii, szeroko nawiązujących do bibliotek, bibliotekarstwa, bibliologii i tematów pokrewnych, jak również biogramów pracowników książki, w szczególności zagadnienie bibliografii regionalnej; prezentacja terminów już istniejących, ich poprawność i zastosowanie przypisów; wypracowanie kryteriów encyklopedyczności terminów związanych z systemem bibliografii regionalnej, regionalnymi bazami danych, wiedzą o regionie i ich popularyzacją jako narzędzia zachowania i przekazania dziedzictwa historycznego regionu. Rozmawiano o powiązaniach terminów z bibliografią regionalną i biblioteką cyfrową. Uczestnicy spotkania wyrazili chęć dalszej pracy nad hasłami i zaangażowanie w tworzenie Wikipedii w zakresie regionalistów, źródeł regionalnych, wzmacniania wiedzy o danym regionie. Poprzez tego typu działanie członkowie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej włączyli się w promowanie źródeł informacji wysokiej jakości, wiarygodnej i pełnej, a jest to jedno z ważnych zadań zawodu bibliografa.

Ze względów bezpieczeństwa zdrowotnego podczas pandemii zespół obradował z zachowaniem wszelkich środków ostrożności. Ogólnopolska konferencja „Potencjał informacyjny regionalnych zbiorów i baz danych – narzędzia i metody ich wykorzystania” odbyła się w Wojewódzkiej i Miejskiej Bibliotece Publicznej im. Cypriana Norwida w Zielonej Górze w 2021 r. Członkowie Zespołu, znając wartość regionalnych zbiorów, podkreślili ich ogromny, nie do przecenienia potencjał. Uczestnicy rozmawiali na temat zadań realizowanych przez poszczególne działy bibliotek. Mówiono o sprawności informacyjnej, która podnosi wartość bibliografii regionalnych. Na przykładzie wybranych bibliografii regionalnych przedstawiono różnego rodzaju hasła wyszukiwawcze. Omówiono Zielonogórską Bibliotekę Cyfrową jako narzędzie pracy bibliotekarza i digitalizację zasobów regionalnych. Podkreślano wagę współpracy bibliotek regionu w procesie tworzenia

bibliografii regionalnej, która prowadzi do zwiększenia potencjału informacyjnego bibliograficznych baz danych, jak również opracowania rzeczowego materiałów rejestrowanych w bibliografii regionalnej. Eksponowano ważność dokumentów życia społecznego i zasobów bibliotek cyfrowych, a także różnorodnych projektów, realizowanych w bibliotekach dla zachowania pamięci o minionych czasach i ocalenia dziedzictwa kulturowego. Stwierdzono jednoznacznie, że potencjał informacyjny baz i zbiorów regionalnych jest nieograniczony. W kolejnym roku zespół spotkał się w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Emanuela Smółki w Opolu na konferencji, aby analizować „Specyfikę regionów – bibliografii i zbiorów regionalnych”. Rozważano kwestie bibliografii i zbiorów regionalnych oraz ich rolę w dokumentowaniu niepowtarzalności poszczególnych regionów Polski. Omawiano i prezentowano różne typy zbiorów, od książek i czasopism po pocztówki, etykiety winiarskie i pieniądź zastępczy. Podkreślano potrzebę udostępniania unikalnych dokumentów w zasobach bibliotek cyfrowych. Uczestnicy dzielili się swoimi inicjatywami w zakresie wykorzystywania regionalnych zasobów w działalności edukacyjnej, kulturalnej i promocyjnej bibliotek. Stwierdzono, że zbiory i bibliografie regionalne znakomicie odzwierciedlają specyfikę regionów, służą promocji biblioteki, regionu, a dzięki lokalnej tematyce przyciągają użytkowników, przyczyniając się w ten sposób do rozwoju czytelnictwa. Mówiono o pracach bibliograficznych i prowadzonych działaniach regionalistycznych. Akcentowano ważność spotkań Zespołu dla wymiany doświadczeń, wykorzystania potencjału zbiorów regionalnych, pozyskiwania nowych pomysłów i inspiracji do dalszej pracy w poszczególnych bibliotekach. W 2022 roku Zespół spotkał się dwukrotnie. Na spotkaniu w Bibliotece Narodowej w Warszawie, w październiku tego roku zebrani mówili o jego roli w rozwoju systemu bibliografii w Polsce. Przedstawiony został rys historyczny Grupy Roboczej (lata 1978–1989) i Zespołu do Spraw Bibliografii Regionalnej (od 1994 roku), który był próbą oceny i podsumowania działań oraz przypomnienia zasług tych gremiów dla rozwoju sieci bibliografii regionalnej w Polsce. Podczas spotkań zawsze poruszano aktualne, istotne zagadnienia, kwestie unowocześniania działań, usprawnienia metod, a także znaczenie bibliografii regionalnych w innych krajach i ich miejsce w systemie bibliografii krajowej. Tym razem zebrani rozpatrywali funkcjonowanie bibliografii regionalnej w Niemczech. Porównywano metodyczne założenia „Bibliografii Pomorza Zachodniego”, tworzonej przez szczecińską Książnicę Pomorską, z niemieckimi bibliografiami regionalnymi, opracowywanymi w Meklemburgii.

W ubiegłym roku odbyła się ogólnopolska konferencja: XLIII Spotkanie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej ZG SBP „Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością” w Bibliotece Śląskiej w Katowicach, w dniach 5–6 października⁶. W trakcie pierwszego dnia obrad uczestnicy z zainteresowaniem słuchali o ciekawych dziejach Biblioteki Śląskiej od momentu jej powstania w 1922 roku. Omówiono wysiłki bibliotekarzy, którzy z oddaniem i poświęceniem za-

⁶ A. Tomanek, *Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością*, „Bibliotekarz” 2024, nr 1, s. 29–32. Transmisja z konferencji udostępniona została poprzez serwis internetowy YouTube.

bezpieczali zbiory podczas zawieruchy wojennej, przywracali działalność Biblioteki po wojnie, aż do ostatecznej budowy nowego gmachu w 1998 roku. Ponadto, przedstawione zostały niemieckie bibliografie śląskie do 1945 roku. Dokonana została ich analiza jakościowa. Scharakteryzowano wybrane publikacje dotyczące regionu siedleckiego po 2013 roku pod względem wielokulturowości i złożonej historii tego obszaru. Omówione zostały bibliografie Sądecki, Bielska-Białej i Rudy Śląskiej, zaprezentowano proces cyfryzacji zbiorów regionalnych i sposób ich udostępniania dla czytelnika w Miejskiej Bibliotece Publicznej w Dąbrowie Górniczej. Dyskutowano o Bibliografii na Śląsku i Śląsku w bibliografii w szerokim aspekcie, ze względu na jego zróżnicowany historycznie zasięg terytorialny oraz o współtworzeniu wspólnego zasobu bibliotecznego. Drugi dzień konferencji rozpoczął się wizytą w Instytucie Mediów Cyfrowych „Digitarium” Biblioteki Śląskiej. Była ona stosownym i dobrym wprowadzeniem do referatu na temat nowych rozwiązań cyfrowych i potencjału bibliotek cyfrowych w kontekście bibliografii. Następnie został podjęty temat wyzwań stojących przed współczesną bibliografią, jej problemy i konieczność zmian, z którymi należy się zmierzyć, aby dostosowywać ją do zmieniających się potrzeb i oczekiwań użytkowników. Tę udaną konferencję zakończyła prezentacja platform cyfrowych tworzonych przez Instytut Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej – Eduś, EWOŚ i Geohist oraz propozycja i główne założenia przygotowywanego projektu „Dziedzictwo ikonograficzne polskiej wsi” z Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN w Warszawie. Podczas spotkania katowickiego, pomiędzy obradami, zainteresowani mogli odczuć górniczy trud i zwiedzić kopalnię Guido w Zabrze bądź Muzeum Śląskie w Katowicach. Pełni dobrych wrażeń, z bagażem nowych doznań i cennych wiadomości, uczestnicy wracali do swoich bibliotek.

Na przestrzeni lat, podczas licznych spotkań, omawiano osiągnięcia w zakresie bibliografii regionalnej bibliotek, które gościły zespół, ich współpracę z bibliotekami m.in. powiatowymi, prezentowano zbiory regionalne – zarówno tradycyjne, jak i te dostępne w bibliotekach cyfrowych. Uczestnicy zapoznawali się z nowymi zadaniami jednostek organizacyjnych księżnic odpowiedzialnych za opracowanie regionalistów oraz przekazywali doświadczenia w zakresie sporządzania ogólnych i dziedzicznych bibliografii regionalnych. W czasie wolnym od obrad uczestnicy zapoznawali się z pracą wybranych działów bibliotek, w których gościli. Z uwagi na przekrojowy charakter artykułu, został zastosowany wybór spośród działań Zespołu i bardziej szczegółowo przywołana jego efektywność z ostatnich dwóch dekad⁷. Zarówno sprawozdania ze spotkań, jak i ciekawe referaty były systematycznie publikowane na portalu sbp.pl oraz na łamach fachowych czasopism⁸. Echa spotkań można także zauważyć na witrynach i blogach bibliotecznych⁹,

⁷ Zainteresowanym bardziej szczegółową analizą działalności Zespołu proponuję lekturę sprawozdań i relacji poszczególnych spotkań publikowanych w „Bibliotekarzu” bądź czasopismach fachowych oraz na portalu sbp.pl.

⁸ Np.: „Bibliotekarz”, „Bibliotekarz Zachodniopomorski”, „Nowa Biblioteka”.

⁹ Np. w witrynie przeznaczonej dla bibliotekarzy z bibliotek publicznych Mazowsza; blog *Przydatne bibliografowi WBP* w Olsztynie.

w prasie regionalnej¹⁰ oraz telewizji lokalnej, czy też na portalach zagranicznych bibliotek¹¹. Ukazywały się też numery czasopism w całości poświęcone bibliografii regionalnej: „Notes Biblioteczny” (2006, nr 2), wkładka tematyczna do „Bibliotekarza” (2014), „Zielonogórskie Studia Bibliotekoznawcze” (2023). Członkowie Zespołu opracowują cykl artykułów „O bibliotekach w prasie” promujący działania bibliotek w regionie, publikowany w miesięczniku „Bibliotekarz”. Promocji i popularyzacji bibliografii regionalnej oraz dokumentowaniu prac Zespołu służyły wystąpienia jego członków na konferencjach zagadnieniowych, np. na konferencjach poświęconych automatyzacji bibliotek publicznych¹² czy też systemów bibliografii regionalnej¹³. Stanowią ważny głos ekspercki w istotnych dla bibliografii regionalnej sprawach. Spotkania Zespołu mają charakter otwarty i tworzą forum wymiany myśli i zacieśniania kontaktów między bibliotekami różnych typów, towarzyszy im twórcza atmosfera. Członkowie Zespołu z zaangażowaniem i pasją poświęcają się działaniom i sprawom, które niejednokrotnie budziły się do życia podczas obrad, formułowane we wnioskach. Na przestrzeni lat, z oddaniem i poczuciem zawodowej i społecznej misji, wnieśli niemały wkład w rozwój bibliografii regionalnej.

Bibliografia

- Bartoszewicz-Fabiańska Bożena (2003), *Adaptacja formatu MARC 21 dla bibliografii regionalnej*, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Bartoszewicz-Fabiańska Bożena (1999), *Adaptacja formatu MARC BN dla potrzeb bibliografii regionalnej*, Warszawa: Wydawnictwo Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich.
- Kasprzyk Krystyna (2015), *Bibliografia regionalna. Organizacja prac bibliograficznych w wojewódzkich ośrodkach bibliograficznych*. Cz. 1–2, „Bibliotekarz”, nr 3, s. 11–20; nr 4, s. 9–13.
- Lech-Jabłońska Bożena (2018), *Bibliografia regionalna w kręgu zainteresowania Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich: wkład lubelskich bibliotekarzy-bibliografów w prace zespołów ds. bibliografii regionalnej (terytorialnej)*, [w:] *Aktywni i kreatywni: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich na Lubelszczyźnie*, red. J. Chapska, B. Lech-Jabłońska, A. Śniechowska-Karpińska, Lublin: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, s. 225–237.

¹⁰ A. Sobolak, *Regionaliści spotykają się już po raz czterdziesty*, „Gazeta Lubuska” 2021, nr 229, s. 4.

¹¹ Relacja z konferencji „Bibliografie różnych kultur”, która odbyła się w dn. 24–25.04.2013 w Książnicy Podlaskiej, ukazała się stronie Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk im. Wróblewskich. Autorka tekstu, Leokadia Kaireliene, sekretarz naukowy Biblioteki Litewskiej Akademii Nauk, podczas konferencji w Białymstoku prezentowała prace bibliograficzne Biblioteki w Wilnie.

¹² *Narodowe i regionalne serwisy bibliograficzne. Materiały z ogólnopolskiej konferencji nt. „Automatyzacja serwisów bibliograficznych. Bibliografie regionalne, bibliografia narodowa. Stan prac i zamierzenia”*, Warszawa, 2–4 grudnia 1998 r., Warszawa 1999.

¹³ E. Szeliga, *System bibliografii regionalnej na przykładzie „Bibliografii województwa podkarpackiego”*, „Bibliotekarz” 2023, nr 9, s. 12–16.

- Lech-Jabłońska Bożena (2023), *Bibliografie regionalne w Polsce – cele, drogi rozwoju, perspektywy*, „Bibliotekarz”, nr 7/8, s. 21–25.
- Lech-Jabłońska Bożena (2023), *Rola Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej w rozwoju systemu bibliografii w Polsce*, „Bibliotekarz”, nr 1, s. 13–17.
- Narodowe i regionalne serwisy bibliograficzne. Materiały z ogólnopolskiej konferencji nt. „Automatyzacja serwisów bibliograficznych. Bibliografie regionalne, bibliografia narodowa. Stan prac i zamierzenia”, Warszawa, 2–4 grudnia 1998 r. (1999), red. J. Wołosz, Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, Biblioteka Narodowa.
- Prezentacja bibliografii regionalnej na stronach www bibliotek (2013), „Bibliotekarz”, nr 3, s. 15–16.
- Przybysz Marzena (2007), *Bibliografia regionalna w Polsce – technologia opracowywania*, [w:] *Praktyczne aspekty automatyzacji bibliotek publicznych. Materiały z VII konferencji pt. „Automatyzacja bibliotek publicznych”*, Warszawa, 22–24 listopada 2006 r., red. E. Górka, Warszawa: Stowarzyszenie Bibliotekarzy Polskich, s. 151–159.
- Przybysz Marzena (2018), *Działalność Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej na rzecz popularyzacji wiedzy o regionie*, „Nowa Biblioteka. Usługi, Technologie Informacyjne i Media”, nr 3, s. 85–95.
- Sadowska Jadwiga (2006), *Bibliografia regionalna wobec zmian technologiczno-organizacyjnych w ostatnim piętnastolecu [1990–2005]*, „Notes Biblioteczny”, nr 2, s. 39–46.
- Sobolak Agnieszka (2021), *Regionaliści spotykają się już po raz czterdziesty*, „Gazeta Lubuska”, nr 229, s. 4.
- Szeliga Elżbieta (2023), *System bibliografii regionalnej na przykładzie „Bibliografii województwa podkarpackiego”*, „Bibliotekarz”, nr 9, s. 12–16.
- Tomanek Anita (2024), *Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością*, „Bibliotekarz”, nr 1, s. 29–32.
- Wesołowska Sylwia (2005), *Zespół ds. Bibliografii Regionalnych SBP (1978–2004)*, „Bibliotekarz Zachodnio-Pomorski”, nr 1, s. 46–53.

***Regional bibliography and regional resources –
efficiency of the work of the Regional Bibliography Team
for the popularisation of knowledge about the region***

Summary

The article presents the activities of the Regional Bibliography Team at the Board of Management of the Association of Polish Librarians. In the text is discussed the Team's achievements in unifying the bibliographic description and data format. The author describes as well the issues raised during regularly organized meetings and conferences. These activities constitute an invaluable source of information and assistance for bibliographers and serve to popularize knowledge about the region.

Keywords

Association of Polish Librarians, regional bibliography, regionalia, digital libraries

Regionalbibliographie und regionale Materialien – Wirksamkeit der Aktivitäten des regionalen Bibliophieteam des Verbandes Polnischer Bibliothekare

Zusammenfassung

Der Artikel stellt die Aktivitäten des regionalen Bibliophieteam vor, das im Hauptvorstand des Verbandes polnischer Bibliothekare tätig ist. Die Autorin erörtert die Erfolge des Teams bei der Standardisierung der bibliografischen Beschreibung und des Datenformats und beschreibt die Probleme, die bei regelmäßig organisierten Treffen und Konferenzen aufgeworfen wurden. Diese Aktivitäten stellen eine unschätzbar wertvolle Informations- und Hilfsquelle für Bibliographen dar und dienen der Popularisierung von Wissen über die Region.

Schlüsselwörter

Der Verband Polnischer Bibliothekare, Regionalbibliographie, Regionalia, Digitale Bibliotheken

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Białystok 2013

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Bielsko-Biała 2014

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Kraków 2015

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Wrocław 2016

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Gdańsk 2017

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Warszawa 2018

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Olsztyn 2019

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Olsztyn 2019

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Zielona Góra 2021

Spotkanie Zespołu do spraw Bibliografii Regionalnej ZG SBP –
Opole 2022

KSIAŻNICA
ŚLĄSKA

Książnica Śląska t. 38, 2024

ISSN 0208-5798

CC BY-NC-ND 4.0

ANITA TOMANEK

Biblioteka Śląska w Katowicach

ORCID: 0000-0002-7675-308X

**„Bibliografia regionalna –
między przeszłością a przyszłością”
Sprawozdanie z XLIII Ogólnopolskiego Spotkania
Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej przy Zarządzie
Głównym Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich
w Bibliotece Śląskiej w Katowicach¹**

W dniach 5–6 października 2023 roku w Bibliotece Śląskiej w Katowicach (dalej: BŚ) odbyło się XLIII Ogólnopolskie Spotkanie Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej przy Zarządzie Głównym Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich (dalej: ZG SBP). Temat przewodni tegorocznej konferencji to „Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością”. W spotkaniu uczestniczyło niemal 100 pracowników z bibliotek publicznych, pedagogicznych i Biblioteki Narodowej (dalej: BN). Transmisja z konferencji udostępniona została także poprzez serwis internetowy YouTube. W pierwszym dniu skorzystało z tej możliwości 250 osób, w drugim ponad 130.

¹ Zmieniony tekst sprawozdania zob. A. Tomanek, *Bibliografia regionalna – między przeszłością a przyszłością*, „Bibliotekarz” 2024, nr 1, s. 29–32.

Spotkanie rozpoczęła, w imieniu Dyrektora Biblioteki Śląskiej dr. Artura Ma-
dalińskiego, wicedyrektorka BŚ dr Agnieszka Magiera oraz przewodnicząca Ze-
społu ds. Bibliografii Regionalnej przy ZG SBP Marzena Przybyś. Pierwszy dzień
poświęcony był, zgodnie z tematem konferencji, przeszłości i teraźniejszości bi-
bliografii. Jako pierwsza głos za-
brała dr Agnieszka Magiera, która
opowiedziała o jubileuszu 100-le-
cia istnienia księżnicy – najpierw
Biblioteki Sejmu Śląskiego, potem
Śląskiej Biblioteki Publicznej im.
Józefa Piłsudskiego, po II wojnie
światowej – Śląskiej Biblioteki Pu-
blicznej i ostatecznie, od 1952 r.,
Biblioteki Śląskiej. Przedstawiła
historię instytucji i jej działalność
do wybuchu II wojny światowej,
a następnie mówiła o zabezpie-
czaniu księgozbiorów po wojnie.
Zaprezentowała pracę poszczególnych działów bibliotecznych na przestrzeni lat,
a także najważniejsze kierunki działania BŚ obecnie.

Dr Agnieszka Magiera

Fot. Ryszard Latusek

Jako drugi wystąpił profesor Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
dr hab. Zdzisław Gębołyś, który przedstawił niemieckie bibliografie śląskie do 1945
roku. Dokonał przeglądu kilkudziesięciu bibliografii, dzieląc je na kilka okresów,
w których powstawały. Pierwszy dotyczył lat 1731–1892; drugi – lat 1892–1918,
a nawet do 1922 roku, kiedy to zaczęły powstawać systematycznie niemieckie bi-

Dr hab. Zdzisław Gębołyś

Fot. Ryszard Latusek

bliografie śląskie, a największe
zasługi w tym obszarze położył
ośrodek wrocławski; trzeci – lat
1918–1945. Przybliżył też sylwet-
ki osób zaangażowanych w dzia-
łalność bibliograficzną, którymi
byli m.in.: Joseph Partsch, Hein-
rich Nentwig, Hans Jessen i Hans
Bellée, a także wymienił instytu-
cje wspierające: Verein für Ge-
schichte Schlesien oraz Histori-
sche Kommission für Schlesien.
Dokonał oceny jakościowej nie-
mieckich bibliografii: zakresu,

zasięgów (chronologicznego, terytorialnego, formalno-wydawniczego, formalno-
piśmienniczego, językowego i autorskiego), doboru i selekcji jakościowej mate-
riału bibliograficznego, kompozycji układu zrzębu głównego i aparatu pomocnicze-
go oraz zastosowanego opisu bibliograficznego.

Następnie głos zabrał Andrzej Prządka z Miejskiej Biblioteki Publicznej w Siedlcach. Zaprezentował wybrane publikacje dotyczące historii regionu siedleckiego wydane po 2013 roku, a wśród nich zarówno wydawnictwa zwarte, jak i ciągłe. Omówił *Bibliografię Siedlec i Powiatu Siedleckiego* wydawaną w latach 2001–2018 i publikowaną od 2019 roku *Bibliografię Miasta Siedlec*, a także ukazujące się lokalnie czasopisma (m.in. „Historia i Świat”, „Officina Historiae”, „Rocznik Stanisławowski”, „Rocznik Liwski”) i wydawnictwa zwarte związane z tematyką religijną, sztuką, biografistyką, a także pożarnictwem i sportem. Przybliżył historię Siedlec i okolicznych miejscowości, tematykę powstań narodowych oraz II wojny światowej i najnowszą historię związaną z Ziemią Siedlecką.

Andrzej Prządka

Fot. Ryszard Latusek

Bibliografie Sądeckizny zaprezentowała w swoim obszernym wystąpieniu Katarzyna Nazim z Działu Zbiorów Regionalnych i Zabytkowych Sądeckiej Biblioteki Publicznej w Nowym Sączu. Przybliżyła prawie 70-letnią historię prac nad biblio-

Katarzyna Nazim

Fot. Ryszard Latusek

grafią na tym terenie. Omówiła system informacji o Sądeckiznie, na który składają się: pierwsze zestawienia publikowane w „Roczniku Sądeckim”, *Bibliografia Ziemi Sądeckiej* Władysławy Lubasiowej (Nowy Sącz 1966), kartoteka przygotowana przez Stanisława Chrzastowskiego, katalogi „Sandecjana”, wydane drukiem tomy „Bibliografii województwa nowosądeckiego” za lata 1982, 1990–1994, a także wydane lub dostępne w formie baz elektronicznych roczniki „Bi-

bliografii powiatu nowosądeckiego” za lata 1999–2007 oraz „Materiały do bibliografii Sądeckizny” za lata 1999–2009. Obecnie bibliografia dostępna jest w postaci bazy elektronicznej i liczy ponad 55 tysięcy rekordów dotyczących Ziemi Sądeckiej, które wprowadzane są przez różne biblioteki. Baza jest częścią Bibliografii Małopolski – systemu bibliografii regionalnych skupiających biblioteki Małopolski i województwa małopolskiego. Ze względów organizacyjnych wystąpienie Anity Tomanek przełożone zostało na zakończenie pierwszego dnia obrad.

W kolejnym panelu wygłoszone zostały trzy komunikaty. O historii i planach bibliografii regionalnej Bielska-Białej i powiatu bielskiego opowiedziała nowa kierowniczka Działu Informacyjno-Bibliograficznego i Zbiorów Regionalnych Książnicy Beskidzkiej, Dorota Jasek. Bibliografia tego regionu druko-

Dorota Jasek

Fot. Ryszard Latusek

wana była w latach 1979–2008 i w całości dostępna jest w Śląskiej Bibliotece Cyfrowej (ŚBC). Od 2009 roku opracowywana jest wyłącznie w bazie komputerowej, w systemie komputerowym Patron. Baza obecnie liczy 16 200 rekordów. Joanna Filipiak ze Stacji Biblioteka Miejskiej Biblioteki Publicznej w Rudzie Śląskiej przybliżyła bibliografię adnotowaną „Śląsk literacki”, która prowadzona jest od 2015 roku wyłącznie w formie elektronicz-

nej bazy, zamieszczonej na stronie MBP. Pomysł prowadzenia bazy wiąże się z corocznie organizowanymi targami książki śląskiej Fest Literacki „Kakauszale”. Odnotowywane są książki o Śląsku, po śląsku i przez Ślązaków napisane. Początkowo uwzględniane były wyłącznie te, które wystawiano na targach, a obecnie baza uzupełniana jest o publikacje wyszukiwane w innych katalogach (m.in. Biblioteki Śląskiej i wydawców regionalnych). Ostatni komunikat wygłosiła bibliotekarka z Miejskiej Biblioteki Publicznej w Dąbrowie Górniczej (MBP DG), Agnieszka Kowalska omówiła zakres prac nad zbiorami regionalnymi. Przybliżyła problemy związane z cyfryzacją zbiorów i udostępnianiem materiałów, które objęte są prawami autorskimi. Zaprezentowała wielokrotny dostęp do jednej publikacji z różnych adresów wydawniczych (np. link do MBP DG, ŚBC i ISSUU), które zamieszczane są w elektronicznym katalogu bibliotecznym. Przedstawiła projekt bazy, jaką zamierza biblioteka stworzyć dla dokumentów życia społecznego. Byłaby ona za-

Joanna Filipiak

Fot. Ryszard Latusek

Agnieszka Kowalska

Fot. Ryszard Latusek

silana materiałami wytworzonymi przez księżnicę oraz instytucje kulturalne Dąbrowy Górniczej, z którymi Biblioteka nawiązała współpracę i podpisała umowy (Muzeum Miejskie Sztygarka i Pałac Kultury Zagłębia).

Jako ostatnia tego dnia głos zabrała Anita Tomanek – kierowniczka Działu Zbiorów Śląskich Biblioteki Śląskiej. Przybliżyła historię działań bibliograficznych w Bibliotece Śląskiej, które rozpoczęły się w księżnicy już w 1933 roku, ze szczególnym uwzględnieniem „Wykazu Literatury Bieżącej o Śląsku” (za lata 1936–1939) oraz nawiązanej współpracy z Instytutem Bibliograficznym w Warszawie. Następnie omówiła działania powojenne, a wśród nich: „Bibliografię Śląską” (za lata 1960–1989), kartotekę bibliografii województwa katowickiego (za lata 1990–1998), „Bibliografię Województwa Śląskiego” (1999–) oraz „Bibliografię Bieżącą Województwa Śląskiego” (2006–). Zaprezentowała funkcje systemu Prolib, jakie wykorzystywane są w pracach bibliograficznych. Obecnie bibliografia dostępna jest wyłącznie w postaci bazy elektronicznej i liczy 153 408 rekordów. Przedstawiła także prace wykonywane w Dziale Zbiorów Śląskich, w których uczestniczą bibliografki (obsługa czytelní, kwerendy, wystawy, praca nad wzorcowym katalogiem elektronicznym zbiorów regionalnych).

Anita Tomanek

Fot. Ryszard Latusek

Pierwszy dzień, w ramach promocji regionu, zakończyły wycieczki. Część osób skorzystała z wyjazdu do Kopalni Guido w Zabrze, gdzie zjechali tzw. szolą górniczą na poziom 320 m (100 pięter w dół!), zapoznali się z historią górnictwa, pracą górników, mieli możliwość pokonania części trasy podwieszaną kolejką elektryczną. Druga grupa przeszła do Muzeum Śląskiego w Katowicach, gdzie wraz z przewodniczką zwiedziła wystawy, a wśród nich ekspozycję „Skond my som? Czyli historia i kultura Górnego Śląska w pigułce”.

Ze względu na przeprowadzane remonty nie było możliwości zwiedzenia całej Biblioteki Śląskiej, więc drugi dzień obrad uczestnicy rozpoczęli od wycieczki do Działu Zbiorów Śląskich, po którym oprowadzała kierowniczka działu – Anita Tomanek. Następnie przeszli do Instytutu Mediów Cyfrowych „Digitalium” Biblioteki Śląskiej, gdzie kierownik dr Remigiusz Lis opowiedział o historii działu, realizowanych projektach, wykorzystywanym sprzęcie oraz współpracy z ponad 70. instytucjami, które są uczestnikami ŚBC. Duże zainteresowanie wzbudziła praca wolontariuszy w ramach Społecznej Pracowni Digitalizacji. Następnie rozpoczęły się obrady. Drugi dzień, zgodnie z tytułem konferencji, poświęcony był przyszłości – nowym technologiom i rozwiązaniom stosowanym w pracach bibliotecznych i bibliograficznych.

Jako pierwszy z referatem „Cyfrowy kontekst bibliografii” wystąpił dr Remigiusz Lis. Przedstawił znaczenie bibliografii w informacyjnym potencjale bibliotek, wykazując jej nadrzędną rolę nad katalogiem bibliotecznym ze względu na dostarczenie użytkownikowi wyselekcjonowanych informacji. Ponadto omówił nową wersję ŚBC, która zapewni doskonałą selektywność systemu informacyjnego. Dostępne w niej będą nowe funkcje, które poprawią zarówno jakość, jak i szybkość wyszukiwania. Przypomniał działanie Regionalnego Klastra Informacyjnego (powstał w 2013 roku), czyli niezależnie rozwija-

Dr Remigiusz Lis

Fot. Ryszard Latusek

nych, lecz powiązanych ze sobą multimedialnych serwisów sieciowych tworzonych głównie przez BŚ (katalog, baza bibliograficzna, Encyklopedia Województwa Śląskiego, platforma edukacyjna województwa śląskiego Eduś, Internetowy Słownik Geograficzno-Historyczny GeoHist i in.). Na koniec opowiedział o nowo powstałym agregatorze „Ariadna”, który będzie zbierał w jednym wyniku wyszukiwawczym informacje ze wszystkich powiązanych serwisów sieciowych. Agregator obecnie wypełniany jest danymi, ale można już z niego korzystać. Jest dostępny na stronie <https://www.ariadna.bs.katowice.pl>.

Następnie głos zabrał Wojciech Kowalewski z Wojewódzkiej Biblioteki Publicznej w Krakowie, który zastanawiał się nad bibliografią regionalną w kontekście wyzwań współczesności. Omówił problemy, z jakimi obecnie stykają się bibliografowie: nadmiar informacji zarówno w materiałach drukowanych, jak i w sieci www, odpowiednia selekcja i dobór wartościowych treści, ocena i weryfikacja źródeł, klasyfikowanie informacji, brak deskryptorów o treści lokalnej, zmiana przepisów opracowania zasobów. Zauważył potrzebę zmian, gdyż zmieniają się potrzeby użytkowników i narzędzia, jakimi się posługują. Bibliografie muszą nadążać za rozwojem technologicznym

Wojciech Kowalewski

Fot. Ryszard Latusek

– bazy powinny być dostępne w smartfonach, dobre pozycjonowanie bibliografii w Google może spowodować większe zainteresowanie użytkownika, potrzebna

jest rewizja słownictwa w charakterystykach rzeczowych, by posługiwały się tym samym językiem, jakiego używają czytelnicy. Zwrócił uwagę na potrzebę digitalizacji zbiorów, która nie tylko służy zachowaniu treści dla następnych pokoleń, ale zabezpiecza same zbiory, które ulegają zniszczeniu. Ważne jest także ich udostępnianie, co wzbogaci zasoby internetu i da asumpt do rozwoju czytelnictwa.

Po przerwie i prezentacjach komercyjnych wystąpili przedstawiciele firm tworzących oprogramowania dla bibliotek i oferujących rozwiązania służące bibliografiom. Krzysztof Henne, przedstawiciel firmy Sygnity Business Solutions, w wystąpieniu „O-Cal od zapomnienia. «Przemyt» w PROLIB INTEGRO” omówił program i potrzebę szerszego rozpropagowania bibliografii jako baz wyselekcjonowanych i bardzo ważnych dla informacji lokalnej. Wraz z Gabrielą Koziarz-Frosztęgą przeprowadzili i zinterpretowali ankietę dotyczącą użytkowania bazy REGA. Okazało się, że o ile w bibliotekach wojewódzkich korzysta się z bibliografii, o tyle w miejskich zainteresowania tą dziedziną nie ma. Zauważył, że warto rozpocząć współpracę z Biurem Promocji Miasta oraz lokalnymi przewodnikami i pasjonatami regionu, którzy o istnieniu baz bibliograficznych nie wiedzą i dlatego z nich nie korzystają, a co za tym idzie – także ich nie promują. Z kolei Jakub Salamon, przedstawiciel firmy Trzecia Strona Sp. z o.o., zaprezentował system BIBLIOGRAFIA, który działa w chmurze obliczeniowej i dostarczany jest

Krzysztof Henne

Fot. Ryszard Latusek

Jakub Salamon
Fot. Ryszard Latusek

wraz ze zintegrowanym katalogiem (OPAC) w oparciu o format MARC21. W programie można załączać i przechowywać dodatkowe pliki (załącznik z treścią zgodnie z prawami autorskimi, materiał ikonograficzny, filmy), stworzone są formu-

larze do opracowania zbiorów. Można prowadzić opracowanie kooperatywne, a także wymieniać rekordy między bibliotekami.

Ostatni referat wygłosiła Anna Kubica z Instytutu Badań Regionalnych Biblioteki Śląskiej (IBR BŚ), która przybliżyła zebranych realizowane w dziale projekty cyfrowe EWoŚ, Eduś i Geohist. IBR BŚ, tworząc serwisy, generuje powiązania pomiędzy wszystkimi projektami a ŚBC i innymi materiałami cyfrowymi. Ta sieć powiązań i odwołań ma się wzajemnie dopełniać w celu rozszerzenia informacji. Encyklopedia Województwa Śląskiego (EWoŚ) jest łatwo dostępnym, interdyscyplinarnym, naukowym wydawnictwem encyklopedycznym z zakresu wiedzy o regionie. Omówiono zasady doboru i budowy haseł, podkreślając, że przed publikacją podlegają one recenzji naukowej. Od 2016 roku portal odwiedziło ponad 1 100 000 użytkowników. Platforma edukacji regionalnej województwa śląskiego (Eduś) skierowana jest do uczniów ostatnich klas szkół podstawowych i ponadpodstawowych oraz nauczycieli. Przedstawia zagadnienia z obszaru kilku dyscyplin naukowych, wykraczając poza obowiązującą aktualnie podstawę programową nauczania poszczególnych przedmiotów. Omówiona została budowa lekcji, oznaczenia i powiązania. Portal działa od 2011 roku, a tylko w 2022 roku odwiedziło go 56 000 użytkowników. Ostatni projekt to Internetowy Słownik Geograficzno-Historyczny GEOHIST. Podstawowym jego zadaniem jest udostępnianie danych statystycznych – współczesnych i historycznych – województwa śląskiego z lat 1749, 1870, 1910, 1930, 1946, 1950, 1960, 1980, 2002. Wśród wyników zaznaczono odniesienia do kolekcji miejscowości utworzonych w ŚBC.

Anna Kubica

Fot. Ryszard Latusek

W czasie poświęconym na dyskusję i sprawy bieżące zespołu Beata Górczyńska z Biblioteki Instytutu Rozwoju Wsi i Rolnictwa Polskiej Akademii Nauk w Warszawie przedstawiła założenia współpracy, finansowania i realizacji projektu „Dziedzictwo ikonograficzne wsi polskiej”. Spotkanie zamknęły wicedyrektorka Biblioteki Śląskiej dr Agnieszka Magiera, przewodnicząca Zespołu ds. Bibliografii Regionalnej Marzena Przybyśz oraz organizatorka Anita Tomanek, dziękując za liczne przybycie i aktywny udział w konferencji.

Beata Górczyńska

Fot. Ryszard Latusek

Spotkanie w Katowicach było przydatne i kształcące. Stało się okazją do wymiany poglądów i doświadczeń, poznania nowych, ciekawych i kreatywnych metod działalności oraz zachętą do poszerzenia i wzbogacenia własnego warsztatu pracy. Szczególnie jaskrawo zarysowały się wyzwania, jakie stoją przed bibliografami. Co zrobić, by ich praca była zauważalna dla użytkowników? Jaka przyszłość ich czeka? Czy w dobie agregatorów ich praca będzie jeszcze potrzebna? A może wyszukiwarki internetowe będą dla użytkowników wystarczającym narzędziem do wyszukiwania informacji? Obecnie istnieje wiele alternatywnych źródeł informacji i zasobów dostępnych online, które mogą zastąpić tradycyjne bibliografie, ale czy zawarte w nich treści są wiarygodne? Niewątpliwie żmudna praca bibliografów jest potrzebna ze względu na konieczność gromadzenia rzetelnych, wyselekcjonowanych informacji. Z bazami bibliografii regionalnych trzeba jednak „wyjść” do użytkowników. Muszą stać się elementem tkanki sieci www i być konkurencyjne wobec innych źródeł informacji. Powinny być dobrze pozycjonowane, by były widoczne zarówno w mediach społecznościowych, jak i wyszukiwarkach (np. Google), posługiwać się językiem prostym (nie fachowym), zrozumiałym dla użytkowników, zawierać linkowanie do baz pełnotekstowych. Muszą stać się miejscem, w którym użytkownicy szybko i łatwo znajdą wiarygodne materiały o regionie. Jak wynikało z podsumowania konferencji – w bibliografie warto inwestować, ponieważ dobry i sprawny bibliograf w bibliotece to osoba, która pracuje dla dobra nie tylko instytucji, ale też całej społeczności lokalnej. Należy mieć nadzieję, że bibliografia regionalna przetrwa – zapewne cyfrowa, ale jednak nie zastąpiona.

Uczestnicy konferencji

Fot. Ryszard Latusek

Table of contents

Articles

TERESA BANAŚ-KORNIAK

Polak w Śląsko (A Pole in Silesia). The Anonymous 17th Century
Dialogue in the Circle of Old Polish Popular Literature
and *A Brief Discourse...* by Mikołaj Rej ➔ 9

MARTA KASPROWSKA-JARCZYK

Memorabilia of Joseph Kret
in the Special Collections of the Silesian Library ➔ 47

ANNA MUSIALIK

Kazimierz Olszewski – life and activity (based on manuscripts
from the collections of the Silesian Library) ➔ 81

Presentations and reports from the 43th National Meeting of the Regional Bibliography Team

ZDZISŁAW GĘBOŁYŚ

German Silesian bibliographies until 1945 ➔ 109

ANITA TOMANEK

Bibliography in Silesia, Silesia in the bibliography ➔ 145

JOANNA FILIPIAK

Catalog of "Silesian Book", a bibliography for non-advanced readers ➡ 181

DOROTA JASEK

Activities of the Information and Bibliographic Department
of Beskid Library in Bielsko-Biała ➡ 187

KATARZYNA NAZIM

Bibliographies of the Nowy Sącz County (Sądeckczyzna) ➡ 195

ANDRZEJ PRZĄDKA

History of the Siedlce region in publications released after 2013 ➡ 215

AGNIESZKA KOWALSKA

Digitization of regional collections ➡ 243

REMIGIUSZ LIS

Digital context of regional bibliography ➡ 255

MARZENA PRZYBYSZ

Regional bibliography and regional resources –
efficiency of the work of the Regional Bibliography Team
for the popularisation of knowledge about the region ➡ 269

ANITA TOMANEK

"Regional bibliography – between the past and the future".
Report from the 43th National Meeting of the Regional
Bibliography Team at the Main of Management of the Association
of Polish Librarians at the Silesian Library in Katowice ➡ 285

Inhaltsverzeichnis

Beiträge

TERESA BANAŚ-KORNIAK

Ein Pole in Schlesien. Ein anonymer Dialog des 17. Jahrhunderts
im Kreis der Tradition der altpolnischen Populärliteratur
und *Eine kurze Dissertation...* von Mikołaj Rej ➔ 9

MARTA KASPROWSKA-JARCZYK

Gedenk Materialien von Józef Kret
in den Spezialsammlungen der Schlesischen Bibliothek ➔ 47

ANNA MUSIALIK

Kazimierz Olszewski – Leben und Wirken (im Lichte
von Handschriften aus den Beständen der Schlesischen Bibliothek) ➔ 81

Vorträge und Berichte vom 43. Nationalen Treffen des Teams für Regionalbibliographie

ZDZISŁAW GĘBOŁYŚ

Deutsche Schlesische Bibliographien bis 1945 ➔ 109

ANITA TOMANEK

Bibliographie in Schlesien, Schlesien in der Bibliographie ➔ 145

JOANNA FILIPIAK

Katalog des Schlesiſches Buches, oder eine Bibliographie
für nicht fortgeschrittene Leser ➔ 181

DOROTA JASEK

Aktivitäten der Informations- und Bibliographieabteilung
der Beskidzka Bibliothek in Bielsko-Biała ➔ 187

KATARZYNA NAZIM

Bibliographien der Sandezer Region ➔ 195

ANDRZEJ PRZĄDKA

Die Geschichte der Region Siedlce in Publikationen,
die nach 2013 veröffentlicht wurden ➔ 215

AGNIESZKA KOWALSKA

Digitalisierung regionaler Sammlungen ➔ 243

REMIGIUSZ LIS

Der digitale Kontext der Regionalbibliographie ➔ 255

MARZENA PRZYBYSZ

Regionalbibliographie und regionale Materialien –
Wirksamkeit der Aktivitäten des regionalen Bibliographieteam
des Verbandes Polnischer Bibliothekare ➔ 269

ANITA TOMANEK

„Regionalbibliographie – zwischen Vergangenheit und Zukunft”.
Bericht nach 43. Nationalen Treffen des Teams
für Regionalbibliographie im Hauptvorstand
des Verbandes Polnischer Bibliothekare
der Schlesiſchen Bibliothek in Kattowitz ➔ 285